

BIDLO—HÝBL—ŠUSTA:
VŠEOBECNÝ DĚJEPIS
PRO VYŠŠÍ TŘÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH.

DÍL DRUHÝ.

DĚJINY
STŘEDNÍHO A NOVÉHO VĚKU
DO ROKU 1648.

NAPSALI

JAR. BIDLO A JOS. ŠUSTA,
PROFESOŘI ČESKÉ UNIVERSITY V PRAZE.

VYDÁNÍ DRUHÉ, PŘEPRACOVANÉ.

SCHVÁLENO VÝNOSEM MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁRODNÍ OSVĚTY
ZE DNE 31. PROSINCE 1920 ČÍS. 83.045.

CENA KČ 24.—

1923.
NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU V PRAZE-L., KLEMENTINUM.

ČÁST PRVNÍ.

Nové útvary státní na troskách císařství římského.

1. Germánská království na půdě říše západní.

Rozklad říše. V 5. stol. po Kr. skupiny kmenů germánských opanovaly skoro veškeré území říše západořímské. V a n d a l o v é vládli v bohatých provinciích severní Afriky; poloostrov Pyrenejský se stal kořistí V i s i g o t ů, vládnoucích i v jihozápadní Gallii; v Gallii jihovýchodní vzniklo království b u r g u n d s k é, kdežto od dolního Rýna do země se tlačili F r a n k o v é. Britanie se stala obětí loupeživých A n g l ů a S a s ů. Nad horním Rýnem a Dunajem seděli A l a m a n o v é, v P a n n o n i i O s t r o g o t i. Posádky germánské v Italii vedené O d o v a k a s e m sesadily roku 476 mladistvého císaře Romula a neprovolaly jiného. Tak zaniklo c í s a ř s t v í z á p a d n í.

Odovakar
(476).

Rozklad říše byl provázen úpadkem veškeré vzdělanosti. Vyšší vzdělanost ve starověku vyvíjela se obzvláště v m ě s t e c h; germánští dobyvatelé však usazovali se zpravidla mimo hradby a města hynula rychle, jak útrapami válečnými, tak poklesnutím obchodu i průmyslu. V obecné nejistotě život vracel se k svým počátkům, k t. zv. h o s p o s d á ř s t v í n a t u r á l n í m u.

Úpadek
měst.

Každý dvorec, každá osoba žila na svůj vrub, vyráběla výhradně pro spotřebu vlastní a nikoliv na prodej. Obchod přestával na řídce směně vzácnějších předmětů, peníze mizely z oběhu a zůstávaly jen měřítkem hodnoty, vskutku se platilo dobyt看m nebo jinými předměty a nikoliv raženým kovem.

Hospo-
dářství
naturálné.

Podstatně změnily se také p o m ě r y p r á v n í. Provinciálové řídili se dále právem římským, Germáni však přinesli s sebou jiné zvykové řády soudní a právní, různé podle jednotlivých kmenů. Tak rozšířila se v soudnictví germánských království zásada p r á v a o s o b n í h o; každý byl souzen právem své národnosti. Stíhání zločinců namnoze přestalo býti úkolem státní moci; bylo nahrazováno válkou soukromou, krevní mstou nebo úmluvou o výkup z ní. V soudním řízení na místo důkazu svědky nebo listinami nastupoval souboj jako s o u d b o ž í (o r d á l). Také náboženské poměry byly velice zmatené, protože se většina Germánů hlásila k vyznání a r i á n s k é m u a měla své vlastní kněžstvo. Tak jevila se nová království, vznikající na troskách říše římské, namnoze jako pestrá směsice starých a nových řádů.

Poměry
právní.

Ordálíe.

Ariánství.

Theodorich Veliký. Na samém sklonku 5. století nabyli O s t r o g o t i mezi ostatními kmeny germánskými zvláštního významu. Král

jejich Theodorich vypravil se r. 489 do It a l i e, aby jménem císařovým vystoupil proti Odovakarovi; pokořil soupeře v několikaletém zápase a zbavil se ho úkladnou vraždou. Ostrogoti byli pak rozsazeni hlavně v severnějších částech poloostrova. Král Theodorich uznával sice císaře východořímského za vrchního pána, byl však jinak skutečným panovníkem země.

Vláda
Theo-
dorichova
(† 526).

Spravoval moudře Itálii; přes to obracely vznešené rodiny a duchovenstvo římské zrak svůj stále na východ k císařům, kteří žálili na rozkvět moci gotské. Theodorich zemřel roku 526 v R a v e n n ě, kdež podnes zřítí trosky paláce jeho i monumentální náhrobek. Stát jím založený nepřetrval dlouho svého tvůrce; podlehl za krátko výbojným snahám císaře východořímského J u s t i n i á n a.

2. Říše východořímská a státy germánské do smrti Justiniana I.

Poměry
hospo-
dářské.

Ráz říše byzantské. Říše východořímská přečkala šťastně nejnebezpečnější doby stěhování národů. Hospodářské poměry byly v ní mnohem příznivější než na západě. V ní udržela se veliká obchodní a průmyslová města, jako byla kromě hlavního města na př. Alexandrie, Antiochie a Solun. Hospodářský rozkvět umožňoval státu udržeti hospodaření peněžní, které se opíralo o dobrou zlatou minci stálé ceny (t. zv. b y z a n t i n y; viz obr. 6.).

Prostředky
moci
politické.

Říše východořímská podržela státní a společenské zřízení, jaké jednotné říši dali císařové Diocletian a Konstantin. Neměla také, stejně jako stará říše, pevného řádu nástupnického. Oporou moci panovnické byl však pevně uclánkový a spolehlivý stav úřednický (byrokracie) a dobře zřízené vojsko, v němž živel barbarský nebyl tak silně zastoupen jako na západě. Vojskem a také obratnými pletichami diplomatickými dovedla vláda východořímská mařiti útoky sousedních barbarů, které posléze vždy se rozbíjely o silně opevněnou a svou polohou téměř nedobytnou Konstantinopolis čili Cařihrad.*)

Početní
říše
východo-
římské.

Tak říše východořímská po staletí ještě byla ochranou a záštitou antické kultury. Od celistvé říše římské lišila se zejména tím, že se na rozhraní století 6. a 7. počítala. Řečtina jakožto jazyk obyvatelstva kulturně nejpokročilejšího stala se jazykem státním a do-rozumívacím. V říši žilo také obyvatelstvo jiných národností, jako Koptové, Arabové, Syrové, Arméni, Slované, Albánci, Rumuni a j., ale

*) České jméno Cařihrad pochází ze staroslověnského car'grad (царьградъ) = město císařské; tak nazývali Konstantinopolis jihoslovanští sousedé říše byzantské.

všichni tito národové, ba i Řekové sami, pokládali se za Římany a jmenovali se tudíž po řecku *Rhomaiové*.

Křesťanství proniklo stát byzantský všecek, takže císař pokládán byl za nejvyššího rozhodčího i ve věcech víry a vůbec za nejvyšší hlavu církevní. Toto sloučení nejvyšší moci duchovní s nejvyšší mocí světskou v osobě císařově slove »*caesaropapismus*«. Velmi urputné, vášnivé spory náboženské otřásaly často základy celého státu; za nimi se skrývaly nezřídka snahy politické, jichž v despotickém státě jinak nebylo možno projevovati, jmenovitě snahy Syřů a Egyptanů o nabytí samostatnosti.

Křesťanství.

Císař Justinián I. Veliký a státy germánské. Ve společnosti byzantské žila stále myšlenka, aby celistvost staré říše byla obnovena dokonalým podrobením států germánských na západě. Nejvýznačnějším představitelem těchto snah stal se císař Justinián I. (527—565). Rezervanost germánských říší usnadnila jeho podniky. Především království *andaluské* bylo oťreseno útoky kmenů herberských a náboženskými zmatky. Císař vystoupil jako ochránce katolíků a jeho vojevůdce *Belisar* obsadil roku 533 Sardinii a potřel Vandaly v Africe. Severní Afrika a ostrovy západního Středomoří byly spojeny s říší východořímskou.

Justinián I.
(527—565).

Pád
Vandalů.

Po rychlém úspěchu *Belisar* obrátil se do Itálie, kde spory o trůn císaři byly příležitostí, aby vystoupil proti Ostrogotům (535). Gotové kladli však postupu římskému tužší odpor nežli Vandalové, i rozpoutal se dlouholetý zápas mezi nimi a žoldnéřskými sbory Justinianovými. Řím byl tehdy několikrát obléhán a zpustošen. Roku 555 konečně poslední vojsko gotské bylo zničeno na úpatí Vesuvu. Ostrogotský národ zanikl, nenechávaje trvalých stop na poloostrově, postaveném potom pod správou císařského *exarcha* a se sídlem v Ravenně. Tehda také loďstvo Justinianovo obrátilo se útočně proti říši *visigotské*, ale opanovalo jen některá místa na jižním pobřeží španělském.

Zničení
Ostrogotů
(535—555).

Výboje
ve
španělsku.

Poměry vnitřní. V souhlasu s touto svou vnitřní politikou pokoušel se císař, aby uklidil spory věroučné, jež působily rozpory mezi krajíci: východními (Egyptem a Syrií) a západními; ale marně. Lépe dařila se mu snaha, smířiti křesťanství, které v ohledu právním dávalo přednost zásadám zákona Mojžíšova, s požadavky práva římského, jež bylo základem státu. K tomu však bylo potřebí, aby staré zákony římské byly náležitě životu přizpůsobeny, spořádány, očistěny a v soustavu uvedeny, to jest, aby byly kodifikovány. Výsledkem této péče císařovy jest proslulá sbírka zákonů římských *Corpus iuris civilis* (Soubor práva občanského). V něm složeny jsou zá-

Zákono-
dárství.

Corpus
iuris
civilis.

sady právní, na nichž v podstatě dosud spočívá státní a společenské zřízení civilisovaného lidstva.

Chrá-
m
Boží
Moudrosti.

Justinian I. ozdobil říši byzantskou a především sídelní město své znamenitými památkami umění výtvarného, zvláště pak stavitelského. Nejpatrnější stavbou jest velkolepý chrám Boží Moudrosti v Cařihradě (z r. 537), nedostižný vzor slohu byzantského.

Základem této monumentální stavby jest čtyřúhelníková ústřední dvorana (basilika), krytá kopulí, jež spočívá na mohutných obloucích, nesených čtyřmi pilíři. K tomuto jádru druží se stavby postranní tak, že celek má půdorys čtvercový (viz obr. 3. a 4.). Mohutná hlavní kupole, zdánlivě takřka visící ve vzduchu a propouštějící světlo svými 24 okny, dodává nitru budovy velkolepé ohromnosti a jednotnosti. Dojem zvyšují veliké mosaikové obrazy, na př. Kristus sedící na trůně (viz obr. 7.), stkvějící se zlatou půdou svou, nádherné sloupy z různých mramorů, ozdobené jemně provedenými hlavicemi rázu foinicko-syrského, a postranní empory (lože). Vzorem (nedokonalým) stavby této byly kupolové chrámové stavby maloasijské a syrské. Obrazy mosaikové přijaty byly z umění persko-syrského.

Stavitel-
ství.

Sochařství
a
malířství.

Výtvarné umění byzantské po smrti Justinianově ustrnulo. V stavitelství ustálil se typ chrámů o několika kupolích (obyčejně pěti) a s křížovým půdorysem (viz obr. 5.); tak se stavěly chrámy všude, kde se šířilo křesťanství z Byzance. V sochařství zvítězily reliefs nad sochami a v malířství ustálila se zvláště v obrazech svatých šablona, zobrazovati osoby bez plastičnosti a perspektivy. Příčinou toho byly zejména určité předpisy církevní, od nichž umělci se nesměli odchylovati. Jen ornamentika a drobnomalba se rozvíjely samostatněji v tradicích umění antického. Umění světské jen živořilo, poněvadž společnost byzantská byla úplně proniknuta náboženstvím. Znamenité bylo přepychové ozdobnictví (výrobky ze zlata a slonoviny).

Velko-
statkář-
ství
a
malíř-
ství.

Hedvábní-
nictví.

Císař Justinian I. pečoval také, aby vnější moc říše měla oporu v hmotném blahobytu širokých vrstev obyvatelstva. Potlačoval přílišnou převahu »mocných« (velkostatkářů) a spolu s církví ujímal se drobného rolnictva. Staral se o rozvoj průmyslu a zvláště zakládal státní továrny na hedvábní (v Tyru, Thébách, Athénách a Korintě). Hedvábní do té doby se přiváželo z daleké Číny přes nepřátelskou Persii. V době Justinianově podařilo se dvěma mnichům přinést v dutých holích bource z Kókanu.

Úpadek
říše
byzantské.

Přes to vše nebyl vnitřní stav říše utěšený. Válečné podniky vyčerpávaly její finanční síly, obyvatelstvo trpělo úplatností a vyděračstvím úřednictva, průmysl a obchod mnohými státními monopoly. Poloostrov balkánský hynul loupeživými vpády Slovanů, jež vláda nedovedla zameziti. Válečné úspěchy říše nebyly trvalé; Itálie již r. 568 stala se kořistí nových dobyvatelů.

Longo-
bardi.

Kmen Longobardů pronikl v 5. století z původních sídel při středním Labi k střednímu Dunaji, zdržoval se, jak se zdá, po některou dobu také v zemích českých a osadil starou Pannonii. Roku 568 Longo-

bardi vedeni králem Alboinem opustili zemi a vpadli do Itálie. Posádky císařské odolaly jich divokému nárazu jen v jižní části poloostrova a za hradbami pevných měst, Říma, Ravenny a jiných. Téměř celý sever italský dostal se do moci Longobardů, kteří také na jihu založili vévodství beneventské a spoletské. Výsledek dlouhých bojů byl, že se Itálie rozpadla na dvě vzájemně se pronikající oblasti, byzantskou a longobardskou.

Vpád
do
Itálie
(568).
Rozdělení
polo-
ostrova.

Noví dobyvatelé byli daleko drsnější nežli Gotové. Nevzdali se snahy opanovati celý poloostrov a útočili stále znova a znova na oblast byzantskou.

3. Církev západní; vývoj mnišstva.

Křesťanství a říše římská. Za nástupců Konstantina Velikého se křesťanství stalo státním vyznáním říše římské. Těsné spojení s mocí veřejnou však znamenalo pro církev ztrátu dotavadní neodslosti. Na synodách císařové rozhodovali o sporech dogmatických, dosazovali a sesazovali hodnostáře duchovní. Tak bylo zvláště v říši východní.

Církev
státní.

Na západě pádem moci císařské církev nabyla větší volnosti, ježto noví panovníci germánští, vesměs ariánského vyznání, nezasahovali do náboženských věcí katolických poddaných. Biskupové stávali se rozhodujícím činitelem v klesajících městech. Přes to, že ani duchovenstvo neodolalo úplně vlivu obecné barbarisace, nalézala v něm vzdělanost na západě hlavní oporu a literatura církevní, hlavně spisy sv. otců, zasahovala hluboko do života.

Církev
západní.

Přední zástupcové této literatury jsou sv. Jeronym, překladatel svatého písma (vulgata), a sv. Augustin († 430), biskup afrického města Hippo, který hlavně ve spise »O státě božím« (De civitate Dei), vyslovil vůdčí myšlenky křesťanství. Stát světský je mu dítětem hříchu, nutné zlo k ukročení lidských vášní a špatných pudů; nad ním, jako vyšší »stát boží«, vzniká církev, mystický útvar řízený duchem svatým a spojující lidskou společnost v jediný celek se světem nadzemským. Církev zaručuje spásu jednotlivce svátostmi a křesťan má posmrtnému hledisku spásy podrobiti celé své bytí.

Sv.
Augustin.
(† 430).

V trudném ovzduší rozvrácené říše západofřímské tajemné kouzlo řádů křesťanských působilo tím více, čím více surověl život společenský. Církev spojovala v jedinou oblast kulturní celý západ i po pádu císařství; v jejích službách latina zůstává společným jazykem evropským.

Vliv
církev.

Umění výtvarné. V službách církve bylo také umění výtvarné v době, kdy v Římě samém nejslavnější stavby starověku upadaly v trosky; z jejich mramoru pášlo si chudé obyvatelstvo vápno nebo senátorští rodové si budovali obranné tvrze. Stavby církevní, t. zv. slohu starokřesťanského mají dvojí tvar základní; jsou to

Sloh
starokřes-
ťanský.

Basiliky.

buď baptisteria, kruhové a polygonální kaple, určené jmenovitě ke křtu, nebo basiliky. Chrámů pohanské byly především sídlem božstva a mávaly pouze malou prostorou vnitřní; chrámů křesťanské byly naproti tomu shromaždištěm četné obce věřících. Proto stavěny podle vzoru velikých dvoran římských, soudních a tržních, a přejaly od nich také jméno. Basiliky křesťanské byly prostranné, podlouhlé stavby o třech nebo více lodích (viz obr. 10.). Sloupy dělicí loď střední od nižších lodí postranních bývaly brány často ze staveb antických a nesly hlavice nejružnější. Na nich spočívala zvýšená zeď hlavní lodi, prolomená četnými okny, s deskami alabastrovými a kamenným mřezovím; zeď ta nesla kasetovaný strop nebo trámce nezakrytého krovu, ježto basiliky nebývaly klenuté. Hlavní loď končila t. zv. triumfálním obloukem, pod nímž stál jediný oltář, ozdobený baldachýnem na čtyřech sloupích. Před oltářem bývalo vyvýšené místo pro duchovenstvo (presbyterium, viz obr. 8.). Stěna příčná za hlavním oltářem byla prohloubena kruhovitým výklenkem (apsis), ozdobeným bohatou mozaikou. Obrazy mozaikové zdobily zpravidla také oblouky triumfální a stěny hlavní lodi. Před průčelní stěnou basiliky bývalo nádvorí ozdobené ochozem sloupovým se studnou uprostřed; vedle chrámu stávala osamocená věž zvoniční (campanile) a obydlí biskupů (viz obr. 9.). Zevní výzdoba staveb těch byla zcela prostá a nenákladná. Nejslavnější basiliky vznikly v Ravenně a Římě. Zvláště basilika sv. Jana (lateránská), sv. Petra (vatikánská) a sv. Pavla »za hradbami« vábily k sobě nesčetné poutníky.

Vznik
klášterů
na
východě.

Počátky mnišstva. Zesvětštění valné části duchovenstva v městech po konečném vítězství křesťanstva nad pohanstvem vzbudilo na východě záhy nespokojenost přísných jednotlivců, kteří se snažili zajistiti spásu duše útekem před světem do pustín a tam sdružovali se ke společnému životu. Tak vzniklo ve 4. stol. po Kr. první křesťanské mnišstvo nejprve v Egyptě. Z východu později hnutí proniklo také na západ a tam nabylo rychle svého ustáleného rázu hlavně přičiněním Benedikta z Nursie, který v první polovici 6. století ukáznil život v některých nových klášterech v Itálii. Mezi nimi vynikl klášter Monte Cassino tak, že jeho řehole (regula, »pravidlo«) všude jinde byla napodobována. Mniši zavazovali se k trvalému pobytu v klášteře, vstupovali v poslušenství voleného opata; řehole přesně určovala společné pobožnosti, zvláště pak žádala soustavnou práci a pokoru.

Sv.
Benedikt.

Snahy
vědecké.

Zásluhou některých učených mužů rozkvetlo v klášterech benediktinských vedle práce hospodářské také písemnictví. Přepisující starověké závitky, jejichž křehký papyrus rychlé zhoubě byl vydán, do svazků pergamenových (codex), mniši uchovávali nejdůležitější

tější díla starověké literatury. Hnutí mnišské, obrácené původně proti veškeré marnosti světské, pomáhalo tak zachraňovati vzdělanost doby pohanské.

Rozvoj moci papežské. Biskupové křesťanské obce římské měli od 2. století zcela zvláštní postavení v církvi, ježto celá říše hleděla k Římu jako k hlavě tělesa státního (p r i m á t). Císařové východořímské ovšem snažili se pak podobné postavení zajistiti také p a t r i a r c h ů m k o n s t a n t i n o p o l s k ý m. Římu bylo však na prospěch, že byl v oblasti světa latinského jediným místem, k němuž se pojila t r a d i c e a p o s t o l s k á; proto biskupové západních krajů viděli v nástupci Petrově povoláného soudce ve sporných otázkách věroučných a liturgických, zvláště když rozklad říše znemožnil svolávati o b e c n é k o n c i l y (s y n o d y) veškeré říše. Biskupové římské jediní zachovali čestný název »pappas«, jehož se dříve dostávalo také jiným biskupům. Na východě církev zůstala v područí státu a císařství; na západě zvítězila však idea církevní správy na státní moci nezávislé a postavené pod vrchním vedením římských papežů.

Prinát
papežský.

Z papežů vynikl zvláště Řehoř I. Veliký (590—604), který proslul také činností spisovatelskou a snahami o úpravu jednotné l i t u r g i e a zpěvu církevního. Řím s okolím náležel tehdy k byzantské části Itálie. Ježto však exarchové ravennští vévodství římského proti útokům longobardským jen chabě bránili, vidělo obyvatelstvo v papeži svou vlastní vrchnost. Za Řehoře I. vliv moci papežské šířil se také u n á r o d ů g e r m á n s k ý c h. Kolem roku 600 církvi římské podařilo se získati vládnoucí osoby v říši Longobardů i u Visigotů ve Španělech pro vyznání katolické. A r i á n s t v í potom zaniklo úplně a kmeny germánské vstupovaly do církve latinské, čímž bylo urychleno jejich splývání se živlem románským. Na Řehořův podnět rozšířila se víra křesťanská missiemi také na půdě a n g l i c k é.

Řehoř
Veliký
(590—604).

Konec
arianismu.

Pokřesťení ostrovů britských. V Británii pohanské kmeny A n g l ů a S a s ů založily četné drobné státy, pohubivše a podrobivše obyvatelstvo domácí. Některé kmeny keltické před nimi unikly na poloostrov Bretoňský, jiné uhájily si samostatnosti v západních a severních částech ostrova (W a l e s a Š k o t s k o). V ovzduší těchto bojů vznikly národní pověsti keltické o k r á l i A r t u š o v i a jeho kruhu. V I r s k u, germánskou invasi nedotčeném, Keltové zůstali roztrženi na mnoho samostatných kmenů (k l á n ů); v 5. století rozšířilo se tu křesťanství, jehož předním hlasatelem byl sv. P a t r i k. Z klášterů irských vycházeli potom horliví m i s s i o n á ř i, kteří hlásali evangelium i ve Velké Británii, ale bez značných úspěchů.

Anglo-
sasové.

Missie
římská
(596).

Papež Řehoř roku 596 poslal do Británie mnichy benediktinské, kterým se podařilo položit základy křesťanství v jižních částech ostrova. Mezi římskými a irskými věrozvěsty došlo k zjevnému soupeřství, v němž Řím podržel vrch.

4. Říše francká za Meroveovců.

Frankové.

Vznik říše francké. Společným jménem Franků byly zahrnovány kmeny germánské, které v první polovině 5. stol. po Kr. osídlily zpustošené kraje na dolním Rýně a v nejsevernější části Gallie. Chlodovech, král z franckého rodu Meroveovců, rozšířil panství své do střední Gallie a pokořil kmeny alamánské v horním Porýní. Jako věššina Franků, byl do té doby pohan; teprve o vánocích roku 496 přijal křesťanství v Reměši, jež na památku toho později se stala korunovačním městem králů francouzských. Později Chlodovech († 511) zvítězil i nad Burgundy a zatlačil Visigoty až ke Garonně. Stav se tak páneš největší části Gallie, přijal od císaře východořímského odznaky důstojnosti konsulární, vládl však vskutku zcela neobmezeně.

Říše
francká.

Synové Chlodovechovi zničili úplně říši burgundskou, podrobili si kmeny durynské a osadili kraj podle Mohanu. Jejich svrchovanost uznali také Alamani a Bajuvarové, kteří byli nejspíše potomci Markomanů, vytlačенých z Čech. Říše francká sáhala v 6. století od zálivu Biskajského až k Šumavě a nabyla přes časté rozbroje v rodině královské v dějinách evropských významu mnohem většího nežli všechny ostatní germánské útvary, vzniklé na půdě císařství římského.

Živel
románský.
a
germánský.

Poměry hospodářské. Ráz říše nebyl ovšem jednotný. Na jihu v povodí Loiry a Seiny převládali živel románský. Frankové seděli tu jen řídce, roztroušeni mezi původním obyvatelstvem provinciálním. Mnohem hustěji obsadili povodí Maasy a Rýna, kdež se zachovaly pouze nepatrné dozvuky kulturního života starověkého ve starých pevnostech římských, pokleslých na prostá tržištní střediska, jako byly Mohuč, Kolín, Trevír, Štrasburk, Augšpurk, Řezno. Germáni v těchto krajích odkládali namnoze původní výbojnost a stávali se lidem rolnickým, usedlým ve dvorcích nebo ve vesnicích, v kraji ještě hustě zalesněném.

Velko-
statky.

Vesnice jejich byly dřevěné a malé; staré svazky rodové, mocné v pravěku, byly již značně uvolněny, vesničany k sobě poutalo však zejména společně užívání obcíny (Almende). Právem zvykovým řídilo se užívání lesa mezi sousedními obcemi (Markgenossenschaft). V románské části říše francké z dob římských zachovaly se rozsáhlé velko- statky s četnými otroky a kolony. Církev křesťanská nezakazovala

otroctví; biskupové náleželi mezi přední velkostatkáře v zemi. Na dvorech panských soustřeďovala se skoro veškerá výroba řemeslná, dříve vyhrazená městům. Obchod pozbýval významu. Jen zřídka cizí zboží dováželi velmožům kočovní obchodníci, Židé a Syrové, kteří z jihofrancouzských přístavů udržovali občasné spojení námořní s říší východořímskou.

Správa říše. Státní zřízení v říši francké spočívalo na směsici zřízení římského a germánského. Ústřední správa státu splynula v jedno s dvorskou obsluhou osoby královny. Nejvyšší hodnostáři byli královský číšník, dvorník (senescalcus), podkoní (marescalcus), jež král si volil mezi germánskými i románskými velmoži; přízní královou vysokých hodností dosahovaly také osoby nízkého původu a polosvobodné. Kancelář královská vydávala listiny vesměs v jazyku latinském; byla namnoze řízena osobami duchovními, členy královské kaple.

Dvůr
královský.

Odznakem moci královské bylo kopí a dlouhé vlasy; ostříháním se označuje sesazení s trůnu. Úředníci královští místo platů dostávali statky služební a král sám žil hlavně z rozsáhlých domén korunních. Vedle toho měl důchody z t. zv. regálů, hlavně mince, cla a soudních pokut. Dvůr neměl stálého sídla, nýbrž putoval od falce (palacium) k falcii. Král živil tak snáze ze zásob svých, po celé říši roztroušených statků četnou družinu.

Na místo provinciální správy římské, při níž odděleny byly úřady vojenské a civilní, v říši francké vzniklo nové rozdělení země na hrabství. Králem ustanovený hrabě (comes, grafio) byl ve svém kraji zástupcem panovníkovým i ve věcech vojenských i občanských. Vedl do boje výzvu kraje, již byli v zásadě povinni účastnit se všichni svobodní zemané, ozbrojení štítem a oštěpem. Skutečně však veškeré pěší vojsko národní scházelo se zřídka; méně zámožní svobodníci odvykali v rolnickém ovzduší rychle duchu válečnému a ve vojsku převahy nabývá třída zámožnějších velkostatkářů, která do boje jezdila koňmo. Tak vznikala nová třída šlechtická.

Zřízení
hrabské.

Vojenskt.

Za pozdějších Meroveovců velmožové obmezovali moc královskou a nutili panovníky rozdávat statky korunní. Mnozí králové na samém dvoře byli bezmocni a vláda přešla do rukou nejvyšších hodnostářů dvorských, t. zv. majordomů. Majordomové ponechávali slabým členům rodu merovejského často jen zevní pocty panovnické, strhující moc skutečnou na sebe.

Majordomát.

Poměry církevní. Se světskými velmoži závodili biskupové a opatři větších klášterů. Mnohé stolce biskupské dostaly se v dědičné držení některého rodu a přecházely s otce na syna, ježto manželství kněžské bylo pravidlem. Vyšší duchovenstvo francké, účastník se osobně ve válkách domácích, zesurovělo a ztratilo skoro úplně styk se

Duchovenstvo.

stolicí apoštolskou v Římě; za to tím těsněji bylo spojeno s mocí státní. Král dosazoval a sesazoval všechny vyšší hodnostáře církevní. Za změněných poměrů hospodářských bylo také na venkově potřeba pravidelné bohoslužby, která bývala v době římské namnoze toliko v městech. Při panských dvorcích vznikaly kaple a farní kostelíčky, které však zůstávaly namnoze v moci světských pánů. Zakladatelé považovali kostel za svůj majetek soukromý, dosazovali sami kněze a dělili se s ním o desátek i pokuty, plynoucí z duchovní správy. Duchovenstvo nemělo ostatně vyššího rozhledu ani obětavosti. Proto se šířila víra křesťanská v pohanských krajích za Rýnem velice pomalu.

5. Slovanský pravěk.

Nejstarší sídla a způsob života. Bezpečné zprávy o Slovanstvu a jeho dějinách pocházejí sice teprve s počátku 6. stol. po Kr., ale mnohé známky nasvědčují tomu, že Slované již od pradávna sídlili ve východní Evropě v sousedství Thráků, Germánů a Baltů.

Pravlast
Slovanů.

Pravlast Slovanů nalézala se na východní straně pohoří Karpatského, a to od střední Visly na východ až k Dněpru a Dněsně a od Karpat na sever až asi k Západní Dvině. Jejich vnitrozemská poloha byla příčinou, že dlouho nepřicházeli ve styk se vzdělanými Římany nebo Řeky, kteří jediní mohli o nich nějaké zprávy zaznamenati. Teprve veliké stěhování národů uvedlo i Slovanstvo v pohyb, posunulo je dále na západ a na jih a uvedlo je ve známost tehdejšímu vzdělanému světu.

Zaměstnání
starých
Slovanů.

Poněvadž pravlastí Slovanů byly krajiny lesnaté, namnoze ovšem močálovitě, byl lov zvěři i ryb a těžení lesních plodin (medu a vosku) i kožešin nejrozšířenějším jejich zaměstnáním. Záhy ujalo se u Slovanů primitivní zemědělství, které byvši později zdokonaleno, nabylo převahy nad chovem dobytka.

Slované pečlivě pálili a mýtili lesy. Orali rádlm a sochou (hákem), seli zvláště ječmen a proso, měli mouku žernovem. Požívali stravy větším dílem rostlinné. Vařili kaši slazenou medem a pekli chléb. Hojnou měrou zpracovávali mléko a dělali sýr. Pili medovinu a pivo z kvašeného ječmene a žaludů. Ze zvířat domácích chovali hlavně vepře, ovce a kozy. Jako u jiných národů, také u Slovanů byl skot měřítkem všech hodnot a náhradou za raženou minci. Teprve později poznali Slované kovové mince (peníze). Staří Slované odívali se látkami tkanými a barevnými, obuv měli koženou, dřevěnou nebo lýčenou. Hotovili rozličné nástroje a zbraně ze dřeva a z kamene, později z kovů (bronzu, mědi, železa, ze stříbra i ze zlata). Měli také své trhy, na něž přicházeli k nim cizí obchodníci.

Slovanské
pohanství.

Náboženství. Náboženské názory jeví již vyšší stupeň rozvoje. Staří Slované ctili rozmanité duchy a zosobňovali nápadné zjevy přírodní v postavy božské. Hotovili si také zvláštní modly, které pokládali za vtělení nějakého bůžka a modlám těm vzdá-

vali božskou úctu. Věřili, že duše lidská jest bytost od těla zcela rozdílná, která i za živobyčí může tělo opustiti (ve snu). Na tom zakládá se obecně rozšířená víra v m ů r u, což jest živá osoba, z níž v noci duše vychází a tělo leží jako mrtvé. Po smrti vychází duše z člověka v rozmanitých podobách zvířecích (holubice, osla, hada, bílé myši) a zjevuje se pak jako světýlko nebo bludička.

Nesmrtelnost duše.

M r t v o l y byly u Slovanů spalovány nebo pohřbívány. Náčelníkům ruských Slovanů stavěny byly m o h y l y v podobě prostorných komnat, do nichž kladen jejich oděv, zbraně, mnoho jídel a nápoje i cenné předměty. P o h ř e b n í s l a v n o s t ě (t r y z n y) záležely hlavně v bojových hrách, po nichž následovaly pohřební hody (strava). Duše zemřelých předků, »roditelů«, uctívány jako b ů ž k o v é d o m o v í (dědkové a šotkové = starci) a jejich dřevěné modly bývaly chovány v domácnostech. S kultem předků souvisela i víra v duchy, vládnoucí osudem člověka, jako byly zejména s u d i c e, které určovaly osud novorozencův. Duše dítek předčasně zemřelých nebo mladých dívek zosobňovány jako n a v k y, v í l y a r u s a l k y, jež oživují přírodu, pole, nivy, lesy a vody, zvláště za noci tancem a zpěvem, ale připravují nezřídka záhubu mladým lidem. Kromě nich žily tam i lesní panny a divé ženy, diví mužové, polednice, vodníci a j.

Kult předků.

Víra v duchy.

Bohem nepochybně u všech Slovanů ctěným byl P e r u n, bůh hromu, jako Zeus u Řeků, jemuž zasvěcen byl dub. Kromě Peruna snad i V e l e s (V o l o s), bůh stáda, a D a ž b o g, bůh slunce byli od Slovanů obecně uctíváni.

Bohové všeslovanskí.

Z bohů místních nejslavnější byli bohové Slovanů polabských, zvláště S v a n t o v i t, bůh země ránské, jehož svatyně ze dřeva vkusně vystavěná a výpuklými okrasami ozdobená, nalézala se v A r k o n ě, ležící na vysoké skále. V ní stála ohromná socha Svantovitova o čtyřech hlavách, držící v ruce roh, který kněz každoročně naplňoval medovinou a podle ní předpovídal úrodu budoucího roku (roh hojnosti).

Bohové místní.

Bohům i duchům přinášeny oběti (ž e r t v y, t ř e b y), zvířata nebo polní plodiny a pokrmy. Za války bývali obětováni i zajatí nepřátelé. Oběti konali otcové rodin, s t a r o s t o v é k m e n ů a k n ě ž a t a. Při obětech prováděny tance s průvodem písní, jichž bylo hojnost k rozličným příležitostem. Zvláštní stav kněžský (u Polabanů) nebo věštecký (u Rusů) vyvinul se teprve v dobách pozdějších. Bohové uctíváni byli v posvátných hájích, které v Čechách teprve Břetislav II. (1092—1100) dal pokáceti a spáliti. Zimní a letní slunovrat, počátek jara, obžinky a p. byly zvláště oslavovány.

Modloslužba.

Společenské řády staroslovanské. Základem společenského zřízení byl u Slovanů, jako u jiných národů, nedospěvších k silnějšímu státnímu životu, r o d. Slovanský r o d bylo nerozdělené potomstvo společného předka, jež se drželo pohromadě potud, pokud to hospodářské

Zřízení rodové.

Krevní
msta.

poměry dovolovaly. Z rodů vznikala bratrstva, která oddělivše se od nich žila dále pohromadě. K rodu nenáleželi lidé nesvobodní nebo otroci, nabytí obyčejně ve válkách. Rod vládl svým statkem společně pod správou nejstaršího nebo voleného starosty. Členové rodů byli povinni mstít křivdu nebo smrt svých příslušníků čili bratří krevní mstou, ze které však vinník se mohl vykoupiti. Pokuta za zabití slula později v i r a nebo h l a v a (u Němců Wergeld). Výše její řídila se urozeností zabitého. Sňatky uzavírány byly buď koupí (věnem, které složil ženich) nebo únosem. Rod vystupoval jako jednotka i vojensky. Slované bojovali pěšky a byli tudíž v nevýhodě proti jízdným kočovníkům turko-

Nesprávné
názory
o slo-
vanském
pravěku.

Srovnáme-li zprávy o pravěku slovanském se zprávami o pravěku jiných národů indoevropských, shledáváme, že staří Slované nelišili se podstatně zřízením a povahou svou od jiných národů příbuzných, na př. starých Germánů. Starší literatura historická, stojící pod vlivem romantických názorů německého básníka-filosofa (18. století) Jana Gottfrieda Herdera, ostře rozlišovala měkkou, mírumilovnou, »holubičí« povahu slovan- skou od tvrdé, bojovné a násilné povahy germánské, ličila řady slovanské na způsob novověkých řádů demokratických, s rovností všech občanů před zákonem a stavěla je jako protivu germánského rozdělení společenského na pány a otroky. U nás hlavně padělané rukopisy Zelenohorský a Královodvorský velice přispěly k tomu, že se zakofenily názory ty i v literatuře vědecké. Hlubší studium historické však názory podobné úplně vyvrátilo. Někteří badatelé nazývají staroslovanský rod nebo bratrstvo z á d r u h o u. Tak nazývala se ještě v 19. století větší, nerozdělená selská rodina srbská.

Vznik
moci
panov-
nické.

Slované, jako všichni Indoevropané, čím více se množili, tím více se rozrůstali v četné k m e n y. Správu kmenů vedli náčelníci kmenoví. Moc knížat byla namnoze omezena kmenovými shromážděními, jež slula v ě c e nebo v ě č e (u kmenů polských a ruských). Mnohá knížata vládla několika kmenům. Celkové složení Slovanstva mělo ráz veliké rozdro- benosti; jenom v době hrozícího nebezpečí dočasně tvořily se větší nebo menší kmenové spolky nebo svazky, v jejichž čele stáli v o j v o d o v é.

6. Slované, Avari a říše byzantská.

Příčiny
stěhování.

Stěhování slovanské. Přirozený vzrůst Slovanstva, které pro svůj chov dobytka a nedokonalé zemědělství potřebovalo velikých prostor země, byl příčinou, že se Slované záhy začali šířiti ze své pravlasti na západ a na jihozápad. Podle badání archaeologického, a to podle rozší- ření zvláštních ž á r o v ý c h h r o b ů čili t. zv. p o l í p o p e l n i c o v ý c h, pronikli Slované již asi r. 600—500 př. Kr. skrze Sudety do p r a v ě h o č e s k é h o P o l a b í a odtud pak znenáhla i do ostatní země č e s k é a d o M o r a v y, zvláště pak když země tyto, asi od 1. stol. po Kr., opouštěli dotavadní jejich obyvatelé M a r k o m a n i a K v á d o v é. Po odchodu S u e v ů, L o n g o b a r d ů a j. kmenů germánských ze středního a dolního Polabí obsadili Slované celou n í ž i n u s e v e r o - n ě m e c k o u hustě až k L a b í a S á l e a pronikali až k ř e c e F u l d ě,

Šíření
Slovanů
na západ
a na jih.

do Durynska a do horního Pomohani. Již v 1. až 2. stol. po Kr. nalézali se po různu v levém středním a dolním Podunají, kamž se dostali průsmyky karpatskými. Od 4. stol. po Kr. obsazovali Slované krajiny tyto hromadně a šířili se do Pannonie, zvláště když ji r. 568 opustili Longobardi. Šíření toto bylo podporováno i od Avarů, jimž někteří Slované byli podrobeni.

Poroba avarská. Avaři, divoký kmen původu turko-tatarského, pronikli v pol. 6. stol. ze svých západoasijských sídel do nížin uherských, kdež po odchodu Longobardů (568) zřídili rozsáhlou říši. Středíště této veliké a mocné říše, k níž náleželi i Slované v zemích sudetských a karpatských v severozápadním cípu poloostrova Balkánského, bylo nejprve (od počátku 7. století) u Sirmia a později v opevněných táborech, zvaných hringy, mezi Vídeňským lesem a jezerem Blatenským. Slované byli nuceni živiti své avarské pány svou prací zemědělskou (natu-
rálními daněmi), konati za ně nejtěžší práce válečné (stavěti mosty a lodi), bojovati v prvních řadách a na místech nejnebezpečnějších.

Slované rozšířili v době panství avarského značně svá sídla, postupíce vzůru do údolí řeky Enze, Litavy, Ráby, Mury, Drávy a Sávy. V 8. stol. seděli od Dunaje na jih až k moři Adriatickému, sáhajíce na západ až k Travně, Vysokým Taurům, do východního Tyrolska (údolí Pusterské) a ke střední Soči až daleko do Furlanska.

Říše Samova a Slované korutanští. Tuhá poroba avarská byla příčinou, že Slované okolo r. 620 povstali proti Avarům a s pomocí frankou se osvobodili. Francký kupec Samo, který vyznamenal se v boji Slovanů s Avary, zvolen od nich za knížete. Samo zřídil z kmenů Slovanů alpsko-panonských a sudetských rozsáhlou říši, jejíž středíště bylo asi v zemi české. Když francký král Dagobert chtěl Slovary Samovy si podrobiti, Samo porazil jej u Vogastisburka (někde při západní hranici české) r. 630, načež vrchní moci Samově podrobil se i kníže polabských Srbů, Dervan.

Po smrti Samově (658) přestalo spojení kmenů alpských a sudetských. Slované alpsští čili korutanští, z nichž později vyvinul se národ slovinský, dostali se opět pod panství avarské. Ale s pomocí mocného vévodství bavorského brzy opět se z něho vymanili a zřídili první trvalejší stát slovanský pod vrchní mocí bavorskou, ve kterém okolo r. 745 vládl kníže Borut. Nástupce jeho Chotimír, vychovaný ve víře křesťanské, začal s pomocí bavorskou horlivě šířiti křesťanství.

Stěhování Slovanů na poloostrov Balkánský. Na počátku 6. stol. počali Slované usedlí při dolním Dunaji, Slované a Antové, na

Avari.

Šíření
Slovanů
v zemích
alpských.

Samo
a říše
franká.

Slovinci
pod nad-
vládou
bavorskou.

padati výbojně poloostrov Balkánský. Vpády jejich i jiných severních barbarů vyplněna jest celá vláda císaře Justiniána I., jenž jsa zaměstnán válkou gotskou v Itálii, neměl dost vojska, aby je zamezil. Marně pokoušel se učiniti jim přítrž budováním obranných tvrzí. Barbaři pronikali čím dále tím jižněji, tak že i města Konstantinopol a Solun bývala jimi ohrožována. Ještě hůře bylo po smrti Justiniánově, zvláště na konci století 6. a počátkem století 7., když Avaři a Slované soustavně útočili na říši, jsouce ve spolku s asijským soupeřem říše byzantské, totiž s říší novoperskou, jež od doby svého vzniku (226 po Kr.) byla říši východořímské sousedem nebezpečným.

Tehdy zaplavili Slované skoro celý poloostrov Balkánský a osadili jej trvale od Dunaje až do nejj jižnějších končin Poloponnesu.

Porobení
Slovanů
balkán-
ských
Byzan-
tinci.

Říše byzantská nebyla s to, aby nové přistěhovalce sobě podrobila po těžkém zápasu s Araby, který jí nastal v zápětí po válkách perských. Slované tudíž požívali úplné volnosti v území někdy byzantském; byli roztrženi ve volné, drobné skupiny kmenové a vraceli se tu znenáhla k dřívějšímu svému zaměstnání, k zemědělství, ač vstupovali i do služeb císařských jakožto žoldnéři. Vláda byzantská používala čas od času klidu zbraní na východě, aby podrobila si slovanské krajiny. Slované makedonští porobeni byli nejspíše již koncem století 7.; Slované řečtí ke konci století 8. (za císařovny Ireny) a v století 9. Vliv slovanský zanechal trvalé stopy jak ve fyzické povaze dnešních Řeků, tak i v jejich jazyce, do něhož proniklo množství slov slovanských, zejména také hojně názvy zeměpisné.

Aspa-
ruch
(679).

Bulhaři. Výbojný postup říše byzantské proti Slovanům, usedlým v Thrakii a zvláště severně Balkánu, zastaven byl, když tamější Slované si povolali na pomoc turko-tatarské Bulhary, sídlící tehdy v koutě mezi ústím Dunaje a mořem. Chán bulharský Asparuch usadil se r. 679 s lidem svým na rovině mezi Dunajem a Varnou a založil si panství nad Slovany mezi Dunajem a Balkánem. Pod svrchovaností chána bulharského vládla dále drobná knížata a náčelníci slovanští a zemi ponecháno starší její zřízení slovanské. Bulhaři ovšem vynikali organisací a zběhlostí vojenskou, jako všichni turko-tatarští barbaři. Téměř dvě století vyšší vrstvy bulharské vládly jako živeli cizí rolníckým kmenům slovanským, ale Slované svou číselnou převahou znenáhla Bulhary poslovanili. Za to však kmenové slovanští podle státu, cizím podmanitelem zbudovaného, označováni byli jménem Bulharů.

Poslova-
nění
Bulharů.

7. Vznik, rozšíření a kultura islámu.

Arabové.

Arabové před Mohamedem. Dlouholeté boje, které říše byzantská sváděla s Peršany, oslabily na konec obě říše a připravily půdu novému jejich nepříteli, Arabům. Arabové, národ to čeledi semitské, obývali od dávna poloostrov Arabský, stepi mezi Syrií a Eufratem, jakož i jižní části Mesopotamie. Nehostinná Arabie, ze které ve starověku několikrát vlny kočovníků se rozlily do sousedních kulturnějších krajin (viz díl I., str. 15 a 19), neposkytovala jim náležitě, stále obživy. Proto byli, zvláště v severní Arabii, více nebo méně kočovníky, dělice

se na četné drobné kmeny b e d u i n ů, kteří nepřetržitě mezi sebou zápasili. Obyvatelstvo úrodné již ní A r a b i e bylo usedlé a vedouc obchod s Indií a pobřežím Středomořího moře, dospělo již ve starověku k dosti pokročilé kultuře.

Jižní
Arabie.

Nábo-
ženství
Arabů.

Mekka
a Kába.

Náboženství arabské obsahovalo drobtý takřka všech nauk asijských. V Arabii mělo své vyznavače perské náboženství Zarathuštrovo, náboženství židovské i křesťanské (zvláště v Jemenu). Střediskem arabského pohanství byla ode dávna Mekka se svým pramenem Zemzem a se svou svatyní, zvanou Kába (tvaru krychlového), ve které kromě několika set model obzvláštní úcty požíval černý kámen, prý archandělem Gabrielem přinesený, nepochybně nějaký povětroň (viz obr. 11). Poněvadž ze správy Káby plynul značný zisk jejím správcům, byly o ni neustále třeňce kmeny, až v 5. století se jí zmocnil kmen Kurajš a později (okolo r. 600) jeden z jeho rodů, t. Hašimovci.

Mohamed. Z tohoto rodu pocházel muž, jenž sjednotiv myšlenkou náboženskou roztržštěné kmeny arabské, uvedl je jako důležitého činitele do dějin světových. Byl to M o h a m e d (správně M u c h a m m a d), narozený v Mekce okolo r. 570. Osiřev v útlém věku, byl vychován svým strýcem, obchodníkem A b ů T h á l i b e m, rovněž na obchodníka. Pro spolehlivost a obratnost jeho přijala jej do služeb bohatá vdova C h a d í d ů a, která jej později pojala za manžela. Mohamed, člověk povahy velice vážné, obeznámil se na svých obchodních cestách s křesťanstvím a znechutil si modloslužbu svých krajanů. Jsa asi čtyřicetiletý trávil čas v osamělých horských roklicích v okolí Mekky a jeho rozčilený duch mívával tam vidění a zjevení, jimiž vyzván byl, aby byl prorokem lidu svému. Ve viděních takových pronášel Mohamed rozličné výroky, které prý mu Allah skrze svého posla Džibrila (Gabriele) oznamoval. Výroky tyto obsahují hlavní náboženské názory Mohamedovy. V božské poslání Mohamedovo s počátku věřilo jen několik osob jemu nejbližších: Chadídža a její dcery, jeho strýc Alí, jeho otrok Zaid a pozdější kalif Abú Bekr.

Život
Mohamedův.

Mohamed
prorokem.

Mohamed vzdav se naděje, že získá si své krajany, vešel ve spojení s obyvateli města J a t h r i b u a r. 622 (24./9.) vystěhoval se tam se svými přívrženci. Vystěhováním tímto, zvaným h i d ů r a, začíná éra islámu. Jathribu dostalo se od Mohameda zvláštního obecního zřízení a okolí jeho zorganizováno v pevný politický celek, jenž zván byl proto m a d i n a t a n n a b í (později Medina), t. j. město prorokovo. Po několikaletých bojích zmocnil se Mohamed i Mekky (630). S obyvatelstvem jejím naložil mírně, Kábě ponechal její dosavadní význam.

Hidžra.

Medina.

Islám. Náboženství Mohamedem založené slove i s l á m (= oddanost, t. Bohu); vyznavači jeho mají čestný název m u s l i m, věřící. Zá-

Islám.

kladem muslimství jest článek výry: »Není boha kromě boha; Mohamed jest posel boží«. Vnější znamení příslušnosti k obci muslimů jest obřizka.

Náboženství Mohamedovo nemá téměř věrouky. Souhrnem vši trestné zloby lidské jest neuznávání Mohameda za posla božího. Za předchůdce své pokládá Mohamed proroky židovské a Ježíše Krista. Hově potřebám svých nevzdělaných krajanů, přesně předepsal vnější formy modliteb, postů, almužen, života rodinného a společenského i obyčejných potřeb všedních (na př. umývání). Mimo to obsahuje učení Mohamedovo ustanovení o poměru nevěřících poddaných k vládnoucím muslimům.

Jednotlivé výroky Mohamedovy nazývány byly korány (qur'án).

Korán. Jejich soubor, pořízený od Mohamedových nástupců, nazývá se také k o r á n. Korán, rozdělený ve 114 sur (kapitol), má v nauce své mnohé nesrovnalosti a odpory. Nesnáze s jeho výkladem obrátily pozornost na podání o životě Mohamedově, v němž bylo hledáno vysvětlení záhad.

Sunna. S u n n a (chování prorokovo a pak tradice o něm) tudíž pokládána byla sto let po smrti Mohamedově za rovnocenný základ islámu jako korán.

Mohamed uložil svým věřícím za povinnost šířiti víru mečem. Tím hověl přirozené náklonnosti arabských beduinů a touze po loupeži a kořisti. Stkvělé líčení rajsých odměn a učení o božím předurčení dodávalo arabským výbojům odvahy šílené. Přes mnohé stinné stránky (mnohoženství) byl islám pro Araby kulturním pokrokem, zvláště svým monotheismem, zlepšením bezprávného postavení žen a upevněním svazků manželských. Později byla, zejména vlivy perskými, svoboda žen opět značně omezena. Zakuklování žen zavedeno teprve asi ve 3. století po Mohamedovi.

Kulturní význam islámu.

Kalifové. Mohamed byl prorokem i panovníkem zároveň. Všichni věřící zavázáni byli k naprosté poslušnosti svých představených. Na tom zakládal se absolutismus Mohamedův a jeho náměstků čili k a l i f ů. Prvním náměstkem byl zvolen po smrti Mohamedově (632) jeho tchán A b ů B e k r († 634), jenž rovněž jako jeho nástupce Omar (634—644) jal se šířiti v duchu Mohamedově víru i moc, zvláště proti říši byzantské. V několika málo letech opanovali Arabové S y r i i s P a l e s t i n o u a E g y p t s pobřežím Afriky až k Malé Syrtě.

Abú Bekr
(† 634).
Omar
(634 až 644).

Příčiny výbojů arabských.

Říše byzantská, jsouc zeslabena nedávnými válkami perskými, nebyla s to, aby zachránila provincie ty, rozryté spory náboženskými a zubožené útlakem finančním. Arabové ponechávali křesťanům (i Židům) víru i jmění, zavázali-li se na důkaz poddanosti k určitým poplatkům, obyčejně k dani z hlavy a k dani z výnosu pozemků (charadž). Nesměli však veřejně vykonávat své bohoslužby.

Pád říše novoperské.

Současné skoro s výboji proti Byzanci dobyli Arabové i zeslabené říše novoperské (641), kde vnitřní rozbroje dynastické jim vítězný postup usnadnily. Obyvatelstvo přijalo většinou islám.

Omejovci. Po smrti Omarově (644) zvolen byl za kalifa zeť Mohamedův O t h m a n z meckého rodu Omejovců. R. 661 Omejovci domohli se trvale vlády a založili skutečnou dynastii.

Za Omejovců (661—750), kteří sídlili v Damašku, dokončeno podrobení celého severního pobřeží afrického a opanován r. 711 bitvou u Xeres de la Frontera poloostrov Pyrenejský. Na východě se nepřetržitě šířila moc islámu z Iránu na sever a na východ, do nynějšího Turkistanska a do severní Indie. Na severu válčeno stále proti říši byzantské. Podrobivše sobě Kypř, pokoušeli se Arabové již okolo r. 673 dobýt i samého Cařihradu. Ale právě tou dobou řecký inženýr Kallinikos vynalezl »řecký ohně«, který měl pro loďstvo arabské velmi zhoubné účinky.*) Přes to hrozilo r. 717 Cařihradu, po moři i po suchu obleženému, svrchované nebezpečí. Odvrátil jej od něho statečný císař Lev III. Syriský (717—741), jenž odrazil útok arabský, zahájil pak zpětný výboj Malé Asie, která od konce 7. století byla v rukou Arabů.

Hrdinská
doba
islámu.

Řecký
ohně.

Lev III.
(716 až
741).

Vnitřní poměry veleříše arabské za Omejovců nebyly uspokojivé. Starý beduinský duch volnosti vzpíral se panovnickému absolutismu. K tomu přidružily se spory náboženské. Persané, přijavše islám, začali vnášeti do něho své národní názory a snahy. Přívrženci tohoto směru sluli šiitě = sektáři, odštěpenci; pravověrní zvaní na rozdíl od nich sunnity. Těchto rozporů obratně využil mecký rod Abbásovců, pocházející od strýce Mohamedova. Abul Abbás zmocnil se (750) kalifátu a dal celý rod Omejovců povraždit. Jedinému Abdarrachmanovi podařilo se uprchnouti na poloostrov Pyrenejský a zřídit tam samostatný kalifát.

Abul
Abbás
(750).

Abbásovcí. Těžiště říše za Abbásovců přesunulo se ze Syrie do Iráku (staré Babylonie). Abbásovcí přenesli sídlo své z Damašku do vesnice Bagdádu, jež vzkvetla záhy v znamenité město, a podléhali silně vlivu perskému. Na dvoře jejich zavládl staroperský mrav, povyšující panovníka za bytost nadpozemskou; pozdější kalifové obklopili se tělesnou stráží žoldnérů tureckých ze stepí turkistanských.

Bagdád.

Vláda prvních Abbásovců, zvláště Harun Arrašid (786 až 809), byla dobou největšího rozkvětu politické moci kalifátu i kultury islámu. Říše jejich prostírala se od průlivu Gibraltarského až k Indu a od oceánu Indického až téměř k moři Černému, k jezeru Kaspickému a řece Jaxartu. Hospodářský rozkvět její zakládal se na četné vrstvě drobných rolníků. Rozvoj obchodu podporovala výhodná zeměpisná poloha veleříše arabské; říši probíhaly nejdůležitější obchodní cesty mezi Evropou a Indií i Čínou, oživované četnými karavanami.

Vnitřní
poměry
veleříše
arabské.

* Památkou tehdejší arabské převahy v obchodě světovém jsou arabské názvy některých plodin (káva, thé, safran). Téhož původu jest návosloví námořnické (admiral).

*) Složení »řeckého ohně« není zevrubně známo. Byla to směs výbušných, snadno zápalných látek, pryskyřice, síry a nafty, ale poměr jejich není znám. Směs tato hořela zvláště ve vodě. Na lodích upevněny byly přístroje (σίφωνες), jimiž řecký ohně pouštěn na lodi nepřátelské.

Arabské
výrazy
technické.

rál, arsenál, fregatta) a obchodní (tarif, tára, trafika, bazar, fond atd.). Podobné stopy zanechal po sobě v názvech látek vysoce pokročilý arabský průmysl, zvláště tkalcovský (damašek, baldachýn, mušelin, sofa, matrace a p.). Tkaní koberců dospělo znamenitě dokonale; podobně zpracování kovů a slonoviny. Již v 8. století obeznámili se Arabové s výrobou papíru (z Číny).

Osvěta.

Rozkvět hospodářský nemohl zůstat bez účinku na zvýšení osvěty a rozvoje velebě arabské. Velmi důležitým činitelem však při tom bylo i mnohonásobné míšení a vzájemné pronikání různých národních živlů této říše. V Bagdádě žili Arabové, Peršané, Židé, Řekové, Syrové a Indové. Nejrozmanitější názory, jevící se četnými náboženskými sektami, stýkaly se tam, dávající takto podnět k mnohostranné a plodné činnosti vědecké i umělecké. Vzdělanost šířila se četnými školami, nižšími i vyššími.

Činnost
vědecká.

Z věd pěstovali Arabové ty, které vyžadují spíše bystrého ducha než vynalézací (na př. matematiku) a pak vědy rázu praktického (medicínu, popisné vědy přírodní, zeměpis a dějepis). Ač poznatky některých věd obohatili (na př. astronomii a matematiku založením algebry — kterčto slovo jest arabské) a ač i některým položili základy (k chemii — kde rovněž některé názvy jsou arabské, na př. elixir, alkohol, salmiak, soda), přece hlavní význam jejich spočívá v tom, že sbírali a pořádali vědomosti starověké.

Ibn
Sina
(† 1037).

Arabové zachránili mnohé důležité dílo antické, jež by jinak asi bylo zaniklo. Prostřednictvím Arabů teprve seznámili se středověcí vzdělanci s některými spisy Aristotelovými, které byly přeloženy do arabštiny. Přední filosof arabský a znamenitý lékař Ibn Sina (v západní Evropě slul latinsky Avicenna, † 1037) přes to, že veškeré bytí uváděl na hmotu (materialism), požíval jinak veliké vážnosti i u křesťanských scholastiků, podobně i jeho největší nástupce Ibn Róžd (Averroes, † 1198). Filosofie arabská jest důležitým článkem, spojujícím myšlení antické s učeností středověkou.

Ibn
Róžd
(† 1198).

Básnictví.

Ode dávná kvetlo u Arabů básnictví, zvláště lyrické; vedle toho však čím dále tím větší obliby zjednávala sobě epika, povídky, které z veliké části v Indii měly svůj původ. V 15. století vznikla z nich v Evropě proslulá sbírka »Tisíc a jedna noc«. Od Arabů indické povídky a pohádky šířily se k národům evropským.

Stavitel-
ství.

Arabsky.

Znamenitého rozkvětu dosáhlo umění výtvarné, zejména stavitelství, kdežto sochařství a malířství vadil islám svým odporem proti zobrazování lidské postavy. Arabská ornamentika proslula arabeskami, t. j. bohatými ornamenty geometrickými. Ve stavitelství vytvořena nová původní díla, v nichž sloučeny vlivy vzorů západních (pyrenejských) s východními (syrskými, perskými a koptickými). Stavěny kromě rozsáhlých paláců panovnických hlavně mešity, jež se skládaly obyčejně z velikého dvora a ze síně modlitební s výklenkem směřujícím k Mekce. S islámem pronikl arabský sloh stavitelský až do Persie a Indie (mešita v Delhi), ale tam podlehl vlivům místním. Nej-

původněji vyvíjelo se stavitelství arabské na poloostrově Pyrenejském a v Egyptě, kde ve 12. a 13. století vytvořena charakteristická kupole špičatá (stalaktitová) a štíhlé minarety (s nichž muezzinové svolávají věřící na modlitby). Nejzajímavějšími památkami tohoto druhu jsou mešity sultána Hassana a Kaitabeje v Káhiře (viz obr. 12. a 17.). Hlavním příznakem slohu arabského jest oblouk podkovový a kýlový (»oslí hřbet«; viz obr. 13. a 15.).

Kultura islámská šířila se všude tam, kam pronikal islám, který v pozdějších sto-

Oblast
kultury
islámské.

V 9. století nastal rychlý úpadek veleříše arabské, která přes to, že arabština byla po celé říši jazykem státním, netvořila jednotného celku národního.

Arabština.

Vnitřních rozbrojů národnostních a náboženských používali jednotliví místodržící nebo vojevůdcové, aby při zeslabení kalifátu vnitřními zápasy zakládali svá samostatná panství. Tak vznikly v 9. století samostatné státy v Marokku, v Tunisu a v Egyptě. Podobně i východní část kalifátu rozpadla se na několik samostatných států. Kalifové, jimž zbyl toliko Bagdád s okolím, dali se pod ochranu dynastie Bujovců, která v záp. Íráně (okolo r. 930) zřídila svůj stát. Bujovec Moizz, ponechav kalifovi pouze moc duchovní, prohlásil se za světského vladaře, zvaného emírem al-umara. Šířiteli islámu staly se jiné státy a jiní národové, zejména později Seldžukové a Turci osmanští.

Drobní
říše.

Přehled.

Císařství římské spojovalo v jediný celek státní široký kruh zemí ležících kolem moře Středozemního. Okolní národové barbarští tlačili se však se všech stran do této bohaté oblasti kulturní. Říše římská za držovala jejich přívál tím, že přijímala jednotlivé z nich, zvláště k merny germánské, do služeb vojenských. Živel germánský stal se tak rozhodujícím činitelem zvláště v západních částech říše. Jsa zesilován stále novými vpády svých soukmenovců z venčí a tlačěn ku předu nárazem Hunů, zmocnil se konečně západních provincií římských úplně. Na troskách říše západořímské vzniklo několik království germánských. Mnohé z těchto nových útvarů státních netrvalo dlouho. Největšího významu nabyla říše Franků, ovládaná rodem Merovejským, v níž splynuli Germáni namnoze s římským obyvatelstvem provinciálním. Vzdělanost středověká byla založena na tomto splynutí řádů germánských s kulturním dědictvím starověku.

Nejdůležitějším prvkem dědictví toho bylo křesťanství. Církev a duchovenstvo se stalo mocným činitelem v celém životě středověkém, stavělo se samostatně po bok zbarbarštělé moci světské. Důležité bylo, že veškerý život společenský v Evropě západní nabyl rázu venkovského; města mizela, na místo hospodářství peněžního nastoupilo hospodářství přírodní. Jinak bylo v provinciích východních. Tam zachovala se veliká města, živel barbarský nenabyl tu převahy naprosté, udrželo se císařství a správa úřednická. Vzdělanost starověká zachovala se tu bez přetržení násilného, ztratila však namnoze schopnost rychlejšího vývoje a ztrnula příliš.

Živel řecký nabyl v říši východořímské, zvané později byzantskou, úplné převahy nad živlem latinským. Rozličné otázky náboženství křesťanského nabyly na východě největší důležitosti, církve však namnoze zůstávala v područí moci státní. Z Konstantinopole daly se hlavně za Justiniána I. pokusy o obnovení moci císařské v provinciích západních, skončily však nezdarem. Pouze část Itálie zůstala delší dobu spojena s říší byzantskou a poloostrov spojoval tedy ve středověku Evropu západní a východní. Říše byzantská byla zaujata útoky obnovené říše perské a rozličných národů ze severu doléhajících, hlavně Slovanů. Slované z původních sídel zakarpatských rozšířili se na všechny strany, vnikali zejména do oblastí podunajské, na Balkán, do Černomoří, do východních zemí alpských i do krajů staré Germanie. Postup jejich začasté byl urychlován tlakem jiných národů výbojných, zejména Avárů, kteří strhovali s sebou kmeny slovanské, těžce je porobující. Z odporu proti jejich útiskům v 7. stol. vznikla první větší říše slovanská, říše Samova. Tehdy Slované přišli po prvé v bližší styk s říší frankou, spojující postupně pod svým vedením skoro celý západ evropský.

Říši byzantské vedle toho nebezpečný nepřítel vzešel v živlu arabském. Podle příkazů slámu Arabové podrobili si skoro celou přední Asii a severní Afriku, vnikající i do jižních krajů evropských. Císařové východní pozbyli veliké části své říše, zastavili však na Bosporu vítězný postup muslimský. V kalifátě bagdádském došlo k podobnému splynutí vzdělanosti starověké s řády kočovníků arabských, jako v Evropě západní. Také Arabové osvojili si značnou část kulturního dědictví antického. Tak od 7. století počínajíc bývalá říše římská rozpadla se na tři samostatné oblasti kulturní: svět západoevropský, byzantský a muslimský, jež úplně potom nesplynuly již nikdy.

ČÁST DRUHÁ.

Říše francká dědicem císařství západního.

1. Počátky Karlovců.

Karel Martell. Z hlubokého úpadku ústřední moc královská v říši francké byla vytržena přičiněním rodu Karlovců, jímž se podařilo koncem 7. století strhnouti na sebe majordomát a s ním skutečnou vládu v celé říši. Majordom Karel Martell (kladivo) zastavil r. 732 postup Arabů, kteří povalivše říši visigotskou ve Španělech, pronikli již téžně až do povodí Loiry, a obmezil jejich panství na jižní cíp země kolem města Narbonne.

Karlovi.

Karel
Martell.

Doba jeho přinesla podstatné změny také v církevních poměrech říše francké. Ve východních částech říše většina germánského obyvatelstva žila stále ještě v úplném nebo polovičním pohanství. Životu církevnímu tu chyběla vůbec pevná organisace. K té došlo teprve zásluhou mnicha anglosaského Wynfritha, známějšího církevním jménem Bonifacius, který vystoupil nejprve jako hlasatel křesťanství v Durynsku a Hessensku. Zároveň upravoval s podporou Karla Martella církevní poměry jiných krajů německých, zakládal nová biskupství i kláštery, zaváděl jako vikář papežský na synodách říšských jednotnou liturgii římskou a vykonával z Mohuče metropolitní moc nad východními diecesemi, zůstávaje v nepřetržitém styku s Římem. Posléze odebral se jako missonář do Fríska, kdež byl od divokých obyvatelů zabít (755).

Bonifacius.
(† 755).

Pippin Krátký. Po Karlu Martellovi († 741) nastoupil syn jeho Pippin, jemuž pozdější tradice dalo přezdívku Krátký. Postavení majordoma, jako vládce skutečného vedle bezmocného krále legitimního, stávalo se zjevem protimyslným. Pippin zatoužil po lesku skutečného jména královského, netroufal si však o své újmě odstraniti národní dynastii, posvěcenou staletým trváním. Opřel se tedy o autoritu papeže Zachariáše, posledního Řeka na stolci římském. S jeho vědomím byl poslední Meroveovec Childerich III. roku 751 vsazen do kláštera. Pippin přijal titul královský a dal se podle biblických vzorů od biskupů pomazati.

Pippin
Krátký
(741 až
768).

Childerich
sesazen
(751).

V zápětí však také papežové snažili se opřít o moc franckou, neboť jejich postavení bylo velmi stísněné. Císařové východořímské snažili se stolec apoštolský v Římě udržovati v podobné závislosti na sobě jako patriarchát cařihradský; současně hrozilo Římu nebezpečí od Longobardů.

V této tísni se nástupce Zachariášův papež Štěpán II. roku 753 osobně obrátil o pomoc do říše francké, a pomazav Pippina a rodinu jeho znova na krále, vešel s ním v úmluvu o věcech italských. Štěpán II. zamýšlel vymaniti se úplně z moci císařů byzantských a státi se dědicem jejich bývalých držav ve střední Italii. Pippin slíbil mu k tomu svou podporu. Skutečně se vypravil dvakráte přes Alpy a zastavil postup Longobardů proti Římu. Spojení se stolcem papežským a vítězné boje proti Arabům v jižní Francii učinily krále franckého slavným v celém světě křesťanském.

Karel a
Karloman.

Pippin zemřel roku 768, rozděliv říši mezi syny Karla a Karlomana. Než Karloman zemřel již roku 771 a Karel, odstrčiv potomstvo bratrovo, zmocnil se celého dědictví otcovského.

2. Karel Veliký.

Pád
Desi-
deriův
(774).

Boje v Italii a ve Španělech. Stejně jako děd a otec byl král Karel především drsný válečník, který v čele vojsk více než padesátkrát překročil hranice říše, rozšiřuje panství francké na všech stranách. Především vtrhnuv do Italie, porazil Desideria, posledního krále Longobardů, vsadil ho do kláštera a přijal roku 774 sám korunu longobardskou. Téměř celá severní a střední Italie přišla tak do moci Karlovců. Longobardi po porážce splývali rychleji než před tím s latinským obyvatelstvem domácím a zbylo po nich jen jméno oné části roviny pádské, kde nejhustěji byli osazeni.

Roland.

Marka
španělská.

Spory mezi arabskými vládci otevřely Karlovi cestu na poloostrov Pyrenejský, kam podnikl roku 778 válečné tažení. K porážce, kterou utrpěla část jeho vojska v průsmyku Roncvalsém a ke smrti bretoňského hraběte Hruotlanda (Rolanda) pozdější doba připojila řadu pověstí, obetkávajících osobu Karla Velikého a jeho paladýnů romantickým leskem. Boje vedly posléze k tomu, že na jiho-východním svahu horstva pyrenejského, kolem Barcelony, vzniklo markrabství španělské, jako závora proti novým útokům arabským. Nepřátelství mezi španělskými Omejovci a východními Abbásovcí způsobilo, že veliký kalif bagdádský Harun Arrasid jednal s Karlem skrze vyslance; pověst o velikém panovníku frankém rozšířila se v celé oblasti islámu.

Sasové.

Války saské. S větším ještě důrazem Karel snažil se zjednoti své říši vhodně hranice na severu. V kraji mezi Rýnem a dolním Labem seděli četné kmeny saské a jedna část jich zasahovala až do pozdějšího Holštýnska, kde sousedila se slovenskými Obodrity. Jsouce na jihu neprostupným hvozdem odděleni od krajů franckých a

durynských, Sasové nejdéle z kmenů germánských zachovali původní prostotu a drsnost.

K pokoření a pokřesťení kmenů saských král Karel obrátil největší úsilí skoro třiceti let své vlády. S vybraným vojskem mnohokrát pronikl až k Labi, porážel svatyně pohanské a zaváděl kult křesťanský. Zpravidla však, sotva že opustil zemi, Sasové bouřili se znova a nalezše ve Widukindovi obratného náčelníka, hledali pomoc u pohanských Dánů. Naproti tomu Karel spojoval se proti nim s Obodrity a zlomil konečně hrdinský odpor popravami a přesídlením celých kmenů saských do nitra říše francké. Státními posádkami konečně v zemi zavedena správa královská i duchovní moc nových biskupů.

Boje na východě. S podobným důrazem upevnil Karel také svazek národa bavorského s říší franckou. Sesadil domácí bavorský rod vévodský a zavedl v zemi správu hrabskou. Tím také kmeny Slovanů korutanských, podléhající vrchní moci vévodů bavorských, vstoupily ve svazek říše francké. Byla jim sice ponechána domácí knížata, ale ta vládla jen skrovným územím, takže francká hrabata vykonávala větší moc než oni. S křesťanstvím pokračovala i kolonizace německá. Obyvatelstvo slovanské ustupovalo před ní, až bylo omezeno na dnešní své území.

Slované
korutan-
ští.

Říše francká přičleněním Bavor vstoupila v přímý styk sousedský se zbytkem moci avarské v Uhrách. Loupeživé vpády jejich přiměly Karla k tomu, že roku 791 s trojím vojskem pronikl do Uher a stísnil chána avarského. V následujících letech obnovenými útoky panství avarské na středním Dunaji bylo tak otřeseno, že slovanské kmeny tamní jejich jho setřásly úplně a jméno Avarů zmizelo z dějin.

Válka
avarská.

Jiné války Karel vedl s polabskými Srby a Lutici a donutil také válkou některé kmeny české, že slíbili dávatí poplatek a tím uznali svrchovanost veliké říše sousední. Na obranu hranic severních a východních zřízeny byly podobně jako ve Španělsku marky, to jest větší hrabství, zvláštní pohotovostí vojenskou opatřená. Tak vznikla na úpatí šumavském marka česká, na Dunaji marka a východní. Většina jazyků slovanských zachovala ve jménu »král« pásmátku na velikého panovníka franckého.

Boje se
Slovany.

Obnovení císařství. Podle Augustinova výkladu proroctví Danielevy říše římská byla poslední velikou monarchií, jež měla trvati až do skonání světa. Proto lidstvo středověké nepřestalo věřiti v obnovení moci císařské na západě. Vzrostlá říše francká, obsahující skoro celou oblast vzdělanosti latinské, připomínala někdejší říši západořímskou; proto se mohl státí král francký skutečně nástupcem císařovým. Papež Lev III. roku 799 požádal Karla o ochranu proti útokům některých vel-

Císařství
západní.

Koronovace
Karlova
(800).

možů římských a Karel urovnal spory ty. Když o vánocích roku 800 konal pobožnost u hrobu sv. Petra, vložil mu papež na hlavu diadém a pozdravil ho jako císaře římského.

Církevní
snahy
Karlovy.

Císařství Karlovo jeví rysy theokratické. Císař sám v pokoře své pokládá svou důstojnost za dar milosti Boží (titul »Dei gratia«), ale cítí se zároveň hlavou obce křesťanské, zodpovědnou za spásu duší poddaných. Statky a práva papežů v Římě i v Itálii rozmnožil sice štědrě, ale viděl v nich své podřízené a neváhal sám zasahovati do otázek bohoslovných, na př. do sporu o ctění obrazů. Hrabata i biskupové měli podle rozkazů císařských společně bojovati proti pohanství a kacířství; stát a církev splyvaly v jediný útvar.

Správa
říše.

Poměry vnitřní. Karel provedl důsledně zřízení hrabské v celé říši a »poslové království« dohlíželi na správu veřejnou jednotlivých krajů. Císař sám nejčastěji dlel na dolním Rýnu, v Cäc h ä c h, proslavených zvláště dvorským chrámem P. Marie. Chrám ten, budova osmihranná se sloupy z Itálie přivezenými, byl první monumentální stavba na evropském severu.

Renaissance
literární.

Karel byl osobním zjevem a zvyky Germán; dal sepisovati národní zpěvy staroněmecké, znal však latinsky a snažil se k novému životu probuditi trosky v z dělanosti starověké. Mluví se proto o renaissance karolinské a »dvorské škole« císařově.

V okolí císařově působili nejslavnější učenci tehdejšího světa, zejména Anglosas Alkuin z Yorku, vynikající básník latinský, longobardský dějepisec Pavel Diaconus a jiní cizinci, kteří vzbudili u mnoha vznešených Franků snahy literární. Důvěrný přítel králův Einhard sepsal životopis Karlův zcela Suetoniovým způsobem. V kruhu dvorském vzniklo množství skvostných rukopisů, ozdobených drobnomalbami (miniaturami) podle antických předloh. Císař nařizoval, aby v klášteřích a při kostelích katedrálních byly zřizovány školy.

Země-
dělství.

Karel pečoval také o povznesení blahobyti hmotného. Podrobnými předpisy upravoval hospodářství na statcích královských a zaváděl v severních částech říše nové rostliny kulturní z jihu. Většina pokroků hospodářských se ovšem dala toliko na velkostatecích, které však v době Karlově také v německé oblasti říšské rychle vzrůstaly na újmu drobných svobodníků.

Hlavně vinařství rozšířilo se po celé říši, ježto s křesťanstvím šla všude potřeba vína mešního. Na místo nedokonalého (extensivního) zemědělství a pouhého žárování ujímala se i ve východních krajích říše trojstranná soustava osevní (ozim, jař, úhor); orné půdy přibývalo klučením lesů tak rychle, že král a velmožové počínali části hvozdů pro honitbu výslovně zahajovati.

Karel Veliký se snažil upravit také minci; přestal raziti peníze zlaté a razil jen stříbrné. Základem mince stala se libra o 20 solidách; to byly však jen jednotky početní a skutečně raženy byly pouze

denáry, jichž bylo 12 na solidus (Schilling) a tedy 240 na libru (viz obr. 18.). Způsob ten stal se základem všeho mincování středověkého.

3. Rozklad říše Karlovy a nájeddy normanské.

Ludvík Pobožný. Vznik soustavy lenní. V době tehdejší, kdy nebylo ještě placené, na ústřední správě zcela závislé byrokracie, nýbrž každý hrabě vládl jako nezávislý velmož svým služebným statkem, dovedla pouze silná ruka geniálního panovníka zachovati jednotu veliké říše. Proto hodlal také Karel Veliký rozdělití svá království mezi syny; ale toliko jediný Ludvík ho přežil. Když roku 814 Karel zemřel, zdědil celou říši s císařskou korunou. Ludvík, přímým Pobožný, byl vychován v ovzduší církevních snah Karlových a neměl již bojovného germánského ducha.

Ludvík Pobožný
(814—840).

Zřízení státní v rukou panovníka málo rázného brzy upadalo, hlavně působením vzrůstajícího se práva lenního. Právo lenní vznikalo ze závazků osobních i věcných. Od dávných dob velmožové živili družiny vasalů, které k pánovi poutal slib věrnosti a poslušnosti; později pánové vasalům podělovali statky rozličného rozsahu, nedávali jim však statků těch v majetek dědičný, nýbrž jen do života a za určité vojenské služby. Statkům takovým říkalo se *léna* (*feudum*, *Lehen*), kdežto svobodné vlastnictví slulo *alloyd*. Lenník skládal do rukou pánových (*senior*, *seigneur*, *sire*) slib věrnosti; pozbyl statku, když věrnost tu porušil (*felonie*). Způsobem takovým si světští i duchovní velmožové zajišťovali veliký počet bojovníků zcela oddaných; ale brzy se ukázalo, jak tyto soukromé svazky lenní jsou nebezpečné moci státní. Hrabata v jednotlivých krajích upevňovala jimi své postavení a činila ze služebních statků hrabských dědičnou državu; mocní páni lenní vzdorovali zjevně panovníkovi, a králi samému nezbyvalo, než aby následoval jejich příkladu, své statky udílel v léno a tím vojenskou svou moc zesílil.

Zřízení
lenní.

Uvolnění
svazku státního.

Rozklad říše. Slabý Ludvík stal se hříčkou v rukou stran dvorských, vedených ctižádostivými biskupy, syny císařovými a druhou manželkou Ludvíkovou. O rozdělení říše mezi syny Ludvíkovými vedeny dlouhé a krvavé zápasy, v nichž starý císař nejednou byl hluboce poškozen a ohrožen. Zemřel roku 840 uprostřed boje. V letech následujících rozdělena byla říše francká mezi jednotlivé větve rodu Karlovců na několik samostatných částí, z nichž největší byla království západofrancké a východofrancké, základy pozdějších státních útvarů francouzského a německého.

Spory rodinné.

Rozdělení
říše.

Království východofrancké mělo těžiště v německých krajích na pravém břehu Rýna, říše západofrancká pak v románské části Gallie. Spory dlouhé byly mezi obojím královstvím o pás kraje na levém břehu

Rýna, o Lotrinskó (Lotharingia), nazvané tak po vnuku Ludvíkově, Lotharovi; větší část jeho zůstala konečně říši východofrancké. Vedle těchto říší velikých utvořilo se na jihozápadních svazích Alp království burgundské (arelatské). V Itálii severní a střední, jež tvořila rovněž království samostatné, po vymření nejstarší větve rodu Karlova mnoho domácích i zaalpských nápadníků zápasilo o vládu.

Mikuláš I.
(858—867).

Úpadek
Říma.

Papežství v 9. století. Tehdy zbavilo se papežství předchozí závislosti na moci císařské. Za sporů mezi syny Ludvíka Pobožného papežové vystupovali jako rozhodčí a dospěli k názoru, že vedoucí místo v křesťanstvu náleží jim samým. Mikuláš I. (858—867) prohlásoval, že papežská moc jest původu božského a proto vysoko povznesena nad všelikou důstojnost světskou. Byl prvním papežem, který přijal korunu jako symbol moci nad křesťanstvem veškerým. Tak vznikla myšlenka, pro vývoj dějin středověkých zvláště důležitá, že nejvyšší hlavou světa křesťanského není císař, nýbrž papež římský. Ale důsledky toho nepřišly ihned k obecné platnosti a moc papežská nevývíjela se bez přerušení, neboť v pustnoucím Římě strany šlechtické zjednávaly stolec apoštolský často mužům zcela nehodným a tím pozbývalo papežství dočasně vlivu na kraje zaalpské.

Útoky
muslimské.

Vikingové.

Nájezd
normanské.

Nájezdy normanské. Doba ta vůbec byla dobou nejsmutnějšího rozvratu v dějinách vzdělanosti západní. Apenninský poloostrov a jižní Francie staly se tehdy obětí útoků muslimů severoafrických a pyrenejských, kteří osadivše již roku 827 část Sicílie, ohrožovali korsarstvím celou jižní Evropu, a podobnou metlou staly se v krajích severních a západních nájezdy Normanů. Germánské kmeny v Dánsku a ve Skandinávii žily v 9. stol. ještě v kmenové rozdrobenosti. Přelidnění málo úrodného kraje pudilo je záhy na moře; četné fjordy, hluboké vnikající do země, vychovaly odvážné plavce, kteří na úzkých lodích bez paluby, ozdobených dřevěným drakem a poháněných vesly i plachtou, zajížděli po moři na lup do sousedních krajů. Družstva těchto vikingů (wik = záliv mořský) stala se v 9. století znenáhla postrachem celé západní Evropy, neboť malý ponor lodí dovozoval jim, aby po řekách vnikali hluboko do cizího kraje.

Tak Skandinávci vnikali po řekách kraji slovanskými až do Černomoří a do říše byzantské, ale nejvíce loďstva obracela se k ostrovům Britským a do západní Evropy. Plnou tíhu vpádů pocítila říše západofrancká. Po Loře, Seině, Garonně a jiných řekách Normani pronikali až do středu království, pálíce kostely i bohaté kláštery.

Na sklonku 9. století útoky normanské počaly ochabovati, ježto čtyři nájezdníků, usazující se pevně na cizí půdě, počaly tvořit trvalá

království. Tak vznikla ruská říše kijevská, na Islandu utvořil se samostatný státěček, odkud odvážní plavci v 10. a 11. stol. pronikali až do Gronska a odtud k břehům Ameriky Severní, již zvali »zemí vína« (vinland). V říši západofrancké jeden z posledních Karlovců byl donucen vůdci normanskému Rollovi roku 911 postoupiti v léno kraj na dolní Seině, zvaný potom Normandií. Rollo přijal křest a jeho Normané romanisovali se záhy mezi obyvatelstvem domácím.

Normandie.
(911).

Říše anglosaská. Podobně bylo v říši anglosaské, kde na počátku 9. věku vrstevník Karla Velikého, Egbert, král wessexský, spojil pod vrchní mocí svou veškerá království germánská na ostrově v jediný stát. Brzy potom však pohanští vikingové dánští počali útočiti na ostrov. Anglosasové pozbyli za pokojné doby své původní bojovnosti a podléhali útočníkům. Teprve král Aelfred Veliký (871 až 901) vzpružil sebevědomí Anglosasů a dosáhl toho, že Dánové, spokojivše se s částí kraje, žili pokojně s ostatním obyvatelstvem. Aelfred snažil se, podobně jako Karel Veliký, povznést úroveň vzdělanosti ve své říši; vynikal sám jako spisovatel a byl přítelem učených snah.

Aelfred
(871—901).

Říše východofrancká. Království východofrancké, jež při dělení mezi syny Ludvíka Pobožného připadlo Ludvíkovi, zvanému Němce († 876), jest zárodek pozdějšího Německa. Tehdy nebylo tam ovšem ještě společného vědomí národního; Sas viděl v Bavorovi stejně cizince, jako v Dánovi nebo Slovanu. Rozličné kmeny německé pojila pouze společná dynastie a společná vzdělanost vyšší, přijatá z říše francké.

Ludvík
Němce
(† 876).

Říše východofrancká měla časté zápasy se sousedy slovanскими, nad nimiž králové východofranctí svrchovanost si osobovali. Po měrně řídké zprávy zachovaly se nám o stycích říše se Slovany českými. Země česká tehdy ještě netvořila celku politického, jsouc rozdělena na území kmenová pod vládou drobných vévod, kteří časem uznávali závislost na říši francké, časem se snažili ji strážiti. Z říše východofrancké šířilo se tehdy křesťanství do Čech; tak přijalo roku 845 v Řezně čtrnáct knížat českých křest za přítomnosti krále Ludvíka Němce. Větší význam pro říši východofranckou měly však styky s kmeny slovanскими, sídlícími na Moravě a ve staré Pannonii. V krajinách těch moc francká setkávala se však již s vlivem vzdělanosti byzantské.

Křest
Čechů
v Řezně
(845).

4. Říše byzantská v době obrazoborství a rozkolu Fotiova.

Obrazoborství. Císař Lev III. Syrský (717—741) zachránil říši od Arabů, hleděl ji zesílit mnohými reformami ve správě i v zákonodárství. Poněvadž upřílišená asketická zbožnost širokých vrstev oby-

Lev III.
(717—741).

Zároveň
ikonodulství.

vatelstva zdála se býti na újmu hospodářské a válečné zdatnosti státu, císař Lev III. zapověděl ctění obrazů svatých (ikonodulství). Ale v obyvatelstvu byzantském již od delší doby vzrůstalo mínění, hájené papeži za dřívějších rozbrojů, že císaři nenáleží zasahovati do otázek věroučných. Mínění toto zastávalo zvláště mníšstvo a duchovenstvo evropské, kdežto vojsko a duchovenstvo maloasijské spatřovalo v císaři zároveň i nejvyššího kněze. Nastal tudíž dlouholetý zápas dvou zásad a stran. Císařové provedli svou vůli jen tam, kam sáhala skutečná jejich moc. V severní a střední Itálii, kde v čelo ikonodulů postavil se sám papež Řehoř III. (731—741), bylo panství císařské podvráceno. Od té doby stolice papežská sblížila se s Franky, kteří se stali politickými soupeři císařství byzantského.

Řehoř III.
(731—741).

Obrazoborství (ikonoklasmus) vládlo v říši byzantské přes několikere reakce až do r. 843. Císařovna Theodora, která vládla za nedospělého Michala III. (842—867), obnovila ctění obrazů.

Obnovené
ikonodulství.

Obrazoborství bylo spojeno s velikým vzpružením všeho kulturního života byzantského (jmenovitě ve světském umění) a tento byl z veliké míry odleskem současně stkvělé kultury islámské. Vliv islámu jest patrný právě vymyřováním ikonodulství.

Krum
(† 814).

Omortag.
Výboje
arabské.

Boje s Búlhary a Araby. Po celou dobu převahy obrazoborství propukaly rozmanité vzpoury nespokojenců, které říši byly na škodu v poměru jejím k Arabům a Bulharům. Bulhaři, kteří neustále hleděli rozšířiti své panství na jih Balkánu, ohrožovali za hrozného svého chána Kruma, »nového Attily«, Cařihrad (813), jenž pouze smrtí Krumovou (814) ušetřen větších pohrom. Nástupce jeho Omortag, jenž s Franky zápasil o panství nad kmeny slovanskými v Podunají, udržoval proto s Byzancí trvalý mír. Co se týče Arabů, odráženy byly v celku šťastně v Malé Asii každoroční zhoubné loupeživé vpády jejich, ale Arabové pyrenejší opanovali Krétu (826) a Arabové afričtí dobyli o něco později Sicílie.

Michal III.
(842—867).

Rozkol Fotiův. Nepříznivý poměr říše byzantské a stolice papežské se velice zhoršil, když všemocný vladař Bardas, strýc zhýralého císaře Michala III. (842—867), pro osobní urážku sesadil mnicha patriarchu Ignatia (858) a dosadil na jeho místo dotavadního státního sekretáře, učeného Fotia. Když přívrženci obou patriarchů hledali opory v Římě, papež Mikuláš I. uznal sesazeného Ignatia za pravého patriarchu (863). Nedlouho na to kníže bulharský Boris Michal, nedávno pokřtěný, nemoha na Fotiovi vymoci zřízení samostatné církevní provincie bulharské, obrátil se s touž žádostí na papeže. Zasáhnutí stolice papežské do Bulharska dovršilo roztržku mezi církví byzantskou a římskou. Fotios prohlásil církev římskou

za kacírskou. Vytýkáje jí jakožto bludné učení, že Duch sv. vychází nejen z Boha Otce, nýbrž i z Boha Syna, zavrhoval západní přídavek »filioque« v symbolu víry čili v »Credo«. Nový císař Basileios I. (867—886) sesadil sice Fotia a dosadil znovu Ignatia, ale otázka církevní příslušnosti Bulharska na dále zůstala kamenem úrazu mezi církví římskou a byzantskou. Bulharsko vrátilo se opět do svazku církví byzantské a obdrželo arcibiskupství. Fotios po smrti Ignatia stal se opět patriarchou. Roztržka mezi oběma církvemi odstraněna teprve okolo roku 900, za vlády Lva VI. (886—912).

Basileios I.
(867—886).

Lev VI.
(886—912).

5. Říše velkomoravská a působení slovanských apoštolů.

Mojmír, Privina a Rastislav. Za vlády Ludvíka Pobožného mezi l. 820—830 zjevuje se na Moravě větší knížectví vzniklé nepochybně sloučením několika tamějších kmenů. Vládcem jeho byl kníže Mojmír, který rozšířil moc svou také na Slovensko, vypudiv odtud knížete Privinu, který sídlil v Nitře. Vypuzený Privina obdržel od Ludvíka Němce v léno dolní Pannonii při řece Slané, kde si vystavěl hrad Blatno přezvaný později v Moosburk.

Mojmír I.
a Privina.

Také Mojmír I. trval ve svazku říše východofrancké, jakožto její vasal. Poněvadž stát Mojmířův a jeho nástupců sáhal za hranice dnešní Moravy do nynějších Dolních Rakous a obsahoval dnešní Slovensko, proto nazývá se říší velkomoravskou. Po smrti Mojmírově vtrhl do Moravy (846) král Ludvík Němec a ustanovil za knížete synovce Mojmírova Rastice čili Rastislava. Rastislav, nevyhledávaje nepotřebných rozbrojů s říší východofranckou, ale přece statečně odrážející útoky její, nabyl téměř úplné samostatnosti (855). Pečuje o všestranné zvelebení a upevnění své državy, pochopil dobře veliký význam křesťanství, jež přinášelo s sebou lidu jeho vyšší kulturu a odnímalو zároveň východofranckým sousedům záminku k válečným útokům. Křesťanství sice již za doby Mojmírovy pronikalo ze sousední metropole solnohradské, ale bez patrnějších účinků. Rastislav proto obrátil se (asi r. 860) k papeži Mikuláši I. a žádal, aby mu poslal schopné učitele, kteří by lidu hlásali víru křesťanskou jazykem srozumitelným. Když však žádosti jeho vyhověno nebylo, obrátil se s touž prosbou k císaři byzantskému Michalovi III. Bylo to v době, kdy říše východofrancká byla ve spolku s mocnými Bulhary, kteří ohrožovali stejně říši byzantskou, jako velkomoravskou. Vláda byzantská ochotně vyhověla žádosti Rastislavově a poslala mu dva missionáře, již zkušené a osvědčené i slovanských jazyků znalé, bratři Konstantin a Methodios, rodem ze Soluna, kteří již před tím působili jako misionáři mezi Chazary v jižním Rusku.

Říše
velko-
moravská.

Rastislav
(846—870).

Křesťan-
ství na
Moravě.

Kon-
stantinos
a Metho-
dios.

Slovanští apoštolové. Nežli se apoštolové slovanští vypravili na

cestu do Moravy, sestavil Konstantin, muž všestrannou a hlubokou učeností vynikající, písmo slovanské a počal překládati Písmo sv. do jazyka slovanského. Písmo Konstantinem sestavené byla nepo-
 chybě t. zv. g l a g o l i c e, která jevíc jistou podobnost s písmy orien-
 tálními (na př. s hebrejským) má za základ řecké písmo kursivní. Mno-
 hem pozdější jest k y r i l l i c e, upravená podle řeckého písma unciál-
 ního, zavedená žáky apoštolů moravských ve východním Bulharsku
 a označená jménem jejich hlavního učitele Cyrilla (viz obr. 1. a 2.).
 Konstantin a Methodios přišedše na Moravu, užívali jazyka slovans-
 kého netoliko při kázání, nýbrž i při mši. Jazyk, kterého užívali, byl
 jazyk Slovanů makedonských; říká se mu jazyk s t a r o s l o v ě n s k ý.
 Žáhy vyučili si žáky, kteří by jim v díle jejich pomáhali a pokračovali.
 Nejsouce však sami biskupy, nemohli jich světit na kněžství.

Již od několika let trval rozbroj mezi kurií papežskou a cařihrad-
 ským patriarchou F o t i e m (str. 30.). Proto chtěl se papež přesvědčiti,
 zdali moravští missionáři hlásí se ku poslušenství stolice papežské.
 Konstantin a Metoděj uposlechli jeho vyzvání a vypravili se se svými
 žáky do Říma, aby tam vydali počet ze své činnosti. Na cestě své
 zastavili se v P a n n o n i i u knížete K o c e l a, jenž dal od nich vy-
 učiti 50 žáků. Když konečně r. 867 dospěli do Říma, uvítal je již ná-
 stupce Mikuláše I. H a d r i á n II., jemuž darovali ostatky sv. Klimenta,
 které s sebou přinesli. Papež přesvědčiv se o správnosti dotavadní čin-
 nosti moravských apoštolů, vysvětil Metoděje a tři žáky na kněze a
 schválil konání bohoslužby jazykem slovanským. Konstantin pocituje
 ochabnutí svých sil tělesných, vstoupil do kláštera, přijal jméno
 C y r i l l a za nedlouho na to zemřel. Metoděj byl pak na žádost Koce-
 lovu vysvěcen za a r c i b i s k u p a p a n n o n s k é h o.

Svatopluk a Metoděj. Zatím co Metoděj vracel se z Říma, nastaly
 veliké změny na Moravě. Rastislav zradou svého synovce S v a t o -
 p l u k a, podřízeného knížete nitranského, dostal se do zajetí Ludvíka
 Němce (870), jenž jej dal oslepit. Svatopluk, jenž chtěl se státi Rasti-
 slavovým nástupcem, sám byl obviněn z věrolomnosti k Frankům a
 uvězněn. Správa Moravy svěřena dvěma m a r k r a b a t ů m. Tomu vze-
 přeli se Moravané a zvolili si za knížete S l a v o m í r a, příbuzného
 Svatoplukova. Proti povstalcům vypraveno veliké vojsko, v jehož čelo
 postaven ospravedlněný Svatopluk. Jako by mnil vyjednávati, odešel
 Svatopluk na hrad, v němž Moravané byli obleženi, a smluviv se s nimi,
 způsobil vojsku franckému těžkou porážku a ujal se vlády v říši mo-
 ravské. Když moc svou upevnil, uvolil se opět r. 874 dávat z Moravy
 říši východofrancké poplatek.

V této době pro Moravu tak kritické M e t o d ě j byl z a j a t a

vězněn od bavorských biskupů, kteří na něho nevrátili pro ztrátu Pannonie, již kdysi Karel Veliký přidělil arcibiskupovi solnohradskému. Nový papež Jan VIII., dozvíděv se o osudech Metodějových, ujal se ho velmi energicky, vybavil jej ze zajetí, potrestal jeho trýznitele. Aby však bavorskou hierarchii snáze přiměl uznati arcibiskupství pannonské, nařídil Metodovi (873) obmeziti slovanské bohoslužby. Za dlouhé nepřítomnosti Metodějovy nepochybně šířeno bylo na Moravě křesťanství usilovně i k ně ž í m i l a t i n s k ý m i, z říše východofrancké přicházejícími, takže zavládla tam dvojí liturgie, jejichž přívrženci spatřovali v sobě vzájemně soupeře. Latiníci prohlašovali stoupence slovanské bohoslužby za kacíře a za přívržence rozkolnického patriarchy Fotia. Metoděj dokonce obžalován byl u papeže a musel znovu do Říma; tam se ospravedlnil a dosáhl znovu dovolení pro slovanskou liturgii s výhradou, že evangelium bude při mši čteno napřed latinsky a pak teprve slovansky (880).

Metoděj
uvězněn.

Ani po tomto rozhodnutí nenastalo na Moravě uklidnění. Suffragán Metodějův, biskup nitranský Wiching, rodem Šváb, odpíral Metodějovi poslušnost a získal úplně panovníka na svou stranu. Cesta Metodějova do Cařihradu, ku pozvání císaře Basilea I. nedlouho před smrtí Metodějovou podniknutá, poskytla nepříteli jeho příležitost k žalobám, že jest přívrženec Fotiův. Po smrti Metodějově (885) přistoupily se rozpory jeho žáků s Wichingem, jenž proti ustanovení Metodějovu se chtěl státí jeho nástupcem. Svatopluk straně Wichingovi, vyžádal si na papeži Štěpána V., aby slovanskou bohoslužbu úplně zapaověděl (885). Poněvadž žáci Metodějovi nechtěli se zapovědi té podříditi, byli od Svatopluka ze země vyhnáni. Obrátili se jednak do Bulharska, jednak k Charvátům.

Následky
smrti
Metodějovy.

Rozkvět a pád říše velkomoravské. Vítězstvím latinského obřadu sblížila se říše velkomoravská s říší východofranckou, která byla jejím nejbližším a téměř nezbytným pramenem vyšší kultury. Svatopluk podobně, jako jeho předchůdci, hleděl udržovati s ní styky přátelské. Zmocniv se po smrti Kocelově Pannonie, rozšířiv hranice své říše až k Odře, Hronu a Tise, uvedl pod své vrchní panství i Čechy, severní Srby a horní Povislí. Současné prameny historické nazývají Svatopluka králem. Král východofrancký Arnulf, vnuk Ludvíka Němce, uznáv (890) vrchní panství Svatoplukovo nad Čechy, přece v zápětí na to chápal se každé příležitosti, aby mu škodil. Nemaje sám dosti sil, povolal proti říši velkomoravské (892) divoký, kočovný a jezdecký národ Maďarů, kterých již říše byzantská užívala proti Bulharům.

Rozsah
říše Svatoplukovy.

Svatopluk umíraje nepřemožený (894) rozdělil říši svou svým třem synům, z nichž nejstarší Mojmír II. měl býti vrchním pánem. Ale

Synové
Svato-
plukovi.

Pád říše
velko-
moravské.

Slovanská
liturgie
v Čechách.

mladší bratří, zejména Svatopluk, nechtěli mu býti poddáni; S r b o v é i Č e c h o v é (pod S p y t i l h n ě v e m a V r a t i s l a v e m) odpadli od něho a stali se opět vasaly franckými. Takto zeslabená říše moravská neodolala přes statečnou obranu, osvědčenou r. 902, útokům Maďarů a stala se za neznámých okolností, nejspíše r. 906, jejich kořistí.

Slovanská liturgie udržela se ještě nějaký čas ojedinele v Čechách a v Uhrách, hlavně v některých klášteřích. Jejím památkami v Čechách jsou na př. slovanské legendy o sv. Václavu a sv. Ludmile. Ještě v druhé polovici 11. století žádal český král Vratislav papeže, aby dovolil v jeho zemích mši slovanskou.

Přehled.

Říše francká v 8. století po Kr. dostala se do popředí dějin evropských zásluhou K a r l o v c ů. Oni odrazili útok arabský a zastavili postup islámu v Evropě západní. Spojivše se se stolicí papežskou, nabyli důstojnosti královské a zmocnili se větší části Itálie. Skoro veškeré křesťanstvo západní bylo spojeno v jednotný celek pod vládou K a r l a V e l i k é h o v obnoveném (800) císařství římském. Karel pokládal se za přímého nástupce imperátorů starověkých a za nejvyšší hlavu křesťanstva; proto zasahoval do věcí církevních, dbal o povznesení úrovně náboženské i vzdělanostní.

Než jednoty říše nebylo možno udržeti. Dělení mezi členy rodu Karlova a vzrůstající se soustava lenní, podmíněná přírodním hospodařením, jež nedovolovalo udržeti trvale velikých státních celků pohromadě, ji zeslabily a rozdrobily. Nájezdy S a r a c e n ů z jihu a N o r m a n ů ze severu přinesly těžké útrapy celé Evropě západní. Vzdělanost poklesla. Důstojnost císařská upadala, až zanikla; papežství rovněž pokleslo ve vážnosti. V Evropě střední říše v ý c h o d o f r a n c k á byla především zabavena sousedními kmeny slovanskými. U kmenů těch projevovala se snaha utvořiti větší celky státní. Hlavně říše v e l k o m o r a v s k á hleděla se vybaviti z hnětoucí politické převahy francké, ač v ohledu kulturním hlavně na říši franckou byla odkázána, zvláště po vpádu maďarském. S p i s o v n ý j a z y k Konstantinem a Metodějem zavedený rozšířil se u všech Slovanů pravoslavných, kteří přijali křesťanství z říše byzantské. O oblast Slovanů jižních závodí církev latinská s církví řeckou. Odcizení vzájemné obou církví stupňuje se byzantským hnutím o b r a z o b o r s k ý m a rozkolem F o t i o v ý m. Rozdělení světa slovanského do dvou oblastí církevních a vzdělanostních, oblastí západní a východní, hlásí se již v 9. století. Toto roztržení živlu slovanského na skupinu západní a jižní uspišeno bylo vpádem M a ě a r ů, kteří opanovavše střední Podunají, stali se jakýmsi klínem mezi nimi.

Císařství a papežství v 10.—11. století.

1. Počátky dynastie saské.

Vévodství kmenová. Konrád I. Na počátku 10. věku počala vznikat v říši východofrancké velká vévodství kmenová. Velmožové, kteří ve svých rukou spojili více hrabství, stavěli se v čelo jednotlivých kmenů, když jim bylo vlastní silou odrážeti útoky Dánů, Slovanů z alabských a Maďarů. Tak vzniklo na jihu vévodství bavorské a švábské (alamské), na středním Rýně a Mohanu vévodství francké, na severu vévodství saské, zahrnující v sobě také Durynsko; kraj na levém břehu Rýna z největší části byl spojen ve vévodství lotrinské. Vévodové vykonávali většinu práv královských, ježto poslední Karlovec východofrancký, nedospělý syn Arnulfův, Ludvík Dítě (899—911) byl jen podle jména vládcem.

Vévodství
kmenová.

Po smrti jeho většina velmožů německých provolala za krále vévodu franckého Konráda I., spřízněného s rodem Karlovců po přeslici. Nový král však za sedmileté vlády nedomohl se uznání v celé říši, nájedymaďarské a obecná nejistota poměrů uvrhly zemi do těžkých strastí.

Konrád I.
(911—918).

Jindřich I. Po smrti Konrádově došlo roku 919 k volbě nového krále. Říše přestala tak býti dědičnou državou dynastie, a stávala se královstvím volebním. Zvolen Jindřich, vévoda saský. Nový král připojil opět i vévodství lotrinské k říši, takže hranice její šly na západě podél řeky Šeldy k řece Maase a podle Maasy až ke království burgundskému a splývaly namnoze s hranicí jazyka germánského a románského.

Ostatně Jindřich soustředil veškeré úsilí na domácí záležitosti saské. Pouze saské vévodství vyprostil poplatkem z útrap vpádů maďarských a snažil se kraj zabezpečiti hradišti, na nichž obyvatelstvo v době nebezpečí nalézalo útolek. Ostatní vévodství trpěla však dále vpády uherských kočovníků.

Obrana
Saska.

Mezi Sasy a kmeny slovanskými v Polabí docházelo k častým bojům pohraničným; nesmiřitelné zášti mezi oběma národy přispělo k tomu, že Slované polabští jevíli podobný odpor ke křesťanské víře svých sousedů, jako dříve za dob prvních Karlovců Sasové sami. Král Jindřich šířil za Labem spolu s křesťanstvím panství saské. S úspěchem útočil na Glom a česbské a položil tím základ k německému panství v Míšni; pokořil také kmen Havolanů, jehož hlavní hradě slulo Branibor.

Slované
polabští.

Na severu Jindřich založil marku šlesvickou proti Dánům. Zesílením vévodství saského moc královská nabyla nové opory. Když Jindřich zemřel roku 936, jeho syn, rázný Ota I., přijat byl bez obtíží za krále.

Ota I.
(936—973).

Magdeburk.

Ota I. Veliký. Nový král především pokračoval ve výbojích v oblasti slovanské. Přinutil také vévodu českého Boleslava, že uznal jeho svrchovanost. Na středním Labi markrabí Gerold s nemilosrdnou krutostí potřel náčelníky Srbů i Havolanů a zřídil v celé zemi až do Lužice mnoho pevných míst, jimiž kraj udržován v poslušnosti. V dobytých krajích Sasové zřizovali nová biskupství. Střediskem církevní správy v kraji polabském stalo se nově zřízené arcibiskupství v Magdeburce. Při tom však Ota I. od počátku chtěl se stát skutečným dědicem moci králův frankých. Po vzoru Karlovců dal se v Cáchách pomazati na krále a korunovati; ostatní čtyři vévodové komu mu tehdy slavnostně službu komořího, číšníka, truksasa a maršálka. Ota I. jal se obmezovati moc vévod a po tuhých zápasech dosáhl, že důstojnost vévodská se počala pokládati za úřad královský, panovníkem v léno udělovaný. Ota I. nad to uprázdněná vévodství uděloval nasmnoze členům rodu vlastního. Hlavní oporou moci své učinil však církev říšskou.

Církev
říšská.

Rozdával duchovním ústavům statky korunní a uděloval biskupům cla, právo mince a trhu, vyššího soudnictví a důstojenství hrabská. Z duchovenstva vybíral i své hlavní rádce a diplomaty. O duchovenstvo mohl se opíratí proti velmožům světským proto, že sám obsazoval nejvyšší benefícia duchovní nebo měl rozhodný vliv na volbu; ani biskup ani opat nemohl se uvázati v statky, dokud nedostal od krále investitury, t. j. nebyl uveden v úřad podáním berly a prstenu.

Porážka
Maďarů
(955).

Těsné spojení říšské církve s mocí státní umožňovalo Otovi I. vítězství v bojích domácích a úspěchy v boji proti Maďarům. Roku 955 porazil Maďary na řece Lechu blíže Augsburgu a jako hráz proti dalším nájezdům jejich založil pak ve vévodství bavorském marku východní, sahající od Enze až k Erlafě, již připojil k vévodství bavorskému. Německu jižnímu byl tak zaručen mír a Maďaři, nemožnou již loupiti v zemích okolních, stávali se lidem usedlým, přístupnějším řádům křesťanským.

2. Obnovení císařství římského.

Rozvrat
Italie.

Poměry italské. Ota I. císařem. Životní dílo Otovo bylo korunováno důstojností císařskou. Poloostrov italský, zmítaný spory domácích vévod a markrabat, byl sužován útoky Saracenů i vpády Maďarů. Roku 951 Ota I. zasáhl po prvé do sporů v severní Italii jako

rozhodčí a zmocnil se královské koruny longobardské. O něco později vmísil se do zmatků, jež nastaly v Římě, urovnal je a přijal roku 962 z rukou papežových korun císařskou. Zároveň zajistil si trvalý vliv na volbu a potvrzování papežů, z nichž mnoho bylo v době následující původu německého.

Obnovení
císařství
(963).

Ota I., pokládaje se za nástupce Karla Velikého a císařů starověkých, osoboval si vrchní moc nad veškerým křesťanstvem západním, ale nároky ty od samého počátku nebyly uznávány ani v říši západo-francké ani na ostrovech britských. Nové císařství římské bylo omezeno na bývalou říši východofranckou a na část Itálie, jichž osudy po celý středověk tím zůstaly těsně k sobě spoutány. Ota I. snažil se vejíti v příbuzenský svazek s císaři byzantskými a dosáhl, že jeho nejstaršímu synovi a nástupci Otovi dána v manželství řecká princezna Theofano.

Ráz
nového
císařství.

Ota II. Renaissance otonská. Ota I. byl ještě drsný válečník saský, bez vzdělání knižního; jeho syn Ota II. (973—983) měl vzdělání vyšší a nebyl tak srostlý s německým ovzduším. Také jemu bylo přemáhati vzpoury mocných lenníků. Chtěje zeslabiti vévodství bavorské, oddělil od něho jako útvar samostatný nové vévodství korutanské, a Bavorům zůstala pouze markarakouská, kde od roku 976 vládl markrabí Leopold Babenberský. Těžiště moci císařské Ota II. viděl však v Itálii, snaže se bojem proti Řekům i Saracenům opanovati poloostrov celý; uprostřed zápasu zemřel v mladém věku roku 983.

Ota II.
(973—983).

Vévodství
korutanské.

Obnovení císařství západního Otou I. bylo provázeno pokrokem vzdělanosti v Itálii i v Německu. Pokrok ten jevil se vzpružením činnosti spisovatelské v duchovenstvu a šířením škol biskupských i klášterních, z nichž v Německu prosluly zvláště školy v Lutychu a Magdeburce.

Snahy
učené.

Ota III. V ovzduší učených snah klášterních vyrostl Ota III. (983 až 1002), jenž tříletý po smrti otcově stal se králem. Vlivem řecké matky a učeného mnicha franckého Gerberta (pozdějšího papeže Silvestra II.) mladistvý panovník zanítil se pro slávu starověkého Říma a v dětinných snech viděl se obnovitelem imperia. Dosáhnuv patnáctého roku, spěchal z drsného Saska do »zlatého« Říma, aby přijal korunu císařskou. Zpustlost města, v němž mezi zříceninami chrámů a basilik žil jen národ zhrublých pastevců a družiny bojovné šlechty městské, nevdala mu, aby se neusídlil na Aventině a nadšeně nepřipomínal Římanům bývalé slávy. Kromě vzpomínek klassických působily naň hluboce i současné snahy asketické.

Ota III.
(983—1002).

Řím.

V polovici 10. století na rozličných stranách, hlavně v řeholnictvu, dály se pokusy o nápravu zdivočelých poměrů církevních. Z burgund-

Hnutí ského kláštera Cluny vyšlo hnutí, směřující k obnově původních řádů mníšských, které ve většině klášterů ustoupily životu světskému. Vojtěch. Stoupencem opravných snah byl také český biskup Vojtěch, který v klášteře římském získal důvěru a přátelství mladého císaře.

Ota III., vrátiv se roku 1000 do Němec, cítil se cizincem v domově svých předků. Zcela cizí mu bylo saské zástí proti Slovanům. Se zbožnou úctou vykonal pouť do Hnězda k hrobu biskupa Vojtěcha, který roku 997 v Prusích zahynul smrtí mučednickou, a na památku pouti založil pro země polské samostatné arcibiskupství hnězdenské. Rovněž nepřekážel, aby Uhry si zřídily arcibiskupství ostrihomské. Proti Slovanům polabským Ota III. nezakročil zbraní přes to, že většina kmenů na pravém břehu Labe nadvládu saskou strásla. Panství německému zůstala tu jen Míšeň trvale. Mladý císař spěchal opět do Itálie, kde mu bylo zápasiti o vládu v Římě se šlechtou městskou. Byv z města vytlačen, zemřel roku 1002 v horách Sabinských ve věku 22 let bez potomstva.

Jindřich II. (1002 až 1024). Jindřich II. Knížatům německým bylo opět rozhodovati o nástupnictví; volba padla na Jindřicha vévodu bavorského, bratrance zesnulého císaře. Jindřich II. zajistil nejprve východní hranice německé proti polskému panovníkovi Boleslavu Chrabrému, jehož moc šířila se až do Čech a do Lužice. Spojiv se s polabskými Lutici, Jindřich vytiskl Poláky z Čech a obnovil knížecí moc Přemyslovců; Lužice však zůstala pod mocí polskou.

Když Jindřich II. roku 1024 zemřel bezdětek, stal se jeho nástupcem Konrád z rodu vévod francských, spřízněný po přeslici se zesnulým císařem. Konrádem se počíná vláda rodu francského číslského, který řídil osudy říše celých sto let.

Konrád II. a Jindřich III. Konrád II. (1024—1039), panovník rázný, vytlačil Poláky ze středního Polabí a spojil ve svých rukou skoro veškerá vévodství německá. Roku 1032, když vymřel domácí rod, získal také království burgundské (arelatské). Království toto už stalo sice jen volným svazkem spíato s ostatní říší, moc císařská však, opírajíc se o korunu lombardskou, arelatskou a německou, nabyla vskutku mezinárodního rázu.

Jindřich III. (1039 až 1056). Syn a nástupce Konrádův Jindřich III. (1039—1056) s velikým úsilím uplatňoval moc císařskou ve východních končinách říše. Bojovného knížete českého Břetislava donutil, že uznal lenní svrchovanost císařskou a že upustil od výbojů v rozervaném Polsku. Zasáhl také do sporů o trůn v Uhrách a snažil se zemi uvést v trvalou závislost na říši, zatím co německá kolonizace rychle postupovala až k Litavě.

3. Spor o investituru.

Nové proudy v životě církevním. Hnutí šířené z kláštera Cluny počalo na počátku 11. století působiti také na duchovenstvo světské. Na kněžích se žádá, aby vynikali nad laiky veškerým pojetím života a vyšší zbožností. Po vzoru klášterů vznikají kolegiální kapituly kanovnické společně chlebíci; v očích horlitelů stává se obvyklé dotud manželství kněžské zjevem pohoršlivým a za nejhorší hřích platí simonie.

Hnutí
clunyacké.

Simonii zvalo se ode dávna rozdávání svátostí nebo církevních hodností za úplatek (Simon Magus), strana clunyacká však počala zváti simonii veškeré zasahování světské moci do církevních otázek. V dobách předchozích svěští zakladatelé bez námitky pokládali jednotlivé kostely a kláštery jako za rodinný majetek; knížata obsazovala stolce biskupské a opatské, volala duchovní před svůj soud a vyžadovala od nich totéž, co od lenníků světských. Poměry ty, ustálené zvykem stáletým, zdály se oprávcům clunyackým nedůstojným útliskem sluhův Páně. Podle nich mělo veškeré kněžstvo býti stavem od laiků ve všem odlišeným, rozhodujícím nezávisle o všech věcech církevních; kněz směl býti pouze knězem souzen, všeliký majetek církevní měl sloužiti pouze duchovním účelům. Velmož, který by bral z něho užítky a osoboval si vliv na obsazování duchovních hodností, dopouštěl se simonie. Po vzoru kázně klášterní mělo býti veškeré kněžstvo zavázáno naproستým poslušenstvím k biskupům a celá hierarchie se měla státi jednotným, mezinárodním a zcela svéprávným tělesem v čele s biskupem římským.

Simonie.

Požadavky
hierarchie.

Strana clunyacká nabyla i v Římě vlivu Jindřichem III. Císař ten podporoval horlivě její snahy, netuše, že úspěch bude nebezpečím pro moc císařskou. V kolegiu kardinálů, poradním sboru papežově, povstali tehdy hlasatelé nového názoru na církev, na prvním místě toskánský mnich Hildebrand. Oni postavili stolec papežský v čelo boje za práva duchovenstva a proti simonii.

Hildebrand.

Normané v jižní Itálii. Reformní strana v Římě nalezla politickou oporu pro své snahy také v Normanech, kteří si nedlouho před tím založili panství na jihu. Byzantská država v jižní Itálii padala stále, jmenovitě když r. 1054 došlo konečně k naprosté rozluce mezi církví západní a východní příkrým vystoupením kardinála Humberta, jenž v Cařihradě prudce odsoudil odchýlné názory církve východní a proklel tamního patriarchu. Rozervaných poměrů jihoitalských použila již kolem r. 1020 četa bojovníků z Normandie, vracejících se z pouti ze Svaté země. Normané, zesílení později jinými rodáky, zmocnili se

Poměry
jihoitalské.

nejprve hradu A v e r s y a šířili potom panství své hlavně na úkor Řeků do Apulie. Jejich úspěchy pokračovaly zvláště, když v čelo jedné skupiny postavil se drsný R o b e r t G u i s c a r d, který dobýval Kalabrie, zatím co jiné čtyři již se pokoušely dobýti Sicílie na S a r a c e n e c h.

Robert
Guiscard.

Mikuláš II.
(1059 až
1061).

Papež Mikuláš II. (1059—1061) vstoupil s Normany ve spolek a přijal od jejich knížat přísahu manské věrnosti.

Rostoucí nároky moci papežské. Okolnosti přály vzrůstu moci papežské. Roku 1056 zemřel Jindřich III., zanechávaje říši nedospělému synovi J i n d ř i c h u IV. Spory o moc poručenskou a vzájemná řevnivost odvrátily zájem knížat německých od věcí římských. Mikuláš II. a jeho hlavní rádce Hildebrand mohli tak roku 1059 uvést v život nové ustanovení o volbě papežské, tak zv. *decretum in nomine Domini*, které znamenalo podstatné zmenšení vlivu císařského. Voliti papeže vyhrazeno bylo sboru kardinálů. O něco později bylo prohlášeno, že papeži nově zvolenému netřeba čekati s nastolením, až bude potvrzen císařem, nýbrž že pouhá volba ho opravňuje k vládě.

Jindřich IV.
(1056 až
1061).

Mikuláš II. a jeho nástupce A l e x a n d e r II. zdůrazňovali horlivě moc stolce papežského i ve věcech zhola světských. Schvalovali odpor U h r ů proti lennímu závazku k říši německé, ukazujíce k tomu, že země jest lénem papežským od dob krále Štěpána. Od vévody českého S p y t i h n ě v a papež r. 1059 přijal roční poplatek a udělil mu jako odznak moci mitru biskupskou. Později přijal z Říma též c h a r v á t s k ý kníže D e m e t r Z v o n i m í r korunu královskou, a papežové prohlašovali se za vrchní lénní pány Dalmácie stejně jako Italie střední a jižní, Sicílie, Sardinie, Korsiky, křesťanských říší ve Španělsku a Dánska. Bylo zřejmo, že biskup římský chce se státi dědicem vrchní moci císařské ve věcech duchovních i světských, že má v západní Evropě zavládnouti t h e o k r a c i e.

Spytihněv
Český
(1059).

Vláda Řehoře VII. K zjevnému zápasu mezi císařstvím a papežstvím o vrchní moc v křesťanstvu došlo, když na stolec Petrův roku 1073 nastoupil Hildebrand, přijav jméno Ř e h o ř e VII. (1073 až 1085). Nový papež, který již před tím byl rozhodující osobou v Římě, jal se s vášnivou vroucností uplatňovati názory a myšlenky strany reformní. L e g á t y svými zasahoval do všech poměrů církví zaalpských, vymáhal všude důrazně celibát kněžský, sesazoval neposlušné biskupy a užíval bez rozpaků mocné zbraně své, k l a t b y c í r k e v n í, proti králům a velmožům.

Řehoř VII.
(1073 až
1085).

Vyšší duchovenstvo německé a lombardské nesouhlasilo s Římem a zůstávalo hlavní oporou moci císařské. Král J i n d ř i c h IV. (1056 až 1106) se nemohl s počátku rostoucím nárokům papežským opřít. Za jeho nedospělosti moc říšských velmožů vzrostla na újmu koruny; když

mladý panovník, prudký a sebevědomý, počal revindikovati rozchvácené statky korunní, vzbudil proti sobě vážný odboj, hlavně ve vévodství saském. Teprve když upevnil své postavení v Němcích, mohl se opřítí požadavkům papežským.

Jindřich IV. nemínil se vzdáti investitury a vlivu na obsazování biskupství a opatství v říši. Řehoř VII. trval však na svém, vynesl roku 1075 klatbu na některé biskupy říšské a rádce královny, volaje Jindřicha IV. samého drsně k zodpovědnosti. Nepřihlížeje dosti k změněnému duchu doby, Jindřich IV. se unáhlil a na synodě ve V o r m s u r. 1076 prohlásil papeže za sesazena. Řehoř VII. odpověděl hroznou klatbou a vyzval knížata říšská, aby vypověděla králi poslušnost, věda, že Jindřich u velmožů jest neoblíben. V té věci se nezklamal; na sjezdě v T r i b u r u (v Hessensku) knížata prohlásila, že zřeknou se krále, nedosáhne-li do roka odpuštění papežského. Řehoř VII. spoléhal na spojení Normanů jihoitalských i na oddanost mocné dědičky markrabství toskánského M a t i l d y a chystal se sám k výpravě do Němce. Král vida se ohrožen, hleděl nebezpečí odvrátiti osobním jednáním s papežem. S manželou družinou vydal se v zimě do Itálie a dosáhl na počátku r. 1077 tuhým pokáním před severoitalským hradem C a n o s s o u papežovy abso-
luce. Ve věci sporné však k dohodě nedošlo; část knížat setrvala v odporu proti Jindřichovi IV. a zvolila protikrále R u d o l f a Š v á b s k é h o. V Němcích rozpoutal se boj; po třech letech padl Rudolf, ale papež obnovil klatbu proti Jindřichovi. Tehdy král přenesl zápas do Itálie a dal zvoliti protipapeže. R. 1084 zmocnil se Říma a oblehl Řehoře v hradě A n d ě l s k é m, bývalém mausoleu Hadrianově. Vévoda normanský R o b e r t G u i s c a r d vytlačil sice císařské z Věčného města, ale Řím byl tak zpleněn a rozjitřen, že Řehoř uchýlil se raději pod ochranu normanskou do S a l e r n a, kdež r. 1805 zemřel.

Spor
o investituru.

Synoda
vormská
(1076).

Canossa
(1077).

Smrt
Řehoře VII.
(1085).

Konkordát vormský. Zápas smrtí Řehořovou nebyl ukončen. Z nástupců jeho zvláště francouzský U r b a n II. dovedl straně papežské v Itálii zajistiti převahu. V Němcích knížata zvolila nového protikrále, ale Jindřich IV. nabyt tam po dočasných porážkách opět převahy. Pád nastal teprve, když vlastní synové se postavili proti otci a moci ho zbavili.

Zrádný syn a nástupce J i n d ř i c h V. (1106—1125) vstoupil však záhy do šlepci otcových; nevzdal se nároků na investituru a práv s ní spojených. Boj rozproudil se znovu, a teprve nátlakem a prostřednictvím silné strany knížat světských císař Jindřich V. roku 1122 uzavřel s papežem t. zv. k o n k o r d á t v o r m s k ý. Konkordát znamenal vlastně střední cestu mezi nároky papežovými a zvykovým právem koruny. Biskupy a opaty říšské mělo nadále voliti příslušné duchovenstvo (k a s

Jindřich V.
(1106 až
1125).

Konkordát
vormský
(1122).

přítulky), králi byl vyhrazen pouze určitý vliv na volbu; odznaky moci duchovní, berlu a prsten, dával zvolenému papež. Tato investitura a posvěcení biskupské měly se v Němcích udělovati teprve tehdy, když král přijal od zvoleného přísahu věrnosti manské a dal mu podáním žezla právo, vládnouti říšskými statky a regaliemi.

Úspěchy
papežské.

Strana reformní a papežství nedosáhly v prvním náběhu plného vítězství, ale úspěchy jejich byly značné. Silou veřejného mínění bezženství kněžské ve 12. století zobecnělo, stavovské sebevědomí veškerého duchovenstva a jeho svazek s Římem byly značně zesíleny. V tom směru mocně působil i nový řád cistercký, který vzal svůj počátek r. 1098 v burgundském klášteře Cîteaux a s úžasnou rychlostí po Evropě se rozšířil.

Lothar
Saský
(1125 až
1137).

Jindřich V. zemřel roku 1125 bez mužského potomstva a za nástupce jeho zvolen vévoda saský Lothar. Lothar opíral se o stranu církevní a přijal z rukou papežových potvrzení své volby. V Itálii spojil tehdy vévoda Roger ve své ruce veškerá panství normanská a přijal z rukou papežových roku 1132 důstojnost královskou. Tak vzniklo království obojí Sicílie.

4. Ústavní a hospodářské poměry německé v době bojů o investituru.

Král a stavy společenské. Ústavní poměry německé v 11. a 12. věku byly velmi složité a nejasné. Pořad panovníků ukazuje, že platila zásada posloupnosti dědické, zvyk vyžadoval však výslovného souhlasu knížat říšských s každou změnou na trůně. Nebylo-li přímých dědiců, rozhodovala o nástupnictví volba. Nový panovník zval se králem římským a býval pomazán i korunován v Cáchách od některého z arcibiskupů porýnských. Důstojnosti císařské nabýval teprve korunovaci v Římě.

Císařové neměli stále residence, nýbrž cestovali po říši od jednoho korunního statku ke druhému. Vojenská moc jejich neopírala se již o obecnou výzvu svobodníků, nýbrž jen o družinu ministeriálů a o lenní kontingenty velmožů duchovních a světských.

Knížata
říšská.

Úřední ráz moci hraběcí dávno upadl v zapomenutí; původní vévodství kmenová se drobila, tak že říše byla vlastně jen volný svazek větších a menších lén. Tak utvořil se kolem panovníka kruh říšských knížat, světských a duchovních, kteří na dvorských sjezdech a sněmích říšských rozhodovali s králem o důležitějších otázkách.

Knížata přímo spravovala jen malou část svých držav; ostatek držela v podružná léna menším pánům. Tito podlenníci byli rozličného původu, svobodníci nebo nesvobodní, t. zv. ministeriálové, kteří přes svůj nízký původ často nabývali značných statků a velkého vlivu.

Ve společném svazku manském mizely rozdíly původu a vznikala jednotná vrstva společenská nižších manů, povinných konati vojenskou službu jako jízdní těžkooděnci. Stav lenní tvoří tak ozbrojenou kastu v národě, která spolu s duchovenstvem vládne nad nižší vrstvou lidí pracujících. Staré rozdíly svobody a nesvobody ustoupily novému třídění podle povolání.

Manové.

Také v lidu obecném, pracujícím, pozorujeme zjev podobný. Společná práce zemědělská v rámci téhož panství počíná vyrovnávati rozličné stupně závislosti osobní. Z nevolníků, kolonů a polosvobodných úročníků vzniká jednotný stav selský. Plnoprávní svobodníci drobní zachovali se ve větším množství jen v některých krajinách, jako ve Fríssku a v údolích alpských. Jinde rolník měl nad sebou vrchnost, již dával úrok; nepodléhal soudu hrabskému, nýbrž soukromému dvorskému právu svého pána, nesměl nositi zbraně a neměl veřejných práv.

Stav selský.

Vývoj měst. Kolem starých středisk provinciálního života doby římské, jako byly Trevír, Mohuč, Kolín, Vorms, Štrasburk, Basilej, Augšpurk, Řezno, bylo stále obyvatelstvo četnější, i když samosprávné zřízení městské tam zaniklo úplně; místa ona zachovala si také skoro vesměs význam jako tržní osady. Vedle nich nabývala však zvolna podobného významu také nová střediska, na př. v kraji saském ochráná hradiště vojenská.

Staré osady městské.

Vývoj těchto větších osad podporovala vzrůstající dělba práce národní. Ve vesnici a na panském dvorci venkovském pracovalo se z největší části pro vlastní potřebu; hospodářský styk s ostatním světem byl nepatrný. Rostoucí potřeba jemnějších tovarů, zvláště látek soukenných, které začaly zatlačovati oděv plátěný, vedla k tomu, že ve větších osadách vznikala odborná výroba řemeslná, dokonalejší nežli domácí průmysl venkovský. Tito řemeslníci pracovali již výhradně pro cizí spotřebu, buď na zakázku nebo na trh; byli z části svobodní, z části však také poddaní vrchnostenští a nevolníci.

Řemesla.

Různé obyvatelstvo větších osad splývalo však v 11. věku zvolna v jednotný stav městský. Práce sbližovala je navzájem stejně jako společná povinnost brániti města a nakládati na nové zděné hrady. Města nabývala od panovníků rozličných výsad a počala se řídit zvláštním právem městským. Měšťané byli namnoze vyňati ze soudnictví hrabského i z poddanských závazků vrchnostenských, podléhali jen soudu svému, který se vyvinul hlavně na základech soudnictví tržního.

Stav městský.

Právo.

Města měla sice pána nad sebou, krále (města říšská), biskupa nebo jinou vrchnost, jež dosazovala soudce městské (Richter =

Samospráva.

rychtář), ale vrchnost jednala s městem, ručícím za jednotlivce, jako s celkem, ponechávala obci značnou míru samosprávy. Obce spravovala rada městská, která časem vrchností odkoupila právo vybírat cla, obsazovat rychtu a podobné. Zisky, které kynuly knížatům z bohatnoucích osad městských, byly tak značné, že mnohé vrchnosti schválně zakládaly nová města, udělující jim značné výsady.

Řemesla a obchod. S vývojem samosprávy městské vyvíjel se i průmysl; řemeslnictva přibývalo a bylo třeba pro ně pevnějších řádů. Vznikla tak sdružení, zvaná cechy, které dozíraly na práci i na mravní život svých členů a čelily soutěži domácí i cizí.

Průmysl textilní.

Cizí výrobci bývali trpěni v městě pouze o trzích výročních; ostatně směl provozovat v městě řemeslo jen ten, kdo do cechu domácího byl přijat. Cechy chodily společně o slavnostech veřejných a církevních s korouhví cechovní. Řemeslníci pracovali zpravidla pro odbyť v městě samém a v nejbližším okolí. Některá odvětví řemeslná však od počátků společně s vývozem do vzdálenějších krajů; byli to zejména tkalci jemných pláten a soukeníci, kteří hotovili látky jemnější, pestře barevné. Hlavní střediska takové textilní výroby, jako byla města na Dolním Rýně a hlavně v Nizozemí, rozvázala své látky po celé střední Evropě.

Gildy.

Městský život vedl rychle k zvyšování životních potřeb všech tříd a k rozvoji obchodu. Dříve obchodníci dováželi toliko cizí plodiny nebo přepychové výrobky pro vyšší společnost a obchod ten byl v rukou cizinců, Židů, Vlachů a Frisů. Později cizí látky, kožešiny, zbraně, vína, koření a jiné podobné věci více zobecněly a obchodu s nimi chápali se už lidé domácí, sdružující se namnoze ve spolky obchodnické, gildy zvané.

Mince.

Značnou závadou stykům obchodním byl zmatek v mincovnictví. Právo razit peníze přešlo namnoze do rukou vrchností místních, které ho zneužívaly, razíce minci horší a horší a často ji měnice. Razily se pouze denáry nebo plíšky miskovité (brakteaty), počítalo se však stále na solidy, libry nebo hřivny (marky).

Ráz měst.

Obchodnictvo tvořilo zpravidla nejbohatší vrstvu obyvatelstva městského, patriciát. Patricijské rodiny mívaly správu města v rukou, z nich doplňovala se rada; řemeslníci zpravidla nebyli v ní zastoupeni. Patriciové stavěli namnoze již domy výstavnější v hlavních ulicích a na tržišti, těsné sice, ale zděné a nikoliv dřevěné, jako ostatní lid. Města nabývala vzhledu důstojnějšího, hlavně novými hradbami a monumentálními stavbami církevními.

Sloh románský. Od počátku 11. století vznikají v Němcích první im-
posantní stavby chrámové a v nich hlásí se umělečtější sloh, který zo-
veme r o m á n s k ý m, ježto jeví vlivy románské, zejména italské. Sloh
románský znamená v podstatě jen další vývoj stavitelství starokřesťan-
ského. Při menších kaplích užívalo se ještě půdorysu kruhovitěho (r o t u n d ý), ale stavby prováděly se z kamenů pravidelně tesaných (štuky)
a bývaly ozdobovány z o u b k o v a n ý m nebo o b l o u č k o v ý m v l y s e m (obr. 23), Pro větší stavby (d ó m y) zůstala základem b a s i l i k a, ovšem značně pozměněná. Prostřední loď měla namnoze na místě pro-
stého stropu k l e n u t í k ř í ž o v é nebo v a l e n é a neopírala se o slou-
py, nýbrž o zděné p i l í ř e. Někdy střídaly se pilíře a sloupy (viz obr. 20, 21). Patky sloupů bývaly ozdobeny listovým a rovněž hlavice měly
rozmanité tvary a ornamenty. Okna nahoře zakončená p o l o k r u h e m bývala zdobena skly barevnými. Apsida prodloužena a změněna v hlu-
boký k ů r (c h o r). Kůr někdy s celou lodí příčnou býval o několik
stupňů zvýšen nad loď hlavní klenutím spočívajícím na sloupcích; tak
vznikl pod hlavním oltářem chrám spodní, k r y p t a (viz obr. 25, 29).
P r ů č e l í (f a ç a d a) mívalo ozdobu sochařskou, zvláště t. zv. t y m p a n o n y, polokruhovitě štítu nad vchody do jednotlivých lodí. S p r ů č e l í m bývaly spojovány často dvě v ě ž e p r ů č e l n í, někdy bývalo
věží více a pak hývaly stavěny také vedle lodí příčných nebo nad stře-
dem stavby. Bývalé nádvoří před chrámem zmizelo nebo (při kostelích
klášterních) posunuje se k některé lodi boční jako t. zv. c h o d b a k ř í ž o v á (a m b i t y). Nejslavnější dómy románské v Němcích vznikly
v m ě s t e c h p o r ý n s k ý c h v Kolíně, ve Wormsu, ve Špýru, v Mo-
huči (viz obr. 19, 22), v Trevíru.

Sloh
románský.

Rotundy.

Dómy.

Krypta.

Výzdoba sochařská doby románské ukazuje rostoucí dovednost
hlavně v bohaté ornamentice (viz obr. 24); v ozdobě figurální zpravidla
neobratně napodobují se staré vzory nebo činí se naivní pokusy zobra-
zovati složitější scény. Malířství nástěnné i miniaturní drželo se nejvíce
starých předloh, podobně i průmysl umělecký; mnoho bohoslužebných
rouch, relikviářů, antipendií a jiných pokladů chrámových bylo ještě
přiváženo z říše byzantské.

Sochařství.

Život duševní; písemnictví. Skoro veškeren vyšší život duševní
a umělecký byl věcí d u c h o v e n s t v a. Laikové neuměli psáti; v jejich
právním styku bylo listin jen zřídka užíváno. Na školách, kvetoucích
zvláště při kollegiálních kostelích, vzdělávalo se hlavně duchovenstvo
samo.

Církevní
řád
vzdělanosti.

Učilo se tu ovšem zpravidla jen čísti, psáti, rozuměti řádům liturgickým a pěti
žaltář z paměti. Nejvyšší školy pěstovaly t. zv. s e d m e r o u m ě n í a dělily se na t r i -
v i u m a q u a d r i v i u m. V t r i v i u učilo se l a t i n ě obyčejně na Virgiliovi, r h e t o -
r i c e (hlavně obratnosti slohové a základům praxe kancelářské) a d i a l e k t i c e (zvláště

bohoslovné); v quadriviu učilo se počátkům matematiky a geometrie, také astronomii, spojené s naukou o roku církevním, a kostelní hudbě. V celku byl kulturní život německé doby té poměrně ještě chudý a neopravňoval k vůdčí úloze, kterou králové němečtí jako dědicové císařů římských v celém křesťanstvu si osobovali.

5. Počátky obchodu a rozkvět měst v Itálii.

Styky s východem; Benátky. Poloostrov Apenninský bohatstvím a vzdělaností rychle předstihl země sousední, jsa prostředníkem mezi oblastí východní a západní. Stykem s říší byzantskou rozkvetly zvláště Benátky.

Benátky.

Benátky počaly se vzmáhati k obchodní důležitosti již v 9. století. Ostatky sv. Marka, přinesené r. 828 z Alexandrie, staly se palladiem města, chráněného výhodnou polohou (viz obr. 30). Původní závislost jeho na císaři byzantském rychle stala se pouhým jménem. Vévoda (dux, dóže) nebyl již dosazován císařem, nýbrž volen patricii. Benátčané zachovali si však přístup na trhy řecké a stali se rozhodující mocí v moři Adriatickém, když zkrotili piráty dalmatské. Tehdy města dalmatská, zejména Zadar, Split a Dubrovnik, podlehla trvale nebo dočasně vlivu benátskému.

Poměr
k říši
byzantské.

Rozkvět Benátek pokračoval, když v 11. stol. Normaní vyvrátili řecké panství v Itálii jižní. Tehdy Benátčanům, spojencům Řeků proti Normanům, dostalo se značných celních výhod v říši byzantské a zvláštní čtvrti v Cařihradě.

Vývoj měst v severní Itálii. Vedle Benátek prospívala zámořským obchodem také města na pobřeží západním. Pisa a Janov vzrostly v 10. a 11. věku hlavně úspěšným bojem proti západním muslimům, kterým vyrvaly Korsiku i Sardinii. V Itálii severní byla podnikavost obchodní a průmyslová podporována bohatou soustavou splavných řek. Průmyslem textilním rozkvetla města Milán, Piacenza (důležitý přechod přes Pád), Lucca, proslulá zlatohávy a brokáty, Florencie, vlast jemného soukenictví. Obchodníci vlastí dopravovali východní zboží do Evropy západní. V Římě nebylo sice průmyslu vývozního, ale postavení dvora papežského v církvi vedlo k tomu, že již v době Řehoře VII. do Říma přicházelo mnoho peněz a že se tu vyvinul cílý ruch peněžní a úvěrní.

fm.

Za úpadku státní moci v Itálii střední a severní přišla práva hrabská a královská namnoze do rukou biskupů. Ale rychlý rozvoj hospodářský a rostoucí bohatství městského živlu vzbudily touhu po úplné samosprávě. Obce městské strášají vládu biskupů, volí si konsule (consules) a přisvojují si regály, cla a tržní dávky. Tak vzniká v Itálii mnoho městských republik, které nespokojují se namnoze se samosprávou uvnitř hradeb, nýbrž rozšiřují svou moc také

Státy
městské.

na kraj venkovský a donucují okolní šlechtu, aby vstupovala do svazku městského.

Umění a vědecké snahy v Itálii. Rozvoj měst jevil se také v jejich zevním vzhledu. Stavělo se mnohem dříve a více z kamene než v Německu. Hojnost vzorů starověkých, zásoba mramoru a jiného vzácného staviva, větší dovednost technická působily, že sloh románský v Itálii vyspěl k výkonům prvního řádu.

Umění
románské.

V druhé polovici 11. věku vznikl v Pise majestátní dóm o pěti lodích, s nádhernými galleriemi sloupovými v průčelí i na zevních stěnách, po boku s šikmou věží, rovněž zcela zahalenou v půvabné ochozy sloupkové (viz obr. 28.). Románské chrámy vznikají v Luce, v Modeně, v Parmě, v Miláně, ve Florencii (obr. 29.) a v jiných městech. Věže o mnohých poschodích (campanile) stojí zpravidla o sobě vedle chrámů. V Itálii jižní a na Sicílii pod panstvím normanským splývala kultura západní se zbytky řecké a saracenské. Dvůr dobyvatelů normanských byl napolo orientální. Vlivy východní jsou patrné na stavbách normanských, hlavně na Sicílii (dvorská kaple v Palermě, Monreale). Tu kvetlo také hedvábnictví a zahradnická kultura arabská.

Umění
normánské.

Duševní život v Itálii rozvíjel se rychleji nežli na severu. Znalost písma u laiků zde byla více rozšířena, v městech zachovaly se školy nepodléhající vlivu církevnímu. Vědecké studium práva římského rozkvetlo především v Bologni. Vůbec vyznačoval se kulturní život měst vlášských záhy tím, že duchovenstvo v něm nemělo té převahy jako na severu Alp, a že tradice antické tu působily mocněji.

6. Země české v 9.—11. století.

První Přemyslovci. Po celé 9. století vztahy říše francké k Čechům byly neustálené. Náčelníci českých kmenů odváděli někdy poplatky králům východofranckým a uznávali jejich svrchovanost, jindy ji seřásali a ohrožovali loupeživými vpády sousední kraje německé. Docházelo i ke stykům obchodním, zvláště v tržních místech na horním Dunaji a na středním Labi. Z Čech vyváželi se otroci, koně, kožedělniny, med a vosk a také obilí; dovážely se výrobky průmyslové a pak zvláště sůl. Křesťanství počínalo do Čech pronikat z biskupství řezenského. V době Svatoplukově moc říše velkomoravské se šířila také u kmenů českých a s ní pronikala sem liturgie slovanská. Kníže pražský Bořivoj s chotí svou Ludmílou přijal křesťanství přičiněním sv. Metoděje.

Křesťanství.

Bořivoj byl první kníže kmene Čechův, jehož jméno spolehlivými prameny jest doloženo. Pocházel z rodu, který odvozoval svůj původ od báječného předka Přemysla a věštky Libuše, slavené zakladatelky pevného hradiště pražského. Kmen Čechů měl sídla ve středu země kolem hradů Praha a Levého Hradce. Zdá se, že již na sklonku 9. stol. kníže český měl jakousi nadvládu nad některými

Rod
Přemyslovů.

Kmeny
české.

kmeny sousedními, zejména v severní a západní části země. Z kmenů těch známy jsou zvláště kmen *Pšovánů* v Mělnicku, kmen *Lutomiriců*, *Děčanů* a *Limuzů* (snad také na dolním Labi); v Pojizeří sídli *Charvatí*, východně od dolní Vltavy, v pozdějším Kouřimsku, *Zličané*. Na Ohři sídlil mocný kmen *Lučanů* v. Jména kmenů v jižních částech země se nedochovala.

Spytihněv
a Vratislav.

Sv. Václav (921—929). Po smrti Svatoplukově synové Bořivojovi *Spytihněv* a *Vratislav* vrátili se roku 895 v poslušenství říše východofrancké. Když byla zničena na počátku 10. věku říše velkomoravská Maďary, přimkli se Češi trvale k vzdělanosti západní. Ve věcech církevních jeví se to zvláště tím, že Čechy příslušely k dioecesi *řezenské*. Stopy vzdělanosti byzantské a s ní bohoslužby slovanské trvaly však v Čechách až do druhé polovice 11. stol. Syn *Vratislavův Václav* učil se latině, řečtině i písmu slovanskému. S mníšskou horlivostí *Václav* byl oddán křesťanství, které v jeho národě mělo ještě mnoho mocných nepřiznivců. Za krátkého jeho panování vypukly v zemi boje domácí, v nichž jako rozhodčí zakročoval vévoda *baavorský* a král saský *Jindřich I.*, pravděpodobně na ochranu *Václavovu*. Přes to zahynul *Václav* roku 929 v *Staré Boleslavi* rukou spiklenců, vedených mladším bratrem jeho *Boleslavem*. Legendy v jazyce slovanském i latinském oslavily záhy *Václava* jako prvního mučéníka *Kristova* v národě českém. Jméno *Václavovo* stalo se pak význačným svědectvím křesťanských, t. j. kulturních zásluh lidu českého, symbolem příslušenství jeho k ostatnímu světu křesťanskému.

Boleslav I.
(929—967).

Sjednocení země české a první výboje. Boleslav I. (929—967) snažil se strážiti vrchní panství německé. Teprv po dlouholetém nepřátelství podařilo se králi *Otovi I.* si jej podrobiti. V boji proti Maďarům český kníže stál pak po boku *Oty I.*; r. 955 účastnil se s vybranou četou bojovníků českých bitvy na *Lechu*. *Boleslav* rozšířil moc knížat pražských nad ostatními knížaty kmenovými v zemi; v druhé polovině 9. století už jen rod *Slavníkovců* vládl ve východních a jižních částech země. Má se také za to, že *Boleslav* užil porážky Maďarů, aby rozšířil panství své až na *Moravu*. Jisto jest, že opanoval horní část *Slezska* a *Krakovsko*. Arabští zeměpisci zachovali nám zprávu *Ibrahima Ibn Jakuba*, španělského Žida, jenž tehdy přišel do Čech za obchodem; v ní se mluví o *Boleslavovi* jako panovníku mocném, v celé střední Evropě známém. *Boleslav* byl horlivý křesťan; jeden jeho syn, *Křišťián*, vstoupil v *Řezně* do kláštera. Jeho dcera *Dobrava*, manželka knížete polského *Měška*, přispěla k pokřtění Poláků.

Styky
s Polskem.

Za syna jeho *Boleslava II.* (967—999) moc knížecí vzrůstala.

Panovník pražský dočasně vládl také střední Haliči a oblast jeho moci se tak rozšířila, že nebylo možno ji církevně dobře spravovati z Řezna. Císař Ota I. a biskup řezenský Wolfgang dohodli se roku 973, že zřízeno bude zvláštní biskupství v Praze. Nové biskupství bylo podřízeno metropolitnímu stolci mohušckému, investitura náležela císaři samému. Prvním biskupem stal se Sas Dětmar, po němž nastoupil roku 982 Vojtěch, syn knížete Slavníka. Vojtěch byl vychován v Magdeburce, důležitém středisku vzdělanosti doby otonské. Zde uchvácen byl ideály reformy clunyacké, v drsných poměrech rodné země však marně se namáhal uskutečniti svůj názor životní. Lid i náčelníci lpěli dotud na starých, pohanských zvycích, a tím narazil na přirozené nepochopení u lidu i u náčelníků a na nepřízeň knížete, žárlivého na moc Slavníkovu. Opustil dvakrát zemi, hledaje ukojení jednak mezi klášterníky římskými, jednak v misijní činnosti u Maďarů. Za jeho nepřítomnosti Boleslav II roku 995 vrátil panství rodu Slavníkova a povraždil skoro všechny jeho členy. Vojtěch odešel hlásati křesťanství Prusům, kdež skonal smrtí mučednickou roku 997.

Boleslav
(967–999)

Sv. Vojtěch
(† 997).

Pád
Slavníkovců.

Poměry společenské a vzdělanostní. Boleslav II. spojil tak moc nad veškerou zemí českou v jediné ruce. Rody pokořených náčelníků kmenových, pokud nebyly vyhubeny, zachovaly postavení velmožů, knížeti podrobených. Zdá se, že původu takového byl rod Vršovcův.

Moc knížecí.
Praha.

Od sklonku 10. století země česká zůstává pevnou jednotkou státní, která nikdy se nerozpadla na menší léna, jako většina států středověkých. K tomu přispěl jednak zeměpisný útvar Čech, jednak vhodné postavení hlavního hradu knížecího, Prahy, ve středu země. Hrad pražský již za Boleslava I. byl důležitým tržištěm, kam spěly obchodní stezky ze všech stran a kam přicházelo množství obchodníků ze zemí dalekých. O rychlém vzrůstu styků obchodních svědčí také, že knížata česká od dob Boleslavův razila podle vzorů západních denáry stříbrné.

Podle vzoru hrabství frankých byla země rozdělena na obvody značného rozsahu. Tvrdění, že byly obvody ty zvané župy, nemá dokladu. Slovo »župan« bylo u nás ovšem rozšířeno a byli jím jmenováni povšechně přední velmožové a držitelé úřadů veřejných. S jménem tím souvisí asi pozdější označení »pán« pro osoby z nejvyšší šlechty. Právem vítěze kníže pražský zabral v jednotlivých krajích velikou část půdy a podrobil její obyvatele. Oporou moci jeho byla hradíště, opevněná náspem, dřevěnými sruby, záhy i prostým zdivem. Proto mluví se také o zřízení hradeckého.

Zřízení
hradecké.

V hradišti sídlil s ozbrojenou družinou zástupce knížecí (c o m e s — k m e t). Odtud spravován byl rozsáhlý majetek knížecí, vybírány pokuty soudní a cla na stezkách obchodních, chystány výpravy válečné. Statky knížecí záhy ukazují podobný ráz, jako v říši franké. Jsou tu dvorce s půdou vzdělávanou pro pána o t r o k y. V nich jest osazena četná čeleď nevolnická, provozující rozličná řemesla. Vedle toho vznikají však na půdě panské vesnice, jejichž obyvatelé z užívané půdy odvádějí do dvorce panského rozličné dávky. Jako na západě, byla později i v Čechách půda, svěřená poddaným, zvána r u s t i k á l e m, půda, vzdělávaná na účet vlastní pánův, d o m i n i k á l e m. Kníže rozdával často dvorce i vesnice s veškerým poddaným obyvatelstvem členům své vojenské družiny nebo věnoval je na vydržování duchovenstva. Tak v Čechách v době následující vedle statků knížecích vzniká s t a t e k c í r k e v n í a rozvíjí se třída v e l m o ŝ ů, vládnoucích značnými državami, ale závislých na přízni panovníkově. S rozvojem řádů církevních přicházelo do země dosti mnoho živlů cizích, hlavně n ě m e c k ý c h. V zemi na rozličných místech vznikaly kostely, nejdříve ovšem prosté rotundy románské (viz obr. 23), později chrámy basilikální. První kláštery v Čechách byly ženské u s v. J i ř í na hradě Pražském, založený roku 964, a mužský v blízkém B ř e v n o v ě, založený svatým Vojtěchem roku 993, o b a ř e h o l e b e n e d i k t i n s k é. Z prvních mnichů původu českého byl K ř i š t i á n (K r i s t i á n), který na sklonku 10. století napsal po latinsku ž i v o t s v. V á c l a v a a s v. L u d m i l y.

Rustikál
a dominikál.

Život
církevní.

Synové
Boleslava II.

Oldřich a Břetislav. Mezi syny Boleslava II., Boleslavem III., Jaromírem a Oldřichem, došlo ke krvavým zápasům o trůn knížecí, kterých užil panovník polský B o l e s l a v C h r a b r ý. Boleslav spojil ve svých rukou vládu nad veškerými kmeny polskými, zmocnil se K r a k o v s k a i M o r a v y a opanoval proti Němcům kraje na středním Labi, hlavně pozdější L u ž i c i a M í š e ň. Čechy byly tak sevřeny jeho mocí a roku 1003 staly se také jeho kořistí. Císař J i n d ř i c h II. bránil vzrůstu veliké říše slovanské v bezprostředním sousedství německém. Proto roku 1004 pomohl vypuditi P o l á k y z Č e c h a zachovával styky přátelské s vévodou O l d ř i c h e m, který, ač byl nejmladším synem Boleslava II., roku 1012 zůstal jediným vládcem v Čechách. Oldřich účastnil se četných tažení a sněmů císařských. Od těch dob vévoda český počítán byl k předním k n í ŝ a t ů m ř í š s k ý m. Ač nastupoval na stolec vévodský po právu dědičném v rodu Přemyslově, přijímal Čechy v leno od císaře.

Oldřich
(1012 až
1034).

Poměr
k říši.

Klášter
sázavský.

Oldřich založil r. 1032 k l á š t e r s á z a v s k ý pro mnichy slovanské. Liturgie slovanská teprve v druhé polovici 11. stol. z Čech byla

vypuzena, když nastal konečný rozkol mezi Římem a církví východní a když vítězná hnutí clunyacké utužilo moc papežů a jednotný ráz církve západní.

Nástupce Oldřichův Břetislav (1034—1055) ještě za života otcova dobyl Moravy, jejíž hranice jižní proti Rakousům se tehdy ustálily asi v nynější podobě, kdežto na severu k ní náleželo i pozdější Opavsko. Na Moravě zavedeny podobné řády státní jako v Čechách a klášter rajhradský, založený roku 1048 Břetislavem, stal se prvním sídlem vzdělanosti benediktinské v zemi. Užívaje zmatků vládnoucích v zemích polských po smrti Boleslava Chrabrého, vévoda Břetislav 1039 pronikl válečně až do Hnězdna. Nad hrobem sv. Vojtěcha přísahalo vojsko české, že odloží surové zvyky zpola pohanské a že se bude řídit příkazy církevními. S bohatou kořistí a ostatky Vojtěchovými Břetislav vrátil se do Čech a podržel některou dobu část Slezska ve své moci. Později postoupil je za poplatek Pjastovcům polským; kraj kládký zůstal však při Čechách trvale. Těžké války vedl Břetislav v letech 1040—1041 s císařem Jindřichem III., který posléze s velikou výpravou vojenskou pronikl až do středu země české a upevnil svazky poutající vévodu k říši. Maje pět synů, Břetislav se snažil zabrániti sporům o trůn ustanovením, že vždy nejstarší člen rodu Přemyslova má býti vévodou (seniorem) a vládnouti v Čechách. Ostatním členům rodu má dostati se údělu hlavně na Moravě. Ustanovení to, které úplně odpovídalo právu zvykovému tehdejších národů slovanských, nezabránilo v době následující zmatkům. Úděly moravské záležely ze země olomoucké a země brněnské, k nimž rozrodem Přemyslovců přišlo i Znojensko a jiné úděly menší. Knížata údělná měla dosti samostatnosti a razila vlastní minci.

Břetislav
(1034
1055).

Úděly.

Čechy v době boje o investituru. Hned za synů Břetislavových nesvár v rodu knížecím byl pravidlem. Spytihněv II. (1055—1061) vypudil bratry z údělů moravských. Z touhy po titulu královském, kterým se honosili sousední panovníci uherský a polský, obrátil se k papeži o udělení koruny. Obdržel však pouze povolení, nositi při slavnostech s sebou biskupskou jako odznak vysoké hodnosti. Titulu královského skutečně dosáhl roku 1085, ač nikoli dědičně, jeho bratr a nástupce Vratislav II. (1061—1092) od císaře Jindřicha IV. za pomoc v bojích proti Sasům a jiným nepřítelům za sporu o investituru. Poplatku tehdy Čechy již císařům neplatily, nýbrž panovník jejich měl k hlavě říše podobné povinnosti, jako jiná velká knížata říšská, zejména povinnost účastniti se s 300 oděnci korunovačních jízd do Itálie. — Vratislav obnovil r. 1062 staré biskupství moravské se sídlem v Olomouci a založil kapitulní kostel na Vyšehradě. Vyšehrad,

Spytihněv II.
(1055 až
1061).

Vratislav II.
(1061 až
1092).

jenž byl již před tím důležitým hradištěm, stal se teprve tehdy sou-
peřem hradu pražského. I pod ním vznikalo podhradí; po březích vltav-
ských pak, mezi Prahou a Vyšehradem, vzrostlo několik osad, mezi
nimi osada německých kupců na Poříčí.

Spory
o trůn.

Po smrti V r a t i s l a v o v ě (1092) došlo k četným sporům o stolec
vévodský mezi množícími se členy rodu Přemyslova. Zásada vyslovená
Břetislavem o poslušnosti se neosvědčila. Do zmatených bojů těch
zasahovali císařové J i n d ř i c h IV. a J i n d ř i c h V.

Velmožové.

Za zmatků těch ozbrojené tlupy jednotlivých členů rodu vévod-
ského, držitelé hradů krajských a jiní velmožové nabyli značného vlivu
v zemi a strhli na sebe mnoho statků knížecích. Dály se ovšem zase
pokusy násilně zadržeti tento vývoj. Tak vévoda S v a t o p l u k (1107
až 1109) pohubil roku 1108 úkladně veškeren rod V r š o v i c ů, který
držel pevná místa a důležité úřady v zemi a moci knížecí byl zvláště
nebezpečný. O krvavé době té zvláště podrobně zprávy zanechal
kanovník pražský K o s m a s († 1125) v kronice, jež se stala úhelným
kamenem dějepisu českého.

Kosmas
(† 1125).

Soběslav
(1125 až
1140).

Poměry klidnější nastaly teprve, když byl kníže S o b ě s l a v, nej-
mladší syn Vratislavův, roku 1125 povýšen na vévodu a uhájil se proti
soupeři Otovi Olomouckému, podporovanému králem L o t h a r e m III.
Král byl r. 1126 u C h l u m c e poražen a donucen uznati Soběslava,
který pak vládl v Čechách do roku 1140.

Marka
východní.

Státní poměry zemí alpských. Aby na dobro zastavil útoky ma-
darské do Němec, král O t a I. po roce 955 zřídil ve východních mezích
vévodství bavorského na pravém břehu řeky Enže a Dunaje m a r k u
v ý c h o d n í (O s t a r i c h i). Markrabství zůstalo spojeno s vévod-
stvím bavorským a císař jmenoval tu roku 976 markrabím L e o p o l d a
B a b e n b e r s k é h o, jehož rod v následující době se udržel v dědič-
ném držení země.

Baben-
berkové.

Babenberkové rozšířili marku v bojích s Maďary až po Litavu a pokojnou kolo-
nisací v lesích na severu od Dunaje až po Dyji a Moravu. Kraj zalidněn byl rychle
německými osadníky a živel slovanský tu zmizel úplně. U sousedních Čechů marce
dostalo se názvu marky r a k o u s k é, jak se zdá podle pohraničního hradu R a a b s.

Štýrsko.

V é v o d s t v í k o r u t a n s k é, oddělené od Bavor císařem Otou
II., mělo v mezích svých několik markrabství, která se znenáhla osamo-
statnila skoro úplně. Z nich vynikla zvláště m a r k a h o r n o k o r u -
t a n s k á, která dostala v 11. století jméno m a r k y š t ý r s k é, když
přišla v držení hrabat, kteří sídlili na hradě S t e i e r u, v pozdějších
Rakousích Horních. Vévodství korutanské a marky sousední nebyly
útvary vnitřně jednotné. Jednotlivé části jejich dostaly se dědičně
některým rodům drobnějších lenníků říšských. Také knížata duchovní
měla v zemi rozsáhlé, ale nesouvislé statky, z moci vévod a markrabat

vyňaté. Državy rozličných pánů proplétaly se navzájem. Podobně spleť poměry byly v pozdějším Tyrolsku, které zůstávalo spojeno s vévodstvím bavorským. Tam většina půdy náležela biskupům brixenským a tridentským, od nichž zase lénem ji drželi velmožové světsí. Největší část Tyrolska severního soustředila ve své ruce rodina hrabat gorických.

Kolonisace německá postupovala rychle v poříčí Mury, Drávy i Sávy; živel slovanský udržel se však v jižních částech kraje ve větších skupinách, z nichž vznikl národ slovinský. Roztříštěnost pod panstvím rozličných vrchností cizích způsobila však, že Slovinci nedospli dlouho k jednotnému vývoji kulturnímu, jaký měl živel český.

Ve vévodství korutanském zachovával se až do počátku století 15. starobylý slovanský obřad nastolování knížete, při němž mluvilo se slovinsky. Nový kníže oděný selským šatem, veda býka a koně, veden byl v slavném průvodu ke kamennému stolci (pod Krnským hradem na Gosposvetském poli), na němž zastal sedícího sedláka. Ten přijav od knížete slib, že bude spravedlivě vládnouti, postupoval mu stolec za malé výkupné.

Nastolování
knížete.

7. Polsko až do vpádu tatarského.

Vznik státu polského. Výbojný postup dynastie saské proti Slovanům polabským přiměl sousední kmeny polské (jako byli Polané, Kujavané, Mazované nebo Mazurové), aby spojili své síly proti společnému nebezpečí. Knížata Polanů, sedících v poříčí Varty, sjednotila drobné kmeny sousední. První historicky známý kníže polský Měšek I., potomek záhadného Pjasta, sídlící v městě Hnězdně, pokračoval v tomto směru, ale narazil na výbojný postup Němcův, byl od markraběte Gerona přinucen uznati vrchní panství císaře Oty I. (963). Měšek I. pojal za choť dceru Boleslava I. Dobravu, na její přání stal se křesťanem a jal se s pomocí kněží českých a německých šířiti v zemi své křesťanství.

Měšek I.
(† 922).

Boleslav Chrabrý. V šlépějích Měškových za okolností daleko příznivějších kráčet úspěšně syn jeho Boleslav I. Chrabrý (992 až 1025). Za nezletilosti císaře Oty III. rozšířil výboje polské na příbuzné kmeny pomořské a na sousedy jejich, divoké Prusy mezi Vislou a Němem. Doufaje, že spoutá divokost jejich křesťanstvím, podporoval s v. Vojtěch a v jeho činnosti misionářské; když Vojtěch od Prusů byl zavražděn, vykoupil tělo jeho a pohřbil je v Hnězdně (997). Rozbroje Přemyslovců po smrti Boleslava II. (999) poskytly mu vítané příležitosti, aby se zmocnil Slezska, Krakovska, Slovenska, Moravy a konečně i Čech, které (Prahu) chtěl činiti střediskem své velké říše. Ale oddanost Čechů k Přemyslovcům, kterým se dostalo pomoci císaře Jindřicha II., přinutila Boleslava Chrabrého Čechám ponechat samostatnost. Za to však ve válkách s Jindřichem II. dobyl Boleslav (mírem budyšínským r. 1018) zemí Lutici a Srbů (Lužice).

Boleslav I.
Chrabrý
(922—1025).

Jeho výboje.

Na čas zmocnil se i Kijeva a rozšířil panství své o Červenou Rus (vých. Halič).

Říše Boleslava Chrabrého byla již před r. 1000 tak mocná, že tehdejší císař Otta III. i papež (Sylvestr II.) pokládali za potřebné získati jejího panovníka na svou stranu. Otta III. nazval Boleslava na své pouti k hrobu svého přítele sv. Vojtěcha (r. 1000) »přítelem, spojencem a patriciem« národa římského a vložil mu korunu svoji na hlavu, uznávaj jej takto za panovníka samostatného. Přes odpor biskupů německých zřídil v Hnězdně arcibiskupství (a několik biskupství), čímž Polsko vybaveno z církevní závislosti na Německu. Prvním arcibiskupem stal se bratr sv. Vojtěcha R a d i m. Boleslav Chrabrý přičiňoval se, aby korunovace jeho, provedená císařem, doplněna byla legitimní korunovací církevní na základě svolení papežova; nemoha toho však dosíci, dal se ke konci svého života korunovati od hnězdenského arcibiskupa samovolně (1025).

Nástupci Boleslava Chrabrého. Říše Boleslava Chrabrého byla stát vojenský. Základem jeho byly pevné hrady, spravované kastellány, jako v říši franké a v Německu. Boleslav opíral se o silnou družinu vycvičeného rytířstva. Ale přes to přese vše udržeti říši tak rozsáhlou bylo za tehdejšího hospodaření přírodního na delší dobu nemožno. Útoky mocných sousedů a domácí rozbroje mezi syny Boleslavovými uspíšily po smrti jeho úpadek Polska tak, že Uhři zmocnili se Slovenska, Čechové Moravy, Dánové Pomorán a Rusové Červené Rusi. Z rozvratu, nastalého po smrti syna Boleslavova Měška II. († 1034), chtěl kořistiti český kníže Břetislav I., byl však zakročením císaře Jindřicha III. donucen vrátiti dobyté Slezsko.

Nového rozkvětu dosáhlo Polsko přičiněním Boleslava III. Křivoústého (1102—1138), jenž jako Boleslav Chrabrý, úspěšně válčil a šířil své panství na všech stranách. Ale po jeho smrti se Polsko roztránilo v samostatné državy jednotlivých větví dynastie Pjastovské, které drobíce své údíly mezi četné potomky své, zápasily vzájemně o krakovský stolec velkoknížecí, jehož území zůstávalo celistvé. Souhrnu knížectví v poříčí řeky Varty říkalo se Velkopolsko, knížectví v poříčí horní Visly slula dohromady Malopolsko. Zvláštního, osamocného postavení nabylo Slezsko, jehož Pjastovci svými těsnými styky s knížaty německými záhy se poněmčili; hromadnou německou kolonizací poněmčili také zemi svou již ve 13. století téměř úplně.

8. Uhry a Charvátsko.

Vznik a upevnění státu uherského. Ze všech divokých kočovníků plemene žlutého, kteří na počátku dějin středověkých byli postra-

Zřízení
státu
polského.

Úpadek
Polska.

Boleslav III.
1103 až
1138).

Rozdělení
Polska.

chem Evropanů, jediní Maďaři čili Uhři založili trvalý stát. Byl to národ uralo-altajský, odvětví finsko-ugrického, jež hoř původní vlast byla na východ středního Uralu. Byvše strženi Huny, kočovali delší dobu mezi Donem a Dněprem, až se posléze koncem 10. století usadili pod vůdcem Arpádem v poříčí Tisy a středního Dunaje. Odtud, jako kdysi Avaři, podnikali přes půl století zhoubné nájezdy podél Dunaje na západ a do Itálie. Teprve Ota I. svým vítězstvím u Augšpurka (955) zlomil jejich sílu a přinutil je k životu usedlému.

Původ
Maďarů.

Jsouce kolem do kola obklopeni národy křesťanskými, přijali také Maďaři křesťanství, jež pronikalo i k nim z Německa, z Čech a z říše byzantské. Jejich panovníci Gejza († 995) a syn jeho Štěpán I. (995—1038) podporovali usilovně křesťanství římsko-katolické. Štěpán I. založil arcibiskupství v Ostrihomě a 10 biskupství. Papež udělil mu »právo apoštolské«, t. j. zřizovati a obsazovati církevní úřady a hodnost královskou (1000). Uhry byly důležitou oporou stolice papežské, snažíce se rozšířiti svou pravomoc nad Slovy balkánskými, kteří z veliké části dostali se v poslušenství patriarchy cařihradského. Latina, která se stala úředním a dorozumivacím jazykem mezi Maďary a četnými Slovy jejich státu, zachránila je před poslovaněním, neboť Maďaři třetinu slovního pokladu svého jazyka přijali od Slovanů.

Pokřtění
Maďarů.

Štěpán I.
(995—1038).

Uhry
a stolice
papežská.

Jako v Čechách a v Polsku, i v Uhrách zřízena státní správa za krále Štěpána I. podle francko-německé soustavy hradské; některé názvy, jako *išpán* (= župan), *nádoríšpán* (= nádvorní župan), přejaty byly od Slovanů (Srbo-Charvátů). Nejvyšším úředníkem, zástupcem samého krále, zvláště v soudnictví, byl *palatin* (*comes palatinus*), kterýžto úřad udržel se podnes. Země rozdělena byla na *hrabství* (*comitatus*, *stolice*).

Státní
správa
Uher.

Za Boleslava Chrabrého Slovensko s Moravou náleželo k Polsku, ale po smrti jeho zmocnil se Štěpán I. Slovenska (1029), které trvale již zůstalo součástí Uher.

Charvátsko do spojení s Uhrami. Mezi kmeny slovanskými, kteří na rozhraní 6. a 7. století zaujali sz. končiny poloostrova Balkánského, vynikli záhy Srbové a Charváti. Kmenové charvátští dostali se za Karla Vel. v područí francké. Tehdy byli sdružení již ve dvě větší knížectví, *dalmatské* a *panonské*. Spojením obou vznikl na poč. 10. stol. jednotný stát charvátský. Nadvláda francká zanikla záhy, ale v 10. stol. dostali se Charváti v závislost na říši byzantské. Na půdě charvátské setkal se vliv církve západní i východní. Stolice papežská, aby vytlačila církev byzantskou, dovolila v Charvátsku bohoslužbu slovanskou asi touž dobou, jako na Moravě (ok. roku 880). Odpůrci slovanského obřadu byli biskupové pří-

Vznik
státu
charvát-
ského.

Slovanská
bohoslužba.

mořských měst dalmatských (Splitu, Zadru, Dubrovníka), ve kterých se udrželo staré obyvatelstvo románské. Poněvadž obyvatelstvo charvátské těžce neslo, že jeho panovníci přejí živlu románskému, zmitán byl stát charvátský neustálými domácími boji. Kníže *Demetr Zvonimír* (1076—1089), stav se vasalem stolice papežské, obdržel od ní korunu královskou (1076). Po jeho smrti zhoršily rozbroje a zápasy o trůn obtížné postavení Charvátska tak, že uherský král *Ladislav* (1077—1095) opanoval území mezi Drávou a Sávou (1091). Charváté vzchopili se sice po smrti jeho k obraně své samostatnosti, ale r. 1102 umluvilo 12 náčelníků kmenů charvátských v Dalmácii mír s králem *Kolomanem* (1095—1114). Charvátsku zabezpečena vnitřní samospráva, kterou vedli buď syn králův jako vévoda, anebo bán jakožto nejvyšší správce, soudce a vojevůdce. Od té doby králové uhersí byli zároveň i králi charvátskými.

Charvátsko poskytlo králům uherským důležitý základ k šíření moci jejich na poloostrově balkánském. Na pobřeží dalmatském střídalo se panství uherské neustále s benátským. Vládcové *Bosensí* stali se (koncem 12. století) na Uhrách závislí a nazývali se pouze bány a vládcové kmenů srbských hledali v králích uherských oporu proti Byzanci.

Zlatá bulla Ondřeje II. V 11. a 12. století byly Uhry často zmitány dynastickými rozbroji v rodině Arpádovců. Za těchto nepokojů se vzmohla velice vyšší šlechta a vyšší duchovenstvo, jimž králové byli nuceni postupovati mnohých statků a příjmů. Ondřej II. zhoršil postavení své svou marnotratností, nákladnou výpravou křížovou do Svaté země (1217) a přílišnou přízní Němcům. Když nemaje peněz chtěl šlechtě odniti neprávem přisvojené statky královské, vzniklo vření, které biskupy uklidněno tím, že král na sněmu r. 1222 vydal **zlatou bullu**, jež šlechtu a duchovenstvo měla chrániti před zneužitím moci královské. Nejdůležitější ustanovení zlaté bully (čl. 31.) jest udělení **práva odporu** (*ius resistendi*) každému šlechtici nebo vyššímu duchovnímu, kdyby král práva jeho zkracoval. Zlatá bulla stala se základem stavovských a ústavních svobod uherských.

Ondřej II. začal prováděti značnou měrou *německou kolonisaci*, začatou již ve 12. století. Na osadnicích německých (*Sasích*), vedle maďarských *Sekelů*, spočívala obrana Sibiňska proti nepřetržitým útokům kočovných *Kumánů*, vládnoucích dnešním Rumunskem.

9. Vznik a vývoj národa ruského až do 11. století.

Vznik státu ruského. Jako jiní Slované, i Slované *východní*, sídlící mezi Dněprem, jezerem Ilmeňským, horní Okou a Karpasami, dělili se na mnohé kmeny, Polany, Kriviče, Slověny atd. Šíření

Zlatá bulla
(1222).

Kmenové
východo-
slovanští
a jejich
sousedé.

jejich po složité síti řek východoevropských byli na překážku rozliční sousedé plemene žlutého, jako na severu Finové, v jižních stepích pak Chazaři a později divoci Pečeněhové a Plavci čili Kumaní. Slovanům podařilo se opanovati některé velmi důležité vodní cesty, jako byla prastará vodní dráha, vedoucí ze Skandinávie do říše byzantské.*) Tím dostali se kmenové východoslovanští do proudu obchodu, jehož předmětem byly především kožešiny, med, vosk a otroci. Z jednotlivých obchodních středisk na řekách vyvinula se veliká města, jako byl Kijev (u Polanů), Smolensk (u Krivičů), Novgorod (u Slověnů). Na ochranu obchodu, zvláště pak karavan, zřizovány byly vojenské družiny, brané často ze skandinávských Normanů čili Varjagů. Někteří náčelníci vojenských družin varjažských, zmocnivše se vlády v městě, které je povolalo do svých služeb, stali se knížaty celého městského území. Taková varjažská knížectví již před r. 850 založili na př. Askold a Dir v Kijevě a Rurik v Novgorodě. Knížata novgorodští (Oleg a Igor), opanovavše Kijev, nejdůležitější to tržiště na Dněpru, sjednotili ostatní knížectví v jednotný stát, jemuž dostalo se jména Rusi. Jméno toto, jímž Slované po příkladě sousedních Finů nazývali varjažské vojenské družiny, přešlo se státu, Varjagy zbudovaného, i na všechno slovanské obyvatelstvo jeho, v němž Varjagové časem zanikli. Varjažští knížata podnikali výpravy do říše byzantské a vymohli na ní výhodné obchodní smlouvy.

Východo-
evropský
obchod.

Křesťanství na Rusi. Těsné obchodní a politické styky Rusi s Byzancí a kulturní převaha Byzance připravily půdu křesťanství. Kníže Vladimír (972—1015), opěvovaný v »bylinách« (bylina = minulost) jako udatný bojovník s Pečeněhy, dal se pokřtiti a přijal věro-
zvěsty od církve byzantské (989). Potlačoval násilné pohanství a šířil křesťanství mezi svými poddanými. V Kijevě křtěno obyvatelstvo hromadně na březích Dněpru, do něhož házeny staré modly (Perun). S křesťanstvím šířila se na Rusi rychle vzdělanost byzantská. Rusi dostalo se vlastního metropolity (se sídlem v Kijevě) a církevní organizace, závislé na patriarchátu cařihradském.

Vladimír
972—1015).

Vlivy
byzantské.

Bohoslužba konána byla jazykem církevně-slovanským. Knihy bohoslužebné, kyrilsky psané, a hojná církevní literatura přineseny ze sousedního Bulharska. Jazykem církevním začalo se pěstovati i písemnictví domácí. Křesťanstvím získala velice moc knížecí. Církev šířila ponětí, že moc panovnická jest původu božského.

Knížata, zvláště Jaroslav Moudrý (1015—1054), budovali podle vzorů byzantských četné kostely, z nichž vynikal bohatými freskami

Jaroslav
Moudrý
(1015 až
1054).

*) Cesta tato vedla ze zálivu Finského po Něvě do jezera Ladožského a dále po řece Volchovu do jezera Ilmeňského, odtud pak po Lovati k Západní Dvině, od níž po suchu se přecházelo k hornímu Dněpru a po Dněpru pak do Černého moře.

a mosaikami, dosud zachovanými, zvláště kostel sv. Sofie v Kijevě. Znamenitým dokladem pokroku civilizace na Rusi vlivem křesťanství a byzantské vzdělanosti jest nejstarší ruský zákoník »Russkaja Pravda«, jenž podle tradice sepsán byl k rozkazu Jaroslava Moudrého a za nástupců jeho mnohonásobně doplňován a předělán. Starší redakce »Ruské Pravdy« krevní mstu dovolují pouze nejblížejším příbuzným zabitého, mladší ji úplně zapovídají; vinníkům ukládá se pouze pokuta (vira), plynoucí do pokladny knížecí, a náhrada příbuzným zabitého. Pokuty tyto platily se v starší době kunami (t. j. kožešinami), později hřivnami stříbra. »Ruská Pravda« chrání již i soukromý majetek proti krádeži a loupeži.

10. Bulhaři a říše byzantská v 10. a 11. století.

Symeon
(893—927).

Symeon
císařem.

Kulturní
rozkvět
Bulharska.

Cář Petr
(927—968).

Bogomilové.

Rozkvět a úpadek Bulharska. Přátelský poměr, ve kterém Bulharsko trvalo po svém pokřestění k říši byzantské, změnil se, když císař Lev VI. (886—912) poškodil obchod bulharský monopolem, uděleným dvěma Řekům. Kníže bulharský Symeon (893—927) vypověděl Byzantincům válku. Ti povolali proti němu Maďary, ale Symeon zbavil se jich pomocí Pečeněhů a přinutil Byzantince k ročnímu poplatku. Symeon, jenž mládí své ztrávil v Cařihradě, hleděl neutěšených poměrů byzantských využítkovati, aby opanoval Cařihrad a dosáhl koruny císařské. Za nové vítězné války prohlásil se r. 917 císařem Bulharů a později i samovládcem Rhomaiů. Opanoval Makedonii, Thrákii a Albánii, ale pevný Cařihrad byl proň nedobytným.

Bulharsko za vlády Symeonovy bylo netoliko státem politicky mocným, nýbrž i kulturně vzkvétajícím. Slovanská bohoslužba, od počátku křesťanství v Bulharsku trvající, dovršila poslovanění státu. Přijetí žáků sv. Metoděje z Moravy vypuzených přispělo k rozkvětu literatury starobulharské, která tehdy měla svůj zlatý věk. Symeon horlivě podporoval rozkvět ten a byl sám literárně činný.

Za slabého syna a nástupce Symeonova Petra (927—968) Bulharsko velice pokleslo a bylo mimo to zmítáno náboženskými rozbroji, způsobenými novou sektou bogomilů. Založil ji ok. r. 930 kněz Bogomil, jenž učení své sestrojil na základě názorů zoroastrovských (zápas zla a dobra), přimísiv k nim nauky východních sekt, pokoušejících se o smíšení křesťanství s pohanstvím. Bogomilství, zahrnující podřízenost lidu světským vrchnostem, bojarům a cáři, rozšířilo se záhy mezi všemi Slovany balkánskými a působilo v celku zhoubně na jejich dějiny, zvláště v době výboje tureckého.

Nový vzrůst říše byzantské. Právě v době, když Bulharsko bylo zachvácenó úpadkem vnějším i vnitřním, vzchopila se říše byzantská pod vedením energických císařů k ráznému postupu proti sousedům na všech stranách, hlavně proti Bulharům a Arabům. Bojovný císař Basileios II. Bulharobijce (976—1025) opanoval po dlouhých letech těžkých válkách r. 1018 Bulharsko úplně a přinutil též kmeny srbské, aby se poddali panství byzantskému. Zároveň bojovali Řekové vítězně také proti Arabům a rozšířili své panství až do Syrie. Říše byzantská dostoupila za Basileia II. vrcholu své moci.

Basileios II.
(976—1025).

Mocné postavení říše byzantské na rozhraní století 10. a 11. bylo umožněno jen napětím válečných a finančních sil obyvatelstva. Císařové, zvláště Basileios II., všemožně se snažili zabránit podobnému sociálně-politickému vývoji svého státu, vzrůstu velkostatku a feudalisaci státu, který říši římskou přivedl k pádu. Nedo- pouštěli, aby byly pohlcovány drobné statky vojenské a selské, zá- klady to vojenské a finanční síly státu; ovšem činili tak zase na újmu svobodného rozvoje jednotlivých vrstev společenských. Hleděli také zamezití přílišný vzrůst nemovitostí církevních, zejména klášterních. Ale všechny snahy jejich měly jen malý úspěch, a tak říše byzantská počala po smrti Basileia II. pozbývatí své vojenské síly a ztráceti své okrajní državy. Normané odňali jí Dolní Itálii. Poněvadž stolice papežská tam rozšiřovala svou církevní pravomoc, provedl caři- hradský patriarcha Michal Kerularios trvalou roztržku mezi církví římskou a byzantskou (r. 1054).

Vnitřní
poměry
byzantské.

Seldžukové. Úpadek vojenské síly říše měl nejzhoubnější následky v Malé Asii, která v letech 1071—1081 stala se kořistí Seldžuků. Seld- žukové, zvaní tak po náčelníku svém Seldžukovi (ok. r. 960), byli původně nečetnou sice, ale velmi bojovnou hordou (= družinou) uralo-altajských kočovných Turků. R. 1055 dobyli Bagdádu a náčelníci jejich stali se světskými vladaři (sultány) v říši kalifů, jako dříve Bu- jovci (str. 21).

Seldžuk
(ok. 960).

Seldžukové podnítíli znovu bojovný postup islámu proti říši by- zantské. Dobyli Arménie a zahájili zhoubnými, loupeživými vpády podrobení Malé Asie. Císař byzantský Romanos Diogenes byl poražen na hlavu u Mantzikerta (1071), načež Seldžukové opa- novali téměř celou Malou Asii. Výboj ten usnadnilo jim nevolnictví sedláků, ujařmených velkostatkářskou šlechtou, jimž panství Seldžuků přinášelo svobodu. Říše Seldžuků rozpadla se sice koncem 11. stol. na několik sultanátů, ale nebezpečí pro pokleslou říši byzantskou tím zmenšeno nebylo.

Výboje
seldžucké.

Stav tento dal podnět k velikému hnutí křížáckému v Evropě zá- padní.

Přehled.

Obnovení císařství západního bylo dílem dynastie saské, která na troskách říše východofrancké vybudovala nový útvar pozdějšího Německa a spojila jej s větší částí Itálie. Tak vznikla nová říše římská německého národa. Králové saští a jejich nástupci z rodu franckého podporovali snahy o povznesení života církevního. Snahy ty vycházely z kláštera Cluny a směřovaly k úplnému vymazání duchovenstva z vlivu moci světských. Zasluhou Jindřicha III. nový směr zvítězil také v Římě. Jeho důsledky však se obrátily proti císařům samým. Papežský stolec počíná zavoditi s císařstvím o svrchovanost nad křesťanstvem; jeho theokratické snahy zosobněny jsou v Řehořovi VII. Dlouhý zápas o investituru mezi Římem a Jindřichem IV. končí sice za Jindřicha V. roku 1122 konkordátem vormským; jest to však pouze příměří. Za 11. století Itálie vystupuje v popředí jako prostředník mezi západem a východem, a zároveň jako kraj, kde nejrychleji se rozvíjí nová vzdělanost městská. Také v Německu život národní se stává pestřejší vznikem měst a národní dělbu práce mezi většími osadami průmyslově obchodními a venkovem. Výrazem největším rostoucí vzdělanosti jest sloh románský. Vliv německý působí také u sousedních kmenů slovanských. V Čechách za prvních Přemyslovců a v Polsku za prvních Piastovců vznikají trvalé větší celky státní, těsně spjaté s říší římskou německého národa. Kulturní vlivy západní působí také v Uhrách a v krajích osídlených obyvatelstvem charvátsko-srbským. V oblasti té však působí zároveň mocné vlivy sousední říše byzantské. Říše byzantská v 10. stol. byla vážně ohrožena rozpětím poslovaněné moci bulharské. Symeon osobuje si důstojnost císařskou a spěje k tomu, aby se stal dědicem imperátorů na východě podobně, jako Karel Veliký na západě. Než císařům byzantským podařilo se překonatí nebezpečí a obnoviti vliv řecký na poloostrově i v Malé Asii. Kulturnímu vlivu byzantskému podléhá také říše kijevská, spojující v jeden celek východní a severní kmeny slovanské. Nové nebezpečí císařství východnímu přinesly útoky Selďů, opanovavších přední Asii. Zápas říše byzantské s nimi dal podnět k významnému hnutí, v pravám křižáckým.

ČÁST ČTVRTÁ.

Výpravy křížové a nová kultura rytířská.

1. Útočný postup proti islámu.

Podněty k válkám křížovým. Nábožensky vzrušené křesťanstvo západní na sklonku 11. věku pokoušelo se opanovati S v a t o u z e m i. Již v době předchozí četné zástupy poutníků ze západu i z dálného severu evropského putovaly na místo, kde Spasitel působil. Právě tehdy rozpínavost islámu byla však vzpružena novými bojovníky. S e l d ž u s k o v é vládli od roku 1076 také v Jerusalemě a jevíli proti křesťanům menší snášelivost nežli kdysi dobyvatelé arabští.

Císař A l e x i o s I. K o m n e n o s obrátil se o pomoc proti nim do Říma a papež U r b a n II. pokládal příležitost za vhodnou k tomu, aby papežství zjevně postavilo se v čelo veškerého světa křesťanského. Na církevních sněmech v P i a c e n z e a v C l e r m o n t u r. 1095 vyzýval k výpravě na osvobození hrobu Božího z moci nevěřících, slibuje duchovní milosti všem, kdož se jako boží bojovníci se znamením kříže účastní tažení.

Kazatelé rozšířili vyzvání po veškeré západní Evropě a účinek byl překvapující, jmenovitě v oblasti jazyků románských. Osoby stavů nejruznějších braly na se znamení kříže a obracely nedočkavě zraky k východu. Východ, kraj bohatých měst, odkudž dováženo bylo skoro veškeré zboží přepychové, byl obetkán leskem pohádkovým. Šlechta západní, žijící ještě zcela prostě v selském ovzduší, obracela se k němu s podobnou lačností, jako kdysi Germáni k provinciím říše římské.

První výprava křížová. Na jaře roku 1096 první zástupy nadšenců daly se podél Dunaje na pochod k Bosporu; ale skutečně tam dospěli jen dobře vyzbrojené čtyři rytířské z Normandie, z Anglie a Nizozemí. Normané italští a rytíři jihofrancouzští plavili se po moři a sešli se s ostatními na sklonku roku v C a ř i h r a d ě. Mezi účastníky výpravy vedle vévody dolnolotrinského G o t t f r i e d a z B o u i l l o n u vynikali mladší synové z panovnických rodin, jako byl syn Roberta Guiscarda B o h e m u n d T a r e n t s k ý. Ti doufali, že si na východě vybojují větší panství, nežli mohli doma očekávat. Vojsko křížácké bylo množství samostatných čet bez jednotného vedení a svornosti.

Císař Alexios dal křížáky přepraviti na břeh asijský. Dříve však vymohl na nich slib, že uznají s v r c h o v a n o s t říše byzantské v jejich bývalých provinciích, kterých dobudou na nevěřících.

Po těžkých útrapách a ztrátách podařilo se ztenčenému voji křížáckému protlouci se Malou Asií do Syrie. Roztříštěnost států seldžuckých podporovala jejich úspěchy; v červenci 1099 zavlálo po strašném krveprolití znamení kříže nad J e r u s a l e m e m. Vítězní křížáci zalo-

Pouti do
Sv. země.

Koncil v
Clermontu
(1095).

Hnutí
křížácké.

První
výprava
(1096).

Poměr
k říši
byzantské.

Dobytí
Jerusalema.
(1099).

žili v Palestině království jerusalemské a v severní Syrii několik knížectví. Úspěch nebyl pro islám těžkou pohromou; byla to jen místní událost na pohraničním území, kterou ohromná oblast muslimská málo pocítila. V západní Evropě však výsledek výpravy byl přijat s nadšením.

Království
jeru-
salemské.

Panství křižácké a řády rytířské. Království jerusalemské byla zvláštní směs východních i západních poměrů. Země rozdělena byla na léna, a panovník namnoze jen bezmocnou hlavou bojovné aristokracie; obyvatelstvo domácí zůstalo namnoze islámu věrno. Proto panství křesťanské zůstávalo nejisté a bylo nuceno stále odražeti útoky muslimských sousedů.

Templáři.

V tomto boji uplatnily se zvláště řády rytířské, spojující ideály mnišské s řemeslem válečným. Byl to řád johannitů, který se vytvořil z bratrstva, založeného k udržování poutnického hospitálu sv. Jana v Jerusalemě, a řád templářů, který se téměř současně (okolo r. 1118) ustavil blíže templu (chrámu Šalamounova). Oba řády byly převahou francouzské. V čele jich stál velmistr, obmezený konventem bratří, z nichž někteří konali službu vojenskou, jiní vedli duchovní správu řádu. Rozsáhlé statky a četné hrady činily řády mocným a neodvislým činitelem ve Svaté zemi; jejich význam vzrostl také tím, že v západní Evropě četní velmožové a soukromníci jim odkazovali statky nemovitě. Tak vznikla ve všech zemích západních hotová síť domén templářských a johannitských, spravovaných převory a komturý řádovými. Oba řády přispívaly k udržování stálého styku mezi křižáckými státy a Evropou, provádějice rozsáhlý obchod zámořský a prostředkující také zásilky peněz pro poutníky křížové.

Obchod
levantský.

V tom ovšem s nimi závodila obchodní města vlášská, zvláště Benátky, Janova a Pisa, která dovedla za příznivých těch poměrů strhnouti na sebe obchod levantský a získala na východě rozsáhlá panství.

Státečky
křesťanské.

Boje s islámem na poloostrově Pyrenejském. Zároveň s výbojným postupem západního křesťanstva proti islámu na východě šířila se oblast křesťanská na poloostrově Pyrenejském. Tam panství muslimské znamenalo skutečný pokrok vzdělanosti. Spojení s východními kalifáty obohatilo kraj novými rostlinami, jako třtinou cukrovou a datlemi; podle vzorů východních šířilo se umělé zavodňování a zahradnictví. Nejdůležitějším střediskem poloostrova stala se Cordova: ještě podnes veliká mešita, se sty sloupy, dokazuje výši maurského umění v 9. století (viz obr. 14).

Islámu nepodařilo se nikdy pokořiti horských, hustě zalesněných krajů na severu poloostrova; tam vzniklo několik malých státečků kře-

stanských, z nichž byl v 10. století zahájen zpětný výboj poloostrova proti Maurům, jak zvání byli tamní muslimové.

Stoletý boj ten byl založen na vědomí náboženském. Dlouhé trvání náboženského boje dalo základní rys národní povaze, rytířskou hrdost a náboženský fanatism, odpor proti všední práci. Boj s Maury nalezl své zosobnění v národním hrdinovi Donu Rodrigu Diazovi, zvaném od Arabů Cid (pán); činy toho bezohledného a odvážného dobrodruha na sklonku 11. věku byly slaveny v četných romancích pozdějších.

Křesťanské výboje k jihu nepostupovaly bez přerušení, protože se Maurům dostávalo občas posil z Afriky. Než také křesťanským státům dostávalo se pomoci ze severu. Na počátku 12. století Řím prohlašuje účast na bojích proti Maurům za stejně záslušnou, jako tažení do Svaté země, a tu hlavně francouzské rytířstvo přichází houfně bojovat do Španěl.

Tak vzniká za 12. století řada větších útvarů politických na půdě muslimům odňaté. Na západním pobřeží utvořil se stát portugalský, střed poloostrova ovládala Kastilie, na východním pobřeží vzniklo království aragonské, s nímž splynula i někdejší marka španělská; na severu v kraji baskickém udrželo se malé království navarrské. Živel maurský zvolna ustoupil do jižního cípu poloostrova; v 13. století obmezen byl na emirát granadský.

Portugalsko.

Kastilie
a Aragon.

2. Počátky dějin francouzských a anglických.

První Kapetovci. Dějinný vývoj Francie a Anglie ve středověku dál se v nerozlučné vzájemné souvislosti obou krajů. Když v Němcích rod saský obnovil císařství západní, byla říše západofrancká v plném rozkladu. Poslední Karlovi západofrančtí v 10. věku vládli vlastně jen malým územím kolem Laonu. Ostatek říše rozpadl se na veliká léna, ve skutečnosti úplně samostatná. Když Karlovi vymřeli, byla r. 987 svobodnou volbou velmožů koruna dána hraběti Hugovi, řečenému Kapet, jenž byl v Remeši za krále pomazán.

Vymření
Karlové.

Hugo Kapet
(987).

Nová dynastie Kapetovců vládla dlouho pouze skupinou čtyř hrabství, ležících v kraji kolem Paříže, a roztroušenými lény v severních provinciích. Velcí lenníci ostatní nedbali příliš krále. Bývalá říše západofrancká neměla ještě společného vědomí národního. Jižní a severní kraje se značně lišily. Na jihu, v oblasti vína a olivy, udržely se více osady městské a tradice starověké. Zde bylo málo živlů původu germánského a z lidové latiny vyvíjel se tu jazyk provençalský. Na severu od Loiry byl kraj plný hvozďů; obyvatelstvo podlehlo tu více vlivům germánským. Zde vyvíjela se vlastní nářečí francouzská.

Sever a jih
francouzský.

Ve 12. století rod Kapetův zajistil si obratnou politikou převahu aspoň ve Francii severní; ale tu střetl se zároveň s nebezpečnými soupeři, králi anglickými.

Boj o říši
anglosaskou
(1066).

Panství normanské v Anglii. Roku 1066 zemřel poslední panovník anglosaský Edward a trůnu zmocnil se mocný velmož Harold. O korunu přihlásil se však současně na základě nároků dědičných vévoda normanský Vilém. Stolicí papežská potvrdila jeho nároky, i vypravil se v čele rytířského voje na ostrov. U Hastingsu (1066) zahynul Harold a jedinou bitvou říše anglosaská se stala kořistí vévody normanského. Nastal hrozný převrat v celé zemi. Nový král Vilém I. Dobytel prohlašoval sebe za vrchního vlastníka veškeré dobyté půdy. Veliký počet statků konfiskovaných rozdělán byl v léno družině králově.

Jindřich II.

V dobyté zemi zůstali si Normané a domácí obyvatelstvo dlouho cizí. Anglosasové zachovali svůj jazyk a našli oporu v rozkvětu osad městských, které také na ostrově v 11. věku počaly vznikat. Šlechta normanská a vyšší duchovenstvo zachovávaly jazyk francouzský a stále styky s pevninou. Styky ty vzrostly ještě, když roku 1154 na trůn v Anglii nastoupil Jindřich II., zvaný Plantagenet, pravnuk Dobytelův po přeslici. Jindřich II. spojil s Anglií a Normandií řadu velikých lén v západní Francii, jichž nabyt dědictvím a sňatkem, takže celé západní pobřeží francouzské bylo s královstvím anglickým spojeno v jedinou oblast moci Jindřichovy.

Tomáš
Becket
(1170).

Nový panovník posílil moc svou také na ostrově samém a snažil se udržeti závislost duchovenstva na koruně. Tím dostal se do sporu s Římem a se stranou duchovní. V čele strany té stál arcibiskup canterburský Tomáš Becket. Když roku 1170 byl od stoupenců královských zabít, byl stolicí apoštolskou za světce prohlášen.

Jindřich II. učinil počátek výbojů v Irsku, kde dotud byly normanské posádky jen v několika přístavech, ostatní země však v rukou domácích klánů. Nejdelší boje Jindřich II. vedl však na pevnině, chtěl je rozmnožiti své državy jihofrancouzské.

Filip II.
(1180 až
1223).

Francie za Filipa II. Augusta. Veliká moc dynastie Plantagenetů na obou březích kanálu La Manche ohrožovala zájmy Kapetovců vážně. Král francouzský byl sice lenním pánem držav krále anglického na pevnině, vládl však mocí daleko menší, jsa také od moře odříznut na všech stranách. Král Filip II. August (1180—1223) dovedl překonati nesnáze tohoto postavení. Když syn a nástupce Jindřicha II. Richard, zvaný Lví srdce, na návratu z křížové výpravy byl zajat od vévody rakouského, Filip II. zabral některá francouzská léna koruny anglické a uhájil jich proti Richardovi i jeho bratru a nástupci Janovi, zvanému Bezmeke.

Po delším boji zabral pak i Normandií a jiné kraje. Dynastii anglické zůstala jen léna na jihu od Loiry. Tím počíná se vlastně vel

mocenské postavení dynastie Kapetovské. Filip II. stává se skutečným pánem francouzského severu, zejména proto, že nově nabytých držav nerozdal v léno, nýbrž zachoval přímému panství rodu svého.

3. Rytířstvo západoevropské a nová vzdělanost dvorská.

Řády feudální. Na půdě staré Gallie a Britanie byl systém lenní proveden nejdůsledněji. Starověký pojem státu, kde poddaný stál přímo a bezprostředně pod svrchovaností vládnoucí moci, byl obrácen v opak. Stav drobných svobodníků zmizel téměř úplně; podle hesla »*nulle terre sans seigneur*«
každý sedlák jest poddaný některé vrchnosti. Nemá práv veřejných, není osobně svobodný, jest povinen dárkami a robotami. Vrstva vládnoucí pak tvoří složitou stupnici lenních hodností vzájemně nadřazených, od prostého mana s jedním dvorcem až k vévodovi a králi.

Stát
feudální.

Poddanství.

Stát feudální rozpadal se tak na množství drobných státek samostatných a moc královská zasahovala jen výjimečně do věcí místních. Domácí války sousedů působily věčný nepokoj v zemi a marné církve v 11. století čelila jim, prohlašujíc t. zv. *mír boží*, kterým zakazoval se boj aspoň od čtvrtka do pondělka v každém týdnu. Hrozilo trvalé zesuvování společností feudálních. Proto bylo velmi důležité, že výpravy křížové poskytl bojů chtivým pánům cíle důstojnějšího a že zároveň drsné válečnictví bylo poněkud zušlechtěno rytířstvem.

Mír boží.

Stav rytířský a vývoj společenský. Na počátku 12. století zvláště v Evropě západní šíří se myšlenka, že cílem bojovníka křesťanského jest, aby dosáhl důstojnosti rytířské. Za sporu o investituru duchovenstvo odlišilo se přesněji od ostatní společnosti jako jednotný a mezinárodní stav, zahrnující v sobě veškeré členy hierarchie od paře až k prostému klerikovi. Podle vzoru toho vzniklo také rytířstvo (*chevalerie*), jako obecně evropské sdružení válečníků ušlechtilých, podrobujících se určitým řádům.

Rytířstvo.

Rytířem stával se muž, který prokázal svou statečnost a křesťanského ducha, osvojil si mrav společenský a byl formálně na rytíře pasován. Nikdo nerodil se rytířem; i kraovští synové dosahovali důstojnosti rytířské teprve, když osvědčili svoji zdatnost. Zprvu každý bojovník svobodný, třeba neurozený, mohl jí dosáhnouti; později kladl se důraz na urozenost, a osoby jiné jen výjimkou byly připouštěny. Pasování na rytíře dalo se zvláštním obřadem, k němuž se čekatel rytířství zpravidla připravoval postem a modlitbou. V boji vystupoval rytíř jako jízdní těžkooděnc. Zbroj zdokonalila se za válek křížáckých částečně vlivem vzorů východních. Rytíři oblékali se v kovové brnění, přes něž odívali si pestré drahé roucho; rovněž kůň byl pokryt příkrývkou ozdobnou, chráněn plátem náčelním a náprsním. Rytíř v plném odění pěšky se pohybovat mohl jen stěží; i při sedání na těžkého oře válečného vysazoval ho panoš, který na pochodů vedl koně zásobní a nesl pánův helm a štít. — Přípravou k boji byly hry rytířské, turnaje, při nichž často smrtelná zranění účastníků zvyšovala napětí diváků. Aby rytíře obrnění bylo poznati, nosili na štítě znamení různá, z nichž záhy vznikly erby šlechtické (viz obr. č. 40).

Řády
rytířské.

Zbroj.

Turnaje.

Úcta
k dámám.

Poesie rytířská a dvorský mrav. V době rytířské žena urozená vystupuje z úzkého kruhu rodinného života, stává se dámou, k níž muž se obrací s dvornou úctou. Rytíř volí si paní svého srdce, podniká na její počtu dobrodružství. Dvornost k paním projevila se zvláště také v novém básnictví národním. Poesie umělá do té doby byla latinská a byla pěstována většinou duchovenstvem; v jazyku národním básnili pouze p o t u l n í p ě v c i, obstarávající spolu s kejklíři zábavu nižších vrstev. V době rytířské vyšší společnost světská počala s nimi závodit. Nejrychleji rozvinula se rytířská poesie na jihu francouzském, zásluhou t. zv. t r o u b a d o u ř ů.

Básnictví
dvorské.

Trou-
badouři.

Poesie
epická.

Epická poesie rytířská brala si s oblibou látku ze zkazek domácích a bretoňských o Karlovi Velikém a jeho paladinech, zvláště o Rolandovi, o kruhovém stolu krále Artuše a o svatém Grálu. Z látek starověkých oblíbena byla fantastická vypravování o válce trojské, o Alexandrovi Velikém, o slavných činech Římanů, ale vedle toho básníci sáhali po legendách a látkách přinesených z dalekého východu.

Dvornost.

Rozvoj básnictví v jazyku národním ukazoval, že se s v ě t l a i k ů počíná vymaňovati z duševní závislosti na kleru a že spěje k novému názoru životnímu. Opilství a nezkrocená vášnivost, které před tím byly znakem mužného sebevědomí, jeví se zlozvykem. Šlechtic pravý vynikal d v o r n o s t í, důstojně ovládal sebe a obětavě hájil slabšího před bezprávím. Ideálu toho ve skutečnosti dosahovali ovšem nemnozí. Výpravy křížové přispěly k rozšíření rozhledu, dotud upoutaného místními zápasy. Vyšší vzdělanost východní, byzantská i arabská, vedla k zvýšení p o t ř e b ž i v o t n í c h a vývoj nového průmyslu řemeslného v městech umožňoval jejich ukájení.

Především rostl přepych v šatstvu; barevná sukna, nádherné pásy, umělá zbroj, klenoty, jemné závoje, cizí kožešiny stávaly se potřebou panstva. Panství módy hlásí se rozličnými přehnanostmi, jako byly nosaté střevíce, vysoké klobouky, řasná roucha a vlečky. Rozmanitá východní tkaniva, jako damašek, samet a jiná, zdomácněla na západě, rovněž lov se sokolem, hra v šachy, horké lázně, cizí vína, jídla příliš kořeněná. Na místo lůžka na lavici postěnné šíří se postel se záclonami, zobecňuje nošení prádla pod šatem zevním, dbá se čistoty těla, šíří se voňavky.

Hrady.

Nové potřeby a mravy ovšem ujímaly se jen ve společnosti f e u d á l n í; nižší vrstvy národa žily v dotavadní prostotě života vesnického a proto propast mezi nimi a pány se šíří. Věc jevila se také na venek stavbou nových sídel šlechtických. Dotud páni žili namnoze v b e z p r o s t ř e d n í m styku mezi poddanými ve dvorcích a kolových tvrzích. Nyní však páni stavějí si namnoze podle vzorů východních h r a d y na strmých skálách krajinně vévodící, zděné a uměle vystavěné. (Obr. 38., 41.)

Původ
gotiky.

Sloh gotický.*) Nový sloh měl kolébku v severní Francii; odtud šířil se rychle do zemí sousedních, hlavně do Anglie a do Německa. Sloh

*) Jméno jest původu vlášského a označovalo sloh středověký jako sloh barbarský proti umění starověkému a renaissančnímu.

vznikl v 12. století především ze snahy, překlenouti bezpečně vysoké a prostorné lodi chrámové. Prostá zeď staveb románských nestačila k tomu, proto byla zesílena na těch místech, kde hlavní pásy a žebra křížového klenutí se sbíhala, zvenčí o p ě r n ý m i p í l í ř i. Pilíře bývají namnoze ještě ztuženy o b l o u k y o p ě r n ý m i, které přispívaly k ži- vějšímu rozčlenění zevních stěn. Systém ten umožnil, že zdivo bylo nahrazeno z části velikými okny. Vnitř chrámu sloupy ustupují veskrze mohutným pilířům, ozdobeným řadou polosloupů, které jako živý svazek kmenů nahoře se rozvětvují v žebrovní klenby. Oblouky klenby a okna nemají již tvaru polokruhovitého, nýbrž vybíhají ve š p í č a t ý oblouk, který se stává základním tvarem nového slohu. Okna postranní i velké okno kulaté v průčelí (r ů ž e) jsou rozdělena umělou k r u ž b o u. Krypta románská mizí; vsunutím věnce kaplí do prostorů mezi opěrné pilíře kolem kůru vzniká t. zv. o c h o z (viz obr. 33.). Celkovým dojmem chrám gotický liší se značně od staveb románských a staro- věkých; systém opěrný prolamoval veškeré čáry vodorovné a budova spěla neúprosně do výše (viz obr. 32.). Dojem ten zvyšován ještě množ- stvím ozdobných sloupů t. zv. f i a l, nad pilíři a vysokými věžemi. Celý sloh gotický jest založen na souladu tvarů geometricky přesných, sesta- vených do určitých poměrů vzájemných, byl však zároveň vhodným výrazem myšlenky náboženské, oddané k nebesům spějící a povzne- sené nad všednost zemskou. V pozdějším svém vývoji sloh gotický jevil sklon k fantastické spletnosti a oživenosti tvarů; vznikají klenutí hvězdovitá a sítková s umělým žebrovím a krápníkovými čepy, oblouky prohnuté (oslí hřbet) i stlačené (obr. 50.).

Systém
opěrný.

V těsné souvislosti s architekturou vyvíjelo se s o c h a ř s t v í g o t i c k é. Mohutné katedrály (remešská, chartreská, amienská, chrám Matky Boží v Paříži) byly ozdobeny vskutku lesem soch a plastických ozdob. Portály a průčelí často bohatstvím reliéfů a sousoší stávaly se hotovou příručkou biblického a dějepisného vědění doby (viz obr. 34.). Sochařství gotické má sklon k n a t u r a l i s m u, pokoušejíc se o věrnost zobrazení s větším úspěchem nežli skulptura románská. Tvary bizarní mají zvláště četné chrličy. Směr naturalistický hlásil se také v m a l í ř s t v í. Ozdobá velikých oken barevnými výjevy z bible a ze života svatých stala se podnětem k rozvoji nového umění kreslířského. Vůbec počíná umění v době této opouštět staré předlohy a raziti si cestu novou.

Sochařství.

Směr
natura-
listický.

4. Scholastika a university středověké.

Methoda scholastická. V téže době, jako mrav rytířský a nové umění básnické i výtvarné, vzniká na půdě francouzské také nový směr vědeckého badání. V době předchozí učené snahy obmezovaly se na

Scholastika. mnoze na grammatický výklad některých spisů starších a bezduché seřazování výpisů. Na sklonku 11. věku šíří se z Francie způsobný, *m e t h o d a s c h o l a s t i c k á*, jež snaží se netoliko vykládati, nýbrž také rozumově zdůvodniti hlavní poznatky a pravdy obsažené v bibli, ve spisech svatých otců a v některých spisech starověkých, a uvéstí všechno toto vědění v soustavný celek.

Dialektická metoda. Při tom se postupovalo *dialekticky*; vymezena byla řada pojmů základních, na nich budována tvrzení (*t h e s e*), ta opírána důvody a vyvracena protidůvody (*a n t i t h e s e*). Tak došlo se k jemným rozlišením pojmů, často sice k malicherným hříčkám slovním, ale přece metoda měla veliký význam pro vývoj myšlenkový tím, že vytříbila schopnost *s o u s t a v n ě h o m ý š l e n í* a vzbudila odvahu k samostatnému soudu.

Aristoteles. *Methoda scholastická* vytlačila rychle všechny učené směry starší přes varovné hlasy současníků některých. Tak mystický naladěný *B e r n a r d z C l a i r v a u x* († 1153) viděl v ní smělě přeceňování vlastních sil rozumových a všetečné pronikání do oblasti božských tajemství. K plnému vítězství scholastiku dovedly vlivy východní, když ve 13. stol. na západě rozšířilo se mnoho nových spisů *Aristotelových* s arabskými výklady. *A r i s t o t e l e s* stával se vlastní autoritou a studnicí vědění jak v naukách filosofických, tak v názorech o přírodě a o řádech společenských.

Slavní scholastikové. Nejznamenitější scholastikové byli: *Petr Abaelard* († 1143), učenec velmi sebevědomý, jenž stal se populárním láskou k nešťastné *Heloise*, *Albert z Bollstádtu* (*Albertus Magnus* † 1280), který pěstoval hlavně vědy přírodní, a nad jiné *Tomáš z Aquína* († 1274), Vlach, který působil na universitě v Paříži a jehož učení se stalo později systémem v církvi nejrozšířenějším a tvoří podnes základ dogmatiky a životního názoru katolického. Ze spisovatelů arabských učenci křesťanští brali ovšem mnohé, co přičilo se základům víry; tak ze spisů *Averroesových* čerpali mnozí pantheistické názory, že nesmrtelná není duše jednotlivá, nýbrž pouze obecná duše celého lidstva. O zemi měli scholastikové ponejvíce názor, že jest plochá a pod ní peklo, utvořená řadou soustředných, nálevkovitě se zužujících pásů. Nad zemí pohybují se rozličné sféry nebeské, na nichž hvězdy jsou připevněny. Neznámé končiny země oživovala geografie scholastická báječnými potvarami a zrůdami, o zvíření a roztlnstvu opakovala vedle správných poznatků rozličné povídačky spisovatelů starověkých. O jejich neprávosti bylo lze poučiti se přímým názorem, ale pouze zřídka učenci doby té tak činili, spolehnouce příliš na autoritu *Aristotelovu*.

Universita pařížská. **Vznik a organisace universit.** Scholastika vyvinula se jako nový způsob vědecké práce mimo starší školy klášterní a kapitulní. Kolem jednotlivých učenců tvořily se svobodně skupiny žáků, nepodrobené klášternické kázni a společnému životu. Sdružováním těchto volných skupin ve 12. století počal vznikat v *P a ř í ž i* nový druh škol: svobodné učení vysoké. »*U n i v e r s i t a s m a g i s t r o r u m e t s c h o l a r i u m*« bylo spolčení učitelův a žáků na způsob cechů řemeslných, jež kolem roku 1200 nabylo rozličných výsad, hlavně práva souditi své členy a udělovati učené hodnosti (*g r a d y*). Podobné školy vznikly touž dobou v *O x f o r d ě* a *C a m b r i d g i* v Anglii, v *S a l a m a n c e* ve Španělsku, kdežto v Itálii již o půl století dříve právnické učení v *B o*

Jiná učení vysoká.

log ni nabylo rozsáhlých výsad. Ve 13. století zakládány i jinde v Itálii a ve Francii university. Universita pařížská však zůstala nejslavnějším učilištěm duchovních věd a měla návštěvou cizinců mezinárodní ráz.

Universita byla útvar složitý a od našich vysokých učení naprosto různý. Nebylo veřejných učeben; profesori přednášeli ve svých světnicích a bydlili s velkou částí žactva společně v kolejiích, budovách zřízených k tomu účelu od šlechtetných dárců. Scholár, který poněkud pokročil ve studiu a nabyl titulu bakaláře, studuje sice dále, ale zároveň pomáhá mistrovi vyučovati mladší žáky, podobně jako tovaryš řemeslný. Teprve hodností mistrovskou stává se plnoprávným členem učeného cechu. Členové jednotlivých kolejií scházeli se občas k slavnostním disputacím, pořádaným jako učené turnaje s velikou obřadností, nebo k volbám rektora a jiných hodnostářů. Voleb těch účastnili se mistři i studenti. Universita dělila se jednak na národy, t. j. sdružení krajanů k hájení společných zájmů, jednak na fakulty. Nejnižší byla fakulta filosofská (artistická), odpovídající naší škole střední. Teprve, kdo na ní dosáhl stupně mistrovského, mohl obrátiti se k odbornému studiu práv, lékařství nebo theologie. Svoboda učení byla dosti značná a mnozí mistři bez-
trestně hlásali nauky odlišné od obecně platných v církvi názorů.

Kolleje.

Řády
universitní.

Vliv kultury francouzské na Německo. Nové mravy dvorské, umění a snahy vědecké z krajů francouzských ve 12. a 13. století šířily se rychle do zemí sousedních; zvláště Německo podléhalo vlivu pokročilejší kultury. V krajích porýnských nejdříve cizí sloh, gotika, počala zatlačovati domácí, románské umění. Vznikaly tu veliké stavby podle vzoru katedrál francouzských, jako münster ve Štrassburce nebo dóm kolínský. Vliv jevil se také v literatuře národní. Podle vzorů francouzských vzniká rytířská poesie lyrická, t. zv. minnesang (minne = láska) a bohatá tvorba epická. Některé látky vzaty z pověstí germánských («Gudrun» a «Nibelungy»), častěji však sáhlo se po cizích, francouzských předlohách. Vrcholu dosáhlo básnictví německé doby rytířské v geniálním Walterovi z Vogelweide na počátku 13. věku. Jazyk německý v době té počal po prvé zatlačovati latinu v některých listinách a skládáních dějepisných.

Německo.

Minnesang.

Walter
z Vogel-
weide.

5. Říše za prvních Štaufů.

Konrád III. a Fridrich I. Po smrti Lotharově roku 1138 dostal se volbou Konráda, vévody švábského, na trůn rod štaufský; nová dynastie střetla se však od počátku s mocným rodem Velfů, vládnoucím vévodstvím saským i bavorským. Konrád III. chtěl jim odniti Bavorsko, uvrhl však jen říši do těžkých zmatků, které vzrostly, když král opustil sám říši na delší dobu a odejel na výpravu křížovou. Království jeruzalemské bylo tehdy vážně ohroženo sultánem mosulským; slavný kazatel Bernard z Clairvaux vzušil celou západní Evropu jemu na pomoc. Roku 1147 Konrád III. spolu s králem francouzským, vévodou českým a jinými přijali kříž. Tato druhá veliká výprava křížová skončila však těžkou porážkou v Malé Asii. Konrád vrátil se s nepořízenou do Němec, rozervaných vnitřními spory.

Rod
štaufský.

Konrád III.

Druhá
výprava
křížová
(1147).

Fridrich I.
(1152 až
1190).

Jeho nástupcem stal se jeho synovec Fridrich I. (1152—1190), po přeslici spřízněný s rodem Velfů. Mladý král, jemuž pro plavé vousy Vlaši říkali »Barbarossa«, byl zjev čistě germánský, ale zušlechťený dvorským mravem francouzským. Jeho touhou bylo, obnoviti v celé Evropě význam důstojnosti císařské, státi se skutečnou hlavou křesťanstva. Proto obracel zrak svůj především k obnovení panství císařského v Itálii a snažil se po dobrém urovnati poměry německé. Nejprve vyřídil spory s rodem velfským roku 1156 tak, že vévoda Jindřich, řečený Lev, podržel sice vévodství saské i bavorské, ale od Bavor byla oddělena marka rakouská, zvětšena na západě, jako samostatné vévodství rakouské. Vévodství to zůstalo v rukou rodu babenberského, který na sklonku 12. věku nabyl i Štýrska.

Smír
s Velfy.

Města
italská.

Fridrich I. v boji s městy lombardskými a papežem. V Itálii severní ve 12. století města podrobivše si namnoze okolní šlechtu, vzrostla v hotové státy republikánské, jež císařskou moc uznávaly toliko podle jména. Naproti tomu Fridrich I. byl od počátku rozhodnut, že uplatní svou moc v nich a vymůže na bohatnoucích městech značné dávky. Tak došlo k prudké srážce mezi císařem zastupujícím svět feudální a městy lombardskými, opírajícími se o nové síly hospodářství peněžního.

Pokoření
Milánu
(1158).

Na prospěch císařův bylo, že města nebyla svorná; zvláště mocný Milán pokořoval a ničil své sousedy. Proto utvořila se mezi městy strana císařská. Roku 1158 Fridrich v čele říšského vojska, v němž důležité místo měl král český Vladislav, opanoval Lombardii a obléháním pokořil Milán. Ale jeho upřílišené nároky, jimiž chtěl obnoviti stará práva panovnická nad městy, způsobily, že se obce lombardské vzbouřily znova a r. 1166 utvořily spolek lombardský, s nímž Fridrich I. válčil po několik let. Města našla platného spojence v papeži Alexandrovi III., horlivém stoupenci snah Řehoře VII.

Spolek
lom-
bardský.

Alexander
III.

Boje
v Itálii.

Legnano
(1176).

Fridrich I. několikerým tažením přes Alpy pokoušel se pokořiti protivníky. Obléhání pevných měst vyžadovalo velikého úsilí. Utrpěv r. 1176 rozhodnou porážku u Legnana, císař byl nucen uznati Alexandra III. a dohodnouti se s ním na osobní schůzi v Benátkách. Mír byl umožněn ústupky s obojí strany a brzy následovalo také vyrovnání s městy italskými (1183). Tém byla potvrzena samospráva, císaři však ponecháno právo potvrzovati konsuly a vrchní právo odvolání v důležitých případech soudních. Práva regální měla města vykoupiti složením sumy peněžité.

Mír
s papežem
a městy.

Slované
polabští.

Expanse německá v zemích slovanských. Zatím co císař bojoval v Itálii, šířila se zásluhou knížat severoněmeckých moc Němecova na východ do krajů slovanských. Slované polabští a baltští dělili se ve

značný počet drobných kmenů, z nichž někteří mocnější (O b o d r i t i nebo B o d r c i, V e l e t i č i L u t i c i a P o m o ř a n é) vynikli nad jiné, ale nevytvořili přece jednotných a trvalých států monarchistických, jako na př. kmen Čechů. Některým kmenovým knížatům skupiny bo-
drcké podařilo se sice ovládnouti více příbuzných kmenů, ale poněvadž křesťanstvím hleděli zesílit moc panovnickou na újmu lidu a kněžstva, postavení jejich bylo vratké. Proto opírali se o mocné vévody saské, kteří pohanských reakcí a vzpour používali, aby šířili své panství.

Německé panství mezi Slovaný šířil jmenovitě markrabí marky severní A l b r e c h t, řečený M e d v ě d, zakladatel rodu askanského († 1170); pronikl až za Odru, pokořil kmeny Havolanů a Luticů a stal se zakladatelem m a r k r a b s t v í b r a n i b o r s k é h o. Z vlastního Saska proti slovanskému živlu na dolním Labi nejučinněji bojoval vé-
voda J i n d ř i c h L e v. V boji dostalo se mu podpory i od knížat vzdá-
lenějších. Šíření víru křesťanskou mečem u zatvrzelých Vendů bylo pokládáno za stejně záslužné jako bojovati ve Svaté zemi.

Po dlouhých zápasech byli kmenové mezi Labem a Odrou sedící dokonale pokořeni. Pouze O b o d r i t é v l a s t n í podrželi svá knížata z rodu knížete N i k l o t a († 1160). Ale za jeho syna P ř i b y s l a v a začala se jeho země, válkami vyliďněná, hromadně kolonisovati Němci a pozbývati rázu slovanského. Potomci Přibyslavovi vystupují v 13. století jakožto německá knížata m e k l e n b u r s k á. Ostatní země byla rozdělena na léna rytířská a zaplavena německými osadníky. Kolonisaci podporoval zvláště nový ř á d p r e m o n s t r á t s k ý, založený kolem roku 1120 sv. Norbertem ve francouzském Prémontré, a ještě více cistercitě, kteří pronikali záhy do nitra bažinatého, málo zalidněného kraje.

Německou kolonisaci, která také pro knížata slovanská měla veliký význam hospodářský, poněmčily se ve 2. polovici 13. století též západní P o m o ř a n y a stát Slovanů r á n s k ý c h, který ještě v první polovici 13. století byl slovanský. Oblast živlu německého tak posunula se na úkor Slovanů až k Odře.

Pokoření Jindřicha Lva. Jindřich Lev zesílil moc svou znamenitě. zakládaje pevná města v Sasku i na nově dobyté půdě; zvláště L u b e k z nich nabyl významu velikého. Vévoda saský stal se téměř panov-
níkem veliké části německého severu. Fridrich I. dlouho váhal vystou-
piti proti mocnému vasalovi. Teprve když nenalezl u Jindřicha dosta-
tečné podpory pro své italské snahy, dal průchod právu proti němu. Jindřich Lev byl roku 1180 klatbou říšskou (a c h t e m) stížen a svými
četnými nepřáteli udolán. Císař užil vítězství, aby úplně rozdrobil m o c
v e l f s k o u. Knížata duchovní obohatila se na úkor vévodství saského,

Albrecht
Medvěd.

Jindřich
Lev.

Niklot
(† 1160).

Meklen-
burk.

Kolonisace
německá.

Moc
velfská.

Acht proti
Jindřichovi
(1180).

jehož ostatek obdržel Bernard, syn Albrechta Medvěda. Vévodství bavorské dáno bylo věrnému druhovi císařovu Otovi z Witelshbachu, bylo však zmenšeno o část, jež dána samostatnému vévodství štyrskému (1180). Jindřich Lev byl nucen odejít do vyhnanství a potomstvo jeho zachovalo jen rodinné statky brunšvické a lüneburské.

Dědictví
normanské.

Třetí výprava křížová. Císař Fridrich I. stanul tehdy v Němcích na vrcholu moci a zajistil rodu svému také v Itálii pevnější postavení nárokem na dědictví normanské v Neapolsku a Sicilii. Syn císařův Jindřich pojal r. 1184 za manželku Konstanci, sestru posledního krále normanského. Životní snahu císařovu, aby stanul v čele spojeného křesťanstva jako hlava nejvyšší, měla pak dokonati slavná výprava do Svaté země.

Saladin
pánem
Sv. země
(1187).

Právě tehdy upadl Jerusalems znovu do rukou nevěřících. Hrdinný sultán egyptský Saladin sevřel rozervané království se všech stran a zmocnil se roku 1187 svatých míst. Stěží uhájily řady rytířské některých měst pobřežních proti němu. Pád Jerusalema oživil ruch křížácký na západě. Po moři obrátili se do Syrie král anglický i francouzský, po suchu v čele značného vojska rytířského vypravil se tam císař Fridrich. Překonav značné obtíže na pochodu Malou Asií, starý panovník roku 1190 utonul ve vlnách řeky Salefu.

Smrt
Fridrichova
(1190).

Řád
německý
(1198).

Výsledek veliké výpravy byl nepatrný, přes znamenité činy rytířstva, jimiž vynikl zvláště anglický král Richard I. Smlouvou se Saladinem roku 1192 bylo křesťanům zajištěno pobřeží od Tyru až k Jaffě a dovolena poutníkům návštěva hrobu Božího. Výprava dala též podnět, aby založen byl řád rytířů německých, který utvořila roku 1198 skupina bojovníků německých v Akkonu při špičce Panny Marie, vydržovaném již dříve od obchodníků severoněmeckých. Rytíři německí přijali podobné řady jako templáři a johannité, majíce jako odznak černý kříž na světlém plášti. Většího významu řád ovšem nabyl později na půdě Evropy severní.

Jindřich VI.
(1190 až
1197).

Vláda Jindřicha VI. V Němcích zatím ujal se vlády syn Barbarosův Jindřich VI. (1190—1197), rovněž muž tvrdý a velikých cílů. Dosáhnuv po některých bojích r. 1194 dědictví normanského, spojil vládu nad bohatými kraji jihoitalskými a sicilskými s důstojností císařskou. Jindřich VI. doufal, že tímto přírůstkem moci uskuteční své tovládné sny svého otce o nadvládě v křesťanstvu. Uprostřed velikých plánů byl však na Sicilii schvácen horečkou a zemřel náhle roku 1197.

6. Doba Innocence III.

Ota IV.
a Filip
švábský.

Spory o trůn císařský. Smrt Jindřicha VI. byla pohromou pro císařství, ježto rozpoutala síly odstředivé v říši. V Němcích strana velf-

ská prohlásila králem Otu Brunšvického, syna Jindřicha Lva. Proti němu strana štaufská postavila mladšího syna Barbarossova Filipa Švábského. Mezi oběma nápadníky došlo k dlouhým zápasům, z nichž těžila knížata, přecházejíce bez ostychu z tábora do tábora; mezi těmi byl i panovník český Přemysl I. Na stolec papežský zasedl tehdy Innocenc III. (1198—1216), bystrý právník a obratný státník. Innocenc III. vyvozoval z obřadu korunovačního, že papež má právo zkoumati správnost volby královské a potvrzovati císaře jako biskupy a jiné hodnostáře duchovní. Po některém váhání vyslovil se pro Otu IV., který učinil stolci papežskému rozsáhlé ústupky, hlavně ve věcech italských. Když však Ota IV. po násilné smrti Filipově roku 1208 byl obecně uznán v Němcích a začal zasahovati do věcí italských, postavil papež proti němu mladého krále sicilského Fridricha, syna Jindřicha VI. Jako oprávněný dědic trůnu objevil se roku 1212 Fridrich II. v jižním Německu a došel rychle uznání v celé říši.

Innocenc III.
(1198 až
1216).

Fridrich II.
v Němcích
(1212).

Změny ve zřízení církevním. Innocenc III. vystupoval v záležitostech politických jako vrchní lenní pán celého křesťanstva a směřoval ke skutečné theokracii. Také uvnitř církve rostla moc papežská a nalézala značnou oporu v sepsání (kodifikaci) práva kanonického, jež dovršeno bylo na počátku 13. stol. sbírkou zvanou »Corpus juris canonici«.

Theokracie.

Právo
kanonické.

Takto uzákoněné právo kanonické stalo se jedině platným zákonem v církvi. Nezávislost duchovenstva na moci světské byla jím dokonána, vliv laiků na jednotlivé kostely a kláštery přestal na právu t. zv. patronátním. Osoby duchovní a statky církevní podléhaly pouze soudům církevním; officialové biskupští rozhodovali o přích manželských a jiných záležitostech laiků. Stav kleriků nepodléhal daním světským; kdo by knězi ublížil, tomu hrozila klatba nebo interdikt, t. j. zákaz bohoslužby.

Papežové od sklonku 12. věku zasahovali stále hlouběji do správy jednotlivých diecesí. Rozhodovali v appellaci o všech důležitějších sporech a obsazovali podle vlastního uznání rozličná uprázdněná obročí. Biskupové a arcibiskupové byli povinni za své potvrzení odváděti do Říma značné poplatky. Papež vybíral od veškerého duchovenstva občas značné daně, t. zv. desátky křížové; proměňoval tresty dočasné, spojené s církevním pokáním, v pokuty peněžité, z čehož se pak vyvinuly platy odpustkové, jež bývaly hlášány hlavně k získání prostředků na nákladné stavby církevní nebo dobročinné. Stolic papežská vyhradila si rozhřešování zvláště těžkých hříchů a udělování jiných dispensací.

Vzrůst
moci
papežské.

Sektářství a boj církve s ním. Moc církevní vzrůstala s rozvojem hmotného blahobytu. V bohatnoucích městech občanstvo předstihuje se vzájemně nákladnými stavbami církevními a fundacemi; zároveň však lid v městech i na venkově žádá mimo bohoslužby vlastní také hlubší poučení o víře kázáním. Zvýšené vzdělání laiků a hlubší zájem náboženský zaváděly pak také na cesty církvi nebezpečné a vedly k hnutí sektářskému. Již ve 12. století šířila se nauka bulharských bogomilů v severní Itálii a ve Francii a dala vznik sektě t. zv. katarů (kacířů). V jižní Francii zvaní byli podle města Albi

Poměry
náboženské.

Kathari.

Valdenští. Albigenskými. — Samostatně vedle nich vznikla sekta t. zv. valdenských, nazvaná podle lyonského kupce Valdesa. Valdes kolem roku 1170 s družinou žáků počal kázati o nutnosti pokání a života prostého podle příkazů bible. Nový zákon poprvé v rukou laiků stal se zbraní proti správě církevní a pravidlem občanského života.

Boje proti Albigenskému. Papežové již ve 12. století proti sektám dovolávali se pomoci pánovníků, jako proti živlu, který chce podvrátiti veškeren řád společenský. S úspěchem vystoupil teprve Innocenc III., který dal hlásati kříž proti Albigenskému. Skutečně vojsko křížové, sebrané hlavně ve Francii severní, pohubilo s neslýchanou krutostí kraj a zlomilo moc katarů. Válka měla pak také ten význam, že otevřela moci králů francouzských jižní provincie země.

Inkvizice. Touž dobou papež zahájil v celé církvi drobný boj proti kacířství, zaváděje zvláštní církevní soudy, t. zv. inkvisice.

Inkvizitoři vyšetřovali na soudě, veřejnosti nepřístupném, třeba i mučením obviněné z kacířství. Většina obyvatelstva schvalovala přísné tresty a upalování kacířů, ježto byla přesvědčena, že přivolávají svou zatvzrzelostí trest boží na zemi.

Svatý František († 1226). Řády žebravé. V boji proti haeresím nabylo papežství mocného spojence v nových řádech žebravých, minoritech a dominikánech. Zakladatelem t. zv. minoritů (fratres minores, františkáni) byl František z Assisi († 1226), muž jemné duše, který našel cíl života v evangelické chudobě a něžné péči o spásu duší svých bližních. S družinou přátel, kteří rovněž zanechali světských požitků, snažil se povznášet náboženské citění širokých vrstev, podobně jako valdenští, ale dbal o to, aby zachoval těsné spojení se správou církve. Řád jím založený neměl míti statků a žíti pouze z almužen. Současně s Františkem mnich kastilský Dominicus († 1221) stal se zakladatelem jiného řádu k chudobě určeného, řádu »kazatelů« neboli dominikánů. Hlavním účelem jeho byl boj proti kacířství a z něho nejvíce bráni pak inkvizitoři. Oba nové řády rozšířily se úžasně rychle, zvláště v městech, kde ohromná účast při jejich kázáních vedla k stavbám rozsáhlých kostelů řádových.

7. Země české v době štaufské.

Vladislav II. Vévoda český Vladislav II. (1140—1173) byl horlivým přívržencem rodu štaufského. Za něho v Čechách vidíme první vliv rytířství západního. Roku 1147 vybral se s císařem Konrádem III. na druhou výpravu křížovou a slíbil novému císaři Fridrichovi, že potáhne s ním do Itálie. Proto byl na počátku r. 1158 v Řezně prohlášen za krále českého. Čechové vyznamenali se

r. 1158 v Lombardii odvahou, ale také krutostí válečnou. Později duch dobrodružný vedl Vladislava k válčení v U h r á c h, kde se zúčastnil války s císařem byzantským.

Vláda Vladislavova, ozářená slávou podniků vojenských za hranicemi, neskončila však slavně. Král chtěl pojistiti trůn svému synovi F r i d r i c h o v i, vzdal se vlády roku 1173 a uchýlil se do nově založeného kláštera praemonstrátského na Strahově. Starší členové rodu Přemyslova postavili se však proti porušení zásady stařešinské. Z toho vznikly dlouholeté boje o stolec vévodský v Čechách a císaři F r i d r i c h o v i dána byla tím příležitost, aby uvedl země české v těsnější závislost na říši nežli dotud. Roku 1182 prohlásil Moravu za markrabství na Čechách nezávislé a přímo pod říší stojící. Ale Čechové si přes to svrchovanost nad Moravou uhájili, zvláště když vévoda F r i d r i c h ve vítězné bitvě u L o d ě n i c roku 1185 nabyl vrchu nad novým markrabětem moravským K o n r á d e m O t o u. Vrchním pánem Moravy byl nadále král český, ač hodnost m a r k r a b s t v í už zůstala všem jejím potomníkům držitelům. Císař F r i d r i c h B a r b a r o s s a snažil se, aby oslabil moc panovníků českých také tím, že roku 1187 uznal b i s k u p y p r a ž s k é za knížata říšská, přímo císaři podřízená. Ale také tento pokus porušiti státní jednotnost země české neměl následků trvalých, když po trudné době bojů domácích znova se povznesla moc panovnická za P ř e m y s l a, zvaného u Němců O t a k a r e m.

Boje
o stolec
vévodský.

Morava
markrab-
stvím
(1182).

Biskupství
pražské.

Čechy královstvím dědičným. P ř e m y s l I. (1197—1230) stal se panovníkem v Čechách r. 1197 po dohodě s bratrem Vladislavem, jemuž ponechal markrabství moravské. Uměl obratně užiti sporů mezi Štaufy a Velfy, způsobených předčasnou smrtí císaře J i n d ř i c h a V I. Přidržel se nejprve F i l i p a Š v á b s k é h o dosáhl r. 1198 hodnosti královské. Později přešel k O t o v i I V. a posléze dal se na stranu mladého krále sicilského. Za to dostalo se jemu a státu českému znamenitých výsad t. zv. z l a t o u b u l l o u s i c i l s k o u (1212).

Přemysl I.
(1197 až
1230).

Bulla
sicilská
(1212).

Listinou tou císař F r i d r i c h I I. potvrdil trvalé právo panovníků českých na d ť s t o j n o s t k r á l o v s k o u. Králem českým měl býti Přemyslovec, jehož Čechové za panovníka zvolí; žádal na něm pouze manskou přísahu věrnosti a přijímal ho mezi knížata říšská. Povinnosti panovníka českého k říši byly: choditi na sněmy říšské v B a m b e r c e, N o r i m b e r c e a M e z i b o r u a vysílati 300 oděnců ke korunovační jízdě králů římských do Říma. Z této povinnosti mohl se však vyplatiti 300 hřivnami stříbra. Právo i n v e s t o v a t i b i s k u p a p r a ž s k é h o a olomouckého mělo slušeti jedině králi českému.

Koruna česká nabývala tím zvláštního postavení v říši římské, byla skoro úplně nezávislá. Poměry ve státě českém se upevnily zvláště tím,

Rád
dědický.

že vedlejší větve rodu Přemyslova vymřely a Přemysl I. mohl zabezpečiti korunu českou svému prvorozrozenému synovi Václavovi. Zásada nástupnictví podle řádu seniorátního upadla potom v Čechách sama sebou v zapomenutí, poněvadž odtud až do vymření Přemyslova syn zemřelého krále býval náhodou samojediným mužským členem rodu.

8. Čtvrtá výprava křížová a její následky.

Alexios I.
(1081 až
1118).

Komnenovci. Císař Alexios I. Komnenos (1081—1118) upevnil moc byzantskou v oblasti poloostrova Balkánského, zahájil v Malé Asii výboje proti Seldžukům a s pomocí křížáků obnovil panství byzantské v západní části Malé Asie, na Krétě a na Kypru.

Manuel I.
(1143 až
1180).

Vnuk Alexiův, rytířský Manuel I. (1143—1180), dovedl vládě své dodati znamenitého lesku vnějšího, zasahoval do poměrů v Palestině i do dynastických rozbrojů v Uhrách (str. 75), ale uvnitř byla byzantská zachváčena již nezadržitelným úpadkem. Zřejmým příznakem jeho byl nemírný vzrůst velkostatku a chudnutí nižších vrstev, pak zejména úpadek kvetoucího kdysi průmyslu a obchodu, jež ve 12. stol. strhly na sebe obce italské, hlavně Benátky, Pisa a Janov. Krátce po smrti Manuelově počala říše rychle klesati i politicky. Začala se třístiti v řadu feudálních panství.

Kalojan
(1196 až
(1207).

Obnovení říše bulharské a vznik státu srbského. Rostoucí slabosti říše byzantské použili podrobení národové, aby nabyli samostatnosti. Bulhaři ve spolku s Rumuny povstali r. 1186 pod vedením bratří Petra a Jana Asěna a obnovili s pomocí Kumánů říši bulharskou, jejímž střediskem stalo se Trnovo. Cár Kalojan (1196—1207) rozšířil říši svou na jih až k Strumě a Marici a na západ až k Moravě. Zápase s říší byzantskou, hledal opory u kurie papežské, od níž přijal i korunu královskou (1204). Ale Bulharsko přece nezůstalo ve svazku s církví římskou.

Církevní
slovanština
u Rumunů.

Rumuni. Národ rumunský na severu i na jihu Dunaje vznikl smísením několika živlů, totiž romanisovaných kmenů thráko-illyrských se Slovany a s různými kočovnými. Rumuni přijali křesťanství z Bulharska. Církevní slovanština nahrazovala jim středověkou latinu. Vyšší vrstvy mluvily a psaly slovansky, veřejné listiny psány byly slovansky a v rumunských plodech literárních užívalo se až do 19. století písma kyrilského. K uvedení rumunštiny do literatury přispělo později nejvíce protestantství.

Štěpán
Nemanja
(1170 až
1196).

Kmenové srbští obývající v údolích, vysokými horami od sebe oddělených, nedospívali dlouho k trvalému sjednocení. Teprve Štěpán Nemanja, župan rašský (hrad Ras stál nedaleko Nového Pazaru), sjednotil trvale většinu kmenů srbských jako veliký župan (1170 až 1196) a stal se zakladatelem státu srbského i praotcem slavné

dynastie Nemanjićů. Úplně však všechny kmeny srbské se nesjednotily nikdy. Docela zvláštní vývoj měla zejména Bosna.

Čtvrtá výprava křížová. Papež Innocenc III. usiloval o novou výpravu křížovou. Získal však jen drobná knížata a rytíře severofrancouzské, flanderské a lombardské. Náčelníkem výpravy stal se Bonifác, markrabě montferratský, vedle něhož vynikal zvláště hrabě Balduin Flanderský. Účastníci výpravy sešli se v Benátkách. Nemajíce dost peněz k přeplavení, dobývali Benátčanům města Zadru. Tam prosil je za pomoc byzantský princ Alexios pro svého otce Isáka II. Angelu, jenž nedávno svým bratrem Alexiem III. byl s trůnu svržen.

Účastníci
čtvrté
výpravy
křížové.

Již od první výpravy křížové ujímalo se po celém Západě mínění, že Byzantinci jsou hlavní příčinou neúspěchů křížáckých. Podařilo se tudíž snadno Benátčanům přimět křížáky, že žádosti prince Alexia vyhověli, aby si pojistili vliv v říši východořímské. Isák Angelos dosazen opět na trůn, ale neshody pro neplnění slibů a nepřátelské chování obyvatelstva cařihradského proti nenáviděným »kacířským Latínům« bylo příčinou, že křížáci Cařihradu dobyli útokem a o říši byzantskou se rozdělili (1204). V Cařihradě zřízeno císařství latinské, jemuž příslušela vrchní moc nad státy ostatními, jako bylo království solunské, vévodství achajské, knížectví athénské atd. Největší podíl připadl Benátčanům, kteří kromě části Cařihradu zaujali všechny důležité body obchodní (na př. Kretu a Euboi). Jsouce sami na císařství nezávislí, ovládali všechny státy křížácké hospodářsky.

Rozdělení
říše
byzantské.

Obnovení říše byzantské. Podrobení říše byzantské bylo velkým úspěchem i pro církev západní. V Cařihradě dosazen patriarcha latinský a všude zaváděna církevní unie. Ale Řekové, podněcováni svým duchovenstvem, kladli odpor, chtějí obnoviti dřívější poměry. Feudální státy křížácké, jejichž nečetná vládnoucí vrstva neměla opory v obyvatelstvu domácím, nemohly se dlouho udržeti. V Malé Asii zachovali si Řekové samostatnost v malém státě, jehož hlavním městem byla Nikaia. Panovník nikajský Michal VIII. Palaiologos dobyl r. 1261 Cařihradu a obnovil říši byzantskou. Obnovená říše byzantská byla však jen stínem říše dřívější. Neustálé nebezpečí, hrozící jednak od západní katolické Evropy, jednak od Turků, hospodářská převaha italských měst a rozbroje dynastické byly příčinou, že říše až do konce svého trvání jen živořila.

Michal VIII.
Palaiologos
(1261).

Bulharsko a Srbsko. V době, kdy na poloostrově Balkánském zápasili mezi sebou Řekové a Latinové, cář bulharský Jan Asen II.

Jan Asen II.
(1218 až
1241).

Patriarchát
bulharský.

Vymření
Asěnovců
(1257).

Štěpán
Prvo-
věncaný
(1196 až
1227).

(1218—1241) obratnou a energickou politikou zbudoval rozsáhlou a mocnou říši, jež kromě vlastního Bulharska zaujímala velkou část Thrákie, skoro celou Makedonii i Albánii. Tím říše bulharská dosáhla svého největšího rozsahu. Říše tato kvetla i hospodářsky. Se svolením patriarchy byzantského obnoven patriarchát bulharský. Po smrti Jana Asěna II. však nastal úpadek, ježto nebylo panovníka, jenž by byl dovedl stát nedávno teprve organisovaný brániti proti několika nepřátelským sousedům najednou a zameziti vnitřní rozbroje, zvláště po vymření Asěnovců (1257). R. 1285 dostalo se Bulharsko nastrojením Byzance pod nadvládu jihoruských Tatařů.

V Srbsku dal se syn Nemanjův Štěpán (1196—1227) z obavy před výpravou císaře latinského, spojeného s Uhry, v ochranu a poslušnosti kurie papežské, od níž obdržel korunu královskou (1217); odtud zván »Prvověncaný«. Ale staré vlivy kultury byzantské v zemi byly tak mocné, že Srbsko opět vrátilo se trvale ve svazek církve byzantské. Bratr Štěpánův, s v. Sáva, způsobil obrát a vymohl za příznivější politické situace v Nikaji pro Srbsko zvláštní autokefální arcibiskupství.

9. Rusko v 11. a 12. století. Státy severské.

Vladimír
Monomach
(1113 až
1125).

Roztříštění Rusi. Po smrti knížete Jaroslava (1054) nastal politický i hospodářský úpadek Rusi, který jen dočasně zadržel mocný a moudrý veliký kníže Vladimír Monomach (1113—1125). Hlavní příčinou úpadku byl nedostatečný řád nástupnický, ustanovující, že nejstarší člen rodu Rurikova má vládnouti v Kijevě jako veliký kníže a ostatní členové v jiných městech. Mezi syny Jaroslavovými a četným jejich potomstvem rozpoutaly se nekonečné rozbroje a zápasy o trůn velkoknížecí, jichž používali kočovní Plavci čili Kumáni, aby plebani sousední krajiny ruské.

Knížectví
haličské.

Veliký
Novgorod.

Četná, stále více se drobící knížectví ruská, začala se však znenáhla opět soustřeďovati a to okolo tří středů, z nichž časem vyvinuly se tři rozsáhlé státní celky. Byly to Veliký Novgorod, Vladiměř nad Kljazmou v knížectví suzdalském a Halič nad Dněstem. Knížectví haličské vzrostlo ok. r. 1200 sloučením se zemí volyňskou čili vladiměřskou (od hlavního města Vladiměře). Veliký Novgorod, v němž kníže obmezen byl národním shromážděním (věčem) tak, že tam bylo vlastně zřízení republikánské, kvetl rozsáhlým obchodem a opanoval rozsáhlé končiny dnešní severní Rusi skoro od moře Baltického až za Ural.

Knížectví suzdalské. V knížectví suzdalském, rozprostírajícím se mezi Okou a horní Volhou, vládli od konce 11. století potomci Jiřího

Dolgorukého († 1175), mladšího syna Vladimíra Monomacha. Syn Jiřího, Ondřej Bogoljubskij († 1175), dobyl sice Kijeva a stal se velikým knížetem, ale sídlem jeho zůstala Vladiměř nad Kljazmou. Do knížectví suzdalského hrnuli se četní kolonisté, zvláště z rozervaného a Plavci ohrožovaného Kijevska. Knížata suzdalská pokládající veškerou půdu, zvláště kolonizovanou, za svůj majetek, osobovala sobě nad obyvatelstvem jejím plnou moc panovnickou na úkor věčů, čímž se značně lišila od ostatních knížat ruských. Hojné příjmy, plynoucí z daní kolonisty placených, zesilovaly moc panovnickou tak, že knížata suzdalská brzy náležela mezi nejmocnější knížata ruská.

Ondřej
Bogoljubskij
(† 1175).
Kolonisace
suzdalská.

Ruští kolonisté setkali se v poříčí Oky a Volhy (názvy řek těchto jsou původu finského) s obyvatelstvem finským, dosud málo vzdělaným. Vyšší kultura ruská byla příčinou, že Finové se porušili, ale tak, že smíšením živlu ruského se živlem finským vznikl nový národopisný typ, Velikorusové, patrně se lišící jazykem i zevnějškem od Rusů západních (Bělorusů) a jižních (Malorusů).

Veliko-
rusové.

Státy severské. Na skandinávském severu počaly se pevné státní celky tvořiti v 10. století. Země napadané vikings zamezily znenáhla jejich stěhování tím, že zorganizovaly svou obranu a vnitřně zmohutněly. Normané a jejich soukmenovci hledali a nalézali dostatečnou obživu v zemědělství, hornictví a obchodě. Z jednotlivých místních politických celků vyrostly okolo r. 1000 národní státy dánský, k němuž náležela trvale i jižní část Švédska, norský a švédský. Jádrem obyvatelstva a základem států byli svobodní sedláci.

Vznik
států
severských.

Od konce 10. století šířilo se v zemích severských z Německa křesťanství a s ním i vzdělanost a literatura, církevně latinská na újmu staré germánské.

Křesťanství.

Švédsko v 1. polovici stol. 13. upevnilo své panství nad sousedním Finskem, kamž uvedlo i křesťanství. Výboj švédský na vých. pobřeží Baltu zastaven Alexandrem Něvským, knížetem Novgorodským (1240). Finsko však přece zůstalo v okruhu politické moci a kultury švédské. Dánsko mělo doby velikého rozmachu politického, ale pro vnitřní rozbroje nedosáhlo trvalé převahy v moři Baltickém. Valdemar I. († 1182) dobyl r. 1168 ostrova Rány a zbořil chrám Svantovitův v Arkoně.

Švédsko
a Finsko.

Dánsko.

Dobytí
Rány.

Přehled.

Výpravy křížové vedly jen ke vzniku drobných států křesťanských v Svaté zemi a v Syrii, jejichž trvání nebylo zaručeno. Důležitější byly výboje učiněné proti Maurům na poloostrově Pyrenejské.

s k é m. Válečný styk s muslimským východem měl však trvalé následky kulturní a vedl k rychlému povznesení plavby i obchodu v moři Středozeemním, z něhož obzvláště Itálie kořistila. Zároveň vznikaly v Evropě západní pevnější útvary státní, francouzský a anglický, za vzájemného zápasu dynastie Kapetovské a Plantagenetské. Základem státní moci ve Francii a v Anglii zůstala soustava lenní; feudalism západoevropský zušlechtil se však novým mravem společenským a rytířstvím. Vznikala nová poesie v jazycích románských a sloh gotický; ve scholastice projevil se nové snahy učené. Vznikaly university a celý život duševní vymaňoval se z přílišného lpění na tradicích starověkých. Nové směry vzdělanostní proudily z Francie do zemí okolních a hlásily se v Němcích zejména za vlády dynastie štaufské. Rod štaufský, překonav dočasně tíživé soupeřství rodu velfského v Němcích, zasloužil prudce po obnovení universální moci císařské. Zatím co knížata severoněmecká rozšiřovala moc živlu německého na úkor Slovanův za Labem, bojoval císař Fridrich I. s městy vlášskými a s papežem o vládu nad bohatou Itálií. V čele třetí výpravy křížové císař snažil se zdůrazniti své vedoucí postavení v křesťanstvu. Jeho nástupce Jindřich VI. zvýšil svou moc, opanovav Itálii jižní a Sicilii, chystal se k útoku na říši byzantskou a chtěl své světovládné nároky opřít o vládu na moři Středozeemním. Smrtí jeho podniky rozplynuly se v niver. Zápas o korunu císařskou mezi rodem štaufským a velfským umožnil papeži Innocenci III. obnoviti teokratické plány Řehoře VII. Moc papežská v církvi rostla; opírala se o právo kanonické a nové řády mnišské. Sekty katarů a valdenských, které nesouhlasily s vývojem poměrů církevních, byly pokořeny mečem a inkvisicí. Čtvrtou výpravou křížovou dočasně i říše byzantská byla donucena uznati vrchní moc papežskou v křesťanstvu. Zisk ten nebyl trvalý, ale trvalé bylo oslabení říše byzantské, která nenabyla již předchozího významu, ani když živel řecký v ní znova nabyl vrchu za dynastie Palaiologovců. Na Balkáně a v moři Egejském vznikl shluk rozmanitých státeků, jejichž vzájemné rozbroje usnadnily postup Turků v Evropě.

Vítězství papežů nad císařstvím a rozvoj národních států v západní Evropě.

1. Pád rodu štaufského.

Fridrich II. a Řehoř IX. Fridrich II. (1212—1250), dosáhnuv císařství, odevzdal záhy vládu v Němcích svému mladému synovi Jindřichovi a odebral se do Itálie. Papež Řehoř IX. nesl těžce, že trvale byla spojena koruna sicilská s mocí císařskou, což ohrožovalo světskou moc papežskou v Itálii. Když císař otálel s výpravou křížáckou, k níž se zavázal, papež vynesl roku 1227 klátbu proti němu. Fridrich II. vypravil se rok na to skutečně po moři s vojskem do Sváté země a spíše obratně vyjednal nežli vybojoval na sultánovi egyptském, že mu postoupil svatých míst (pátá výprava křížová). Vrátiv se do Itálie, vyrovnal se s papežem; v následujících pak letech věnoval se především úpravě poměrů v jižní Itálii a na Sicilii, kde zavedl místo lenního zřízení řádu byrokratické, tak že království sicilsko-neapolské stalo se prvním státem křesťanským, kde veškerá moc a správa země byla soustředěna v rukou panovnických.

Fridrich II.
(1212 až
1250).

Pátá
výprava.
křížová.

Neapolsko
a Sicílie.

Císař sám sídlil nejčastěji v Palermě; v Němcích se cítil cizincem. Bánil provenčalsky jako dokonalý troubadour a zajímal se o vědy přírodní. Byl snášliv proti muslimům a židům. Východní astrologie zajímala ho více nežli věrouka křesťanská. Osobními choutkami a nádhrou podobal se spíše sultánům východním nežli vládčům západním.

Poměry německé. Mezi Jindřichem, synem Fridrichovým, a knížaty říšskými došlo k sporům. Císař byl naproti tomu hotov zajistiti si přízeň knížat rozsáhlými ústupky. Roku 1232 dal jim velikým privilegiem četné výsady; takže vládli v říšských lénech téměř jako úplní zeměpáni. Mladý Jindřich byl zasahováním otcovým do věcí německých podrážděn, protivil se otcí a počal se spojovati s jeho nepřáteli; byl však roku 1235 jat a zemřel několik let na to v Itálii jako vězeň.

Císař tehdy snažil se poměry německé urovnati dalšími ústupky knížatům a slavnostním vyhlášením míru říšského (landfrídy). Skutečně moc císařská v Němcích nebyla s to, aby trvale udržela pořádek, nenalézajíc již bývalé opory ani v knížatech duchovních ani v oddaných ministeriálech. Také rozdáním statků říšských i regálů císařství ztratilo hmotný podklad.

Landfrídy.
říšský.

Boj s městy lombardskými a s papežem. Touhou Fridricha II. bylo, aby opanoval severní Itálii podobně jako Neapolsko. Proto došlo mezi ním a městy lombardskými k zápasu. Císař zvítězil v poli, ale jeho

Města
lombardská.

moc tříštila se o pevné hradby měst, zvláště když spojil se s nimi papež Řehoř IX., který vyslovil roku 1239 znova klátbu nad císařem a pouzel proti němu všechno křesťanstvo. Celá Itálie rozdělna se na dva tábory; ve všech téměř městech zápasily spolu strana císařská (ghibellini) a papežská (guelfové), při čemž rozhodovala namnoze místní řevnivost více nežli hledisko obecné.

Zatím co hlavy křesťanstva tak zápasily, padl Jerusalema roku 1244 znovu do rukou tureckých a zároveň Evropa ohrožena byla vpádem Tatarův. Nový papež Innocenc IV. neváhal k boji proti císaři užiti peněz, jež se sešly na novou výpravu do Svaté země, a prohlásiv za neplatné poddanské závazky k císaři, vyzval knížata říšská k nové volbě. Skutečně zvolila si duchovní knížata v Němcích protikrále, který však nedošel obecného uznání. V Itálii Fridrich II. zachoval si převahu, zemřel však náhlou chorobou roku 1250 v Apulii.

Smrt
Fridricha II.
(1250).

Konrád IV.
(1250 až
1254).

Vilém
Hollandský
(† 1256).

Zmatky v Němcích. Poslední Štaufové. Konrád, syn Fridrichův, který za života otcova jako zvolený král v Němcích zápasil s protikrálem Vilémem, hrabětem hollandským (1247), pokračoval v boji o Itálii. Zemřel však již roku 1254, zanechav nezletilého syna Konráda v poručenství spřízněných vévod bavorských. Vilém Hollandský zůstal bez soupeře, ale zhylnul již roku 1256 v boji proti sedlákům fríským.

Inter-
regnum.

Vedoucí knížata byla toho bedlivá, aby novou volbou se koruna nedostala nikomu, kdo by opravdu vládl v říši. Někteří zvolili roku 1257 Alfonsa X., panovníka kastilského, jenž pocházel po přeslici z rodu štaufského, jiní Richarda, vévodu cornwallského, bratra krále anglického, který získal voliče značnými dary a sliby. Papež ve sporech o korunu císařskou viděl prospěch svůj a protahoval rozhodnutí. Alfons X. spokojil se titulem krále římského a nepřišel do Němec vůbec. Richard sice zavítal po volbě do říše, ale domácí zmatky v Anglii nedovolily mu trvalého pobytu na pevnině. Německo zůstávalo vskutku bez krále.

Zatím v Itálii levoboček Fridricha II. Manfred se ujal obrany rodových zájmů jako hlava strany ghibellinské a roku 1258 přijal i titul krále sicilského. Papežové byli však rozhodnutí zničit úplně štaufské »plémě zmijí«. Kliment IV. udělil království sicilské v léno Karlovi z Anjou, bratru krále francouzského. Manfred zahynul v boji proti Karlovi r. 1266 u Beneventa a francouzský princ stal se pánem jižní Itálie a Sicílie. Mladý Konrád Štaufský, Vlachs zvaný Conradino, jsa od strany ghibellinů volán, přichvátil z Bavor do Itálie, byl rovněž poražen a zahynul, poslední mužský člen slavného rodu, v Neapoli roku 1268 rukou katovou.

2. Poměry italské v pozdějším středověku.

Poměry italské a vznik signorií. Zápas mezi císařstvím a papežstvím způsobil, že v Itálii nevznikla jednotná nejvyšší moc státní; země rozpadla se na množství útvarů politických. Vlastní dědic moci štaufské, Karel z Anjou, snažil se nabýti vlivu na celém poloostrově, moc jeho byla však otřesena krvavou vzpourou sicilskou proti jeho bezohledné vládě (nešpory sicilské). Ostrov odtrhl se od Neapole roku 1282 a přijal za pána Petra III., krále aragonského.

Nešpory
sicilské
(1282).

V poměrech těch rostla moc měst, která podrobovala si stále více okolí venkovského a způsobila, že Itálie, podobně jako kdysi staré Řecko, se drobila na množství státek městských. Vnitřní poměry republik byly velmi neklidné.

Státy
městské.

Proti patriciátu a šlechtě městské stavěla se třída řemeslnická, žádajíc účast ve vládě. Ve sporech těch se stávalo, že pomocí lidu obecného trvale vlády zmocnil se některý citlivější jednotlivec, který zavedl tyrannidu. Tito samozvanci, zvaní signori, dovedli namnoze moc vládní zajistiti svým potomkům a získati od vzdáleného císaře titul markrabat nebo vikářů říšských. Tak vznikly signorie rodů Este ve Ferrare, Visconti v Miláně, Gonzaga v Mantově a v městech jiných. Při tom města vlášská rozkvétala hospodářsky obchodem, průmyslovou činností i úvěrnictvím.

Signorie.

Obchod a průmysl. Obchod s východem zůstal městům italským, i když zbytky državy křižácké, poslední r. 1291 Akkon, padly do rukou nevěřících. Do pozadí ustoupila jen Pisa, poražená roku 1284 Janov a zbavená panství nad Sardiníí. O vládu na moři Středozemním se potom dělil Janov s Benátkami. Obě tyto republiky šířily své panství také v nejbližším sousedství.

Obchod
levantský.

Postavení, jež Itálie zaujímala v obchodu evropském, nebylo jen založeno na plavbě levantské, nýbrž především na průmyslovém rozmachu italských měst. V nich od 13. věku počínajíc výroba průmyslová přerůstala namnoze přes těsné hráze činnosti cechovní a nabývala rázu kapitalistického.

Průmysl.

Zámožní obchodníci kupovali ve velkém surovinu, hlavně vlnu anglickou nebo kovy, a dávali ji zpracovati závislým mistrům a dělníkům. Ve Florencii vznikl tak veliký průmysl hotovící jemná sukna nebo zdokonalující hrubší látky přivezené odjinud. Milán proslul v celém světě zbrojstvím; v Benátkách a Janově rozkvétalo hedvábnictví, ve Fabriáně podle vzorů východních ujmál se průmysl papírnický a podobně v městech jiných. S rozvojem obchodu souvisí zlepšení mince. V 13. století v Itálii místo tenkých denárů počato raziti podstatněji groše (grossus = tlustý). Vlivem mincárů vlášských ujala se novota rychle také za Alpami, nejdříve ve Francii a v Čechách. Roku 1252 ve Florencii razily se po prvé zase zlaté peníze (floreus = zlatý, a záhy potom také v Benátkách dukáty (dux = dož). V obchodních stycích zaalpských značně obtížno bylo zasílati peníze na místa vzdálená. Proto firmy vlášské dávaly za přijaté zboží zápisy dlužní; zápisy takové splácely se nejčastěji o velkých trzích, na nichž také se dalo vzájemné porovnávání a vyrovnávání rozličných závazků účastníků domů obchodních. Z úpisů těch vyvinuly se měnky. Mnohé firmy vlášské stávaly se hotovými bankami, k nimž i mocní panovníci o půjčky se obraceli. Způsobem takovým živel měšťanský nabýval rostoucího vlivu vedle společnosti feudální i v životě veřejném.

Kapitalism.

Mince.

Čtvěr.

Sloh
gotický.

Vzdělanost italská. Bohatství z celé Evropy do Itálie plynoucí jevílo se ve výstavnosti a přepychu měst vlášských, která také počtem obyvatelstva vynikala nad zaalpská. Také do Itálie pronikla gotika francouzská, ale nabyla zde zvláštního rázu. Kathedrálám francouzským nejvíce se přiblížil ohromný dóm milánský, ozdobený tisíci fial a soch. Ostatní gotika italská nerozčleňuje stavby tak silně pilíři opěrnými, zachovává širší plochy zdi, určené nádherné inkrustaci mramorové nebo ozdobě freskové. Města závodila vzájemně stavbou nádherných dómů velikého rozsahu. Proslulé jsou zvláště ve 13. a 14. věku stavby chrámové ve Florencii, Sieně (viz obr. 37) a Orvietu. Zvláštní ráz měl vývoj umění gotického v Benátkách, kde na »Canal grande« vznikla stkvělá řada paláců gotických (viz obr. 31). Nejslavnějším umělcem vlášským na počátku 14. věku byl Toskán Giotto († 1337), kterým zvláště v malířství počíná nová doba umění italského (viz obr. 36).

Glotto
(† 1337).

Vlaština.

Důležité bylo také, že v době zápasu mezi Štaufovci a městy lombardskými živel italský dospěl odporem proti Němcům k plnému uvědomění své národnosti. Z rozličných dialektů, hlavně z nářečí toskánského, tvoří se jednotná řeč vlášská a staví se po bok latině. Na počátku 13. věku šlechtická společnost v Itálii básnila namnoze ještě v jazyku provençalském, brzy však zvítězilo nářečí domácí, jemuž rovnocennost v písemnictví zajistil veliký Florenčan Dante Allighieri (1265—1321). Dante dal Vlachům ve své »Božské komedii« dílo základní, jež zůstalo jim tím, čím Řekům díla Homérova.

Dante
(† 1321).

3. Počátky ústavnosti v Anglii a rozvoj moci královské ve Francii.

Magna charta. Století třinácté jest dobou zvláště důležitou pro vývoj obou velikých národů západoevropských. V Anglii vznikaly tehdy počátky parlamentu, ve Francii sílila moc monarchická a v obou zemích rostlo sebevědomí národní. Vláda anglického krále Jana zvaného Bezzemek (1199—1216) skončila neslavně. Válkou s Francií ztracena byla Normandie; vydírání peněz a svévolné zneužívání moci panovnické vzbudilo obecný odpor proti Janovi; velcí lenníci světští i duchovní, spojivše se se zemanstvem a Londýnem, vynutili na králi t. zv. velikou chartu svobod, zpečetěnou roku 1215 pod hradem Windsorským.

Jan Bezzemek
(1199 až 1216).

Jan zavázal se, že nebude nadále vládnouti proti zvykovému právu, zejména, že bez řádného šetření soudního neuvězní ani statku nezbaví žádného svobodného obyvatele země. Slíbil, že nebude žádati od lenníků dávek jiných, nežli starý zvyk dovozoval. Dávky nové nebo zvětšené směly býti ukládány jen se svolením veliké rady, t. j. shromáždění přímých manů králových, kterého se mělo zúčastniti také zemanstvo a zástupci

Londýna. Veliká rada jinak neměla moci zákonodárné, její svolání záviselo na králi. Veliká charta nebyla vůbec listinou ústavní v pozdějším smyslu; jejím účelem bylo především zabránit zneužívání moci králem. Přes to stala se důležitým mezníkem v dějinách anglických.

Počátky parlamentu anglického. Za Janova syna Jindřicha III. došlo k novým sporům mezi stavy a korunou. Za sporů těch rostl význam veliké rady, pro kterou zdomácněl název *parliamentu*. Společný postup proti králi sblížil barony normanské s obyvatelstvem anglosaským; splýváním obojího živlu v 13. věku tvoří se jednotná *aristocracie anglická*.

Za rázného *Eduarda I.* (1272—1307) parlament, často svolávaný, stával se pravidelnou institucí. Bývalá veliká rada v 14. století počala se rozdělovati na *dvě komory*, komoru *lordů* a komoru *obecnou* či dolní, do níž vysílání zástupcové nižší šlechty a čelnějších měst, po dvou z každého hrabství. — Parlament rozhodoval o všech nových dancích, clech a jiných dávkách, vedle toho však rozvíjel také *činnot zákonodárnou*, vydávaje rozličné *statuty*.

Hospodářsky byla Anglie ve středověku krajem převážně *zemědělským*, zásobujícím pevninu zejména vlnou. Jemnější tovary *přivážely se na ostrov* z pevniny, obchod byl skoro veskrze v rukou *Nizozemců* a Němců.

Francie za Ludvíka Svatého. Nástupcové Filipa II. Augusta neustali v sjednocování oblasti francouzské pod žezlem rodu Kapetova. Na jihu Francie posílily jejich moc války proti Albigenským. Veliké pokroky učinila moc koruny francouzské za *Ludvíka IX.* Svatého (1226—1270). Král ten ve zbožném nadšení chystal se znovu dobýti Svaté země. Roku 1248 vypravil se po moři proti sultánovi egyptskému (t. zv. *šestá výprava křížová*). Dobytím *Damietty* výprava měla šťastný začátek, ale skončila porážkou v poušti a zajetím *Ludvíka IX.*, z něhož se teprve roku 1254, byv vykoupen, vrátil.

Moc kapetovskou *Ludvík IX.* rozšířil značně. Válkou obmezil *državu anglickou* jižně od *Loiry* a zastavil postup moci aragonské v jižní Francii.

Úcta v zemi k panovníkově osobě vzrostla, když roku 1270 zahynul v *Tunisu* na výpravě proti muslimům, jež počítává se za poslední (*sedmou*) *výpravu křížovou*, ač měla spíše za účel, zlomiti moc afrických pirátů v moři Středozemním. V paměti potomků *Ludvík IX.* zůstal ideálem panovníka středověkého, a byv přijat mezi svaté, zjednal celé dynastii Kapetové lesk a úctu legendární.

Filip Sličný a kurie papežská. Vzrůst moci královské ve Francii projevil se zvláště za vnuka svatého krále, *Filipa IV.* Sličného (1285—1314). Filip podrobil své přímé moci některá léna ve středu země; rozklad království *arelatského* umožnil mu zabráti *Lyona* a *Valence*. Zdaňováním duchovenstva dostal se však do prudkého

Eduard I.
(1272 až
1307).

Parlament.

Ludvík IX.
(1226 až
1270).

*šestá
výprava
křížová.*

*Smrt
Ludvíkova*
(1270).

Filip IV.
(1285 až
1314).

Bonifác VII.
(1294 až
1304).

Bulla
»Unam
sanctam«.

Stát
a církev.

Kliment V.
(1305 až
1313).

Avignon.

Rod Valois.
(1328).

Crécy
(1346).

Zbraň
střední.

Volba
císařů.

sporu se stolcem papežským, na němž zasedal Bonifác VIII. (1294 až 1304), stařec vášnivý a naplněný ideály Řehoře VII.

Papež viděl ve zdaňování kleru nedůstojné pokoření církve, které podle jeho názoru veškerá moc světská měla být podrobena. Bullou »Unam sanctam« r. 1302 vyslovil zřejmě, že oba meče, duchovní i světský, byly Bohem svěřeny sv. Petrovi, a že veškerí králové křesťanští mají moc jen z milosti papežovy. Naproti tomu právníci dvora francouzského hájili názor, že moc královská přímo od Boha pochází a že stát má právo volně užívatí sil všech svých poddaných, světských i duchovních. Idea svrchovanosti státní srazila se s universalismem moci papežské. Bonifác VIII. volá krále francouzského před svůj soudný stolec; naproti tomu kancléř krále francouzského spojil se na podzim roku 1303 s nepřáteli papežovými v Římě a přepadl Bonifáce VIII. v Anagni. Když brzy potom papež zemřel, nabyl vliv francouzský vrchu ve sboru kardinálů.

Druhý nástupce Bonifácův, papež Kliment V. (1305—1313), rodem Jihofrancouz, podlehl vlivu Filipa Sličného tou měrou, že trvale zůstal ve Francii. Řím osiřel a několik papežů po sobě vládlo křesťanstvu z jihofrancouzského města Avignonu. Filip Sličný dovedl těžit z povolnosti Klimenta V. soustavně, zvláště zrušením bohatého řádu templářského, obviněného z kacířství.

Počátky války stoleté. Francie stála tehdy na vrcholu své moci, doba následující však nepřinesla podobných úspěchů. Synové Filipovi zemřeli bez mužských potomků a na trůn vstoupil r. 1328 Filip VI. z vedlejší větve rodu královského, zvané Valois, odvolávaje se na některá ustanovení starého práva franckého, podle nichž prý ve Francii nikdy ženám nepříslušelo právo nástupnické. Tím byly odstrčeny především nároky anglického krále Eduarda III., syna dcery Filipa Sličného.

Z toho došlo 1339 k válce mezi Anglií a Francií. Eduard III. porazil loďstvo francouzské a útočil na pevnině, kde roku 1346 u Crécy (Kreščaku) jeho lučištníci krvavě odrazili útoky rytířstva francouzského. Válka nebyla skončena jedinou výpravou ani jedinou generací. Přes sto let, ovšem s delšími přestávkami, válčila dynastie Valois s králi anglickými o pobřežní kraje francouzské a celistvost země. Boje hrozně zhubily Francii. V těchto válkách poprvé užito bylo nově zbraně střelné (houfnic), která se v zápětí rozšířila po celé Evropě. O původu jejím nelze nic jistého říci; zdá se však, že užívání prachu proniklo do Evropy západní od Maurů španělských.

4. Vnitřní poměry německé v pozdějším středověku.

Rozvoj mocí teritoriálních. Vývoj moci státní v oblasti německé bral se jinou cestou nežli ve Francii a v Anglii; na místo jednotného

útvary národního vznikla tu směsice drobných mocí teritoriálních. Císařství trpělo tím, že nebylo dědičnosti dynastické. Voliti císaře náleželo dříve většímu počtu knížat; věc v polovici 13. věku stala se výsadou t. zv. kurfiřtů (od slova kŭren = voliti); z nich tři byli duchovní (arcibiskupové mohučský, kolínský a trevírský), čtyři světské (král český, falckrabí rýnský, vévoda saský a markrabí braniborský). S důstojností kurfiřtskou spojovány byly pak nejvyšší úřady dvorské, úřad číšníka, kuchaře, maršálka, komořího a tři kancléřů říšských.

Kurfiřti.

Mnozí ze zvolených panovníků 13. věku, Konrád Štaufský, Vilém Hollandský, Richard Anglický, nenalezli nikdy uznání v celé říši. Moc skutečná přešla skoro úplně do rukou stavů říšských. Mezi nimi první místo zůstávalo kurfiřtům a ostatním knížatům duchovním i světským. Vedle knížat náleželi k stavům říšským menší hrabata a rytířstvo, jež bralo léno přímo od císaře (reichsunmittelbar), a města říšská. Stavové spojovali se libovolně navzájem, vstupovali v lenní poměr k panovníkům sousedním, na př. králům francouzským, rušili vzájemnými válkami pokoj v říši. Ve svých územích provozovali od 13. stol. téměř plnou moc zeměpanskou, byli však vázání ve mnohých věcech souhlasem svých stavů, t. j. nižší šlechty, duchovenstva a měst jim poddaných.

Politické a právní poměry měst. Města německá neměla na rozdíl od italských zpravidla rozsáhlého území poddanského a nepřipoutala k sobě trvale staré šlechty okolní. Mívala však aspoň t. zv. právo mílové, to jest výhradu, že nikdo v nejbližším okolí nesměl provozovati řemesla ani obchodu.

Právo mílové.

Města německá ani v pozdějším středověku nebyla velika; největší z nich, jako Kolín n. R. nebo Norimberk, měla sotva 30.000 obyvatelů. Přes to stala se v skrovných poměrech doby důležitým činitelem politickým. Pevné rady (obr. 38.) vzdorovaly skoro pravidelně nedostatečnému válečnictví rytířskému a města dovedla svými penězi postaviti do pole vojska. Rostoucí zámožnost stavu městského jevila se ve výstavnosti budov obecních (obr. 39.) i domů soukromých a v napodobení života šlechtického. Bohatší rodiny po šlechticích záhy počaly užívati erbů a mnohé, zakoupivše se na venkově, splynuly se šlechtou vůbec.

Ráz měst.

Města domáhala se hlasu na sněmích říšských a sdružovala se proti nepřítelům v branné spolky městské. Duch zájmu společného jevil se také ve vývoji a sjednocování práva městského; menší a mladší města žádala často města větší nebo mateřská o poradu a rozhodnutí při. Tak řídila se velická část měst právem magdeburským nebo norimberským.

Právo městské.

Jinak ovšem každé město žárlivě střežilo své zájmy proti ostatním. Každé město bylo hospodářsky celkem pro sebe, mělo svá cla, uzavíralo samostatně obchodní smlouvy. Kupec kromě svého města byl

v městě sousedním »h o s t e m«, nesměl svobodně a přímo obchodovati, bývalo mu složiti zboží v určitých skladech a zůstával pod přísným dozorem.

Německo
jižní.

Oblasti obchodní v říši německé. Hansa. Obchod německý, pokud nebyl pouze místního rázu, dělil se na několik oblastí. Města jižní německá měla obchodní styky zvláště s Itálií, přivážejíce tamní i levantské zboží. Obchodní cesty přes střední pásmo alpské rozvinuly se hlavně ve 13. věku, když zjednáno bylo uměle (mostem přes soutěsku) nové spojení kratší přes sv. Gotthard. Tehdy vzrůstala se města po nové dráze obchodní, Curych, Kostnice, Basilej, Ulm, Štrassburk, Augšpurk, Norimberk, Frankfurt a jiná menší. — Města nizozemská, jmenovitě Brügge, kvetla starým průmyslem textilním a podniky plaveckými. Města ta rovnala se významem obchodním a ruchem průmyslovým skoro městům italským.

Nizozemí.

Města severozápadního Německa, v čele s Kolínem, Hamburkem a Brémem, provozovala záhy plavbu v moři Severním i v Baltu. Němci stali se dědicem námořní odvahy norských vikingů a slovan-
ských pirátů. Panství jejich v těchto vodách bylo však zajištěno teprve, když v Zálabí vznikla řada měst německých, vroubících kraj moře Baltského, především Lubek a Štralsund, Kdanskó, Riga a Revel. Obchodnictvo těchto měst severoněmeckých počíná od 13. století hospodářsky ovládati a vykořisťovati skoro celou Evropu severní. Vzájemným sdružováním jejich vznikla hansa německá, jejíž rozkvět počíná v první polovici 13. věku. V době největšího rozkvětu, ve 14. a 15. věku, náleželo k hanse 90 měst, mezi nimi také města vnitrozemská, jako Kolín, Magdeburk, Vratislav, Krakov. Vedení spolku měl Lubek. Celá severní Evropa byla tehdy v hospodářské závislosti na hanse.

Hansa.

Hospodářství
peněžní.

Život venkovský. Rozvoj obchodu a průmyslu německého způsobil, že staré poměry naturální rychle ustupovaly hospodářství peněžnímu. Šlechta zvykala si žítí odděleně od venkovského lidu na hradech zděných nebo při dvorech knížat; odvykala prostému životu agrárnímu a cenila především hotové peníze. Vlastní hospodářství panské (přímrávie) pokleslo; větší část půdy dominikální rozdělila se na selské živnosti. Naturální dávky a roboty poddaných změněny na peněžitý úrok, který vybíral rychtář nebo purkrabí pánův zpravidla o sv. Havle a sv. Jiří. Změna ta byla umožněna vznikem měst, kdež venkovan o týdenním trhem městským mohl zpeněžit své výrobky. Poměr pánův ke statku se tím však uvolňoval; panství poskytuje majiteli jen rentu peněžitou. Změna byla výhodna pro stav selský; úrok v penězích jednou určený zpravidla zůstával dlouho v téže výši,

Poddaní
a jejich
dávky.

každé zlehčení mince nebo poklesnutí kupní ceny peněz bylo výhodou pro sedláka, nevýhodou pro pána. Zmenšením robot uvolnila se osobní závislost, otroctví zmizelo úplně.

Při tom ovšem zůstával sedlák podroben s o u d u vrchnostenskému a stál mimo vlastní národ, jímž se rozuměly stavy zemské. Libovůle panská a útisky lidu poddaného byly zjevem častým; o vzdělání venkova nepečoval nikdo a ohlasy vyššího života národního pronikaly tam většinou jen působením farního duchovenstva a náhodným stykem s městy.

Kolonisace východních částí říše. V západních krajích Německa, zejména v Porýnsku, hustota obyvatelstva na venkově časem vzrostla tou měrou, že mnozí odcházeli na východ hledat si nových sídel. Proto mohla g e r m a n i s a c e slovanských krajin za Labem na sklonku 12. věku se díti velice rychle. Nejen ze sousedního S a s k a, také z N i z o z e m í a středního P o r ý n s k a přicházeli tam kolonisté, zatím co z jihoněmecké oblasti f r a n c k é i b a v o r s k é podobný proud postupoval do východních zemí alpských a podél Dunaje.

Kolonisace
východu.

Zpravidla vrchnost svěřila zvláštnímu podnikateli (l o k á t o r o v i) úkol, aby přivedl osadníky, rozdělil mezi ně půdu a opatřil je vším, čeho třeba bylo na založení osady. Za to dostávalo se mu odměnou dědičné rychty nebo svobodného kusu půdy. Noví osadníci dostali lhůtu (lhotu), byli osvobozeni na určitou dobu od všelikých dávek a poplatků; až vzdělali pole náležitě, platili úrok, smluvený při zakládání osady. Většina jich zakupovala si dědičné držení jednotlivých lánů, podobně jako osadníci v nových městech. Proto říkalo se, že sedí na p r á v u z á k u p n é m nebo p u r k r e c h t n í m. Poměr osadníka takového k pánovi byl daleko bezpečnější nežli jiných poddaných, odkázaných na libovůli vrchnosti.

Právo
zákupné.

Rychle postupující kolonisační byl setřen s l o v a n s k ý r á z krajin zalabských. Zbytky slovanských kmenů zachovaly se jen jako ostrovy v záplavě německé.

Germa-
nisace.

Řád rytířů německých. Tou dobou šířil se živel německý také na východě, v Prusích, přičiněním ř á d u r y t í ř ů n ě m e c k ý c h. Neutěšené poměry křesťanských držav palestinsko-syrských nevábily bojovníků řádových. Vděčnější působiště otevřelo se jim na hranicích prusko-polských, kde úřední kníže K o n r á d M a z o v s k ý s napětím všech sil marně se snažil zadržeti zhoubné vpády pruské. Svěřiv tudíž úkol tento a zároveň pokřesťení Prusů řádu rytířů německých, daroval jim (1226) zemi C h e l m s k o u (mezi Vislou a Drvěcou). Řád podporován jsa neustálým přílivem západního rytířstva, podrobil si do r. 1283 celé Prusko. Zakládal četné h r a d y a opevněná m ě s t a, v nichž usa-

Konrád
Mazovský
(1226).

Podrobení
Pruska
(do r. 1283).

Řád
mečový.

z o s a d n í k y n ě m e c k é a t i s j e h o p o d p o r o u p ř í s p ě l i k h m o t -
n ě m u r o z k v ě t u z e m ě. P r u s k o s e v ě t š í m d í l e m p o n ě m ě l o. Ř á d r y t í ř ů
n ě m e c k ý c h s p o j i l s e r. 1237 s ř á d e m m e č o v ý m, k t e r ý n e d l o u h o p ř e d
t í m (r. 1202) b y l z a l o ž e n o d n ě m e c k ý c h m i s s i o n á ř ů, a b y š í ř i l k ř e s t a n s t v í
a h á j i l n ě m e c k é z á j m y o b c h o d n í m e z i k m e n y f i n s k ý m i a l i t e v s k ý m i
v o k o l í z á l i v u R i ž s k é h o. T a k v z n i k l n a v ý c h o d n í m p o b ř e ž í B a l t u
m o c n ý s t á t n ě m e c k ý, k t e r ý v y k o ř i s ť o v a l h o s p o d á ř s k y r u s k é k r a j e p o -
b a l t s k é i P o l s k o.

5. Vpád mongolsko-tatarský a jeho následky na Rusi, v Polsku a v Uhrách.

Tataři. V době největší roztržitésti Ruska objevili se tam nena-
dále Tataři, nepřítel to daleko nebezpečnější a strašnější, než byli
dotavadní stepní kočovníci.

Temudžin
(ok. 1200).

Ve střední Asii založil ok. r. 1200 T e m u d ž i n s j e d n o c e n í m r ů z -
n ý c h k m e n ů m o n g o l s k ý c h a t u r k o - t a t a r s k ý c h v e l i k o u ř í š i a p ř i j a l t i t u l
d ž i n g i s c h á n a (= vládce nepřemožitelný, císař). Obrátiv na to
své zbraně k jz., podrobil sobě všechny kraje západní až do stepí jiho-
ruských, kdež Tataři porazili knížata ruská na hlavu nad řekou Kalkou
(1223). Veliké úspěchy podniků Temudžinových zakládaly se na bez-
podmínečné poslušnosti jeho ukázněných válečných davů. Vedle
dobrých zbraní a válečného výcviku vojska v rychlých pochodech,
v útočení a obléhání pevností bylo postaráno o jeho náležité zásobo-
vání potravou. Nejúčinněji působilo na nepřitele surové ničení a pusto-
šení krajín a ukrutné vraždění válečných zajatců i klidného obyvatel-
stva. Na Evropany, kteří asijské výboje nazývali prostě Tatary, činili
dojem strašný.

Vpád
do Uher,
Polska
a Slezska.

Vpád Tatarů do Evropy. Tataři nevyužítkovali vítězství nad Kal-
kou. Teprve r. 1237 nástupce Temudžinův O g o t a j poslal svého
synovce Batu, aby podrobil západní krajiny. Batu podmanil sobě celou
s e v e r o v ý c h o d n í R u s, na druhé výpravě (1240—1241) podrobili
sobě Tataři R u s j i ž n í. Spálivše Kijev, vtrhli do knížectví vladiměř-
sko-haličského, jehož kníže Daniel prchl do Polska. Odtud jeden proud
záplavy tatarské se vrhl přes Sibiňsko do Uher, druhý pak vedl sám
Batu do Polska. Král uherský B e l a I V., utrpěv od Tatarů strašnou
porážku na řec Slané, uprchl do Rakous a potom až na ostrovy dal-
matské. Celé U h r y a C h a r v á t s k o s t a l y s e j e v i š t ě m u k r u t n o s t í
tatarských a podlehly hrozné zkáze. Současně zničeny a vyplněny
byly j i ž n í z e m ě p o l s k é, S a n d o m ě ř, K r a k o v i V r a t i s l a v v y p á l e n y.
N e j m o c n ě j š í z t e h d e j š í c h k n í ž a t s l e z s k ý c h, J i n d ř i c h P o b o ž n ý,

jenž byl zároveň i velkoknížetem krakovským, ve spolku s jinými knížaty slezskými a s rytířstvem ze západu přichozím zastoupil Tatarům cestu, ale zahynul v bitvě u Lehnice (1241). Po této bitvě Tataři, narazivše na dobře opatřené hranice české, obrátili se na Moravu, kde se marně pokoušeli dobýt pevné Olomouce. Zpustošivše zemi ustoupili do Uher, odkudž Batu na zprávu o smrti velikého chána odtáhl na dolní Volhu, kde založil stát Zlaté hordy čili Kipčák (se sídlem v Saraji), který, ač sám závislý na velikých chánech, čili Veliké hordě, držel v závislosti své téměř celou Rus (kromě Novgorodu).

Bitva
u Lehnice
(1241).

Zlatá horda.

Tataři neměli ničeho v dosavadních řádech ruských, ale vybírali od všeho obyvatelstva těžké daně. Chánové zasahovali do četných rozbrojů mezi knížaty, zvláště šlo-li o udělení stolce velkoknížecího, který udílen tomu, kdo mohl nejvíce zaplatiti. Tatarská nadvláda nad Rusí zanechala po sobě trvalé stopy v jazyce ruském, ve způsobě vlády knížecí a v mravích a zadržela kulturní rozvoj Ruska na dlouhé doby.

Tatarská
poroba
Rusi.

O svržení jha tatarského s pomocí západu pokoušel se toliko kníže vladiměřsko-haličský Daniel (1245—1264). Doufaje nabýti vlivem stolice papežské válečné pomoci západního křesťanstva, slíbil provést sjednocení (unii) pravoslavné církve svého státu s církví římskou. Za to dostalo se mu koruny královské (1255). Když však k očekávané křížové výpravě proti Tatarům nedošlo, Daniel unii opět zrušil. Jsa nucen setrvaťi v poslušenství tatarském, usiloval povznést zemi zpustošenou a vyliďněnou; zakládal nová města a hrady a volal do nich osadníky polské a německé, jimž uděloval rozličné výsady podobně, jak to činili tehdy panovníci čeští.

Daniel
Haličský
(1245 až
1264).

Německá kolonisace v Polsku a v Uhrách. Podobně zvelebovali své zpustošené země (a zároveň snažili se povznést své finance) i knížata polská, zakládající hojně vesnice i města na právně německém, hlavně magdeburském, a osazující je osadníky německými. Příkladu jejich následovali velmožové světského i duchovního stavu. V Polsku německé měšťanstvo sice zvyšovalo kulturní úroveň obyvatelstva domácího, ale národnostně bylo dosti nebezpečné, zvláště když z něho čilý Krakov začal rozhodovati o stolci velkoknížecím. Vedle Němců stěhovali se do Polska již od výprav křížových Židé, na západě pronásledovaní.

Německá
města
v Polsku.

Židé
v Polsku.

V Uhrách Bela IV. (1235—1270) volal do zpustošené země osadníky německé a italské. Zakládal pro ně města s výsadami na způsob práva německého nebo městům dotavadním svobody rozmnožoval. Na Tise usazení Kumáni, kteří prchli před Tatary. Uhry brzy se zotavily z pohrom, tak že Bela IV. mohl se pustiti v zápas o dědictví babenberské a zmocniti se srbské Mačvy, západ. Valachie (banátu severního) a sev. Bosny.

Bela IV.
(1235 až
1270).

Výboje mongolsko-tatarské přes hrozné zhouby značně rozšířily obzor evropského lidstva po světě. Benátčan Marco Polo uvedl kurii papežskou, jež doufala, že Mongoly získá křesťanství, ve spojení s džingischánem Kubilajem, sídlícím v Číně (ok. r. 1275), a sepsal velececný cestopis. Po něm i jiní Evropané, zvláště misijní řádu františkánského, pronikali daleko na východ asijský a přinášeli zprávy o ohromné říši čínské (Kataj) a o zlatonosném ostrově Zipangu (Japan).

Přehled.

Úspěchy, jichž nabyl Innocenc III., nebyly trvalé. Císař Fridrich II. přihlásil se znova o panství nad Itálií. Císař se neopíral tolik o Německo, kde jednotlivá knížata nabyta již přílišné nezávislosti, nýbrž o pevný stát neapolsko-sicilský. Mezi Fridrichem II. a papeži rozvinul se vášnivý zápas. Rod štaufský byl konečně poražen a zničen, ježto papežové našli mocné spojence, hlavně městské republiky vlášské a rod Anjou. Následek zápasu byl, že Itálie i Německo zůstaly politicky rozervány, nemajíce jednotící moci ústřední. Při tom však obě země značně pokročily hospodářsky. Vlaši vedou obchod evropský; jejich města bohatnou a jsou první střediska nového systému kapitalistického. Německý národ našel v jednotlivých teritoriích říšských podklad dalšího vývoje; hansa německá ovládala obchod severoevropský, řád rytířů německých a mečových stával se mocným činitelem, odlučujícím Slovanstvo od břehů baltských. Kolonisace německá proniká na východ do zemí slovanských. Slované současně z východu byli zastiženi těžkou pohromou nájezdu tatarského, který sice se zarazil u zemí českých, ale ochromil na dlouho vývoj Slovanů východních. Papežové zničili rod štaufský, nezískali však sami plného vítězství, jsouce stísněni novým soupeřem, Francií. Ve Francii dynastie Kapetovců scelila říši v jednotný stát a spěla k monarchii absolutní. Král počal se proti živlům feudálním opíratí o byrokracii právnický vzdělanou a rozšiřoval značně úkoly ústřední moci státní. Moc králů v anglických, když ztratili většinu držav na pevnině, se zmenšila; odpor stavů proti jejich špatnému hospodářství vedl k počátkům parlamentní soustavy. V obou státech, ve Francii i v Anglii, vzrůstal odpor proti panovačství a universalismu moci papežské. Zvláště král francouzský Filip IV. utkal se v těžkém sporu s Bonifácem VIII. Zápas skončil vítězstvím státní moci; nástupcové Bonifáce VIII. podlehlí vlivu francouzskému a usídlili se v Avignoně. Zdálo se, že Francie dosáhne hegemonie v křesťanstvu západním. Vymření přímé větve Kapetovců a nový těžký zápas s dynastií anglickou zastavil však ve 14. věku tento rozmach moci francouzské.

ČÁST ŠESTÁ.

Habsburkové a Lucemburkové. Velké koncily reformní.

1. Rozvoj moci české v 13. věku.

Poměry ústavní. Století třinácté jest v zemích českých dobou zásadních změn v životě veřejném i společenském. Spory o trůn v rodě Přemyslovců přestaly; poměr koruny české k říši byl upraven tak, že císařové vzdali se nároků na jakékoliv zasahování do věcí českých. Při tom král český však zachoval vynikající postavení mezi knížaty říšskými, hodnost nejvyššího číšníka a právo voliti krále římského. Trvalé styky s říšskými knížaty ostatními vedly ovšem k tomu, že dvůr krále českého ve 13. století značně se poněmčil, zvláště za krále Václava I. (1230—1253), jenž zval k sobě německé turnajníky a minnesängry.

Václav I.
(1230 až
1253).

Změněnému postavení panovníka českého na venek odpovídaly také značné změny ústavní v zemi. Poměry doby předchozí význačoval neukázněný ráz moci panovníčí; naprostý despotism se střídal často s úplnou slabostí moci ústřední. Ve 13. století vznikají základy nového řádu stavovského.

Šlechta. Vedle stavu duchovního ustavuje se ve 13. věku pevněji stav šlechtický. Většina rodů panských nabyla vynikajícího postavení ve službách knížecích, získala rozsáhlé statky v zemi přízní panovníkův a využitím moci, které poskytovalo dočasné nebo trvalé držení úřadů krajských. V ovzduší dvora královského členové těchto rodů podléhali vlivu rytířské vzdělanosti západní. Stavěli si hrady zděné na místech těžko přístupných, dávali jim jména německá a zvali se sami po nich (Rosenberkové, Vartembkové, Valdštejnové, Pernštejnové atd.). Podle vzorů cizích počínali užívatí erbů jako trvalých znaků rozrodu rodinného. Tak vznikal dědičný stav panský, s počátku cizím mravem ostatnímu prostředí národnímu odcizený. Vedle něho počínal se ustavovati, ovšem s menší určitostí, stav šlechty nižší z živlů různých, jednak ze svobodných obyvatelů země, kteří uchovali si spolu se zemanským statečkem osobní nezávislost, jednak z ozbrojených družstev knížat a velmožů, kteří jednotlivým klientům, často původu nesvobodného, dávali výsluhou dvory a poddané.

Stav
šlechtický.

Německá
jména.

Šlechta
nižší.

Šlechta vyšší i nižší tvořila ozbrojenou vrstvu v národě a stávala se v 13. věku stavem dědičným, jemuž panovník příznával mnohé svobody. Zároveň zvykem nenáhlým vznikalo t. zv. právo zeme

Výsady
šlechtické.

Právo
zemské.

s k é, jako právo svobodných obyvatelů z e m ě. Šlechtic hledal svého práva u s o u d u z e m s k é h o, na němž nerozhodoval jen král, nýbrž shromáždění šlechtici. Bez rozhodnutí práva zemského král nesměl zbavit svobodného obyvatele země majetku, nesměl vynucovati na něm dávek. Šlechtic platil berni koruně vůbec jen jako mimořádnou pomoc v určitých případech, nebo když sněm obecný k tomu svolil. Berni tu platil vždy jen z půdy r u s t i k á l n í. Vlastní dominikál šlechticův byl v zásadě vši daně prost.

Poměry
církevní.

Poměry církevní. Duchovenstvo české ještě ve dvanáctém věku nebylo přesně odlišno od stavu světského. Žilo většinou v manželství, kníže i velmožové dosazovali a sesazovali hodnostáře církevní, brali podíl na důchodech kostelů. Jednotliví vynikající duchovní, jako biskup olomoucký J i n d ř i c h Z d í k (1126—1150), syn letopisce Kosmy, snažili se sice povznést úroveň kněžstva, ale větší sebevědomí stavu duchovního jeví se v Čechách teprve na počátku 13. věku. V letech 1215—1222 biskup O n d ř e j svedl s králem Přemyslem I. prudký zápas o vynětí veškerého stavu a zboží církevního z vlivu moci světské. Král byl nucen ustoupiti, duchovenstvo se stává také v Čechách znenáhla stavem s v ě p r á v n ý m, podléhajícím jen soudům duchovním. Skutečně však zachovali si králové v Čechách větší moc nad statky církevními nežli kdekoliv jinde. Nevzdali se nikdy práva, vybíratí od duchovenstva mimořádné berně a hleděli na zboží kostelů a klášterů královského založení podobně jako na s t a t k y k o m o r n í.

Řády
mnišské.

Život církevní rozvíjel se v Čechách tehdy velmi rychle a bohatě. Již ve 12. století vedle řehole benediktinské vznikaly v zemích českých kláštery p r e m o n s t r á t s k é a c i s t e r c k é, v 13. století působily tu mocně ř á d y ž e b r a v é na probuzení zájmu náboženského v širších vrstvách. Řády rytířské, j o h a n n i t s k ý a t e m p l á ř s k ý, nabyly v Čechách hojně statků; za Přemysla Otakara I. vznikl tu samostatný řád k ř i ž o v n í k ů s č e r v e n o u h v ě z d o u. V době té stála v popředí ruchu náboženského v zemi bl. Anežka, sestra Václava I., zakladatelka prvního kláštera klarisek v Praze.

Umění
výtvarné.

K poměrům církevním pojí se také vznik významnějších památek u m ě n í v ý t v a r n é h o. Vedle prostých r o t u n d (viz obr. 23.) a k o s t e l í k ů r o m á n s k ý c h, s nimiž se spokojovala doba starší, vznikají v 11. a 12. století stavby nákladnější, jako basilika sv. Jiří na hradě pražském nebo chrámy ve S t a r é B o l e s l a v i (z něhož zachována jen krypta a apsida), v Z á b o ř i, v D o k s a n e c h (viz obr. 24. a 25.) a v T e p l é. Při kostelích klášterních a kapitulních vznikaly uměle vyzdobené c h o d b y k ř í ž o v é, na př. dosud zachovaná v ženském klášteře v P ř e d k l á š t e ř í u T i š n o v a. Slohem románským stavělo se v zemích českých po celé 13. století, současně vniká sem však také

již sloh gotický. Nejzajímavější památka slohu přechodného v zemích českých jest klášterní chrám v Třebíči, kapitulní síň v Oseku, kostely sv. Františka a bl. Anežky v Praze.

Stav městský. Rozvojem moci šlechtické a církevní zmenšen byl značně hmotný podklad moci panovnické; velká část statků knížecích byla ztracena ve 12. věku, a v době následující stále nové kusy půdy královské přecházely do vlastnictví šlechtického nebo církevního, ať již darem nebo z á s t a v o u. Proto Přemysl I. a jeho nástupci hledali nový zdroj příjmu a moci z a k l á d á n í m o b c í m ě s t s k ý c h. Města vznikala v Čechách nejčastěji přímo povoláním měšťanů z Němec. Král dával cizím osadníkům zpravidla na statcích korunních místo a půdu k založení obce, která měla žítí podle německého práva městského. Vrchní dozor míval nad městy podkomoří královský, který vedl dvorskou správu finanční. Soudu městskému předsedal rychtář, někde dědičný, někde králem dosazený. Města vznikala tak v zemi jako ostrovy práva cizího, nejčastěji magdeburského nebo norimberského. Vedle měst královských záhy vznikala města, založená vrchnostmi duchovními a šlechtou, ježto hojně příjmy, jež plynuly pánovi z průmyslových a obchodních podniků měšťanstva, lákaly k zakládání měst. Hlásí se ve 13. věku v Čechách mnohá ovšem na starých hradištích krajských. Zvláštního významu pak nabyla města hornická. Objevením bohatých dolů stříbrných v Jihlavě a jinde staly se Čechy v 13. věku zemí stříbrem neobyčejně bohatou, která k sobě lákala horníky se všech stran. Stát český tím bohatl a také král měl z věci té zisk veliký, bera z dolů značné dávky urbenní.

Zvláště složitý a ne zcela objasněný byl vznik měst pražských. Již ve 12. století vznikal se pod hradem pražským na obou březích Vltavy ruch průmyslový a obchodní tak, že za krále Vladislava se jevilo prospěšno, spojití oba břehy trvalým mostem (most královny Jitky). Němečtí kupci, mezi nimiž bylo dosti živlů románských, tvořili již ve 12. století samosprávnou obec s vlastním soudnictvím. Domy jejich byly soustředěny jednak kolem kostela sv. Petra na Poříčí, jednak kolem dvora knížecího v Týně. Již tenkrát tu asi bylo tržiště (pozdější náměstí staroměstské), kolem něhož rostla městská osada. O něco později rozšířilo se toto město o čtvrt svatohavelskou. Král Václav I. obehnal ji zdí a dal jí právo norimberské. Splynutím obou těchto útvarů vzniklo Staré město pražské. Na Malé Straně král Přemysl Otakar II. kolem roku 1257 založil město, vypudiv odtud dávné obyvatelstvo podhradské, a nadal je právem magdeburským.

Kolonisace venkovská. Města hrazená stala se oporou moci panovnické po stránce finanční i vojenské. Přinesla do země nový ruch hospodářský. Stará soustava velkostatků, kde na panských dvorcích se soustředila výroba průmyslová i zemědělská, ustupuje dle práce mezi venkovem a městy. Peněžní hospodářství si razí cestu vedle starších poměrů naturálních také na venkově, kde dochází k překotné činnosti kolonisační. Na půdě velikých hvozďů v zemi i na pomezí

Zakládání
měst.

Podkomoří.

Hospodářství
peněžní.

vznikaly četné osady podle práva německého (zákupného, purkrechtního).

Kolonisace německá na mnohých místech zatlačila slovanské obyvatelstvo původní, zvláště při severních a západních hranicích země. V celku však přispěla k povznesení stavu poddaných. Záкупné právo zavádělo se postupně také do osad starších, otroctví zmizelo v 13. stol. z Čech vůbec. Podle vzoru městského také v obcích venkovských vyvíjela se značná míra samosprávy.

Horlivou činností kolonisační především v y š š í š l e c h t a nabyla moci veliké. Na území bývalého hvozdu pohraničního vznikala největší dominia šlechtická, veliká, ucelená panství mocných rodů, kdežto uvnitř země držení půdy zůstalo více roztržštěné. Rozvojem sil hospodářských uplatnila se veliká rozloha království v poměru k rozdrobeným územím západního Německa. Proto teprve v 13. století král český se dostává do popředí dějin střední Evropy, zvláště když se Přemyslovcům podařilo získati také vládu v zemích alpských.

Tataři. Václav I. a Přemysl II. Za V á c l a v a I. (1230—1253) byly země české i rakouské roku 1241 ohroženy útokem tatarským. Král Václav opatřil však obranu země tak, že vlna nájezdu tatarského, ze Slezska hroící, se odrazila od Čech. Zpustošivše Moravu, Tataři ustoupili do Uher.

Dědictví babenberské. Roku 1246 padl rakouský vévoda Fridrich Bojovný v boji s králem uherským, nezanechav mužských potomků. Hlásili se rozliční nápadníci bohatého dědictví, také český králevic Vladislav, manžel Babenberkovny Gertrudy; ten však zemřel již r. 1247. Císař i papež chtěli rozhodovati o osiřelých lénech babenberských. Konečně část stavů rakouských povolala do země r. 1251 králevice českého Přemysla, zvaného Němci O t a k a r e m. Přemysl ujal se vlády v Rakousích. Aby utvrdil právo své, pojal za manželku M a r k é t u, sestru posledního vévody babenberského. Když r. 1253 zemřel Václav I., spojil Přemysl II. (1253—1278) ve své ruce země české a Rakousy. Zatím stavové štyřští povolali do země štyrské krále uherského Belu IV.; ježto také Přemysl na Štyrsko si činil nároky, došlo k válce. V míru r. 1254 Štyrsko zůstalo Belovi, ale kraj Püttenský a Travensko z něho přiděleny byly vévodství rakouskému; Travensko stalo se pak základem Horních Rakous. Než šlechta štyrská vzbouřila se několikrát po tom proti panství uherskému a král český, poraziv Uhry roku 1260 u Kressenbrunn a, spojil skutečně ve svých rukou obojí vévodství. Když roku 1269 zemřel vévoda korutanský Oldřich z rodu Sponheimů, zdědil Přemysl II. také vévodství korutanské a větší část Kraňska. Nabyv také krajiny pordenonské ve Furlansku, český král vládl rozsáhlým krajům od Krkonoš až k moři Jaderskému.

Přemysl II.
(1353 až
1278).

Boj
o Štyrsko.

Poměry v Čechách. V Čechách Přemysl II. dbal pečlivě o zesílení moci panovnické. Čelil zejména rozchvacování statků korunních šlechtou a pečoval o to, aby zbytky hvozdu královských, ke kolonisaci vhodných, nebyly zcizeny; i osazoval na nich sám kolonisty německé, zakládal pevné hrady (Bezděz) nebo zřizoval kláštery, na př. Zlatou korunu. Rovněž četná města nová, jako Budějovice, Kolín, Chrudim, Čáslav a jiná, stávala se oporou moci panovníkovy a protivahou přílišné moci šlechty. Pečlivým hospodářstvím finančním a výnosem dolů stříbrných důchody královské vzrostly tak, že až do vzdálených krajů pronikala pověst o bohatství českého krále (král zlatý).

Kolonisace
královská.

Zemský soud právě v době Přemysla II. nabyt pevných rádu a ze zápisů o jeho jednání vyvinuly se desky zemské knihy, do nichž pod dozorem nejvyššího písaře zemského zapisovány žaloby (půhony) a nálezy soudu zemského a později také usnesení sněmu zemského. V jiných svazcích zapisovány byly smlouvy trhové, týkající se svobodného majetku zemského. Desky zemské staly se vzácným zařízením zemí českých, o které zřízení stavovské a bezpečnost nemovitého majetku v zemi pevně se opíraly.

Desky
zemské.

Stav šlechtický téžce nesl silnou ruku Přemysla II. Šlechta poznávala v bohatnoucím měšťanstvu německém soupeře. Uvědomovala si rozpor plemenný mezi živlem slovanským a německým, vyčítala králi, že příliš plodí Němce.

Národní
uvědomění.

2. První Habsburkové a poslední Přemyslovci.

Volba Rudolfa I. Postavení českého krále bylo tím stkvělejší, čím rozervanější byly politické poměry německé po pádu rodu štaufského. Bezmocný král římský Richard Cornwallský roku 1262 udělil Přemyslovi II. země alpské v léno. Slávu krále českého rozšířila dvojí výprava Přemyslova proti pohanským Prusům; při první roku 1255 založen Královec. Dovršiti moc mohla koruna císařská, a Přemysl II. doufal, že i té dosáhne pomocí papežovou, když roku 1272 Richard zemřel. Ale knížatům-volicům nezdálo se přenéstí korunu císařskou na panovníka tak mocného, jako byl Přemysl II. Neohlížeje se na hlas český, zvolili r. 1273 králem římským Rudolfa, hraběte habsburského, jehož rod měl četné statky na obou březích horního Rýna.

Volba
Rudolfa
Habs-
burského
(1273).

Pád Přemysla II. Přemysl II. brojil u papeže proti uznání volby Rudolfovy. Papež Řehoř X. však uznal Rudolfa, když se mu zaručil, že neobnoví politiky štaufské v Itálii. Skutečně nový král pomýšlel především na to, aby rodu svému zajistil větší moc teritoriální v Německu samém. Se souhlasem kurfiřtův prohlásil za neplatný změny v držení říšských lén, jež se staly od sklonku vlády císaře Fridricha II. V důsledku toho žádal na Přemyslovi vydání všech držav alp-

Spór
s Pře-
myslem.

ských, a když král český odepřel, dán byl roku 1276 do achtu říšského.

Vítkovci. S podivuhodnou obratností dovedl Rudolf nalézt spojence a spojití kolem sebe četné odpůrce Přemyslovy, šlechtu štýrskou a korutanskou, ale také některé rody jihočeské s mocnými Vítkovci v čele. Přemysl byl osamocen; král římský opanoval Rakousy až k Vídni a donutil odpůrce na podzim roku 1276 k míru, jímž Přemysl skutečně vzdal se všech zemí alpských. Mír ten však nebyl trvalý; již roku 1278 došlo k nové válce. Na Moravském Poli u Dürnkruť v den sv. Rufa (26. srpna) 1278 svedena bitva, v níž Přemysl II. byl poražen a zahynul. Vítězný král římský přes Moravu přitáhl až do východních Čech, kdež došlo k vyrovnání mezi ním a poručnickou vládou českou, v jejíž čele stála vdova Přemyslova Kunhuta a markrabě Ota Braniborský. Dědici trůnu českého Václavovi určena za manželku Guta, dcera Rudolfova; náhradou za útraty válečné vítězný král římský podržel Moravu na pět let. Za to byly země alpské pro Přemyslovce trvale ztraceny. S vůlí kurfiřtův odevzdal Rudolf r. 1282 Rakousy a Štýrsko svému synovi Albrechtovi v říšské léno; od té doby země ty zůstaly v dědičném držení rodu habsburského a podkladem jeho moci v Německu. Korutany a Kraňsko připadly současně spojenci Rudolfovu, Menhartovi, hraběti gorického, s nímž Habsburkové uzavřeli smlouvu dědickou.

Zmatky
v Čechách.

Počátky vlády Václava II. Za nedospělosti Václava II. (1278—1305) zavládly v Čechách poměry neblahé. Šlechta vyšší se snažila strhnouti na sebe moc v zemi, ohrožovala města a statky královské a utkala se v zápase s Otou Braniborským, který chráně zájmů koruny, nezapomínal zájmů vlastních. Chtěje se zabezpečiti osobou panovníka, Ota odvedl Václava do Branibor, zatím co v zemi řádily půtky vnitřní, mor a hlad. Ve zmatcích těch stavovské sebevědomí šlechty a předních hodnostářů církevních vzrostlo.

Jeho pád
(1290).

Mladý Václav vrátil se do země teprve roku 1283, když stavové vyplatili Otovi Braniborskému vysoké sumy na úhradu útrat poručenských. O vliv nad mladým králem jaly se zápasiti strany šlechtické, z nichž zvítězila strana Vítkovců, vedená obratným Závíšem z Falkenštejna. Závíš, pojav za manželku královnu-vdovu Kunhutu, stal se v letech 1284—1288 skutečným pánem země, obnovil moc koruny v Čechách i na Moravě a pomýšlel, jak se zdá, na obnovení nároků českých na některé země alpské. Proto Rudolf I., jehož dcera Guta se stala manželkou Václavovou, spojil se s protivnou stranou v Čechách a přispěl k pádu Závíšovu. Falkenštejn byl mladým králem, jehož nedůvěra vzbuzena, zajat a roku 1290 popraven. Václav II. podlehł pak

vlivu strany habsburské, než pouze na krátko. Neboť již roku 1291 zemřel Rudolf I.

Adolf Nassovský a Albrecht II. Touhou Rudolfovou bylo, aby zajistil rodu svému dědičné držení moci nejvyšší v Němcích. Naděje jeho se nesplnily. Kurfiřti, hlavně pod vlivem politiky české, nezvolili roku 1291 za krále římského vévody rakouského Albrechta, nýbrž Adolfa, hraběte Nassovského. Král Adolf Nassovský šel ve stopách svého předchůdce, snaže se získati rodu svému větší území v Durynsku a Míšni. Vzbudil tím však jen zmatky v říši a umožnil Albrechtovi Habsburskému, aby na ochranu řádů říšských proti němu vystoupil. Král český přiklonil se opět na stranu habsburskou. Adolf byl většinou kurfiřtů sesazen a zahynul v bitvě u Göltheimu ve Falci Rýnské roku 1298.

Adolf
Nassovský
(1291 až
1298).

Itva
u Göltheimu
1298).

Králem římským stal se Albrecht I. (1298—1308), panovník drsné ráznosti, který důrazně se snažil obhájeti zbylých práv císařských v Němcích. Snaže se uplatnití moc císařskou v Čechách, střetl se konečně i s Václavem II.

Albrecht I.
(1298 až
1308).

Vrchol moci Václava II. Král Václav II., i když dospěl věku mužného, byl těla slabého, nervů rozechvělých, ale vyznamenával se vůlí a důmyslem státnickým. K upevnění moci přispělo mu značně také to, že právě na sklonku 13. věku otevřela ložiska kutnohorská svá překvapující bohatství a stala se mocnou oporou komory královské. Kutná Hora stala se rychle svým významem druhým městem v zemi. S rozmnožením stříbra a se stoupající potřebou života hospodářského souviselo, že Václav II. roku 1300 podle vzorů italských dal od vládky mincířů raziti v Čechách dobrou těžkou minci, první groše, které rychle zatlačily tenké denáry (viz obr. 27.). V době té sepsáno bylo právo horní v Čechách a stalo se vzorem pro celou střední Evropu. Rozvoj života městského za Václava II. pokračoval a jevil se také v rozvoji vzdělanosti. Školy při kostelích pražských těšily se dobré pověsti v cizině, takže se již pomýšlelo i na zdvižení výsokého učení v Praze. K tomu však nedošlo. Za to rostoucí počet Čechů studoval na universitách vládky a v Paříži.

Václav II.
1283 až
1305).

Groše.

školy.

Vzrůst moci krále českého projevil se na venek, když Václav II. ovládl země polské. Polsko bylo tenkrát rozděleno neméně než na 23 knížectví, z nichž 12 bylo ve Slezsku. Ale právě v době největší rozdrobenosti zrodila se touha sjednoti součástky v jeden veliký stát. Hlavním nositelem této myšlenky bylo duchovenstvo polské. Síly jednotlivých knížat však nestačily na opanování a sjednocení celé země. Podařilo se to mocnému panovníku cizímu — českému králi Václavovi II.

Sjednocení
Polska
Václavem II.

Václav II.
králem
polským.

Václav II. byv povolán po smrti statečného Leška Černého († 1288), knížete krakovsko-sandoměřského, od německých měšťanů krakovských za knížete krakovského, šířil panství své také na jiné kraje polské. R. 1300 získal s rukou Alžběty Rejčky, dědičky Velkopolska, vládu v této zemi; v ostatních knížectvích dosáhl uznání své svrchovanosti. Tak sjednotil ve svých rukou celé Polsko a dal se korunovati v Hnězdně za krále polského. Nemoha vládnouti v Polsku osobně, svěřil vládu svým náměstkům, starostům, kterýchžto úřad udržel se v Polsku až do pádu říše polské.

Sklonek vlády Václava II. Zdálo se, že moc krále českého ještě v jiném směru vzroste, totiž získáním koruny uherské. Roku 1301 dynastie Arpádovců vymřela Ondřejem III. Již za jeho života Anjouovci neapolští, opíraje se o přízeň papeže Bonifáce VIII., vystupovali jako čekatelé trůnu uherského a zjednávali si přívržence zvláště v Chrvátsku. Strana jim protivná nabídla však po smrti Ondřejově korunu králi Václavovi II., jenž poslal do Uher svého dvánáctiletého syna Václava. Papež vyhlášoval však Uhry za léno stolice apoštolské a jmenoval prince neapolského Karla Roberta králem. V Uhrách nastal boj mezi obojí stranou; papež našel však horlivého spojence v králi římském Albrechtovi.

Válka
s Albrechtem
(1304).

Albrecht nesl těžce rychlý rozvoj moci Václavovy. Roku 1303 Albrecht vyzval Václava, aby se vzdal Polska i Uher a zaplatil mu vysokou sumu jako říšský regál horní nebo postoupil Horu Kutnou na šest let. Byv odmítnut s požadavky svými, vtrhl roku 1304 do Čech, marně pokoušel se však dobýti Hory Kutné. Zatím také Pjastovec Vladislav Lokýtek, který ztrativ dědičné državy v Polsku, uchýlil se do Uher, vrátil se do Malopolska s pomocí krále Roberta a zahájil boj proti českému panství. Václav II., nemoha boj na několika stranách vésti s úspěchem, odvedl r. 1304 syna svého z Uher a chystal se k útoku na země Albrechtovy. Než r. 1305 sklátila ho nenadálá smrt.

Smrt
Václava II.
(1305).

Václav III.
(1305 až
1306).

Konec Přemyslovcův a spory o trůn český. Václav III. (1305—1306), který se v útlém věku takto stal pánem trojí koruny, snažil se především odvrátiti nepřátelství Albrechtovo. Rovněž vzdal se koruny uherské a obrátil zřetel především do Polska. Na výpravě proti Vladislavovi Lokýtkovi byl však v srpnu r. 1306 v Olomouci úkladně zavražděn.

Když rod Přemyslovcův po meči vymřel, hlásil se o trůn především manžel nejstarší dcery Václava II. Jindřich, vévoda korutanský. Než Albrecht I. prohlásil Čechy za spadlé léno a pomocí strany habsburské, v níž vedle šlechty hrál také měšťanstvo pražské úlohu, uvedl na trůn syna svého Rudolfa. Rudolf Habsburský (1306—1307) však zemřel již roku následujícího, když mocí válečnou

Rudolf I.
(1306 až
1307).

vymáhal práva svá v jižních Čechách. Stavové zvolili po jeho smrti Jindřicha Korutanského (1307—1310), který byl však nucen hájit práva svého se zbraní v ruce proti Habsburkům. Jeho postavení bylo neočekávaně usnadněno tím, že Albrecht I. roku 1308 byl zavražděn svým synovcem Janem, jemuž upíral část dědictví. Jindřich Korutanský proto udržel se v Čechách. Čechy byly opět spojeny unií osobní s Korutanskem, Kraňskem a velkou částí Tyrolska; Jindřich však nedovedl na spojení tom založiti moc trvalou. Jeho vláda vzbudila v Čechách jen nové zmatky. Zejména dochází k bojům mezi německým patriciátem a šlechtou, která se pak tím snáze naplňuje národním uvědoměním českým. To jeví se také v písemnictví. Z doby té máme první pokusy o tvoření umělecké v českém jazyku (legendy, Alexandreis). Národnímu odporu proti německví dostalo se tehdy nejpádňějšího výrazu v české kronice rýmované t. zv. Dalimila.

Jindřich
Koru-
tanský
(1307 až
1310).

3. Počátky moci lucemburské.

Jindřich VII. a boj o trůn v Německu. Po náhlé smrti Albrechta I. většina kurfiřtů, nepřejíc rozvoji moci habsburské, nezvolila žádného z jeho synů, nýbrž Jindřicha hraběte lucemburského. Jindřich VII. (1308—1313) byl vychováním spíše Francouz nežli Němec. Podobně jako Rudolf Habsburský snažil se především zajistiti rodu svému větší území v říši, nežli bylo malé hrabství lucemburské. Neuspokojenost některých velmožů českých s vládou Jindřicha Korutanského umožnila mu získati korunu českou, zvláště když také mladší dcera Václava II., osmnáctiletá Eliška, u něho hledala ochrany. Eliška podala ruku synovi Jindřichovu, dvanáctiletému Janovi, a král římský udělil jim korunu českou jako léno. Roku 1310 moci lucemburské podařilo se skutečně vytlačiti Korutance z Čech a zemi ovládla nová dynastie lucemburská.

Jindřich VII.
(1308 až
1313).

Koruna
česká.

Jindřich VII. zatouživ po obnovení staré moci císařské, odebral se s nevelikým vojskem do rozervané Italie. Dosáhl korunovace v Římě, byl však zapleten do těžkého zápasu s neapolskými Anjouovci a zemřel náhle v Pise (1313). O nástupnictví došlo v Němcích ke krvavému zápasu mezi stranou habsburskou, která 1314 provolala králem vévodu rakouského Fridricha Sličného, a stranou lucemburskou, která současně zvolila vévodu bavorského Ludvíka. Strana habsburská s počátku měla větší čáku na vítězství, utrpěla však těžkou pohromu ve svých starých državách rodových vzbouřením se dláků švýcarských a utvořením jednoty švýcarské.

Smrt
Jindřicha
VII.
(1313).

Boj
o korunu
v Němcích.

Počátky jednoty švýcarské. Horský kraj mezi horním Rýnem, Rhônem a pohořím Jurským rozpadal se ve středověku na mnoho drobných panství duchovních i světských, počítaných částečně ke Švábs-

švýcarsko.

sku, částečně k Burgundsku. Habsburkové snažili se dosáti moci zeměpanské nad celým krajem. Naproti tomu selské obyvatelstvo kolem jezera Vierwaldstädtského, zvláště v Uri, Schwyzu a Unterwaldenu spojovalo se k hájení svobody. Za Albrechta I. obyvatelé »lesních kantonů« byli sice nuceni podrobiti se převaze moci habsburské, ale Jindřich VII. obnovil jejich výsady a podobně učinil Ludvík Bavorský. Proto horalé stáli na jeho straně. Vévoda rakouský Leopold byl od nich roku 1315 v soutěse u Morgartenu přepaden a na hlavu poražen.

Morgarten
(1315).

Jednota
švýcarská.

Bitva je památná tím, že tu poprvé zvítězila pěchota, sevržená v pevný šik, nad vojskem rytířským; zároveň stala se podnětem vzniku jednoty švýcarské. Lesní kantony uzavřely nový »věčný« spolek vzájemný, k němuž několik let potom přistoupil Lucern, kvetoucí města říšská Curych a Bern a selské obce Zug a Glarus. Habsburkové pokusili se potom ještě několikrát obnoviti své panství v oblasti jezer švýcarských, ale bez úspěchu. Jednota švýcarská zůstala obávanou mocí vojenskou a vyvíjela se jako útvar, od ostatního Německa stále více se odlučující.

Zápas Ludvíka Bavora s kurii. Nejdůležitějším spojencem Ludvíkovým byl český král Jan. Jeho pomocí Bavorovi podařilo se roku 1322 porazit a zajmouti Fridricha u Mühldorfu. Ludvík vyrovnal se v letech následujících se stranou habsburskou, došel uznání v celé říši a byl korunován v Římě. Pokusil se dokonce o obnovení práv říšských v Itálii. Tím popudil však proti sobě papeže avignonského Jana XXII., jenž nechtěl trpěti, aby byla obnovena císařská moc v Itálii. Došlo k novému zápasu mezi papežstvím a císařstvím. Jan XXII. stíhal Ludvíka klatbou a interdiktem; císař naproti tomu našel spojence mezi členy řádu františkánského, s papežem nespokojenými.

Mühldorf
(1322).

Jan XXII.
a Ludvík
Bavor.

Kurfiřtové němečtí roku 1338 prohlásili proti nárokům papežovým slavnostně, že král zvolený volbou samou nabývá veškerých práv panovnických bez ohledu na approbaci papežskou, a uzavřeli spolek vzájemný k obhájení toho názoru. Klatby papežské proti Ludvíkovi neměly valného účinku, pokud císař nenalezl nového, vážného soupeře z rodu lucemburského.

Spolek
kurfiřtů
(1338).

Jan Lucemburský
(1310. až
1346).

Jan Lucemburský. Vláda krále Jana (viz obr. 40) v zemích českých měla ráz zvláštní. Král dostal se záhy do sporů s vyšší šlechtou, která, vedena jsouc zejména rázným Jindřichem z Lipé, se snažila rozchvátiti statky korunní a pojistiti si rozhodující moc v zemi. Spory ty zostřily se ještě více, když také královna Eliška roku 1319 s manželem se znesvářila. Jan byl povahy dobrodružné, nezdomácněl nikdy v ovzduší českém; lesk dvora francouzského, s nímž byl sešvakřen, lákal ho k sobě, stejně jako ho ovládala snaha, naplniti svět podivem ke své zdatnosti rytířské. Došlo k tomu, že král dával vládu v zemi takřka v nájem několika velmožům, dlel skoro stále mimo zemi a vracel se jen ob čas, aby sebral nové peníze, vymáhal mimořádné berně, zlehčo-

val mince, prodával a zastavoval jmění korunní. Nejstaršího syna Václava odvezl v útlém věku do Francie, kde králevic přijal nové jméno Karla. Moc koruny poklesla tak na prospěch vyšší šlechty. Šlechta ta se stává uzavřenou skupinou, stavem panským, ovládajícím soud zemský a nejvyšší úřady (úřad nejvyššího purkrabího, komořího, soudce zemského) a tisknoucím do pozadí i zemanstvo i stav městský. Země neměla pevné ruky panovníkovy a moc byla namnoze nad právo. Králevic Karel, vrátiv se roku 1333 z ciziny jako zástupce otců s hodností markraběte moravského, snažil se čeliti rozvratu moci panovníčí a obnoviti pořádek v zemi. Poměry ty vylíčil nám podrobně zejména Petr Žitavský, opat kláštera zbraslavského v kronice, v níž později pokračovali František, kanovník Pražský, a Beneš Krabice z Veitmile.

Moc
panstva.

Markrabě
Karel.

Dynastická politika krále Jana. Neklidný Jan Lucemburský měl důležitou úlohu v politice evropské. Některé podniky jeho skončily nezdařem; jiné vedly k trvalému vzrůstu rodové moci lucemburské. Koruny polské, které jako dědic nároků přemyslovských válkou se domáhal, nenabyl; za to získal vrchní lenní panství nad většinou statečků pjestavských v Horním a Dolním Slezsku. Za válečnou pomoc přijal od Ludvíka Bavorského roku 1322 kraj chebský, který odtud jako zástava říšská zůstal při koruně české. Tehdy vymřel v Branibořích rod askánský a z dědictví jeho připadla Lužice Horní Janovi Lucemburskému. Pozoruhodnou obratností dosáhl Jan také, že Jindřich Korutanský dal jedinou dceru a dědičku svou Marketu za manželku druhorozenému princí českému Janu Jindřichovi. Marketa po smrti otcově roku 1335 podržela ovšem jen Tyrolsko, kdežto Korutany s Kraňskem na základě starší smlouvy rodinné připadly rodu habsburskému. Okolnost, že císař Ludvík podporoval vévody rakouské v nároku tom, zkalila vážně jeho poměr ke králi Janovi. K zjevnému nepřátelství došlo, když syn císařův Ludvík přiměl Marketu roku 1342 k tomu, že zapudivši českého prince, vzala si jeho samého za manžela proti všem řádům kanonickým. Jan Lucemburský, ačkoliv nedávno před tím oslepl, ujal se rázně zápasu s bavorskými Wittelsbachy. Styky s královským dvorem francouzským mu usnadnily cestu k papeži Klimentovi VI., který vyzval kurfiřty, aby na místo nehodného Ludvíka zvolili nového krále. Roku 1346 většina kurfiřtů skutečně zvolila proti němu Karla, králevice českého. Zdálo se ovšem, že lucemburský protikrál stěží dojde uznání v říši, zvláště když ještě téhož roku jeho otec, král Jan, skončil hrdinskou smrtí v řadách rytířstva francouzského u Křečaku (Crécy) v den sv. Rufa (26. srpna). Karel sám, raněn, vrátil se oklikou do Čech a chystal se k nové válce, jež měla rozhodnouti mezi ním a bavorským

Slezsko.

Dědictví
korutanské
(1335).

Jan Jindřich
a Markéta.

Karel zvolen
králem
římským
(1346).

Smrt
Janova
(1346).

soupeřem, když roku 1347 Ludvík na honu náhle zemřel, načež král český dosáhl za krátko uznání v celé říši.

4. Doba Karla IV.

Karel IV.
(1346 až
1378).

Osvětné snahy Karla IV. Karel (viz obr. 43 a 46) byl odchovanec dvorské vzdělanosti francouzské; dlouhými cestami nabyl širokého rozhledu a naučil se hlavním jazykům evropským. V mnohých věcech byl pravým opakem svého otce; nemiloval dobrodružných bojů a na- byv důkladného vzdělání, spíše si liboval v klidné práci vládní. Rád uchýloval se z ruchu dvora na Karlštejn, hrad vystavěný podle vzorů francouzských v údolí Berounky. Tam hřížil se v asketické roz- jímání, obklopen ostatky svatých, jež snesl z celého světa. Při tom nepostrádal zájmu o písemnictví světské. Napsal sám spis o příbězích svého mládí a z jeho podnětu vznikly latinsky psané kroniky *Pří- bíka Pulka vy z Radenína* († 1380) a *Vlacha*, slavného cesto- vatele, *Jana Marignoly*.

Karlštejn.

Písemnictví.

Universita
pražská
(1348).

Střední Evropa neměla do té doby vysokého učení; scholárové cho- dili si pro hodnosti akademické na university vlašské, francouzské nebo anglické. Roku 1348 Karel IV. založil v Praze v y s o k é u č e n í všech čtyř fakult. Příval žáků a mistrů ze zemí sousedních vedl záhy k tomu, že podle vzoru pařížského členové university pražské ustavili se ve čtyřech rovnoprávných národech. Národ b a v o r s k ý zahrno- val Jihoněmce, národ s a s k ý Dolnoněmce s Angličany a Seveřany, národ p o l s k ý pojímal v sobě také Míšňany a Slezáky, kdežto v národě č e s k é m byli zahrnuti obyvatelé zemí českých obou kmenů, spolu s přísluš- níky koruny uherské. Rozkvět vysokého učení podepřel Karel IV. za- loživ kolej, po něm kolej Karlovou nazvanou a bohatě nadanou statky.

Umění
výtvarné.

Praha, obvyklé sídlo Karlovo, stala se největším městem střední Evropy. Roku 1348 bylo jako třetí samostatná obec městská založeno N o v é m ě s t o P r a ž s k é, na půdě dotud jen nepravidelně osazené několika vesnicemi a kláštery. V obvodu nové obce vzrůstaly četné kláštery, jako na př. klášter františkánský u P a n n y M a r i e S n ě ž - n é anebo klášter v E m a u s í c h (viz obr. 44), kde Karel obnovil boho- službu slovanskou. Místo pobořeného mostu královny Jitky vystavěn nový m o s t k a m e n n ý (viz obr. 42). Starý chrám sv. Víta měl býti nahrazen velikou katedrálou gotickou; její stavba svěřena mistru francouzskému M a t y á š o v i z A r r a s u, po němž dílo dále vedl švábský mistr P e t r P a r l é ř z G m ü n d u, který vynikal také jako sochař (viz obr. 45). Při bohaté výzdobě kaplí na Karlštejně a na hradě pražském působili umělci cizí, jako malíři M i k u l á š W u r m s e r ze Š t r a s s b u r k u a V l a c h T o m á š z M o d e n y, vedle nich do- vední mistři domácí, jako D ě t ř i c h P r a ž s k ý (viz obr. 46). Vzdě-

lanost francouzská, kterou dotud Čechy přijímaly namnoze prostřednictvím německým, působila v době lucemburské bezprostředně na rozvoj vzdělanosti v Čechách.

Péče Karlova o země české. Z Francie přinesl si Karel IV. vyšší pojetí o úkolech státní správy a zasahoval činně do všech poměrů veřejného života. Již za života otcova r. 1344 vymohl, že biskupství pražské stalo se stolicí metropolitní, jemuž podřízen byl stolec olomoucký a nově zřízené biskupství litomyšlské. Prvním arcibiskupem pražským byl Arnošt z Pardubic, který s králem pečoval horlivě o povznesení církevního života v zemích českých.

Arcibiskupství
pražské.
(1344).

Moc královskou Karel posiloval tím, že vyplácel statky korunní, otcem zastavené, a prohlašoval je za nezczizitelné. K tomu konci především pánům zemským předložil roku 1355 návrh svodu zákonů zemských (*Majestas Carolina*), ale šlechta vzepřela se přijetí pevných řádů, jež hrozily trvale obmeziti její zvůli. Karel odporu toho nepřekonal, ale provedl přece důležité opravy ve správě a dovedl udržovati neklidné pány na uzdě, trestaje přísně rušitele míru. Podporoval obchod a zaváděl v Čechách dokonalejší vinařství francouzské. Země rozkvétala tím spíše, že mor, který roku 1348 zachvátil téměř celou Evropu, země české minul.

Majestas
Carolina
(1355).

Karel IV. staral se usilovně o rozmnožení moci svého rodu. Vévodství lucemburské ponechal svému bratru Václavovi, Moravu jako léno české druhému bratru Janu Jindřichovi; když ten zemřel (1375), o zemi se rozdělili jeho synové Jošt a Prokop. Karel sám vládl v ostatních državách rodu svého, které znamenitě zvětšil. Především získal sňatkem knížectví svídnické a javorské, čímž spojil celé Slezsko pod svrchovanost českou. Roku 1374 koupil Lužici Dolní a roku 1373 celé markrabství braniborské. Koruna česká stala se připojením těchto zemí největším útvarem státním v střední Evropě. Mimo to skoupil tehdy Karel rozsáhlá panství ve Falci Horní, v Míšni a v Durynsku.

Morava.

Braniborsko.

Říšská politika Karla IV. Nezapomínaje úkolů, jež mu ukládala důstojnost císařská, Karel chtěl Německo především zabezpečiti před zhoubou bojů o trůn římský. Na říšských sněmech v Norimberce a Metách roku 1356 dohodl se se stavy o vydání t. zv. zlaté bully, základního zákona říšského, který upravoval především volbu královskou a práva sedmi kurfiřtů (viz obr. 47).

Zlatá bulla
(1356).

Bylo to namnoze písemné stvrzení zvyklostí dotavadních, ale poprvé zvítězila tu zásada, že o volbě má rozhodovati většina hlasů. Místem volby určen Frankfurt nad Mohanem, místem korunovačním Čáchy; dvorské úřady přiděleny trvale jednotlivým kurfiřtům, kteří měli uměti nejen německy, ale také česky a vlašsky. Mezi kurfiřty pojištěno zvláště výhodné a téměř nezávislé postavení králi českému, jenž byl uznán prvním mezi kurfiřty světskými.

Současně snažil se Karel IV. zjednat klid v říši prohlášením **landfríků** a osobní návštěvou rozličných krajů.

V opuštěném Římě tehdy vystoupil proti šlechtě městské blouznivý mladík **Cola di Rienzo** jako samozvaný tribun lidu, vyvoláje vzpomínky na bývalou moc a slávu republiky. Roku 1350 přišel do Čech, aby Karla získal pro své sny o spojení Itálie a křesťanského světa pod vedením Věčného města. Karel nechtěl však třístiti síly své o spleť poměrů vládky a spokojil se s tím, že s malým průvodem roku 1355 navštívil Řím, kde přijal korunu císařskou. Přijetím koruny a **relatské** roku 1365 zdůraznil práva císařská ke království burgundskému, ale skutečně nedovedl zastaviti postupu moci francouzské v této oblasti. Právě v době jeho vlády rod **Valois** získal smlouvou důležitý kraj, zvaný **Delfinát** (**Dauphiné**). Kraj ten měl jako říšské léno zůstat v držení králeviců francouzských, zvaných odtud »dauphiny«. Rozklad bývalé říše burgundské byl úplný.

Rudolf IV.
(1358 až
1365).

Rudolf IV. Habsburský. Rod habsburský v 14. věku nezachoval sice korunu císařskou a utrpěl těžké ztráty ve Švýcarech, ale upevnil své postavení ve východních zemích alpských. Vévoda **Albrecht II.** získal **Korutany** a **Kraňsko** roku 1336; z jeho synů vynikl zvláště **Rudolf IV.**, zvaný **Zakladatel** (1358—1365), manžel **Kateřiny**, dcery císaře **Karla IV.** **Rudolf** získal r. 1363 s vůlí ovdovělé **Markety** **hrabství tyrolské** a ujednal s císařem v **Brně** roku 1364 **dědicí** **korunu** úmluvu mezi rodem habsburským a **lucemburským**.

Universita
vídeňská.

Rudolf IV. v mnohém ohledu napodobil císaře, snaž se účelnou správou povznést **země rakouské**. Podobně jako **Karel IV.** stavěl ve **Vídni** velkou katedrálu gotickou sv. **Štěpána** a založil roku 1365 **universitu**. Jeho bratři dělili se po smrti **Rudolfovy** vícekrát o **země zděděné**, vzrostlé přičiněním **Leopoldovým** o **Vorarlbersko** a **Terst**, který roku 1382 strásl **panství benátské** a dal se pod ochranu habsburskou. Na sklonku 14. století dalším dělením rod habsburský rozštěpil se na tři větve, **rakouskou**, **štýrskou** a **tyrolskou**.

5. Uhry a Polsko ve 14. století.

Karel
Robert
(1307 až
1342).
Ludvík I.
(1342 až
1382).

Poměry
hospodářské.

Politická
moc Uher.

Vláda Anjouovců v Uhrách. Smrt krále českého **Václava II.** (1305) a **potomní zmatky** v Čechách usnadnily vítězství **neapolských Anjouovců** v Uhrách. **Králové Karel Robert** (1307—1342) a jeho syn **Ludvík I. Veliký** (1342—1382), přicházejíce z kulturně pokročilého **Neapolska**, přinesli pokrokový způsob vládaření i do Uher. Rozmnožovali města a zvelebovali je, podporující **průmysl** a **obchod**. **Řemeslníci** byli ovšem většinou **Němci**. **Obchodu** prospívalo, že zaveden byl pořádek do **mincovnictví**. **Dukáty uherské**, ražené **Karlem Robertem** v **Kremnici**, staly se **mincí** hojně užívanou v okolní cizině. V **Petikosteli** založena bylo **universita** (1367).

Uhry, hospodářsky zesílené, záhy ukázaly i svou **politickou moc** **sousedům**. **Vláda Ludvíka I.** byla dobou největšího rozsahu říše **uherské**. **Valašsko**, **Multánsko** i **Bosna** uznávaly **vrchní moc** **krále uherského**; území **bělehradské** přivtěleno k **Uhrám**. **Benáts**

čané po dlouholetých válkách byli nuceni mírem r. 1358 postoupiti jim Dalmácie až k Dráči. Když však Ludvík přijal korunu polskou (1370) ochabl zájem a tím i vliv jeho na Balkáně.

Polsko za posledních Pjastovců. Podobně jako v Uhrách, také v Polsku vymření rodu Přemyslovců mělo trvalé následky. Vladislav Lokýtek stal se pánem země. Zatím však řád rytířů německých zmocnil se Pomoranska. Ve válce, která mezi řádem a Lokýtkem o to vznikla, dostalo se řádu pomoci českého krále Jana Lucemburského, jenž upevniv se v Čechách, vystoupil se svými nároky na korunu polskou jakožto dědictví po Přemyslovcích a sám osobně vypravil se do Polska. Proto také i přes vítězství Poláků nad řádem zůstalo Pomoransko řádu.

Syn a nástupce Lokýtkův Kazimír Veliký (1333—1370) vida, že Polsko není s to, aby odolalo Čechům a řádu rytířů německých, smířil se nejprve s králem českým Janem na sjezdě ve Vyšehradě uherském (1335); vzdal se tu nároků Polska na Slezsko ve prospěch koruny české a za to král Jan odložil titul krále polského. Od té doby potrvál v celku příznivý poměr mezi Kazimírem a Lucemburky; zvláště s Karlem IV. žil Kazimír v přátelství. Kazimír opanoval r. 1340 po vymření tamější dynastie Červenou Rus, část to království haličsko-vladiměřského, ale jinak byl panovníkem míru. Napodobuje ve vnitřní vládě své Karla IV. a spřízněné uherské Anjouovce, pečoval o udržení náležité rovnováhy mezi jednotlivými společenskými vrstvami, o hmotné povznesení měst a ochranu lidu selského, začez zván byl od šlechty »králem selským«. Zakládal četná nová města a vesnice, osazoval je osadníky cizími a starým městům uděloval právo německé. Měšťané bohatli řemesly, zvláště soukenictvím a obchodem, zejména průvozním, jenž byl veden od pobřeží moře Černého k moři Baltskému.

Kazimír Veliký pečoval i o to, aby jednotlivé části říše, které půl druhého století vyvíjely se samostatně, znovu srostly v pevnější celek. Aby zamezil odvolávání měst k soudům německých měst říšských, zřídil v Krakově nejvyšší soud pro záležitosti městské. Staral se i o lepší obranu Polska, jež nemělo bezpečných hranic přirozených; budoval četné hrady, opevňoval města, takže zastav při svém nastoupení Polsko »dřevěné«, umíraje opouštěl je »zděné«.

Ludvík I. Veliký králem polským. Kazimír Veliký dobyl Červené Rusi na Litvanech s pomocí krále uherského Ludvíka I., jemuž za to zabezpečil korunu polskou po své smrti.

Tak vyloučeny byly vedlejší větve Pjastovců z nástupnictví na trůně polském po smrti Kazimírově (1370). Ludvík I. jakožto král polský (1370—1382) nevalně prospěl Polsku, staraje se jen o to, aby po smrti jeho trůnu polského dostalo se některé dceři jeho, Marii nebo Hedvice. Proto udělil

Vladislav
Lokýtek
(1306 až
1333).

Kazimír
Veliký
(1333 až
1370).
Smír
s Čechy.

Červená
Rus.

Poměry
vnitřní.

Vnitřní ze-
silení státu.

Ludvík I.
králem
polským
(1370 až
1382).

r. 1374 šlechtě polské obecné privilegium, jímž poskytl jí různá práva a výhody na újmu moci královské.

Po smrti Ludvíkově za panovníci uznána byla (1384) mladší dcera Ludvíkova Hedvika. Marie, zasnoubená se synem císaře Karla IV., Zikmundem, již o něco dříve byla uznána za panovnici v Uhrách. Polští pánové přiměli Hedviku, že se provdala za velikého knížete litevského Jagella (1386). Tím získávalo Polsko vydatného spojence proti spojeným řádům pruskému a livonskému, ohrožujícím i Litvu, dosud pohanskou. Jagello, dav se před sňatkem pokřtiti, přijal jméno Vladislav a slíbil, že Litvu přivtělí k Polsku a národ svůj obrátí na víru křesťanskou.

Vladislav
Jagello
(1386 až
1434).

Gedy-
minovci.

Kultura
ruská
na Litvě.

Litva. Stát litevský vznikl v první polovici století 13. sjednocením kmenů litevských, sídlících nad Němenem a Vilijí, pod vládou Gedyminovců. Nebezpečí, hrozící kmenům téměř od řádu rytířů mečových, přimělo je, aby se spojili. Knížata jejich, bráníce se statečně proti výbojům řádů rytířů německých i mečových, zesilovala zároveň svou moc, podrobující si sousední knížata ruská, která u nich hledala ochrany proti Tatarům. Mnozí Gedyminovci přijímali pravoslavia Litva vůbec podléhala vlivu vyšší kultury ruské, tak že se zdálo, že živel litevský za nedlouho splyne s živlem ruským.

Kultura
polská
na Litvě.

Unie polsko-litevská a řád německý. Zvolením Jagella za krále polského Litva otevřela se vlivu církve a kultury západní, která počala tam pronikat i v rouše polském. Vladislav Jagello (1386—1434) obrátiv Litvu na víru křesťanskou zaváděl v ní znenáhla státní zřízení na způsob polský. Šlechtě litevské udělena byla práva a výsady šlechty polské; později přijata byla i do erbů šlechty polské a znenáhla se popolskovala.

Řád rytířů
německých
na vrcholu
moci.

Unie polsko-litevská velice posílila Polsko i Litvu proti společným jejich nepřátelům, Uhrům a rytířským řádům pruskému a livonskému. Řád rytířů německých dosáhl vrcholu své moci za velmistra Winricha z Kniprode (1351—1382). Ale pak nastal nenáhly úpadek, způsobený nespokojeností měšťanstva i šlechty. Roku 1409 vypukla »veliká válka« řádu s Polskem a Litvou, ve které spojená vojska polsko-litevská slavně zvítězila mezi Tannenberkem a Grunwaldem (15. července 1410). Nejblížším následkem tohoto vítězství bylo sice jen, že Litva opět nabyla nedávno ztracené Žmudi (kraj ležící severně od Dolního Němnu), ale vnitřní úpadek řádu rychle pokračoval, tak že řád, jenž dříve útočil, potom už se pouze bránil.

Bitva grun-
waldská
(1410).

Čeští
bojovníci.

V bitvě u Tannenberka v řadách polských bojoval značný počet námezdníků českých, z jejichž vůdců vynikal zvláště Sokol z Lamberka. Mezi českými bojovníky byl též Jan Žižka z Trocnova, jemuž »veliká válka« byla dobrou školou. Ovšem také v řadách vojska řádového byli žoldnéři čeští.

6. Doba Václava IV. Veliké schisma církve západní.

Dělení
zemí.

Poměry říšské za Václava IV. Císař Karel IV. zemřel roku 1378. Před smrtí určil mladším synům panství údělná, Zikmundovi kur-

řítství braniborské, Janovi pak Lužici Horní se Zhořeleckem. Ježto Morava zůstala v držení vévod Jošta a Prokopa, objímalo přímé panství nástupce Karlova, římského krále Václava, království české s Dolní Lužicí, Slezskem a menšími lény v Němcích. Později spadlo na Václava také Lucembursko. Měl tedy sedmnáctiletý král dostatečný podklad teritoriální, aby rozvinul panovnickou moc v říši; rozervanost poměrů znesnadňovala však od počátku jeho postavení. Marné pokusy o trvalý pořádek v pestré směsici otázek německých způsobily, že zájem králův o věci říšské ochabl, zvláště když také v Čechách měl vážné nesnáze.

Václav IV.
(1378 až
1419).

Poměry
říšské.

Poměry české; jednota panská. Václav IV. byl člověk prudký a vznětlivý. Vášnivě oddával se zábavě lovecké a nedosti krotil své rozmáry. Při tom chtěl opravdu vládnouti. Mnozí velmožové, vzpomínajíce dob krále Jana, kdy šlechta vládla zemí, nesli těžce, že panovník nedělil se o moc se stavem panským, nýbrž vybíral si za důvěrníky zemany a měšťany. K tomu ke všemu přidružil se prudký spor králův s arcibiskupem Janem z Jenštejna, když král chtěl zřídit nové biskupství ze statků kláštera kladrubského. Prudkosti králově padl tehdy (r. 1393) za oběť generální vikář Jan z Pomuk, horlivý obhájce práv církevních proti nárokům moci státní. Rok na to, 1394, nespokojení páni vešli tajně v jednotu s vévodou Joštem Moravským, a zmocnivše se krále, chtěli vězněním na něm vymoci změnu způsobu vlády. S pomocí říšských stavů německých vévoda Jan Zhořelecký vysvobodil sice bratra, ale v letech následujících boje mezi Václavem a jednotou panskou propukaly znova a oslabovaly vážnost královu doma i za hranicemi. Václav IV. podléhal rostoucí měrou svým vášním a vzbuzoval pohoršení nemírným pitím a svou prchlivostí.

Jan
z Jenštejna.

Jednota
panská
(1394).

Sesazení Václava v Němcích. V Německu, kam král po několik let nezavítal, počali na jeho nečinnost sváděti veškeru rozervanost poměrů domácích i italských. Roku 1400 konečně čtvero kurfiřtů porýnských prohlásilo Václava za zbavena trůnu a zvolilo kurfiřta falckého Ruprechta za krále římského. Zmatek tím však jen vzrostl. Ruprecht marně pokoušel se zjednatí si vážnost v říši výpravou do Itálie; nemaje dostatečné moci, našel uznání jen u malé části stavů a zůstal do roku 1410, kdy zemřel, králem jen podle jména. Václav IV. chystal se zakročití osobně proti němu a vymoci si v Římě korunovaci. Nerozhodnost a spory s bratrem Zikmundem, králem uherským, jenž roku 1402 dokonce Václava zajal a ve Vídni v zajetí držel, zmařily plány ty. Sváry v domě lucemburském otřáslý vůbec vážností dynastie

Ruprecht
Falcký
(1400 až
1410).

Zajeti
Václavovo
(1402).

v Evropě a země koruny české nenalezly již trvalého pokoje, zvláště když také náboženské otázky počaly mysli hluboce rozjitřovati.

Zlořády
v správě
církvevní.

Papežství avignonské a snahy reformní. V 14. století s y s t é m c e n t r a l i s a č n í ve správě církve dosáhl vrcholu a zároveň náklad-
nost dvora papežského měla následky zhoubné pro celé křesťanstvo. Jednotlivci kupovali v Avignoně důstojenství duchovní jen na zisk, dávající si úřady své spravovati špatně placenými vikáři. Zvláště dvo-
řané papežští hromadili ve svých rukou mnoho obročí, úřadů však osobně nikdy nezastávali. Mravní úroveň duchovenstva tím klesala, a to právě v době, kdy náboženské potřeby křesťanstva vzrostly.

Požadavky
laiků.

Rostoucí vzdělání, zvláště v městech, způsobilo, že laikům již ne-
postačovala trpná účast při bohoslužbě. Vzmáhající se zájem širokých
vrstev o otázky náboženské jevil se především častým přijímáním svá-
tostí, stavbou četných kaplí, oltářů, vzrůstem nábožných bratrstev a
pod. Zároveň se však hlásí také snaha o větší prohloubení duchovního
života. Lid žádá poučení kázáním; vedle víry v články předepsané
církví vystupuje v náboženství do popředí citová stránka (m y s t i k a).

Tomáš
ze Štítného.

I laikové, jako český zeman T o m á š z e Š t í t n é h o, který žil na
sklonku 14. století, sahají k péru, aby psali o věcech náboženských.

Reformace.

Znalost pí s m a s v a t é h o šíří se překlady a mnozí uvědomují si
rozpor mezi zesvětštělým životem duchovním a evangelickými zása-
dami chudoby a prostoty. Tak vzniká hnutí r e f o r m a č n í, t. j. touha
po návratu života církevního k ideálům původního křesťanstva.

Rehoř XI.

Veliké schisma papežské. Příčinu všeho zla viděli mnozí v tom,
že papežové opustili Řím, místo tradice apoštolské, a žili v »b a b y-
l o n s k é m z a j e t í« avignonském. Tak myslel také Karel IV. Tlak
veřejného mínění způsobil, že papež Ř e h o ř XI. r. 1377 se vrátil do
Říma k trvalému pobytu. Po jeho brzké smrti roku 1378 zvolili kardi-
nálové, částečně pod tlakem lidu římského, U r b a n a VI., který ne-
mínil opustiti Říma. Prudká povaha nového papeže působila však záhy
nevoli, zvláště u kardinálů francouzských, kteří těžce nesli, že papež-
ství má býti odňato jejich vlasti. Odřeknuvše se volby Urbanovy jako
vynucené, zvolili si papežem svého krajana K l i m e n t a VII. Tak do-
šlo k rozkolu (s c h i s m a t u) v církvi západní.

Schisma
papežské.

Avignon a Řím stanuly proti sobě jako dva nepřátelské tábory;
v obou utvořilo se kollegium kardinálské, papež zatracoval papeže.
K poslušenství papeže avignonského přistoupila většina národů r o-
m á n s k ý c h, k Římu přiklonil se namnoze svět g e r m á n s k ý a
s l o v a n s k ý.

Neústupnost obou stran způsobila, že rozkol trval dlouhá léta, neboť po smrti Urbana VI. a Klimenta VII. v obou táborech byli voleni papežové noví. Celé křesťanstvo trpělo nejistotou; následky finanční politiky papežské vstoupily před oči všech, když oba dvory se zvýšeným úsilím sháněly peníze. Obecně ujímalo se přesvědčení, že bude třeba reformy v hlavě i v údech církevních.

John Wiklif. Nejdůrazněji ozval se odpor proti přílišnému centralismu v církvi na půdě anglické. Hlavním mluvčím směru toho stal se professor university oxfordské, John Wiklif, učený scholastik. Wiklif již před schismatem tepal ostře poklesky církve a vystoupil s myšlenkami, jež znamenaly úplný převrat. Podobně jako před tím valdenští, snažil se bibli učiniti normou života křesťanského. Veškeré řády ji odporující měly býti odstraněny.

Wiklif
(† 1384).

Popíraje božský původ moci papežské, hospěl Wiklif k tomu, že viděl v obou papežích spolu zápasících spojence Antikristovy. Zavrhoval odpustky, zpověď soukromou, očištění, sliby řeholní, ctění obrazů a jiné řády a zvyky, o nichž se neděje výslovně zmínka v písmě svatém. Duchovenstvo nemá práva vládnouti laikům a má tudíž býti zbaveno statků i světského panování a žiti apoštolsky, v chudobě.

Pomocí potulných kazatelů šířil Wiklif názory své v Anglii, opíraje se o překlad evangelia, který sám pořídil. Po několik let nalézal mocné ochránce proti obžalobám z kacířství. Teprve když roku 1381 veliké povstání pracovního lidu otráslo Anglii, a Wiklif byl viněn, že je duševním původcem bouří a podvratných hesel komunistických, byl nucen opustiti Oxford. Psal však o věcech těch dále a vystupoval zvláště proti nauce o transsubstanciaci v svátosti oltářní. Zemřel roku 1384. Nauka jeho nenalezla v západní Evropě mnoho ohlasu, za to zasáhla tím hlouběji do vývoje poměrů náboženských v Čechách.

Bouře
lidu.

7. Jan Hus a jeho učení.

Poměry náboženské v Čechách. Zájem náboženský byl v Čechách již v době Karla IV. v širokých vrstvách probouzen kazateli, horlícími pro nápravu života křesťanského, jako byl Konrád Waldhauser a mystický nadšenec Milič z Kroměříže. Vrstevník Wiklifův, pražský scholastik Matěj z Janova, pronesl v učených spisech latinských řadu myšlenek opravných, zasahujících tak hluboko do poměrů církevních, že byl nucen některé odvolati. Hlavně mezi mistry českými na universitě pražské návrhy reformní nalézaly pochopení a vzbudily pozornost širších vrstev, když ujal se jich Jan Hus z Husince.

Předchůdci
Husovi.

Jan Hus.

Jako chudý scholár Hus roku 1396 dosáhl hodnosti mistra svobodných umění. Podle zvyku doby spojoval v následujících letech učitelskou činnost na fakultě filosofické (artistické) se studiem na vyšším odboru theologickém. Mezi českými mistry zaujal rychle postavení význačné; roku 1401 byl zvolen za děkana fakulty filosofické a roku 1403 zastával po několika měsících úřad rektorský. Tehdy byl již knězem a spolu kazatelem v nové kapli Betlémské, kterou Hanuš z Milheimu a obchodník Kříž založili roku 1391, aby v ní slovo Boží bylo hlášáno výhradně jazykem českým. Bylať většina kostelů pražských v rukou zámožného měšťanstva německého a český lid v Praze se hlásil teprve znenáhla ke svým právům.

Kaple
Betlémská
(1391).Jeroným
Pražský.

Hus v kázáních projevil se jako nadšený hlasatel mravní očištění křesťanstva a tepal důrazně zlořády zesvětštělého kleru. Pro vývoj jeho názorů náboženských mělo veliký význam, že seznámil se s theologickými názory Wiklifovými, jehož spisy přinesl do Čech z Oxfordu přítel Husův Jeroným Pražský. Z jejich zastánců vynikli zvláště mistři Stanislav ze Znojma a Štěpán Páleč. Hus sám nešel ve všem za Wiklifem, odmítaje jeho učení o svátosti oltářní a jiné kusy příliš převratné. Většinou souhlasil však s anglickým mistrem zvláště proto, že k podobným hlediskům dospěl sám vnitřním vývojem a vlivem domácích předchůdců, jako byl Matěj z Janova.

Wiklifism.

Proti učení Wiklifovu na universitě vystoupili však zdržlivější mistři, většinou Němci, a vznikly tak hlučné spory, že se věc donesla až do Říma. Proto arcibiskup Zbyněk Zajíc z Hasenburka, který do té doby byl podporoval opravné snahy Husovy, měl za povinnost zakročiti; nařídil r. 1408, aby opisy traktátů Wiklifových byly sebrány a úředně prozkoumány. Spory na universitě tím však nepřestaly, nýbrž rozjitřily se ještě více otázkou koncilu pisanského.

Snahy
koncili

isa (1409).

Dekret kutnohorský a koncil pisanský. Dlouhé trvání schismatu papežského a nezdařené pokusy o dohodu mezi Římem a Avignonem přivedly universitu pařížskou k názoru, že pouze obecný koncil může přinést rozhodnutí a zároveň opravu církve v hlavě i v údech. Absolutní moc papežů měla býti vůbec omezena častějším svoláváním koncilů. Myšlenka ta našla souhlas vlády francouzské, která navrhla, aby světské moci odřekly se obou papežů a obeslaly koncil svolaný na rok 1409 některými kardinály do italského města Pisy. Francouzské poselstvo získalo pro věc krále Václava IV. Arcibiskup Zbyněk však nechtěl se zřici poslušnosti papeže římského, a rovněž universita, kde pouze český národ s myšlenkou koncilu souhlasil.

Již před tím Čechové těžce nesli, že na jejich rodné půdě rozhořdují svou většinou tři národově cizí a že zejména Němci říšští zabírají nejlepší místa v kolejích a v hodnostech akademických. Hus, jsa hluboce proniknut cítěním vlasteneckým, užil spolu se svými přátely tedy rozhořčení krále nad odporem většiny universitní a v lednu roku 1409 vymohli v Kutné Hoře na králi dekret královský, podle něhož nadále národu českému při všech společných hlasováních na universitě měly náležeti tři hlasy a ostatním národům dohromady jen jeden. To znamenalo úplný převrat řádů vysokého učení. Veliké množství nespokojených cizích mistrů i studentů opustilo Prahu; odebrali se na jiné university, zvláště na nově založenou universitu Lipsko. Učení Karlovo přestalo tím býti mezinárodním a zůstalo jen střediskem učeného života v Čechách. Hus ještě téhož roku 1409 byl zvolen po druhé rektorem a universita prohlásila se pro koncil písanský.

Dekret
kutno-
horský
(1409).

Spor Husův s autoritou církevní. Koncil v Pise sešel se, ale neprovedl nápravy. Zvolil pouze nového papeže Alexandra V., jemuž se podařilo zmocnit se Říma. Ježto však papež římský Řehoř XII. došel ochrany v Neapolsku a avignonský Benedikt XIII. nevzdal se své důstojnosti, byli skutečně papežové tři. Arcibiskup pražský Zbyněk byl králem donucen uznati Alexandra V. S Husem a jeho stoupenci se však nesmířil. Roku 1410 dal spisy Wiklifovy jako kacířské spáliti a vymohl si bullu papežskou, již se kázání v kapli Betlémské a všude jinde v Praze mimo kostely farní zakazovalo. Když Hus zákazu se nepodrobil, vyslovil arcibiskup klatbu proti němu; způsobil také, že Hus byl k odpovídání obeslán do Říma. Věc vyvolala v Praze obecné vzrušení, neboť Hus byl oblíbeným u lidu kazatelem; posměšné písničky stíhaly arcibiskupa a sám král působil u dvora papežského ve prospěch Husův. Vliv arcibiskupův byl však silnější; roku 1411 zástupce papežův, kardinál Colonna, vyslovil klatbu proti Husovi, že se nedostavil k soudu. Spor arcibiskupův s Václavem IV. se tím zostřil. Král zabavil statky arcibiskupské. Zbyněk za to vyslovil interdikt nad Prahou a uchýlil se ke králi Zikmundovi do Uher, kde zemřel v září 1411.

Klatba
proti
Husovi
(1410.)

Interdikt
(1411).

Vzrušení náboženské v Praze rostlo stále. Myšlenky Wiklifovy šířily se v lidu zvláště proto, že Hus pečoval o jejich hlásání v jazyku domácím. Vedle učených traktátů latinských Hus psal o věcech náboženských po česku srozumitelně, užívaje mluvy lidové a zjednodušiv pravopis český. Proto nalezl oporu v širokých vrstvách lidu, když r. 1412 vystoupil důrazně proti prodávání odpustků křížových, jejichž výnosu nástupce Alexandra V., papež Jan XXIII.,

Hus
a písem-
nictví české.

Odpustky
Jana XXIII.
(1413).

Hus
na venkově.

užití chtěl na válku proti králi neapolskému, ochránci Řehoře XII. Hus ozval se tehdy tak ostře proti zneužívání moci papežské a proti základům papežství vůbec, že mnozí z jeho učených stoupenců, jako Stanislav z Znojma a Pálec, ho opustili a proti němu brojili počali. Došlo k hlučným projevům protipapežským; bulla odpustková byla spálena. Rozhořčení však stouplo ještě více, když německí konšelé na Starém městě dali popraviti tři účastníků bouří proti odpustkům; stoupenci Husovi velebili popravené jako mučedníky a utužovali se v odporu proti Římu. Dvůr papežský však vyhlásil novou, ostřejší klatbu proti Husovi a jeho stoupencům, nařídil zbořiti kapli Betlémskou a zastaviti bohoslužby všude, kde by Hus dlel. Ježto interdiktem zvýšilo se napětí, opustil Hus v listopadu 1412 Prahu a přijal pohostinství Jana z Ústí na Kozím Hrádku a v Ústí.

Ani na venkově však Hus neustal hlásati svých myšlenek a nalezl ve venkovském lidu jihočeském ochotné posluchače. Tak vzniklo v kraji na střední Lužnici druhé středisko směru wiklifského v Čechách.

Hus psal tehdy mnoho na obranu svých tvrzení, česky »Dcerku« a »Postillu«, latinsky traktát »O církvi«. Církev jest mu, jako Wiklifovi, neviditelným sdružením lidí určených k spáse. Hus žádal, aby veškerá správa církevní byla uvedena v soulad s božským zákonem, obsaženým v Písmě. V papežství viděl zřízení původu pouze lidského, které vlivem Antikristovým podlehl hluboké zkáze. Hlavou církve byl mu Kristus, nikoliv papež, o němž nelze věděti, jestli předurčen ke spáse a náleželi tedy k církvi právě. Vrchnosti světské přisuzoval právo reformovati kněžstvo blahobytem zkažené, ježto povinností křesťana jest, aby odporoval falešným řádům a pečoval o uskutečnění zákona božího. Každá vrchnost, duchovní i světská, zatvrzele trávající v hříchu, ztrácí před Bohem svou moc.

Při tom Hus odmítal rozhořčeně výtku kacířství a stál na tom, že neuchyluje se od platného učení církevního. Skutečně za kacíře prohlášen ještě nebyl a bulla papežská trestala ho jen pro neposlušnost; až do daleké ciziny pronikaly však pověsti o rostoucí heresii v Čechách. To pohnulo krále Zikmunda, že zasáhl do otázky Husovy.

8. Koncil kostnický.

Zikmund
králem
římským
(1411).

Svolání koncilu kostnického. Po smrti Ruprechta Falckého roku 1411 kurfiřti, prohlašující stolec královský za uprázdněný, zvolili za krále římského bratra Václavova Zikmunda, krále uherského. Zikmund dohodl se pak s bratrem v ten smysl, že Václavovi bylo zůstaveno právo, korunovací v Římě získati si titul císařský; Václav IV. se však k tomu neodhodlal; skutečná vláda v říši přešla na ctižádostivého Zikmunda. Jsa dědicem koruny české, Zikmund pokládal za svou povinnost, aby uklidil spory náboženské v zemi. Zároveň toužil po tom, aby vystoupil důstojně jako světská hlava křesťanstva. Tíseň, ve které se ocitl papež Jan XXIII. útokem krále neapolského na Řím, usnadnila císaři svolání nového obecného koncilu do Kostnice, kde

měla být řešena otázka schismatu a provedena náprava církve v hlavě i v údech. K tomuto koncilu pozval Zikmund také Husa, slibiv mu zvláštním glejtem bezpečnost na cestě a za pobytu v Kostnici. Hus byl hotov trpět za své přesvědčení; doufal také, že obecná nálada opravná usnadní mu, aby v akademické disputaci před nejvyšším sborem křesťanstva obhájil svých myšlenek. Proto na podzim roku 1414 vydal se do Kostnice.

Koncil
kostnický
(1414 až
1418).

Glejt
Husův.

Opravné snahy koncilu kostnického. Koncil kostnický byl četně obeslán a veliké naděje obracely se k němu. Skutečně také docíleno s počátku některých úspěchů, především ukončení schismatu.

Všichni papežové prohlášení za sesazené. Řehoř XII. podrobil se bez odporu; Jan XXIII., který se pokusil o útek z Kostnice, byl zajat a vězněn. Jen avignonský Benedikt XIII. setrval tvrdší při svém titulu papežském, ač se ho všichni dotavadní přívrženci odrekli. Koncil po krátkou dobu zůstal jedinou obecně uznávanou nejvyšší hlavou křesťanstva a chystal se k nové úpravě ústavních poměrů v církvi. Moc papežů měla být omezena církevními sněmy, jež se měly v pravidelných lhůtách scházeti. Různost názorů o tom ztížila však jednání podrobné a zvítězil názor, že by bylo lépe, aby se dříve vykonala volba nového papeže.

Odstranění
schismatu.

Roku 1417 zvolen byl od koncilu papežem kardinál Colonna, který přijal jméno Martin V. Nový papež ujednal se zástupci jednotlivých národů t. zv. konkordátů, v nichž učinil některé ústupky, a pak, uživ obecné únavy, rozpustil koncil roku 1418. Koncil kostnický neprovedl žádoucí opravy všeho církevního života; posloužil pouze moci papežské tím, že ji vyvedl ze slepé uličky rozkolu.

Marti
(1417
1431).

Odsouzení Husovo. Český kazatel dožil se záhy po příchodu do Kostnice trpkého zklamání. Jeho nepřátelé z Čech sočili na něho před rozhodujícími členy koncilu a dosáhli, že byl v prosinci 1414 uvržen do vězení. Místo volné disputace, po níž Hus volal, čekal ho soud a proces pro kacířství. Král Zikmund protivil se s počátku takovému porušení královského glejtu, smířil se však s věcí, maje zřetel k jiným otázkám. Hus byl vláčen po několika klášterích a žalářích; proces proti němu trval přes půl roku a český mistr projevil velikou sílu mravní. Vroucími a dojemnými dopisy z Kostnice povzbuzoval Hus svých věrných v Čechách. Ještě nežli byl zatčen, schválil přijímání pod obojí způsobou, které jeho přívrženec Jakoubek ze Stříbra v Praze zaváděl jako jediný správný způsob, papeži teprve před dvěma sty lety odstraněný. Při tom horšilo se stále jeho postavení, neboť ani u těch členů koncilu, kteří mnoho horlili pro opravu církve, myšlenky Husovy nenalezly ohlasu. Všichni viděli v nich zásady kacířské, jejichž provedení by znamenalo úplný rozvrat církevních a společenských řádů. Jednomyslně odsouzena byla dlouhá řada článků Wiklifových a žádáno bylo od Husa, aby je výslovně odvolal. Hus popíral náležitost celého řízení soudního; žádal, aby byl překonán doklady z Písma sva-

UVěznění
Husovo.

Přijímání
pod obojí.

Upálení
Husova
(1415).

tého a tvrdil, že mnohým uváděným článkům nikdy neučil, anebo aspoň v jiném smyslu. Chtěl se podrobiti slovu Božímu a nikoliv pouze autoritě koncilu. Koncil od Husa žádal prosté odvolání a prohlásil ho za kacíře. Dne 6. července 1415 zahynul Hus za své přesvědčení na hranici a rok po něm (16. května 1416) upálen byl i jeho přítel Jeroným Pražský, jenž se do Kostnice odvážil a stejně jako Hus šel na hranici s přesvědčením, že trpí nevinně za pravdu a hrdinský klid jeho vzbudil obecný obdiv.

9. Bouře husitské a koncil basilejský.

Odpor
proti
koncilu.

Vzrůst hnutí
husitského.

Bouře
pražská
(30. čer-
vence 1419).

Následky smrti Husovy. Smrt Husova vyvolala v Čechách veliké pobouření. Sněm český usnesl se (v září 1415) na protestu proti upálení Husova, k němuž 452 šlechticů přivěsilo své pečeti. Přívrženci Husovi zaváděli všude přijímání pod obojí způsobou (odtud název utrakvisté). Na fary dosazováni byli kněží husitští. Po venkově šířilo se hnutí husitské rychle mezi zemanstvem a lidem selským, jenž očekával zlepšení svých poměrů. Lid scházel se na výšínách, jimž dával jména biblická, jako Tábor, Oreb (u Třebechovic na Král. Hradecku) a p. Podle nich pak vytvořily se i strany Táborů a Orebitů. Když král Václav IV., jenž husitům přál, z podnětu svého bratra začal proti novotářům vystupovati, nastalo vření. Když zneuctěno bylo husitské procesí, vedené mnichem Janem Želivským, od konšelů novoměstských, vnikl rozhořčený lid do radnice, vyhodil konšely z oken radnice a pobil je (30. července 1419). Král Václav IV. uslyšev o bouři této raněn byl mrtvicí a zemřel (v srpnu 1419).

Zikmund
Lucembur-
ský.

Smrt jeho dodala odvahy radikálním přívržencům husitství k hroznému útoku na jeho odpůrce. Mnoho klášterů a kostelů, zvláště pražských, bylo jimi vydrancováno. Toto řádění nutilo mírnější živly starati se o obnovení řádné vlády královské. Avšak vyjednávání husitské šlechty a Pražanů s králem Zikmundem o zabezpečení nových řádů husitských nevedlo k cíli. Zikmund nechtěje činiti nijakých ústupků kacířům byl odhodlán zmocniti se trůnu českého i přes odpor Čechů násilně a přiměl papeže Martina V., že dal proti nim hlásati křížovou výpravu. To zastrašilo část husitské šlechty. Odpor proti Zikmundovi jala se organisovati Praha i bratrstvo Tábořské, v jehož čele stál zeman jednooký a později (od r. 1421) úplně slepý, Jan Žižka z Trocnova.

Strany husitské. Tou dobou bylo mezi husity již patrně několik odstínů čili stran, zakládajících se jednak na různém pojmání a rozvíjení základních názorů Husových, jednak na podmínkách

sociálních a hospodářských. Strany mírných husitů (utrakvisté, kališníci) nechtěly měnit základů dotavadního zřízení církevního, ani státního a společenského. Požadavky jejich vyjádřeny byly v t. zv. čtyřech artikulech pražských (z r. 1420): 1. Aby slovo boží bylo svobodně hlášáno; 2. aby svátost oltářní byla všem křesťanům pod obojí způsobou podávána; 3. aby světská moc kněžská přestala; 4. aby veřejné smrtelné hříchy byly od náležitých vrchností potlačovány. Poněvadž hlavním theologickým zástupcem mírnějších husitů byli mistři pražské university, proto slula strana tato také Pražany, ač mimo měšťanstvo hlásila se k ní i část panstva a rytířstva. Tito však nezřídka rozcházel se s Pražany vlastními čili s měšťany pražskými (i jiných měst) v rozličných otázkách politických a sociálních. Sympatie měšťanů pražských klonily se nezřídka k radikální straně husitské čili k Táborům, kteří rovněž měli několik odstínů. Mírnějším odstínem jejich byli na př. Orebité. Program Táborů, nazvaných tak podle jejich střediska, nově založeného města Tábora, směřoval ku provedení hlubokých změn ve zřízení církevním, státním a společenském. Táboři zvolivši sobě samostatného biskupa (Mikuláše z Pelhřimova) nestarali se o svoji příslušnost k církvi všeobecné. Za jediný pramen víry pokládali pouze Písmo sv. a zavrhovali tudíž na př. roucha bohoslužebná, vzývání svatých, a sloužili mši kdekoliv, a to jazykem českým. V názorech o svátostech značně kolísali. V ohledu politickém a sociálním byli někteří Táboři odpůrci monarchie a s počátku skoro všichni zavrhovali rozdíl stavovské, zvláště poddanství. K Táborům hlásilo se totiž s počátku zvláště řemeslnictvo, drobné zemanstvo a lid selský. Když však vedení v době válek uchopila se šlechta, zbyly mezi utrakvisty a Táboře rozdíl jen ve věrouce a zahraniční politice a tím v poměru k církvi obecné. Různé radikální sekty, jako byli Adamité, které pohubil Žižka (1421), byly jen dočasnými výstřelky hnutí husitského.

Mírní husité.

Čtyři artikuly pražské.

Táboři.

Adamité.

Války husitské. Žižka předvídaje nevyhnutelnou srážku husitů s králem Zikmundem, připravil závčas nevelikou, ale ukázněnou, vyvíčenou a nadšením pro obranu »zákona božího« planoucí branou moc, jejímž střediskem byl opevněný Tábor. Jádrem jeho »božích bojovníků« byli sedláci; proto vyzbrojeni byli cepy a podobnými zbraněmi, jichž dovedli snadno užívat. Nemaje potřebného nákladu na vystrojení vojska jezdeckého, zavedl Žižka nový způsob válčení válečnými vozy, kterých sice již dávno se ve vojstě užívalo, ale chránil se jimi toliko tábor. Žižka použil selských vozů i k útoku. Otušil vojsko své v pútkách se šlechtou králi Zikmundovi věrnou, z níž

Žižkovo vojsko.

Bitva
na Vítkově
(14. čer-
vence 1420),

u Vyšehradu
(1. listopadu
1420),

u Nēm.
Brodu
(6. ledna
1422).

Husité
a Polsko.

Boje husit-
ských
stran.

Porážky
křížákův

u Ústí
n. Lab.
(1426),

u Tachova
(1427),
u Domažlic
(1431).

nejmocnější byl Oldřich z Rožmberka. Když Zikmund (v létě 1420) s velkým vojskem křížovým a vojsky německých knížat obléhal Prahu, osvědčil se Žižka jako znamenitý vojevůdce. Obsadiv horu Vítkovu (od té doby Žižkov), odrazil útok nepřátelský (14. července), tak že Zikmund spokojiv se s korunováním na hradě pražském, jenž byl v jeho moci, zanechal Prahy nepokořené. Když pak král na podzim přitáhl na pomoc posádce vyšehradské, Pražany obležené, utrpěl značnou pohromu u Vyšehradu (1. listopadu 1420). O rok později dobyt byl Žižka stkvělého vítězství nad Zikmundem u Německého Brodu (6. ledna 1422), kterým vnější nebezpečí na delší dobu bylo zažehnáno. V moci Zikmundově však zůstala Morava, kterou Zikmund dal v zástavu svému zeti Albrechtovi, vévodovi rakouskému. Tím ochromen byl vývoj husitství na Moravě.

Zatím strany husitské, nabyvše rozhodné převahy nad katolickou stranou, prohlásily r. 1421 na sněmě časlavském Zikmunda za nepřítele národa českého, ustanovily za tím ní vládu a vyjednávaly s králem polským Vladislavem a velkým knížetem litevským Vitoldem o přijetí české koruny. Oba panovníci začali s husity jednati, aby králi Zikmundovi odplatili nepříznivé jeho rozhodnutí ve sporu Polska a Litvy s řádem rytířů německých. Po delším vyjednávání byl Vitold ochoten přijmouti českou korunu a poslal do Čech za sebe svého synovce Zikmunda Korybutoviče, jenž byl od husitů přijat za vladaře. Když však za nedlouho na to Vladislav a Vitold se Zikmundem se smířili, byl Korybutovič z Čech odvolán (1423). Mezi Pražany, kteří se přiklonili k straně Zikmundově a Táboři, kteří smír se Zikmundem zavrhovali, vypukla válka. Táboři sice zvítězili, ale smrt Žižkova (11. října 1424) způsobila nové rozbroje. Táboři sami roztoupili se na mírnější Sirotky, přívržence Žižkovy, pocházející hlavně z někdejších Orebitů, a na radikálnější, vlastní Táboři. Mezi Pražany zápasily o převahu strana mírnější (Příbramova) a radikálnější (Rokycanova). Přes tyto rozbroje sjednocovaly se strany husitské od případu k případu, aby svorně odrazily vnějšího nepřítele, totiž křížové výpravy z Německa. Roku 1426 dobyli Táboři a Pražané, vedeni knězem Prokopem Holým (nebo Velikým) a vrátivším se Zikmundem Korybutovičem, vítězství nad Sasy u Ústí n. Labem. Nedlouho po vítězství ústeckém zahájili husité pod vedením Prokopa Holého řadu výbojů východních výprav do vedlejších zemí koruny české i do jejího sousedství, aby husitství vynutili uznání a zabezpečili si trvalý vnější mír. Kromě těchto nájezdů porazili husité nové výpravy německých křížáků u Tachova (1427) a u Domažlic (1431). Rozháráná říše německá vůbec nebyla s to, aby pokořila Čechy.

Kompaktáta. Válečné úspěchy husitů měly za následek, že sousedé jejich toužili po smíru s nimi. Obavy před husity posilovaly proud, jenž se domáhal, aby se pokračovalo v církevních opravách, jak slíbeno bylo při rozpuštění koncilu kostnického. Papež Martin V. svolal tudíž r. 1431 nový koncil do Basileje. Smír s husitskými Čechy byla nejdůležitější věc; Čechové sami toužili po pokoji. Jednání slibně zahájené vrcholilo v t. z. v k o m p a k t á t e c h, t. j. podmínkách smíru, na nichž se usnesl sněm Čechů a Moravanů (1433) na základě čtyř artikulů pražských. Čechům a Moravanům mělo býti dovoleno přijímati pod obojí způsobou, ale jen dospělým osobám, které by si toho přály, při čemž kněží měli připomínati, že pod každou způsobou jest Kristus přítomen. Ostatní artikule pražské měly býti povoleny se značnými výhradami, které znamenaly téměř opak toho, co husité původně žádali. S podmínkami těmito nebyly spokojeny strany radikální. Poněvadž kromě toho vojska tábořská stávala se země těžkým břemenem, došlo k boji Táborův a Sirotků s panstvem a Pražany pod obojí i pod jednou, jenž rozhodnut byl bitvou u Lipan (1434, 30. května). Táboři a Sirotky byli tam poraženi a mezi mnohými hejtmany padl i Prokop Holý. Strana tábořská byla úplně ochromena. Strany mírné dokončily jednání s koncilem a s králem Zikmundem, ale tak, že některé požadavky odloženy k dalšímu jednání (na př. potvrzení Jana Rokycany, zvoleného sněmem za arcibiskupa). Po veřejném prohlášení kompaktát na sněmu jihlavském (1436) ujal se král Zikmund konečně vlády v Čechách, ale zemřel již r. 1437.

Koncil
basilejský.Kompak-
táta.Bitva u Li-
pan
(1434).

Výsledek bouří husitských. Bouře husitské přinesly prospěch zvláště šlechtě nižší a měštům, jež se obohatily statky královskými a církevními. Rozsáhlé statky církevní byly rozebrány skoro úplně. Moc královská byla oslabena na prospěch zemských stavů, kteří od válek husitských se stali trvalým a důležitým činitelem státního zřízení. Mezi stavy náleželi páni, rytíři a města královská, jež se stala rovnocenným činitelem politickým vedle stavů vyšších. Rytířům dostalo se zastoupení na větším soudě zemském, dotud pouze pány obsazeném. Lidu selskému přinesly války husitské spíše zhoršení než zlepšení jeho postavení. Odpor živlu německého proti husitství přispěl k rychlému dokonání úplného počesťení měst českých, zejména Prahy. Národní proud hnutí husitského proměnil stát český, národně dualistický, ve stát národní, ale to vedlo k značnému uvolnění svazku Čech se zeměmi vedlejšími, zejména německými Lužicemi a Slezskem, většinou německým. Přes to však přirozenou převahou vítězného živlu českého šířil se jazyk český zvláště v Horním Slezsku a stal se spisovným jazykem také na Slovensku.

Zemští
stavové.Vedlejší
země koru-
ny české.

Církevní
význam
husitství.

Ve stycích s Polskem byla jazykem diplomatickým čeština. — Husitství, které chtělo reformovati celé západní křesťanstvo, spokojilo se s malými ústupky rázu vnějšího a stalo se pouze trpěnou společností v lůně církve západní. Ale ani tyto ústupky nebyly mu zabezpečeny, ježto pro rozbroj papeže s koncilem basilejským nemohly dosáhnouti schválení papežského.

Rozbroj
koncilu
s papežem.

Koncil basilejský. Hlavní příčinou tohoto rozbroje bylo, že koncil chtěl provést hluboké změny ve správě církevní a oklestiti značně ústřední moc papežskou. Podle zásad, prohlašovaných již v Kostnici, koncil chtěl zůstat nejvyšší autoritou v církvi, které i papež měl podléhati. Proto hleděl se nový papež Eugen IV. (1431—1447) zbavit převahy koncilu. Používaje počátečního jednání s církví byzantskou o sjednocení, přeložil koncil do Florencie, kde s Řeky byla ujednána unie (1439). Většina účastníků koncilu zůstala však v Basileji a prohlásila konečně papeže Eugena IV. za sesazeného (1439) a zvolila protipapeže. Ale strana tato nedošla ohlasu u vlád světských a trosky koncilu rozešly se roku 1449. Tím dovršeno bylo vítězství papežského monarchismu nad hnutím koncilizáčním.

Konec
koncilu.

10. Výbojný postup Turků na poloostrově Balkánském.

Turci
osmanští.

Výboje
turecké
v Malé
Asii.

Usazení
v Evropě
(1354+).

Turci osmanští. Říše byzantská za Palaiologovců neodstranila všech latinských státeků na poloostrově Balkánském a přilehlých ostrovech. Nepřetržitě vzájemné jejich zápasy, jakož i boje s nitrozemskými státy slovanskými, umožnily Turkům osmanským na poloostrově Balkánském se usaditi a jej konečně podrobiti. Turci osmanští, jedna z nejbojovnějších hord turecko-seldžuckých, dostali se do Malé Asie za velikého nájezdu mongolsko-tatarského v polovici 13. století. Podle svého náčelníka Osmána, jenž jako vasal sultána ikonského založil si panství v západní Malé Asii, začali se nazývati Osmány čili Turky osmanskými. Když po obnovení říše byzantské (1261) vláda cařihradská zanedbávala Malou Asii, Osmani šířili tam své panství v území někdejší říše nikajské. Za občanské války byzantské zmocnili se r. 1326 důležité Brussy a asi po 10 letech Nikaj a Nikomédie, tak že panství byzantské v Malé Asii brzy přestalo. R. 1354 usadili se Turci trvale na poloostrově Balkánském v důležité Kallipoli. Osudné bylo, že právě asi tou dobou nastal úpadek (1355) v Srbsku, které dotud rostouc na účet říše byzantské, bylo přirozeným soupeřem expanse turecké na poloostrově.

Srbsko za Štěpána Dušana a po jeho smrti. Stát srbský vzrůstal ve 13. stol. neustále kořistě z tehdejších politických zmatků na poloostrově

Balkánském. Důležitým základem jeho moci byly bohaté, již Římanům známé doly na stříbro, zlato a jiné cenné kovy. Srbští panovníci těžili z nich pomocí Sasů, znalých hornictví, od konce 13. století. Vrcholu své moci dostoupilo Srbsko za Štěpána Dušana Silného (1331 až 1355). Král ten vmisil se do vnitřních rozbrojů v říši byzantské, dobyl v krátké době celé Makedonie (kromě Solunu), Albánie, Thesalie, Epiru a Akarnanie a dal se korunovati za císaře Srbů a Rhomaiů (1346). Arcibiskup pečský povýšen na patriarchu. Aby urovnal nestejně právní poměry v srbských a řeckých částech své říše, vydal Štěpán Dušan na říšském sněmě r. 1349 svůj proslulý Zákoník. Ten obsahuje zákony byzantské, v Srbsku již od dávna platné, ale vedle toho i staré zákony domácí a různé právní řády, přejaté ze západní Evropy.

Štěpán
Dušan
Silný
(1331 až
1355).

Zákoník
Dušanův
(1349).

Předčasná smrt Dušanova zmařila upevnění jeho říše. Za slabého syna jeho Uroše († 1371) rozpadlo se Srbsko v 11 samostatných států, ovládaných buď jednotlivými Nemanjiči nebo velmoži, kteří vynikli v době Dušanově. Právě v té době nový sultán turecký Murad, opav novav značnou část Thrákie, zřídil na půdě balkánské první tureckou provincii, zvanou Rumeli (Rumelie). Odtud podmaňoval si postupně drobná knížata srbská na jihu; mezi nimi byl i kníže Marko, opěvovaný v epických písních srbských. Konečně vzchopili se Srbové na obranu proti rostoucí moci turecké pod vedením Lazara, knížete vlastního Srbska. Ale Turci zvítězili 15. června v den sv. Víta (Vidovdan) v proslulé bitvě na Kosímpoli (1389); sultán Murad byl zavražděn od nějakého srbského velmože před bitvou, kdežto kníže Lazar byl v zajetí stat. Národní písně srbské neprávem přičítají porážku Srbů zradě srbského velmože Vlka Brankoviče. Severní Srbsko dostalo se pod vrchní moc Turecka. Horší následky měla bitva Kosovská pro Bulharsko, které sultán Bajezid r. 1393 proměnil v provincii tureckou a později naložil podobně i s vasalskými státy jihosrbskými.

Uroš
(† 1371).

Rum-ili.

Bitva
na Kosímpoli
(15. června
(1389)).

Pád Bul-
harska
(1393).

Bosna. Nejmocnějším státem srbským po rozkladu říše Dušanovy byla Bosna. Země tato bývala jevištěm neustálého zápasu vlivů západních a byzantských, k čemuž družilo se silně rozšířené bogomilství čili patarenství. Bůh Štěpán Tvrdko (1353—1391) stal se za rozbrojů po smrti uherského krále Ludvíka I. (1382) úplně nezávislým a rozšířil říši svou také do Dalmácie. R. 1377 dal se korunovati za krále na znamení, že se pokládá za dědice Štěpána Dušana. Ale po smrti Tvrdkově podlehl Bosna feudálnímu rozříštění na množství držav velmožských, vzájemně spolu zápasících. Velmož Štěpán Vukčič založil na jihu samostatné panství a začal se r. 1448

Štěpán
Tvrdko
(1353 až
1391).

ercego-
vina.

nazývati vévodou čili hercegem, odkudž území jeho dostalo název Hercegovina. Bosna byla v naprostém úpadku.

Bitva
u Nikopole
(1396).

Turci a státy křesťanské v I. polovici 15. věku. Od doby, co Turci začali šířiti své panství v Evropě, čím dále tím více voláno bylo na západě s různých stran po nové výpravě křížové proti nim. Došlo k ní skutečně r. 1396 a vedl ji král uherský Zikmund, neboť Uhry byly přirozeným soupeřem Turků na Balkáně. Nejednotnost velení zavinila velikou porážku křížáků u Nikopole (1396). Turecký sultán Bajezid však nemohl vítězství svého využítkovati, ježto mu nastával veliký zápas s asijským nepřítelem jeho Timurem Lenkem (čili Tamerlanem).

Panství
Timura
Lenka.

Bitva
u Angory
(1402).

Timur Lenk (= kulhavý) byl turecký válečný dobrodruh, jenž přecházejí ze služby do služby v troskách někdejšího státu Temudžinova, povzněl se konečně na mocného vládce střední Asie. Sídlem jeho byl kulturně kvetoucí a výstavný Samarkand. V posledních třiceti letech století 14. zbudoval rozsáhlou říši, jež sáhala od Eufratu až k Indu a od jezera Aralského až k oceánu Indickému. Výpravy jeho byly spojeny s neslýchaným vražděním a pustošením. Bajezid, háje svých držav v Malé Asii proti Timurovi, byl od něho poražen na hlavu a v bitvě u Angory zajat (1402). Pohroma tato prodloužila trvání křesťanských států balkánských, ale jenom na krátko.

Povaha
výbojů
tureckých.

Říše osmanská, překavši šťastně nebezpečné domácí nepokoje po smrti Bajezidově, obnovila svůj výbojný postup. Stát za státem uváděla v poměr vasalský nebo poplatný a konečně je proměnila v provincie, ponechávajíc obyvatelstvu značnou samosprávu, zvláště církevní. Panství turecké bylo namnoze očekáváno jako vysvobození z nekonečných vysilujících zápasů domácích i zahraničních a šířilo se proto nezadržitelně.

Jan VIII.
Palaiolog
(1423 až
1448).
Unie
florencská
(1439).

Císař byzantský Jan VIII. Palaiolog (1423—1448), vládnoucí už jen pouhým Cařihradem a jeho okolím, hledal pomoc na západě skrze stolicí papežskou a začal vyjednávat o sjednocení církve byzantské s církví římskou. Sjednocení toto provedeno bylo na koncilu ve Florencii r. 1439, ale narazilo na veliký odpor obyvatelstva ve všech zemích pravoslavných; unie zůstala proto bez účinku a upadla brzy v zapomenutí.

Bitva
u Varny
(1444).

Když smluvena byla unie florencská, počala se úsilovněji připravovati nová výprava křížová proti Turkům. Mladistvý král polský Vladislav III. (1434—1444), který r. 1440 zvolen byl také v Uhrách, podnikl r. 1444 tažení na osvobození Bulharska, ale výprava skončila se naprosto nešťastně bitvou u Varny, v níž mladý král zahynul.

Pád říše byzantské. Vítězství u Varny přimělo nového sultána **Mohameda II.** (1451—1481, viz obr. 16.), že provedl, co se dávno očekávalo, t. j. dobytí Cařihradu. Poslední císař **Konstantin XI.** opíral se hlavně o pomoc Italů; řecké obyvatelstvo chovalo se netečně, přejíc si spíše poroby turecké než »latinské«. Turci, pobořivše zdi cařihradské hrubou střelbou, vtrhli 29. května 1453 do města a tři dni je plenili. Císař Konstantin zahynul v boji. Sultán Mohamed II. rozbil v Cařihradě své sídlo a chrám Boží Moudrosti proměnil v mešitu.

Mohamed II.
(1450 až 1481).

Pád
Cařihradu
(1453).

Pád Cařihradu byl znamením, že Turci jsou pány poloostrova Balkánského, ač úplné podrobení jeho ještě na mnoho let se protáhlo. Staletými vzájemnými styky sblížily se živel řecký a turecký tak dalece, že Turci při pádu Cařihradu byli úplně proniknuti kulturou byzantskou. Říše osmanská napodobila ve svém státním zřízení říši byzantskou; byla říší římskou tureckého národa. Řekové záhy zaujali vynikající místa ve správě říše. Z nich vyvinula se nová řecká šlechta, **fanarioté** (podle cařihradské čtvrti Fanár).

Fanarioté

Nedlouho po pádu Cařihradu učinili Turci konec samostatnosti srbské (1459). Touž dobou dobyli posledních držav křesťanských v Řecku (kromě benátských) a na ostrovích. R. 1463 padla do jejich rukou Bosna, r. 1465 Hercegovina. Patarenská tamní šlechta přestupovala hromadně k islámu. Vévodové **valašští** a **multanští** stali se vasaly tureckými. Republika **dubrovnická** obratnou politikou zachovala si samostatnost, platíc Turkům jen poplatek.

Poslední
výboje
turecké na
poloostrově.

Zřízení říše osmanské. Říše osmanská byla stát vojenský, opírající se po způsobu byzantském o soustavu vojenských **lén** (timarů), jejichž držitelé, **spahiové**, konali službu válečnou s určitým počtem jezdců. Jádrem pěchoty skládalo se z jinochů původu křesťanského s počátku hlavně řeckého, obrácených k islámu, kteří sluli **janičáři** (jeni šeri = noví, mladí vojáci). Podrobené obyvatelstvo křesťanské bylo povinno jednou za 5 let odváděti určitý počet chlapců; kromě toho platilo daň z hlavy (**chardž**) a desátky z plodin **spahiům**, jimž i robotovalo. Proti přehmatům úředníkův a **spahiův** a proti řádění posádek janičárských nebylo dostatečné ochrany.

Vojenská
léna.

Daně.

11. Čechy a Uhry za králů národních a za společné dynastie Jagellovců.

Mezivládí. Po smrti krále **Zikmunda** (1437) stal se nástupcem jeho v Čechách, Uhrách i v říši německé jeho zef, vévoda rakouský **Albrecht II.**

Albrecht II.
(1437 až 1439).

Fridrich III.
(1440 až
(1493).

Guberná-
toři v Če-
chách a
v Uhrách.

Jiří z Po-
děbrad
jakožto gu-
bernátor.

Ladislav
Pohrobek
(1453 až
1457).

Jiří Podě-
bradský
(1459 až
1471).

Vnitřní
poměry.

Poměr Čech
k říši.

II. (V.), jenž však již 1439 zemřel na výpravě proti Turkům. Teprve po smrti jeho narodil se jeho syn Ladislav, zvaný proto Pohrobekem, jemuž poručníkem se stal jeho strýc Fridrich III. (1440—1493), dědičný pán zemí vnitrorakouských (Štýrska, Korutan a Kraňska), zvolený od kurfiřtů za krále římského. Ladislav byl uznán za krále v Čechách a po bitvě u Varny (1444) i v Uhrách. Po čas jeho nedospělosti vedli správu státní správcové čili gubernátoři, v Uhrách statečný bojovník s Turky Jan Hunyadi, v Čechách pak oblíbený náčelník utrakvistů Jiří Poděbradský.

Jiřího Poděbradského chválí vrstevník jeho Enea Silvio Piccolomini, pozdější papež Pius II., že byl muž ve věcech politických a válečných zkušený, spravedlivý a šlechtný, třebaš byl kacířstvím nakažen. Úmyslem Jiříkovým bylo zjednatí rozhodnějším utrakvistům, straně Rokycanově, trvalou převahu v zemi a na základě toho dosíci od papeže potvrzení kompaktát. Vybavil (1448) Prahu z moci strany katolické (Menharta z Hradce) a byv potvrzen r. 1452 od sněmu v hodnosti správce zemského, přinutil Táboře ku přijetí řádů utrakvistických. Jan Hunyadi i Jiří Poděbradský zůstali gubernátory, i když král Ladislav (1453) prohlášen byl za zletilého. Vladaření Jiřího přispělo ke kulturnímu a hmotnému povznesení země z béd válečných.

Král Ladislav zemřel nenadále r. 1457 chystaje se v Praze k svatbě s dcerou krále francouzského Karla VII. Jím vymřela albertovská větev rodu Habsburského. Uhři neohlížeje se na nároky císaře Fridricha III. zvolili si za krále Matyáše Hunyada, zvaného podle znaku v erbu Korvínem. Jiří Poděbradský dal mu svoji dceru za manželku.

Král Jiří Poděbradský. Nedlouho na to i Čechové utrakvističtí i katoličtí, nedbajíce cizích znamenitých kandidátů, jednosvorně zvolili za krále svého osvědčeného zemského správce Jiřího Poděbradského (1458—1471). První léta vlády jeho byla pokračováním jeho úspěšné činnosti správcovské. Stát povznesl se k rozkvětu hmotnému i kulturnímu dávno nebývalému. Jiří pečoval o posílení moci královské, jda v šlépějích Karla IV. Již jako správce pečoval, aby navraceny byly rozchvácené statky královské jakožto finanční základ moci královské. Jako utrakvista mohl spoléhati na oddanost nižší šlechty a stavu městského, které tvořily protiváhu příliš mocnému stavu panskému. Oporou jeho byly též posádky stálého vojska na hradech královských. Od císaře dosáhl (r. 1462), že byly staré, bez toho jen formální, vasalské povinnosti k říši německé ještě více obmezeny. Jakožto kurfiřt říše německé stal se

hned v prvních letech své vlády rozhodčím ve sporech knížat německých.

Ne bez obtíží podařilo se Jiřímu obnoviti jednotu českého státu proti vzpouře německých měst moravských, slezských a lužických, zvláště proti Vratislavi. Trvale však upevniti tyto svazky a připoutati strany katolické znemožněno bylo odporem stolice papežské proti kompaktátům. Papežství, zvítězivši nad hnutím koncilárním, nechtělo trpěti výsadního postavení Čechů, porušujícího církevní jednotu. Naproti tomu Jiří, jenž papeži při své korunovaci slíbil poslušnost a navrácení Čechů do lůna církve, pokládal kompaktáta za nutný základ toho. Aby dokázal, že podle slibu svého potlačuje kacířství, začal pronásledovati právě se organisující Jednotu bratrskou. Papež Pius II. však prohlásil kompaktáta za neplatná a jeho nástupce Pavel II. dal Jiřího do klatby církevní, prohlásil jej za sesazeného (1466) a dal proti němu hlásati křížovou výpravu. Spor Jiřího se stolicí papežskou použilo české panstvo, vzbouřilo se a spojilo se v jednotu zelenohorskou (1465). Jednota uznala za krále Matyáše Korvína, jenž přijal na sebe vykonání klatby papežské. Proti Jiřímu povstala opět německá města. Postavení jeho bylo velmi povážlivé, ale zlepšilo se jeho energií tak, že nedlouho před smrtí jeho všichni nepřátelé klonili se k míru. V tom však Jiří zemřel (1471) umluviv před svou smrtí s králem polským, aby jej na svou stranu získal, že králevic polský Vladislav stane se českým králem. Zvolení Vladislava II. Jagellovce (1471—1516) nepřineslo však Čechům prospěchu. Válečná pomoc Polska proti Matyášovi, jenž držel ve své moci vedlejší země koruny české, ukázala se pro neochotu šlechty polské nedostatečnou. Mírem olomouckým (1478) roztržena koruna česká tak, že Vladislavovi připadly toliko Čechy, Matyáši pak zůstaly do smrti vedlejší země korunní zároveň s titulem krále českého.

Jednota
zeleno-
horská.

Vladislav II. Jagellovec
(1471 až
1516).

Mír olomoucký
(1478).

Matyáš Korvín a Jagellovci v Uhrách. Matyáš Korvín (1458—1490), ač byl při nastoupení teprve 15letý, uchopil se vlády silnou rukou. Opíral se o ukázněné a dobře zorganizované stálé vojsko žoldnéřské. Jádrem vojska toho byla »černá rota« husitských vojinů Jana Jiskry z Brandýsa, jenž bojoval kdysi v Uhrách ve prospěch nezletilého Ladislava Pohrobka proti přívržencům Vladislava III. Za doby Matyášovy šířil se humanismus ve vyšších kruzích; Matyáš sám ozdobil Budín renaissančními stavbami. V Prešpurku založena byla universita. V politice vnější Matyáš nedbal dostatečně výbojného postupu Turků. Pozornost jeho obracela se úplně k západu. Jelikož

Matyáš
Korvín
(1458 až
1490).

zemřel bezdětek, zvolili Uhři r. 1490 českého krále Vladislava II. za jeho nástupce.

Vladislav
Jagellovec
králem
uherským
(1490 až
1516).

Povstání
kuruců.

Jan
Zápolský.

Slabá povaha krále Vladislava (1490—1516) způsobila úplný obrát ve vnitřních poměrech uherských. Moc královská slabostí Vladislavovou upadla nadobro, oligarchie panská stala se všemohoucí. Stav sedláků byl velmi neutěšený, tak že se dávali na loupež nebo utíkali do královských měst. U příležitosti křížové výpravy proti Turkům, pořádané arcibiskupem ostráhomským, ale neprovedené, sebral Jiří Dož množství sedláků (odtud »kurucové« = křižáci), prohlásil se za krále »kuruců« a chtěl provést úplný převrat ve vnitřních poměrech ve prospěch sedláků. Vzpouza tato byla však ukrutně potlačena (1514), hlavně přičiněním vévody sibiňského Jana Zápoleského, jenž si tím zjednal velikou vážnost. Od té doby byli sedláci připoutáni k půdě a stali se nevolníky.

Úmluva
viedeňská
(1515).

Jan Zápolský toužil po koruně královské, a počítal s churavostí nástupce trůnu, Ludvíka, chtěl dostati dceru Vladislava II. za manželku. Ale Vladislav II. zasnoubil své děti, Annu s vnukem císaře Maxmiliána I. Ferdinandem a Ludvíka s Marií, sestrou Ferdinandovou. Stalo se to na sjezdě obou panovníků ve Vídni (1515), jehož se účastnil také král polský Zikmund I. Potomstvu Maxmiliánovu pojištěny tím nároky na trůn uherský a český, kdyby vymřela česko-uherská větev Jagellovců.

Poměry
nábožens-
ké.

Církev
utraviská-
tická.

Jednota
bratrská

Vláda Jagellovců v Čechách. Husitské většině českého národa dostalo se ve Vladislavovi krále husitství nepřiznivého. Vladislav II. potvrdil sice kompaktáta jako základ své vlády, ale pokoušel se dopomoci katolíkům ku převaze. Z toho vznikla veliká bouře podobojích v Praze proti katolickým konšelům (1483), po níž učinily obě náboženské strany smír v Kutné Hoře (1485), kterým si slíbily vzájemnou snášlivost. Tím sice zabezpečen byl církvi podobojí svobodný rozvoj, ale nedostatek náležité organizace a způsobilého duchovenstva byly příčinou neodvratného jejího úpadku. Církev podobojí neměla vlastního biskupa; správu její obstarávala konsistoř podobojí s administrátorem v čele, sídlící při kostele Týnském (odtud slula »dolní«). Svěcení na kněžství dosahovali žáci podobojí v cizině, zvláště v Itálii, obyčejně odpřisáhnuvše se husitství. Jen na čas podařilo se získati dva titulární biskupy z Itálie, že přesídlili do Prahy. Duchovenstvo pod obojí bylo opak toho, co od kněží žádal Hus. Proto množství podobojích přidružovalo se raději k sektě, v době krále Jiřího vzniklé, která vynikala mravností a náboženskou opravdovostí, k Jednotě bratří českých. Jednota bratrská vznikla ok. roku 1460 spojením rozličných aske-

tických družin, které nespokojeny jsouce s výsledky hnutí husitského hledaly útěchy v úplném odloučení od světského ruchu. Organizátorem jednoty bratrské stal se (1467) bratr Řehoř, synovec Rokycanův. Za základ její vzal spisy hlubokého myslitele Petra Chelčického, jenž zoškliviv sobě výbojnost táboorskou, zamítal boj za víru mečem, válku vůbec a státní zřízení, ježto křesťané nemají býti nuceni násilím k dobrým skutkům. Ve věrouce bratří přijali mnoho od Táborů. Z východních Čech, kdež (v Kunvaldě) našli bratří čeští útočiště za krále Jiřího, rozšířila se Jednota brzy po Čechách i po Moravě, zvláště když působením svého biskupa bratra Jana Lukáše zmírnila své požadavky, takže i měšťané, rytířstvo, ba i páni mohli se státi jejími členy. Střediskem Jednoty stala se Mladá Boleslav, sídlo to pánů Krajířů z Krajku. Občasná pronásledování (r. 1508 vydán na př. mandát proti »pikhartům«) za slabé vlády Vladislava II. jí neuškodila. Chránily ji stavovské výsady jejich šlechtických ochránců.

Petr Chelčický.

Zároveň se smírem stran náboženských (1485) provedeno smíření stavu panského a rytířského o osazování soudu zemského tak, že několik míst zůstalo vyhrazeno stavu rytířskému. Na to šlechta zahájila spojenými silami boj proti stavu měšťskému. Upírala městům zejména účastenství na sněmích a výsady hospodářské (právo mlóvé a várečné). Ale města česká po dlouholetém boji práv svých v celku šťastně uhájila. Smlouvou Svatováclavskou proveden byl konečný smír stran, jímž sice v ohledu hospodářském města svolila k jakési soutěži šlechty (na př. v příčině vaření piva a tržní svobody), ale podržela svůj hlas na sněmích jakožto třetí stav (1517).

Rozbroje stavovské.

Smlouva svato-
václavská
(1517).

Za Jagellovců dospěl středověký parlamentarismus k vrcholu svého vývoje. Základem jeho byly krajské sjezdy šlechty; na nich se jednávalo o věcech, jež měly přijíti na sněm zemský a volili se zástupci šlechty pro sněm. Kraje měly samosprávu s krajskými hejtmany v čele, kteří prováděli usnesení sněmovní. Všecky země české požívaly rozsáhlé samosprávy zemské. Generální sněmy zemí koruny české scházely se výjimečně a neměly velikého významu. Živel český stal se za Jagellovců skutečným pánem českého státu. Jazyk českého užíváno v úředním styku i s německými městy zemí vedlejších. Čeština pronikla daleko do Polska a byla módním jazykem šlechty polské až do konce 16. století.

Parlamentarismus a státní správa.

Rozšíření jazyka českého.

Čechové, kteří dříve stáli v příkrém rozporu se svými sousedy, počali se jim opět přizpůsobovati. Kulturní poměry z ciziny

Humanism.

Umění
výtvarné.

opět silněji pronikaly do země, zejména humanism. Již za Jiřího Poděbradského Jan z Rabštejna obíral se studii humanistickými. Později vynikli jako humanisté zvláště Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, slavený latinský básník, a Viktorin Kornel ze Všehrd, jenž první českými překlady spisů antických hleděl zvelebiti svou mateřštinu. Vedle toho však vynikl Kornel i jako znamenitý spisovatel právnický. Na Moravě žil za vlády Matyáše Korvína Ctibor Tovačovský z Cimburka, spisovatel Knihy Tovačovské, v níž sebral staré zvykové právo moravské. V umění výtvarném zastkvěla se Praha a Kutná Hora spíše posledními květy středověku, než prvními výtvary renaissance. Stavitel nového královského paláce (Vladislavského), Beneš Ried (Lounský), sestrojil podivuhodnou gotickou klenbu hlavní dvorany; v lišnách oken hlásí se však již sloh renaissanční (obr. 50). Jiná znamenitá památka pozdního (českého) slohu gotického jest chrám sv. Barbory v Kutné Hoře, při jehož stavbě působil nejprve Matouš Rejsek († asi 1506) a po něm zmíněný Ried.

12. Polsko a Rus na konci středního věku.

Kazimír
Jagellovec
(1447 až
1492).

Válka
s řádem
rytířů ně-
meckých
(1453 až
1466).

Polsko za Kazimíra IV. Dlouholetý těžký zápas s řádem rytířů německých, jakož i snaha, zabezpečiti trůn polský svým potomkům, vedly krále Vladislava Jagellaka tomu, že práva a výsady šlechty, kdysi králem Ludvíkem jí udělené, rozmnožil. Ale z výsad kořistilo jen panstvo a vyšší duchovenstvo. Proto Král Kazimír IV. (1447—1492), podporoval proti panstvu a vyššímu duchovenstvu zesilování a vzrůst výsad zemanstva. Toto dovedlo zejména k svému prospěchu využítkovati nové války s řádem rytířů německých (1453—1466).

Příčinou války této byla vzpoura rytířstva a měšťanstva pruského, nespokojeného s absolutistickou správou řádu. Svobody šlechty polské vábily je do svazku státu polského, že se mu dali pod ochranu. Kazimír vypravil tedy do pole obecnou hotovost šlechty polské, ale zemané se zdráhali jíti do boje, pokud by jejich práva nebyla lépe zabezpečena. Zaručil jim tudíž Kazimír, že bez svolení zemských sněmů čili sněmíků nebude nic nového ustanoveno, ani žádná válka podniknuta. Aby se jednání se sněmíky zjednodušilo, volily sněmíky později své plnomocníky, kteří se scházeli na určitém místě (obzřejmě v Pjotrkově); tak vznikl časem říšský sněm koruny polské.

Obecná hotovost šlechtická nestačila na válku pruskou. Polsko po příkladě řádu rytířů německých najalo do svých služeb české žoldnéře, tak že tito bojovali na obou stranách. Ale králi Kazimírovi podařilo se

odloutiti řádu vůdce žoldnéřů českých, Oldřicha Červenku, jenž mu vydal hlavní město řádové Marienburk. Na to došlo k míru v Toruni (1466), jímž k Polsku připojen celý dolní tok řeky Visly (Prusko královské = asi dnešní Záp. Prusy). Ostatek státu řádového stal se lénem koruny polské.

Mír
toruňský
(1466).

Vznik říšského sněmu v Polsku. Syn a nástupce Kazimírův Jan Albrecht (1492—1501), aby přiměl zemanstvo k veliké výpravě turecké, rozmnožil znovu jeho výsady na újmu měšťanův a sedláků. Měšťanům zapověděno nabývatí pozemků, a sedláci byli úplně připoutáni k půdě svých vrchností (1496). Proti přílišným úspěchům šlechty zdvihli se za krále Alexandra (1501—1506) páni, aby zachránili aspoň část své moci; i vymohli si zákon, zvaný »Nihil novi« (1505), podle něhož »nic nového« nemělo býti zaváděno bez jednomyslného souhlasu plnomocníků sněmíků (jizby poselské), panské rady královské (senátu) a krále samého. Z těchto tří činitelů skládal se potom říšský sněm. Nejasnost vzájemného poměru jejich a neurčitost jejich společného rozhodování ochromovaly později polský parlamentarismus.

Jan
Albrecht
(1492 až
1501).

Alexandr I.
(1501 až
1506).

Scelování roztržité Rusi. Za 12. a 13. století rozdrobila se celá Rus na veliké množství větších nebo menších úředních knížectví, a četní potomci různých větví rodu Rurikova vedli mezi sebou neustálé boje. Opětné sjednocení Rusi provedla knížata moskevská, jímž náležel jeden z nejdrobnějších údělů v knížectví vladičerměšsko-suzdalském.

Moskva vynikala zvláště příznivou polohou zeměpisnou, ležíc na uzlu cest spojujících Rus severní s jižní a východní se západní. Proto se také v jejím okolí usazovali přichozí kolonisté nejčetněji. Z nich a z cel, vybíraných od kupců tudy procházejících, bohatla malá knížata moskevská a mohla úspěšně závoditi s knížaty sousedními o přednost. Kníže Ivan I. (1328—1341), řečený Kalita (= Měšec, Lakomec), docílil na Zlaté Hordě penězi, že velkoknížecí stolec vladičerměšsko-suzdalský zůstal trvale v rukou knížat moskevských a vymohl si také na ní, že sám vybíral od svých poddaných daň pro Hordu. Tím obyvatelstvu dostalo se veliké úlevy a proto hrnulo se také do země obyvatelstvo z jiných knížectví. Největším úspěchem Ivanovým bylo, že metropolita ruský, hlava církve ruské, přesídlil z Vladiměře nad Kljazmou do Moskvy; tím se stala Moskva posvátným ohniskem »celé Rusi«. Ivan I. daleko větší měrou než jeho předkové rozšířil svou državu a stal se tak prvním jednotitelem rozdrobené a porobené Rusi.

Ivan I.
Kalita
(1328 až
1341).

Moskva
sídlem me-
tropolity.

Dimitrij Donský a Ivan III. Vnuk Ivana I. Dimitrij (1359 až 1389) byl již tak mocným panovníkem, že rozhodoval vlivem svým v knížectvích sousedních a že se odvážil z j e v n é h o z á p a s u s T a t a r y, používaje rozbrojů ve Zlaté Hordě. V boji tom způsobil Tatařům těžkou porážku na poli Kulikovském nad řekou Donem (1380), začež dostalo se mu čestného názvu D o n s k ý. Ač Tataři za nedlouho nadvládu svou nad Moskvou obnovili (1382), přece od té doby lid ruský v knížeti moskevském spatřoval b u d o u c í h o s j e d n o t i t e l e celého národa.

Rozvoj Moskvy zastaven byl po smrti Dimitrijově na dlouhá léta rozbroji dynastickými a nebezpečím hrozícím od litevského knížete Vitolda. Teprve I v a n I I I. V a s i l e v i č (1462—1505) mohl rychleji zvětšovati říši svou. Zaokrouhlil své državy, přivtěliv k nim zbývajcí drobná knížectví, a podrobil si republiku novgorodskou i její rozsáhlé državy v severní Rusi (1478). Ovšem znamenitý dříve o b c h o d novgorodský p o d ě l I v a n I I I. z důvodů politických, zvláště tím, že Němce z Novgorodu vypudil. V době Ivana III. byli Tataři rozděleni již ve tři samostatné hordy, totiž v Hordu Zlatou, Kazaňskou a Krymskou. Ivan nakloniv si chány kazaňského a krymského, p ř e s t a l p l a t i t i Z l a t é H o r d ě p o p l a t e k. Po nezdařené výpravě chána Achmata proti Moskvě j h o t a t a r s k é v ů b e c p ř e s t a l o (1480). Tataři všech hord od té doby přestávali na pouhých nájezdech a vpádech, které ovšem někdy bývaly velmi zhoubné.

Ivan III. měl hojně styky se z á p a d n í E v r o p o u. Prostřednictvím stolice papežské, jež si přála sjednotiti církev ruskou s církví římskou, oženil se s neteří posledního císaře byzantského, S o f i í P a l a i o l o g o v n o u. Odtud začal se pokládati za n á s t u p c e c í s a ř ů byzantských, přijal dvouhlavého orla byzantského za svůj znak a zavedl při dvoře byzantskou obřadnost. Svého syna dal korunovati z a c á ř e č i l i za císaře. Četní Vlachové a Řekové, kteří přišli v průvodě Sofiině anebo později byli od Ivana pozváni, ozdobili moskevský K r e m l k o s t e l y (Uspensij sobor), p a l á c i a pevnými zdmi. Stavěli také pevnosti, lili děla, konali služby diplomatické.

Byzantská architektura pozměnila se na Rusi nejprve vlivem slohu románského, jak to viděti při chrámech ve Vladiměři nad Kljazmou (z 2. polovice stol. 12., obr. 51.). Podle vzorů chrámů vladiměřských zbudovány od mistrů vlášských ke konci století 15. a na počátku 16. chrámy na Kremlu. V 16. století podlehla architektura byzantská vlivu slohu staveb dřevěných. Byzantská kopule proměněna v ruskou cibuli a kombinována s »bečkou« nebo »stavem«, ruskými to tvary dřevěných střech. Charakteristické jsou při stavbách chrámů ruských oblouky »kokošníky«, nazvané tak podle lidové ozdoby ženské hlavy. Zajímavými příklady takovýchto staveb jsou chrám sv. Jana Křtitele v D'jakově z r. 1529 a chrám narození Panny Marie v Moskvě ze 17. století (obr. 52. a 54.). Později pronikly na Rus slohy západní.

Počátek zápasu rusko-polského. Ivan III. a jeho nástupci pokládali se za zákonité pány vši pravoslavné Rusi a žádali na Litvě, aby vydala nazpět své ruské državy. Z toho vznikly dlouholeté zápasy mezi Moskvou a Litvou, v nichž Litva vedla sobě pouze obranně a pozbyla posléze značné části svých pohraničních území. Nástupce Ivanův Vasilij III. (1505—1533), jenž dokončil sjednocení Rusi, opanovav Pskov, učinil spolek s císařem Maxmiliánem I. proti velikému knížeti litevskému a králi polskému Zikmundovi I. Válka, ve které Vasil III. dobyl strategicky důležitého Smolenska, ovládajícího porúčí Dněpru (1514), přinutila Zikmunda I., aby se dorozuměl s císařem římským Maxmiliánem I. Ze zápasu moskevsko-litevského, přerušovaného pouze příměřími, vyvinulo se národní záští rusko-polské.

Vasilij III.
(1505 až
1533).

Dobytí
Smolenska
(1514).

Přehled.

Poměry politické v Německu v 13. století změnily se zvláště tím, že těžiště říše se posunulo dále k východu. V době štaufské v popředí stály bohatší a vzdělanější kraje západní, hlavně Porýnsko a Švábsko, na sklonku 13. věku však rozhodovala v říši rozsáhlá území při východní hranici říše. To způsobil zejména král český Přemysl II. Otakar, který ve své ruce spojil země české s řadou rozsáhlých území východoalpských. Král český padl v zápase s novým králem římským Rudolfem I. Rudolf netoužil po vládě nad Itálií jako Štaufové; snažil se spíše, aby pojistil trvale moc rodu svému v Německu samém. On a syn jeho Albrecht I. skutečně získali dynastii habsburské značnou moc teritoriální, neudrželi jí však koruny císařské. Nástupce Albrechtův Jindřich VII. Lucemburský následoval jejich příkladu; nespoleháje se na své malé hrabství v západní části říše, hledal a nalezl nový podklad pro moc rodu svého v zemích českých. Touže však obnoviti lesk koruny císařské, vypravil se do Italie, kde zahynul dříve, než mohl rodu svému nástupnictví v říši pojistiti. S Ludvíkem Bavorským se do popředí dostal i rod Wittelsbášský, ale spor s papežstvím zastavil jeho úspěchy.

Spor ten umožnil, že vnuk Jindřicha VII., Karel IV., dosáhl koruny císařské, jež zůstala pak rodu lucemburskému skoro celé století. Opatrnou rukou Karel IV. vybudoval moc rodovou a přispěl značně ke kulturnímu povznesení zemí českých, o něž se především opíral. Jako panovník rozšiřující po příkladu francouzských králů vědomě úkoly moci státní, byl vzorem knížatům sousedním, Rudolfovi IV. Habsburskému a Kazimírovi Polskému. Touž dobou francouzský rod Anjouovců zdokonalil podobným způsobem správu zemskou v Uhrách a dosáhl na čas také vlády v Polsku. Unie

polsko-uherská nepotrvala dlouho, zato tím většího významu nabyla unie polsko-litevská, provedená králem Vladislavem Jagello. Jí vznikl veliký stát slovanský, který vítězně zastavil postup německý k východu. Uhry dostaly se současně v moc rodu lucemburského, ale rozkvet rodu toho byl záhy zastaven rodinnými sváry a menší schopností panovníků Václava IV. i Zikmunda. Dočasně Wittelsbachové Ruprechtem Falckým pokusili se nabýti znovu důstojenství císařského. Zikmund zajistil je sice rodu lucemburskému znova, ale boje náboženské dovršily úpadek moci jeho.

Papežství bylo otřeseno schismatem; se všech stran hlásil se odpor proti přílišné moci, již soustředila na sobě stolice apoštolská a již dosti zneužívala k prospěchu církve. Z Francie vyšlo heslo, aby moc papežská byla omezena obecnými koncily. V Anglii Wiklif hlásal úplný převrat poměrů církevních. Myšlenky jeho padly na úrodnou půdu v Čechách; hnutí husitské znamená úsilný boj za reformu církevní. Přes to zůstalo vítězství papežům. Husitství nerozšířilo se za zemi českou a nestalo se kvasem, působícím účinně v církvi ostatní. Odstředivé snahy koncilů kostnického a basilejského byly Římem překonány. Když vymřel rod lucemburský (1437), dostali se zase Habsburkové do popředí; Albrecht II. soustředil v rukou svých země rakouské, korunu českou a uherskou, spolu s důstojností krále římského. Než Albrechtova náhlá smrt, nedospělost jeho syna Ladislava Pohrobka a nečinnost Fridricha III., nástupce v důstojnosti císařské, zastavila úspěchy rodu. Politický rozklad říše německé pokračoval. Uhry a Čechy zvolily si krále národní z domácí šlechty. Zároveň hrozilo držávám habsburským nové nebezpečí mocí turecké, která po roztržitém monarchie Štěpána Dušana šířila se po poloostrově Balkánském, pomalu sice, ale neodolatelně.

Roku 1453 padl Cařihrad v moc muslimskou, Slované na poloostrově balkánském dostali se pod jařmo turecké; výbojní asijské dobyvatelé ohrožovali Uhry. Pod národním králem Matyášem Korvínem království uherské dosáhlo sice značného lesku, ctižádostivý král obracel však zraky své raději ke koruně české nežli k nebezpečí hrozícímu z jihu. Proto národní král český Jiří z Poděbrad, ohrožovaný z Uher i od papeže z Říma, hledal opory u sousedního Polska. Dynastie Jagellovců skutečně dosáhla po Jiříkově a Matyášově smrti trůnu českého i uherského, nedovedla však nabýti moci opravdové, nýbrž ustupovala všude před rozvojem živlu stavovského. Dynastická politika krále polského, směřující k západu, usnadnila rozvoj sousedům na východě. Velkoknížata moskevská scelila Rusko pod svou vládou, střížila zbytky nadvlády tatarské a dávala se na výboj do Litvy a k moři Baltskému.

ČÁST SEDMÁ.

Doba humanismu a renaissance.

1. Itálie renaissanční.

Poměry politické. Život veřejný v Itálii na sklonku středověku zůstával velmi neklidný. Moc císařská zasahovala na poloostrov zřídka. Vedle rodů starších zmocňují se vlády v jednotlivých státech poloostrova namnoze velitelé námezdných sborů válečných, t. zv. *kondottieri*. Do jejich rukou přešlo veškeré vojenství, republiky třásl se namnoze před svými vlastními nespolehlivými generály a stávaly se začasť jejich obětí.

Rozervanost Itálie.

Kondottieri.

Většina drobných panovníků italských nabyta tak panství násilnými převraty i docházelo k častým spiknutím proti nim. Tomu vládcové čelili zostřeným dozorem policejním, krutými tresty a vypovídáním podezřelých. Zároveň zlepšovali správu státní a pečovali i o věci, které ve státech středověkých bývaly ponechávány samosprávě, na př. otázky hospodářské. Tím státečky vlášské stávaly se vzorem moderního státu.

Správa státní.

Počátky nového názoru na starověk. V duševním životě italském složkou zvláště významnou stalo se tehdy horoucí nadšení pro *klassický starověk*. Písemnictví antické zůstávalo sice nejdůležitějším zdrojem poznání pro veškeren středověk, avšak ve starší době se z něho čerpaly namnoze jen jednotlivé poznatky a nikoliv názor životní. Vzdělanec středověký neměl dosti pochopení pro umělecký celek a hodnotu spisů *klassických*; antika sama o sobě byla mu temnou dobou hříšného pohanství. Teprv u vlášského básníka Petrarcy potkáváme se s názorem zcela jiným.

Poměr k antice.

Francesco Petrarca (1304—1374), rodilý z Arezza, žil dlouho u dvora papežského v Avignonu. V jeho básních lyrických a dopisech se hlásí duch nové doby, radostné pochopení krásy světa zevního i schopnost pozorovati přesně své nitro. Zjevně citění umělecké umožnilo Petrarcovi, že nabyt jiného poměru k starověku nežli oba předchozí. Antika nebyla mu již jen skladištěm jednotlivých poznatků, nýbrž zlatým věkem lidské vzdělanosti. Cílem pravé vědy bylo mu poznati spisy *klassické* a život starověký.

Sláva Petrarce šla celým světem tehdejší. Jeho žáci, zvláště duchaplný novellista florentský Giovanni Boccaccio, stali se hlasateli nového názoru životního, který nestavěl do popředí spásy posmrtné, nýbrž pokrok vezdejší společnosti lidské (*humanaitas*). U *humanistů* vstoupila tak na místo středověkého hlediska církevního neobmezená úcta ke *klassickému starověku*.

Humanism.

Humanismus italský. Hnutí nešířilo se v Itálii na universitách, věrných methodě scholastické, nýbrž v soukromých kroužcích

Akademie.

v z d ě l a n c ů, z nichž některé si dávaly jméno akademii. S ho-
rečným zájmem byly shledávány rukopisy klassiků; vedle latinské
filologie vzkvétalo i studium řečtiny, na západě skoro úplně zapo-
menuté. Nová metoda humanistická vedla skutečně k pokro-
kům. Rostlo pochopení pro přírodu, schopnost pozorování, rozvíjelo
se kritické uvažování o věcech, dotud slepě uznávaných. Ně-
kteří projevovali zjevnou nevěru nebo lhostejnost ve věcech nábožen-
ských. Zároveň však se důvěřivě přijímaly rozličné pověry starověké;
v kruzích humanistických šířila se zejména astrologie a alchy-
mie. Nový směr neznamenal zproštění autority vůbec, nýbrž byla jen
zaměněna autorita církevní za autoritu názorů staro-
věkých. Při tom však humanisté italští dovedli se většinou vyhnouti
srážkám s církví. Papežové a vysocí hodnostáři církevní podporovali
hnutí, které církvi nebylo vskutku nebezpečné, ježto se zatím obme-
zovalo na vyšší kruhy.

Poměr
k církvi.Výchova
mládeže.

Humanism ovládl vyšší společnost vlášskou hlavně tím, že převedl
do svých rukou výchovu mládeže aristokratické. Vznikl nový
ideál výchovy na základě studia starověku, který šel k soulad-
nému výcviku těla i ducha a měl ráz zcela světský.

Brane-
leschi.

Umění renaissanční. Rostoucí vliv starověku klassického projevil
se také v umění výtvarném. Sloh gotický od poč. 15. století
v Itálii ustupuje snahám uměleckým, jejichž cílem jest jednak při-
mknutí se k antickým vzorům, jednak věrnější vystižení přírody. Směr
nový zoveme renaissančním, ježto cílem jeho bylo obrození
umění vlivem klassického starověku. V stavitelství uplatnil směr
ten první Filippo Brunelleschi (1377—1455); řeše obtížný úkol
veliké kopule nad dómem florentským (viz obr. 59.), Brunelleschi stu-
doval staré stavby římské (Pantheon) a počal soustavně přejímat
některé starší tvary slohové. Především stala se mu ideálem stavba,
jež by tvořila jednotný, harmonický celek vnitřní, a kde by prostor
nebyl roztržštěn ve více lodí, jako bylo při chrámech gotických. Umění
renaissanční libuje si v stavbách centrálních (stejnoramen-
ných; viz obr. 60.). Stěny člení se pilastry a přímocárým říms-
ovým; plocha zdíva zůstávala celistvější nežli v gotice, okna a dvře
zdobí se rovným břevnovím. Nového slohu bylo záhy užito
také při stavbách světských. Na místo hradů gotických s věží a cim-
buřím, jež doba předchozí stavěla i v městech, vznikají paláce s pro-
stornými dvory, obklopenými vzdušnými arkádami. Široká
façada, věnčená mohutnou římsou, nese dlouhou řadu čtverhranných
oken s jemně profilovaným ostěním; spodní část bývá zdobena
rustikou z velikých kamenů (viz obr. 62.). Města italská, zejména

Florence, Benátky a Bologna, množstvím nových staveb renaissančních nabývají nového rázu.

V plastice a v malířství nepůsobily tolik vlivy vzorů starověkých, jako snaha, věrně zobraziti přírodu. Hotový převrat děje se tím, že umělci nespokojují se s dojmem pouhé vzpomínky, nýbrž užívají skutečných modelů a vědecky studují zákony perspektivy. Proto vyznačuje výtvarnictví italské v 15. století (*quattrocento*) svěží naturalism, v jednotlivostech úplně věrný.

Vůdčí postavení zaujímala Florence, která pod vládou bankéřského rodu Medici dosáhla největšího rozkvětu. Tam působil tehdy slavný sochař Donatello, kovolijec a zlatník Ghiberti, malíř a sochař Verrochio; bratři Della Robbia zdobili stavby barevnými reliefy z polévané hlíny. V malířství nový duch počal rovněž ve Florencii, kde působil Masaccio a v jeho stopách Filippo Lippi a mnoho jiných mistrů, z nichž poetickou náladovostí a sklonem mystickým k sobě zvláště poutá Alessandro Botticelli. Také v Umbrii a v Italii Horní vznikaly slavné školy malířské.

Umění ve
Florencii.

Na malířství italské působily také vlivy ze severu, hlavně umění nizozemské; odtud přijali Vlaši malbu barvami olejovými, která počíná vítěziti nad starším způsobem malování temperou. Umělecký průmysl rozvíjel se hlavně rafinovanou nádherou v šatech a ve všem vystupování zevním, vůbec přepychem společnosti patricijské. Drobní tyranové městských státeků byli nuceni nahrazovati nedostatek legitimacy leskem svého dvora a vystupovali často jako horliví mecenáši umění a písemnictví.

Zvláště Lorenzo Medici, řečený Nádherný (*Magnifico*) († 1492), sám básník a humanista na slovo vzatý, dovedl z Florence, jež byla vkusem a nádherou Paříží *quattrocenta*, učiniti nové Athény. Podobně vévoda milánský Lodovico Sforza, řečený Moro, který zavraždil synovce svého zmocnil se trůnu, učinil Milán střediskem ruchu uměleckého; na dvoře estenském ve Ferrare působil slavný básník »Zuřivého Rolanda« Lodovico Ariosto.

V tomto ovzduší vybavovalo se umění výtvarné namnoze ze svých odborných mezí, splývalo s vědeckým a poetickým snažením doby a dospívalo vrcholu v geniálních mužích záračně všestrannosti. Takovým duchem největšího rozsahu a hloubky byl Florentčan Lionardo da Vinci († 1519), malíř i sochař prvního řádu, spolu duch hloubavý, vynálezce technický a učenec naplněný touhou proniknouti rázem clonu, kryjící taje přírody. Podobně všestranným a veskrze geniálním umělcem byl krajan Lionardův, Michelangelo Buonarroti (1475—1564), největší malíř, sochař a architekt italský, spolu básník na slovo vzatý (viz obr. 65.). Vedel něho působil s největším úspěchem jako malíř i architekt záhy zesnulý Raffael Santi z Urbina (1483—1520), který rovněž se snažil uplatniti v umění nové citění klassické (viz obr. 63. a 64.).

Lionardo
da Vinci
(1475 až
1519).

Buonarrotti
(1475 až
1564).

Raffael
(1483 až
1520).

Vysoká vzdělanost italská doby renaissanční měla však těžké stíny. Přepych a nezřízená touha po slávě, podnícená vzory starověkými, živila ve vyšší společnosti sobectví, rozpoutávala vášně. Staro-

Stinné
stránky re-
naissance.

světská mravnost ustoupila prostopášnosti; vraždy a lstivé odstraňování soupeřů byly zjevem všedním. Pouta rodinná uvolňovala se a frivoliční názor na život družil se k náboženské lhostejnosti. Ovzduší to nezůstalo bez vlivu na tehdejší papežství.

Papežové doby renaissanční. Po vítězství nad koncilem basilejským papežové podlehli úplně náladě světa italského, který je obklopoval. Jejich veškerá snaha nesla se po rozšíření státu církevního a po rozvinutí uměleckého lesku. Z prvních humanistů na stolci papežském byl **P i u s II.** (1459—1464), jenž slul vlastně **Enea Silvio Piccolomini** a náležel k nejdůležitějším spisovatelům souvěkům. Ve službách císaře Fridricha III. napsal latinský spis o českých dějinách. Za doby těchto papežů Řím, v době předchozí pokleslý a vyliďněný, ozdobil se prvními stavbami renaissančními; kurie papežská počala vůbec závodit s ostatními dvory italskými. Řím účastnil se všech zápasů a intrik diplomatických na poloostrově a propadal mravnímu úpadku, hlavně za **Alexandra VI.** (1492—1503), Španěla z rodu **Borgia**.

Papežem vynikajícím, ale ducha veskrze světského, byl **J u l i u s II.** (1503—1513), který učinil z území církevního pevný celek státní a rozšířil moc papežů až do severní Itálie (viz obr. 64.). Za nástupce jeho, papeže **L v a X.** (1513—1521) z rodu **Medici**, duch humanistický ovládal dvůr papežský nadobro a zatlačil do pozadí ráz církevní.

Julius II. chtěl pamět svou zvěčnití nejrozsáhlejšími podniky uměleckými. V jeho službách pracoval **Rafael** i **Michelangelo** o umělecké výzdobě paláce vatikánského, jenž rozlehlostí vzrostl na hotovou čtvrť městskou. Na místě staré basiliky vznikl vedle paláce papežského podle návrhu architekta **B r a m a n t e** nový renaissanční velechrám sv. Petra, ohromná stavba centrální, naprosto odchylná od středověkých chrámů podélných.

2. Objevy zámořské a vznik moci španělské.

Spojení Kastilie s Aragonskem. Na poloostrově pyrenejském byly na konci středověku tři hlavní státy. Pobřeží atlantické ovládalo **P o r t u g a l s k o**, pobřeží východní z největší části bylo v moci **a r a g o n s k é**. Králové aragonští měli v bohaté **B a r c e l o n ě** přístav důležitosti světové a ovládající zároveň **S i c i l i i** a **N e a p o l s k o**, byli vlastními pány západního Středomoří. Střední a jižní části poloostrova spojeny byly v **k r á l o v s t v í k a s t i l s k é m**. Kastilie tísnila na severu malou **N a v a r r u** a na jihu emirát **g r a n a d s k ý**, poslední zbytek moci maurské, kde v půvabném paláci **A l h a m b ě** umělecká tvořivost arabská naposledy se projevila.

Sňatkem **F e r d i n a n d a A r a g o n s k é h o** s **I s a b e l o u**, dědičkou koruny kastilské, roku 1469 byly oba veliké státy poloostrova spojeny trvale pod jedinou dynastií. Spojením tím vznikl **n á r o d n í s t á t š p a n ě l s k ý**. Společná vláda **F e r d i n a n d o v a** a **I s a b e l l y**,

Pius II.
(1459 až
1464).

Alexander VI.
(1492 až
1503).

Julius II.
(1502 až
1513).

**Státy
španělské.**

**Ferdinand
a Isabella.**

jimž se dostalo čestného názvu p a n o v n í k ů k a t o l i c k ý c h, vedla k rychlému vzrůstu moci královské.

Inkvisece a dobytí Granady. Nedůvěra k četným obcím Židů a Morisků, kteří v krajích dobytých křesťany na oko přijali víru Kristovu, ale tajně chovali sklon k svému původnímu vyznání, vedla roku 1481 k nové organizaci staré inkvisece církevní. Nově zřízená inkvisece byla dána pod správu generálního inkvizitora, opatřena velikou mocí výkonnou a ujala se dozoru nad duševním životem celého národa. Podléhala značně vlivu moci královské a stávala se často jejím nástrojem.

Inkvisece
španělská.
(1481).

Fanatický odpor proti nevěřícím zůstal základní vlastností povahy španělské a projevil se také na sklonku 15. století útokem na zbytek panství maurského na poloostrově. Roku 1492 padla G r a n a d a po delším obléhání do rukou královských manželů a byla připojena ke Kastilii. Po staletém zápase bylo dosaženo cíle a národní bojovnost španělská mohla se obrátiti k jiným úkolům, jednak k zajištění velmocenského postavení v Evropě, jednak k podnikům zámořským.

Dobytí
Granady
(1492).

Plavby objevné. Rychlý postup moci kastilské k jihu znemožnil již od 13. stol. další šíření panství portugalského na poloostrově. Proto přenesli králové portugalští národní zápas s islámem na půdu a f r i c k o u, a zároveň odhodlali se k větším podnikům plaveckým. Královský princ J i n d ř i c h, zvaný P l a v e c († 1461), ačkoli sám plaveb se nesúčastnil, opatřil náklad na objevné cesty v Africe. Ještě v první polovici 15. století pronikli Portugalci, užívající plaveckých zkušeností vlašských, jmenovitě střelky magnetické, až k Z e l e n é m u m y s u a d o S e n e g a m b i e. Náзор, že pás tropický jest holá poušť nebo rejdištěm netvorů, tím byl vyvrácen. Záhy vznikla myšlenka dosíci kolem Afriky námořního spojení s I n d i í a východní Asií. Břehy africké však se prostíraly dále na jih, nežli se původně mysli. Když r. 1486 B a r t o l o m e o D i a z dosáhl konečně mysu Dobré Náděje, nedoufali mnozí, že by se docílilo úspěchu tímto směrem a uvažovali o nových drahách, po nichž by se došlo cíle.

Objevy
v Africe.

Cesta
do Indie.

Bartolo-
meo Diaz.

Studia humanistická vedla tehdy učeného Florenčana P a v l a T o s c a n e l l i k přesvědčení, že země jest koule a že přímou plavbou na západ lze dosáhnouti báječné země Z i p a n g u (Japan). Myšlenky ujal se Janovan C r i s t o f o r o C o l o m b o (1446—1506). Přišel do Lissabonu, aby provedl svůj plán, vláda však nevyhověla jeho přílišným požadavkům; žádalť Kolumbus důstojnost admirála a místodržitele spolu se značnou částí důchodů z objeveného kraje. Obrátil se tedy do K a s t i l i e.

Toscanelli.

Kolumbus
(1446 až
1506).

U dvora králů katolických jevil se sklon k závodu s Portugalskem. Španělé drželi již delší dobu o s t r o v y K a n á r s k é. Po některých

Objevení
Ameriky
(1492).

obtížích získal Kolumbus královnu Isabellu pro svůj záměr. V srpnu 1492 vyplul se třemi korábý z přístavu Palos. Po dlouhé plavbě přistál 12. října u ostrova Guanahani (San Salvador, nyníjší Watling) v souostroví Bahamském. Dotknuv se další plavbou ještě ostrovů Antilských, vrátil se Kolumbus na jaře roku 1493 do Evropy, jsa jist, že objevil cestu do východní Asie. Jeho úspěch roz-
nítil horečku touhou po objevech nových.

Západní
Indie.

Kolumbus roku 1493 vypravil se znova do »Západní Indie«, tentokrát již vzal s sebou osadníky. Objevil na této a následujících plavbách řadu ostrovů středoeamerických a dotekl se pevniny při ústí řeky Orinoka a v Hondurasu. — První počátky kolonisace španělské v Novém světě byly trudné. Sám Kolumbus zažil trpké zklamání prudkými spory s jinými zástupci moci královské. Háje svých nároků smluvních, zemfel ve Valladolidu roku 1506. Zatím množily se výpravy do nových zemí na západě. Krajan Kolumbův, Janovan Giovanni Cabotto, ve službách anglických připlul roku 1497 k pevnině severoamerické u Labradoru, Portugalec Cabral objevil roku 1500 břehy brasílské, které zůstaly Portugalsku.

Cabotto a
Cabral.

Amerigo
Vespucci.

V Evropě zprávy o objevech byly přijímány se zájmem; zvláště rozšířil se spis vlášského plavce Ameriga Vespucci, který dal podnět k tomu, že roku 1507 po prvé Nový svět označen byl jako »země Amerigova«. Název Amerika zdomácněl však teprve v 17. století. Do té doby obecně se říkalo Indie Západní. Vědomí, že byl Kolumbem objeven nový díl světa a nikoli východní břehy asijské, vzniklo teprve, když roku 1513 Španělé překročili úžinu Panamskou a objevili Tichý oceán. K poznání tomu přispěly také výboje portugalské ve vodách asijských.

Tichý
oceán.

Vasco
da Gama
(1498).

Úspěchy Kolumbovy podnítily Portugalce, aby dostihli Indie směrem východním. Roku 1498 konečně Vasco da Gama dospěl k pobřeží malabarskému a otevřel Portugalcům hledanou dráhu námořní do Indie. Jak velká plocha vodní dělila východní břehy asijské od Indie Západní, ukázala playba Portugalce Fernanda de Magalhães, který ve službách krále španělského v letech 1519—1521 obeplul jižní cíp Ameriky a oceánem Tichým dostal se na souostroví Filipinské, kde však zahynul. Jedna z jeho lodí vrátila se r. 1522 do Evropy, donavši první plavbu kolem zeměkoule. Tehdy poprvé vzdělané lidstvo nabylo přibližné představy o sférických poměrech svého světa.

Obeplutí
země
(1519 až
1522).

3. Francie a Burgundsko v 15. století; počátky soupeřství francouzsko-habsburského.

Výsledky války stoleté. Boj mezi králi anglickými a rodem Valois ve Francii, vedený od roku 1339 se střídavým štěstím a občasným průměrem přerušovaný, měl zvláště v té době, kdy se u nás počínaly války husitské, průběh neobyčejně příznivý pro Angličany. Tehdejší král francouzský Karel VII. ztratil Paříž a byl téměř úplně vytlačen ze staré oblasti rodu svého. Ale po některé době probuzené

Karel VII.
(1422 až
1461).

národní sebevědomí způsobilo přece obrat. Význačným zjevem doby byla nadšená dívka venkovská *Jeanne d'Arc*, »*Panna Orleánská*«, domněle Bohem poslaná; vzpružila Karla VII. a jeho okolí, zachránila Orleans, nejdůležitější místo v oblasti Loiry, a obnovila boj o severní provincie. Karel VII. proniknuv do *Remese*, byl tu korunován. *Jeanne d'Arc* upadla sice do zajetí anglického a byla roku 1431 v *Roenu* jako čarodějka upálena, ale zbraně francouzské dobývaly úspěchů nových a nových.

*Panna
Orleánská.*

V polovici 15. věku zůstalo v rukou anglických na pevnině jen pobřežní město *Calais*; mír výslovně uzavřen nebyl, ale anglické poměry domácí znemožnily další boje. V Anglii totiž vypukly po roce 1455 krvavé a dlouholeté spory o trůn mezi královskou větví *lancasterskou* a *yorksou* (t. zv. válka bílé a červené růže). Výsledek stoletého zápasu na pevnině byl tedy, že rod *Valois* nejen zachoval, ale i rozšířil dědictví starší větve rodu *Kapetova*.

*Válka růže
bílé a
červené.*

Poměry francouzské v 15. věku. Vláda Karla VII. znamená také ve vnitřních poměrech vzrůst moci královské. Poslední vítězství nad Anglií bylo především tím umožněno, že *vojsci* *financ*e koruny francouzské byly lépe organisovány. Karel VII. položil základ *stálému vojenskému* tím, že si počal trvale vydržovati placený sbor těžké jízdy. Tím sílila moc královská a připravoval se absolutismus.

*Stálé
vojsko.*

Monarchie absolutní ovšem ve Francii nevznikla bez těžkých bojů. Velmožové spolu s princí vedlejších větví rodu *Kapetova* nehodlali beze všeho vzdáti se feudální nezávislosti, upevněné v bouřlivé době předchozí. Vzpírali se rostoucí moci koruny, zvláště za *Ludvíka XI.* (1461—1483), ale nový král lští a krutou tvrdostí potlačil vzpoury a utužil jednotu země. Ačkoliv nedůvěřivou a potměšitou povahou zanechal málo utěšenou památku, *Ludvík XI.* péčí o průmysl a obchod značně rozmnožil blahobyt země. Nebezpečným soupeřem králů francouzských 15. věku byli jejich příbuzní vévodové burgundští.

*Ludvík XI.
(1461 až
1483).*

Rozvoj a pád moci vévod burgundských. Král francouzský Jan udělil roku 1363 v léno mladšímu synovi Filipovi Smělému uprázdněné *vévodství burgundské* (kraj kol města *Dijonu*). Smlouvami dědičnými a koupí spojil Filip a jeho potomci s *vévodstvím* také *svobodné hrabství burgundské* (kraj kolem *Besançonu*) a četné bohaté provincie *nizozemské*. Vévodové burgundští stali se nej-
mocnějšími pány na rozhraní jazykové oblasti německé a románské. Moc jejich opírala se zvláště o hospodářský rozvoj měst *nizozemských*, z nichž *Brügge* bylo nejdůležitějším střediskem obchodním ve střední Evropě. *Průmysl nizozemský* v 15. století dosáhl vrcholu. Zvláště vynikal výrobou čalounů s vetkávanými scénami figurálními

*Vévodství
burgund-
ské.*

*Svobodné
hrabství.*

Nizozemí.

(gobeliny). Malířství nizozemské v 15. století nabylo pověsti světové, počínaje slavným mistrem Janem z Eycku (viz obr. 54.). Bohatí patriciové nizozemští závodili se šlechtou, kterou vévoda k sobě poutal nádherou dvora a založením řádu zlatého rouna.

Karel
Smělý
(1467 až
1477).

Nancy
(1477).

Spor
o dědictví
burgund-
ské.

Vévodové burgundští snažili se zceliti svá panství v útvar jednotný a dosáhnouti hodnosti královské. Snaha ta vedla je k častým bojům s Francií a ostatními sousedy. Zvláště vévoda Karel Smělý vystupoval jako nebezpečný protivník Ludvíka XI. Opanovav Lotrinsko, hodlal spojit Burgundsko přímo s Nizozemím. Krajům jím ohroženým dostalo se však pomoci od jednoty švýcarské, jejíž péchota nabývala stále větší vážnosti ve světě válečném. Karel Smělý byl od Švýcarů několikrát poražen a padl roku 1477 sám v bitvě u Nancy. Pro dějiny evropské bylo důležité, že zanechal po sobě pouze dceru Marii. Ruky její dostalo se princihabsburskému Maximiliánu, synovi císaře Fridricha III. Rod habsburský nabyl tak provincií nizozemských spolu se svobodným hrabstvím burgundským. Král Ludvík XI. žádal však na Maximiliánovi francouzská léna rodu burgundského a zmocnil se skutečně vévodství burgundského. O jiné části, jako o bohaté Flandry, zůstal spor mezi oběma nápadníky; sporem tím začíná dlouhé soupeření mezi korunou francouzskou a rodem habsburským, které náleží k hlavním otázkám evropské politiky v době nové.

Karel VIII.
Tažení nea-
polské.
(1494).

Ludvík XII.

Zápas
o Itálii.
Švýcaři.

Počátek zápasů o Itálii. Ve Francii po smrti Ludvíka XI. nastoupil jeho syn Karel VIII. Nový král pokoušel se těžiti z politické rozervanosti Itálie, chtěje ji podrobiti aspoň částečně moci francouzské. Zejména ohlásil nároky na království neapolské a vtrhl na poloostrov r. 1494. Tím začaly dlouhé zápasy o Itálii; vládky živel počal podléhati cizím pánům. Karel VIII. byl po dočasném úspěchu sice z Itálie vytlačen, ale jeho nástupce Ludvík XII. neustoupil od nároků na Neapol, ba činil si nároky také na vévodství milánské.

Francie nebyla však jedinou mocí, jež usilovala o pevné postavení v Itálii. Také král španělský Ferdinand Katolický žádal tam nějakou kořist. V letech 1502—1516 Itálie byla jevištěm dlouhých a zmatených zápasů mezi mocí španělskou a francouzskou. Bojů těch platně se zúčastnil císař Maximilián, jednotu švýcarská a státy italské, v čele majíce bojovného papeže Julia II. a republiku benátskou. Vzájemný poměr zápasících stran měnil se často; uzavírány rozličné ligy a nespolehlivost společníků vedla k stálým změnám situace. Švýcaři zmocnili se na čas téměř celého vévodství milánského, panství jejich skončilo však náhle, když nový panovník francouzský, František I. (1515—1547), porazil

je u M a r i g n a n a roku 1515. Tehdy jednota švýcarská přestala být samostatným činitelem ve veliké politice evropské. Její příslušníci bojovali potom většinou jen jako námezdní žoldnéři ve službách cizích.

František I.
(1515 až
1547).

Roku 1516 došlo k míru, kterým Neapolsko se Sicílií už stalo králi španělskému Ferdinandovi, Milánsko pak připadlo koruně francouzské. Také tento mír však nebyl trvalý.

Osvícení duchové v Itálii nesli těžce, že vládký kraj se stal kořistí cizí moci. Nejjasněji pohromu národní uvědomil si státník florentský Niccolò Machiavelli († 1527). Jeho snem bylo sjednotit Itálii v pevnější celek a obrodit národ k staré vojenské zdatnosti i obětavosti. K dosažení cílů státních připouštěl však prostředky, přičítá se namnoze zásadám soukromé mravnosti. Proto machiavellismem rozumí se bezohledné užívání lsti a věrolomnosti ve službách veřejné moci.

Machi
velli.

4. Německo za Maxmiliána I.

Úpadek říše a pokusy o reformy politické. V 15. věku rozervanost Německa byla zjevná, celistvost říše byla beztržně porušována od sousedů; častými zápasy mezi knížaty, městy a rytířstvem trpěla bezpečnost veřejná. Císař Fridrich III. Habsburský (1440—1493), muž málo rázný, neuměl zastavit rostoucí rozvrat. Nadějí rodu byl jeho syn Maxmilián, který s rukou Marie, dcery Karla Smělého, získal bohaté provincie nizozemské a svobodné hrabství burgundské. Roku 1486 byl stavů říšskými zvolen za krále římského a po smrti otce (1493) stal se hlavou rodu a říše.

Fridrich III.
(1440 až
1493).

V politice říšské Maxmilián snažil se povznést moc císařskou, ale tíseň finanční, se kterou zápasil po celý život, nutila ho k ústupkům. Na sněmu ve Wormsu roku 1495 stavové říšští si vy-mohli, aby na ochranu míru byl zřízen říšský soud komorní (Reichskammergericht), jenž řešil spory mezi stavů říšskými.

Maxmi-
lián I.
(1493 až
1519).

Soud
komorní.

Soud komorní se však jen zvolna vžíval; vláda ústřední jeho nálezu nevykonávala, o zemský mír nepečovala, nýbrž věci ty byly ponechány stavovské svépomoci. K tomu účelu bylo roku 1512 Německo rozděleno na deset krajů, z nichž každý volil si hejtmana krajského a v čas potřeby stavěl do pole hotovost vojenskou. Země české a jednota švýcarská nebyly pojaty do rozdělení krajského.

Zřízení
krajské.

Německo nestalo se státem jednotným podle vzorů západních; život veřejný soustředil se trvale v jednotlivých teritoriích, které stále více nabývaly rázu samostatných státeků. O věcech společných nerozhodoval císař sám, nýbrž s n ě m ř í š s k ý, jenž však jen občas býval svolán a proslul zdlouhavostí jednání i neochotou stavů říšských k větším obětím pro obecné dobro.

Sněm
říšský.

Maxmilián byl prvním králem římským, který roku 1508 přijal titul císařský, ač nebyl korunován v Římě. Za něho vznikly v Německu svobodné sbory žoldnéřské, t. zv. l a n d s k n e c h t ů, soupe-

řící s rotami švýcarskými a vstupující rovněž do cizích služeb, takže se říše stala důležitou zásobárnou síly vojenské pro státy sousední.

Rozkvět
měst.

Poměry hospodářské. Přes rozervanost politickou rozvíjel se na počátku 16. věku v Němcích čilý ruch hospodářský, zvláště v městech. Výlučná vláda hanseátů na moři Baltském a Severním ustupovala sice zvolna konkurenci anglické a nizozemské, za to však stoupal blahobyť a mezinárodní význam měst jihoněmeckých podnikavostí jednotlivých domů obchodních.

Domy
obchodní.

Nejnámější byl augšpurský dům Fuggerů, kteří na počátku 16. věku zbohatli obchodem s Itálií, podniky hornickými v Tyrolsku i v Uhrách. Vedle nich v Augšpurku bylo ještě několik velikých rodin obchodních, na př. Welsеровé; podobně bylo v jiných městech jihoněmeckých. Vliv těchto velikých firem rostl i tím, že nejen obchodovali, nýbrž také mnohé tovary vyráběli, zaměstnávajíc v městech i na venkově množství závislých tkalců a jiných dělníků. Vedle cechovního řemesla tak vyskytují se v Němcích první kapitálem ovládaný průmysl ve velkém.

Průmysl.

Jižní Německo bylo tehdy krajem, kde nejvíce pokračovala dovednost technická. Kovolictvím, zbrojářstvím a uměleckým průmyslem proslul zvláště Norimberk, kdež kolem roku 1509 také sestrojeny byly první hodinky kapesní. Brzy potom vynalezen byl kolovrat na předení. V Augšpurce nejprve barvou tištěny na látku vzorky; důležitým střediskem průmyslu železného bylo Porýnsko. Průmysl papírnický v Německu rychle rozkvetl, zvláště když rozšířilo se nové umění knihtiskařské, vynalezené kolem roku 1450 mohučským Janem Gutenbergem. V některých městech jihoněmeckých, zejména v Basileji, knihtiskařství nabylo rychle rozměrů značných a stalo se důležitým průmyslem.

Jan Guten-
berg.

Rostoucí bohatství mělo značný vliv na rozvoj vzdělanosti a jevílo se také na vzhledu měst německých. Humanism šířil se u zámožných patricijů; vznikaly kroužky měšťanských »mistrů pěvců«, z nichž vynikl zvláště norimberský obuvník Hans Sachs. Italský sloh renaissanční a přepych šířil se v městech německých. Proslulý malíř doby Maxmiliánovy byl Albrecht Dürer (obr. 58.).

Albrecht
Dürer.

Krise společenská. Vzrostlý tím rozdíl mezi bohatým a chudým vedl ovšem zároveň v městech k povážlivému vření sociálnímu. V městech přibývalo chudiny proto, že mistrovství u mnohých cechů řemeslných stávalo se dědičnou výsadou několika rodin, které mezi sebe jen nerady připouštěly nové členy. Vznikla třída tovaryšů doživotně závislých na bohatých mistrech, která často stávkou se domáhala lepších podmínek.

Vření
městech.

Venkov.

Boj společenský hlásil se také na venkově. Šlechta snažila se v některých krajích čeliti krisi hospodářské tím, že vracela se k hospodářství na vlastní vrub; rozšiřovala své dvorce bezohledným

vykupováním gruntů poddanských a závodila s městy průmyslem zemědělským, hlavně pivovarovstvím. Na to bylo potřeba více dělného lidu, proto rozmnožovaly se roboty poddanské; tím zhoršovalo se postavení venkovského lidu, který mimo to nesl také těžce vzrůstající berně zeměpanské. Proto za císaře Maxmiliána na mnohých místech propukala nespokojenost sedláků proti pánům bouřemi, zvláště v Německu jižním.

5. Vznik světové moci habsburské.

Karel V. a František I. Syn Maxmiliána I. a Marie Burgundské Filip Sličný stal se za života otcova pánem bohatých zemí burgundských i nizozemských. Sňatkem s infantkou Johannnu roku 1496 nabytí nároků na trůn španělský, zemřel však již roku 1506, zanechav vdovu chorou duševně, syny Karla a Ferdinanda a dceru Marii. Starší syn Karel Habsburský stal se tak nejmocnějším dědicem v Evropě. Jeho děd Maxmilián I. snažil se zajistiti mu také důstojnost císařskou. Kurfiřti však nesešli se za jeho života, aby zvolili nástupce. Teprve po smrti císařovně r. 1519 Karel mohl se ucházeti o korunu v Němcích. Měl však mocného soupeře, krále francouzského Františka I., který chtěl zabrániti, aby Francie nebyla se všech stran sevřena panstvím habsburským. Zvítězil Karel Habsburský, jenž jako Karel V. se stal nástupcem svého děda.

Zápas
o korunu
císařskou
r. 1519.

Společaje na rozsáhlé své državy, v nichž »slunce nezapadalo«, doufal, že dosáhne ideálu císařství středověkého, svrchované vlády nade vším světem křesťanským. Dosažení cíle toho ohrožovalo však rovnováhu a nezávislost států evropských. Zvláště král francouzský cítil se povolán, aby tomu zabránil, už proto, že Karel V. chtěl vytlačiti Francouze z Milánska a mimo to ohlašoval nárok na ty části dědictví burgundského, které od dob Ludvíka XI. náležely Francii.

Karel V.
(1520 až
1556).

Rokem 1521 počal dlouholetý zápas mezi císařem Karlem a Františkem I. Boj veden byl v Itálii, v Nizozemí i na hranicích španělsko-francouzských. Byl sice přerušován občas mírem, ale vzplál znova a znova. Sporem habsbursko-francouzským rozdělila se Evropa na dva tábory. Karlu V. v bojích těch vadilo, že jednotlivá panství habsburská nesouvisela a byla daleko od sebe. Francie však měla výhodu, že byla národnostně jednotná a nalézala od počátku spojence mezi nepřáteli moci habsburské. František I. neváhal se spojovati i se sultánem tureckým, jenž ohrožoval nově získané panství habsburské v Uhrách.

Boje habsbursko-francouzské.

Země české a uherské. Roku 1516 zemřel král Vladislav II. a zanechal korunu českou i uherskou mladému Ludvíkovi (1516—1526). V Čechách poměry veřejné zůstávaly ve svrchovaném rozvratu. Šlechta s nejvyšším purkrabím, zjištěným Zdeňkem Lvem z Rožmitála

Ludvík
Jagellovec
(1516 až
1526).

Spory
Praze.

v čele, vládla zemi. Mladý král, manžel Marie Habsburské, marně do-
máhal se rozchvácených statků korunních; nevraživosti osobní vedly za
jeho vlády ke krvavým roztržkám v Praze. Stály tu proti sobě strana
vedená Janem Hlavsou z Liboslavě a strana vedená Janem
Paškem z Vratu. Král Ludvík dlel skoro stále v Uhrách, kde Jan
Zápolský nepřestával ztěžovati jeho postavení. Slabost moci krá-
lovské byla tím povážlivější, že Uhry byly těžce ohroženy do-
bývavostí osmanskou.

Soliman II.

Bojovný sultán Soliman II., jehož cílem bylo pokořiti křesťanstvo
a uskutečniti světovládu pŕlměsíce, zmocnil se r. 1521 srbského Běle-
hradu a r. 1526 vnikl do rovin uherských. Marně mladý Ludvík hledal
pomoci proti Turkům. Evropa neměla již společného vědomí dob kři-
žáckých, stavové vlastních zemí podporovali jen liknavě mladého
krále, Zápolský se svou značnou mocí vojenskou přihlížel nečinně,
a v nerovném boji s přesilou roku 1526 král Ludvík zahynul v bažinách
u Moháče, nezanechav potomstva.

Bitva
u Moháče
1526).

Arcivévoda
Ferdinand.

Habsburkové dědici zemí českých a uherských. Trůn český i uher-
ský byl uprázdněn a na obojí korunu si nároky činil arcivévoda Fer-
dinand, který roku 1522 obdržel od staršího bratra císaře Karla
správu a později plné vlastnictví rodových držav rakouských
a švábských. V Čechách sněm neuznal jeho právních nároků, po-
něvadž stavové nedali výslovného svolení k sňatku a k úmluvám
z roku 1515. Proto Ferdinandovi nezbylo, než ucházeti se, aby se mu
koruny české dostalo volbou. Značné sliby stavům, zvláště Zdeň-
kovi z Rožmitálu, způsobily, že arcikníže byl v říjnu 1526 zvolen za
krále. Bylo mu však zvláštním re-
versem uznati právo stavů k svo-
bodné volbě. Dynastie habsburská tak ujala se vlády v zemích českých.

Volba
Čechách.

Zápas
o korunu
uherskou.

Jinak bylo v Uhrách. Větší část šlechty provolala králem Jana
Zápolského, který přijal korunu v Bělehradě Stoličném, a jen
menšina uznala na sněmě v Prešpurce králem Ferdinanda. Následoval
zápas; Zápolský byl z Uher vytlačen, ale vrátil se znova, jsa podporo-
ván Francií i Polskem a podrobiv se nadvládě sultánově. Ferdinand
zachoval pouze severní a západní díl země a bylo mu ho brániti znova
a znova proti útokům tureckým, Turci, nenalézající v rozdvojených
Uhrách oporu, počali ohrožovati střední Evropu. Rod habsburský v 16.
století tedy dosáhl sice moci, jaké Evropa dotud neznala, ale, byl plně
zabaven odporem Francie a obranou proti Turkům. Touž dobou také
poměry náboženské, zvířené t. zv. re-
formací německou, ne-
dovolily, aby se uplatnila hegemonie Karla V. ve světě křesťanském.

Nebezpečí
turecké.

Přehled.

Itálie, ač byla politicky rozervaná, přispěla na sklonku středověku podstatně k vývoji vzdělanosti evropské. V ní nejdříve se vybavil člověk z pout úzkoprásého, stavovského ducha středověkého. Hnutí humanistické a renaissanční radost z života vezdejšího vyznačuje Itálii 15. století proti ostatním krajům evropským, kde stále se hlásil rozkol mezi rostoucím zájmem náboženským a světskými snahami. Humanism vlášský však působil mocně také za Alpami. Touž dobou rozhled lidstva evropského šířil se odvážnými plavbami a objevním Nového světa zámořského. Objevy zvláště posílily moc španělskou, která dokonala výboj poloostrova proti Maurům a byla spojena v jediný celek dynastií kastilsko-aragonskou. Současně Francie překonala těžkou dobu boje s Anglií a nebezpečí, hrozící od přílišné vzrostlé moci vévod burgundských. Rod Valois dosáhl nových úspěchů na dráze, vedoucí k monarchii absolutní. Obnovená moc francouzská rozpínala se na všechny strany. V oblasti nizozemské a porýnské králové francouzští utkali se především s rodem habsburským, dědicem vévod burgundských. V Itálii, kam rovněž moc francouzská výbojem zasáhla, čelil jí král španělský, dědic království neapolsko-sicilského, ale vedle něho také císař Maxmilián Habsburský. Maxmilián jest postava význačná pro sklonek 15. a počátek 16. století. Jeho snahy o povznesení moci císařské v Německu se ovšem nezdařily. Rozklad říše byl věcí hotovou a pokusy, vybudovati národní stát německý, selhaly. Moc jednotlivých stavů říšských, hlavně knížat, byla tak značná, že říše rozpadala se vlastně na množství státeků, málo ochotných k obětem pro dobro celku. Německo při tom prospívalo hospodářsky, zvláště města bohatla a stávala se ohnisky života národního. Zároveň však hlásila se nespokojenost nižších vrstev a nelad společenský. Moc habsburská na sklonku vlády Maxmiliána I. nedala se poutati hranicemi říše, nýbrž stávala se mocí světovou. K dědictví nizozemskému a burgundskému přibýly země španělské, koruna sicilsko-neapolská a kraje zámořské. Nástupce a vnuk Maxmiliánův Karel V. dosáhl hodnosti císařské, stal se pánem říše, v níž slunce nezapadalo. Proto toužil po nadvládě nad křesťanstvem na základě mnohem širším nežli kdokoli z jeho předchůdců na trůně císařském. Naděje jeho vzrostly, když rod habsburský získal také země české a uherské. Veliký rozsah držav nesl však s sebou zároveň nevýhody na všech stranách. Bylť rod habsburský zejména vázán trvalým soupeřstvím Francie, jež se vzpírala zoufale hegemonii Karla V. a neváhala se ani spojovati s druhým velkým nepřítelem rodu habsburského, sultánem tureckým.

ČÁST OSMÁ.

Reformace.

1. Vystoupení Lutherovo.

Nálada
proti-
papežská.

Snahy opravné v církvi. Působení humanistů. Veliké koncily 15. věku neprovedly opravy církve; hnutí husitské nerozšířilo se valně mimo národ český. Stížnosti do úpadku duchovenstva světského a řádů mnišských neuplynuly a západní křesťanstvo hledělo s pohoršením na to, jak dvůr papežský úplně zesvětštel v renaissančním ovzduší italském. Nespokojenost církevní vzrůstala se tím více, čím více přibývalo ve světském živlu odvahy, samostatně mysliti o věcech náboženských. Znamenitě ji podporoval vynález knihtisku, jímž se spisy náboženské rychleji šířily mezi laiky, ale také humanism.

Humanisti
západní.

Hnutí humanistické rozšířilo se v 15. věku z Itálie do krajů západních, ale tam obmezovalo se spíše na učení a školské kruhy. Humanisté západní osvojili si zejména novou metodu kritickou a užívali ji také, uvažující o věcech náboženských. Jejich heslem bylo, nechati neplodných sporů scholastických a věsti k poznání původních pramenů nauky křesťanské, otců církevních a Písma svatého v původním znění. Slavným hlasatelem směru toho byl Erasmus Rotterdamský, učenec jména světového, jenž vtipnými satyrami tepal nevzdělanost duchovenstva a jeho sklon k zneužívání pověrečnosti lidu. Žádal zároveň opravdovějšího pojmání víry Kristovy a věřil, že studium starověkých spisů a Písma svatého v jeho původním znění jest s to, aby povzneslo obecně úroveň kněžstva a napravilo církev bez násilných otřesů. Z jeho stoupenců mnozí měli těžké půtky s mnichy, zejména řádu dominikánského, kteří obhajovali neústupně metodu scholastickou a tradici církevní. Jejich volání po opravě v církvi a odpor proti kurii papežské byly v Německu přijímány obecně s pochvalou, nikdo však nepomýšlel, aby odstoupil od jednoty církevní. Příčinou rozkolu opravdového staly se teprve nové myšlenky náboženské, jež přinesl Luther.

Luther
(1483 až
1546).

Vystoupení Lutherovo. Martin Luther, narozený roku 1483 v Eislebenu (viz obr. 56.), nabyl vzdělání na universitě erfurtské. Strach o spásu duše vedl ho do řádu augustinského. Ačkoliv se však podrobil všelikému odříkání, nenabyl dlouho jistoty, že nalezne ospravedlnění v očích přísného soudce, jímž především byl Bůh v názoru scholastickém. Klidu vnitřního Luther dosáhl teprve, pochopiv některé výroky apoštola Pavla a sv. Augustina, podle nichž Bůh není soudcem,

nýbrž otcem milostivým. Došel k názoru, že o s p r a v e d l n ě n í nelze dojíti vůbec konáním pobožností ani vlastní zásluhou nesvobodné vůle, hříchu podrobené. Jen živá víra, důvěra ve spasné dílo Kristovo, zajišťuje spásu. Z toho Lutherovi vznikalo nové pojetí všeho ž i v o t a k ř e s t ě a n s k ě h o, že více váží vroucnost a přesvědčení vnitřní, nežli viditelné projevy zbožnosti. Léta hlásal Luther myšlenky své nerušeně, jsa učitelem theologie na universitě ve W i t t e n b e r c e. Před širší veřejností vyvolal ho teprve spor o o d p u s t k y.

Tehdy hlásány byly v Německu odpustky, jejichž čistý výnos byl určen na stavbu nového chrámu s v. P e t r a v Římě. Jejich prodej byl svěřen některým členům řádu dominikánského, z nichž zvláště J a n T e t z e l vynikl jarmarečným nabízením odpustků. V Němecích obecná nálada vzdělanců obracela se již delší dobu proti odpustkům. Zvláště Luther byl přesvědčen o jejich škodlivosti po stránce mravní i náboženské. Rozhodl se, že bude o věci veřejně disputovati a tedy podle zvyku universitního přibíl v říjnu 1517 na dvěře c h r á m o v é v e W i t t e n b e r c e 95 t h e s í, v nichž hájil názoru, že milost boží nevzniká teprve zevnější zásluhou nebo přijetím svátostí, nýbrž že dli trvale ve věřícím křesťanu.

These
Lutherovy
(1517).

Dovršení rozporu Lutherova s Římem. Vystoupení Lutherovo vzbudilo obecnou pozornost a vedlo k podrážděné p o l e m i c e mezi ním a horlivými stoupenci Říma. Luther dovršil pak svůj rozpor s obecným názorem církevním při disputaci, kterou měl roku 1519 v L i p s k u s doktorem E c k e m, professorem ingolstadtským.

Disputace
lipská
(1519).

Tvrdil, že papežství není vůbec p ů v o d u b o ž s k ě h o, nýbrž jen úřad, vyplývající z lidských potřeb. Ač těžce nesl výčitku Eckovu, že obnovuje české k a c í ř s t v í, doznal přece hlasitě, že mnohé články Husovy, zavržené v Kostnici, jsou pravdivé. Tím popřel i závaznou autoritu koncilů. Ve věcech víry jediným pramenem uznával P í s m o s v a t é. Kněžstvu upíral, že by mělo zvláštní nadpřirozenou milost a moc svátostí a bylo prostředníkem mezi nebem a zemí; prohlašoval, že kdokoliv v pravdě věří, jest v přímém spojení s Bohem.

Německými a latinskými spisy Luther obracel se r. 1520 k celému národu. Hlásal v nich smělý program r e f o r m a c e, t. j. zásadní opravy všech řádů náboženských i společenských v duchu evangelia. S vášnivou rázností zdůraznil také staré národní stesky německé proti Římu. Odhodlaný boj jednotlivého učenice proti autoritě církevní došel neočekávaného ohlasu. Mnozí humanisté němečtí chválili jeho důraz na původní prameny víry; zvláště učený F i l i p M e l a n c h t o n stal se Lutherovi pravou rukou. Četnými letáky (pamflety) šířilo se hnutí v lidu.

Odsouzení novot papežem a císařem V Římě zahájil papež L e v X. na žaloby protivníků Lutherových k a n o n i c k ý p r o c e s s proti němu. Rozliční zástupci stolice papežské však snažili se opětov-

Bulla
papežská
(1520).

ně celou věc vyrovnati smírně. Teprve v červnu 1520 vydána bulla papežská, která nařizovala, aby spisy jeho byly spáleny. Jemu samému bylo pohroženo, že bude prohlášen za kacíře, neodvolá-li do dvou měsíců. Luther neodvolal, nýbrž spálil bullu okázale před bránu Wittenberskými.

Sněm
vormský
(1521).

Tehdy zavítal nový císař Karel V. po prvé do říše, aby přijal korunu v Čáchách. Karel V. uznával sice, že bude třeba napravit pokleslé řady církevní, ale plný převrat, jaký s sebou nesly myšlenky Lutherovy, byl mu proti mysli; i povolal Luthera roku 1521 před sněm říšský do Wormsu. Luther dostavil se, odepřel však odvolati své tvrzení a žádal, aby byl usvědčen Písmem. Proto císař se souhlasem většiny stavů vynesl achť nad ním. Edikt vormský znamenal odsouzení nového směru obojí hlavou křesťanstva. Ani zeměpán a ochránce Lutherův, kurfiřt saský Fridrich Moudrý, neodvážil se ho veřejně hájiti a ukrýval Luthera na čas na hradě Wartburce.

2. Pokroky reformace německé a švýcarské.

Návrat do
Witten-
berka
(1522).

Počátky církví evangelických. Karel V. nezdržel se v Němcích, ubíraje se na bojiště jihoevropské. Za jeho nepřítomnosti myšlenky Lutherovy přes zákaz vormský se šířily. Ve Wittenberce byly kláštery rušeny, zaváděn kalich a kněží se ženili. Luther zatím v zátiší wartburském překládal Písmo z originálu řeckého. Jeho překlad byl později velmi důležit pro vývoj hnutí evangelického a také spisovného jazyka německého. Roku 1522 Luther vystoupil opět veřejně ve Wittenberce, aby vybuodoval podle evangelia novou církev.

Nové řady
církevní.

Schválil manželství kněžské a rušení slibů řeholních; ze svátostí zachoval jen křest, pokání a svátost oltářní pod obojí způsobou. Z bohoslužby, jejíž částí hlavní bylo hlásání slova Písma, kázání a zpěv, vymčena byla latina. Středověká úcta k žebrání, postům a mnišské odřikavosti měla ustoupiti novému ideálu činného, ve spásu duše pevně důvěřujícího života občanského.

Nové řady náboženské přes odpor biskupův šířily se v nejbližších letech v mnohých městech říšských a v územích některých knížat, kteří užívali převratu, aby zabrali bohaté statky církevní (sakeularisace). Vedle kurfiřtství saského stává se hlavní oporou lutherství lantkrabství heské. Velmistř řádu německých rytířů, Albrecht Braniborský, přisvojil si r. 1525 Východní Prusy jako světské knížectví pod lenní mocí polskou.

Zwingli a sekty novokřtěnců. Vedle Wittenberka reformace našla záhy důležitého střediska ve Švýcarsku. Huldreich Zwingli čelil jako farář v bohatém Curychu úpadku církevnímu a zároveň vystupoval také proti žoldnéřskému zaprodávání krve švý-

carské do ciziny. Spisy Lutherovy učinily ho horlivým hlasatelem nových zásad evangelických.

Zwingli předstihl Luthera důsledným rozvedením základních myšlenek novotářských. Tvrdil, že chléb i víno ve svátosti oltářní znázorňují pouze symbolicky tělo a krev Páně, kdežto Luther zůstal při skutečné jsoucnosti Kristově ve svátosti. Tyto a jiné neshody mezi bohoslovci curyšskými a wittenberskými způsobily, že oba proudy reformace nesplynuly v jedno.

Učení Zwingliho šířilo se do kantonů sousedních i do měst jihoněmeckých, jež měla četné styky obchodní se Švýcarskem. — Současně vznikaly jiné, radikálnější proudy náboženské, hlavně kroužky t. zv. novokřtěnců, které duchovně souvisely se staršími sektami středověkými a zvláště s názory táboorskými.

Blouznivci ti nekladli jako Luther hlavní důraz na zjevené pravdy Písma. Hlavní věcí bylo jim vnitřní vnuknutí nábožensky rozčilené duše, které projevovalo se často prorockou vzrušeností při společných schůzkách. Jejich cílem nebyla jen posmrtná spása duše, nýbrž uskutečnění božího království na zemi; všecek život měl být upraven podle vzoru apoštolského komunisticky, všem mělo být vše společno. Křest nebyl jim svátostí, jež smývá hřích dědičný; byl pouze znamením přijetí do svazku sekty. Proto křtili jen dospělé a dostali název anabaptistů.

Kommu-
nism.

Hnutí novokřtěnské nemělo pevného střediska. V středních Němcích rozšiřoval je hlavně bývalý farář cvikovský, Tomáš Münzer. Jiná skupina vznikala ve Švýcařích. Luther i Zwingli odsuzovali je ostře, poněvadž hrozili převratem veškeré společnosti. Přece však hnutí se rozmohlo značně, zvláště když se přidružilo k němu sociální vězení, které v Němcích stále vzrůstalo.

Selská válka. Reformace značně urychlila výbuch hospodářské nespokojenosti, jmenovitě v lidu selském, který evangelickou svobodu pojímal jako předzvěst obecného osvobození. Koncem r. 1524 počali se bouřit sedláci v oblasti jezera Bodamského, a vzbouření se šířilo Porýnskem do Elsass a Durynska, Bavorskem do zemí alpských.

ouře
selské.
(1524).

Lid žádal vedle evangelické svobody svobodnou volbu farářů, zrušení nových dávek a desátků, omezení roboty a rozsáhlá práva pastvy, honu a rybolovu. Proroci novokřtěnští podněcovali fanatism davu, obnovující vzpomínku na voje táboorské. Rodiny panské byly pobíjeny, hrady a kláštery páleny.

Ústřední vláda říšská byla bezmocná proti selské rebelii. Několik knížat spojenými silami zastavilo však hrozící rozvrat. V květnu 1525 odboj byl zdolán; všude odbojníci byli krutě trestáni a poměry lidu poddaného vzpourou se nezlepšily!

Luther ostře odsuzoval bouře selské jako poblouzení; byl přesvědčen, že nové církve evangelické mají hledati opory především v mocí světské. Luterství přestalo tím namnoze být hnutím lidovým; v mnohých územích bylo zaváděno vrchností a často násilně proti vůli obyvatelstva. Za to skupiny novokřtěnců byly hned po válce

Moc
světská
v církvích
luterských.

Novo-
křtenci na
Moravě.

selské v Německu jižním krutě potlačovány a rozplašeny. Jednotlivé kroužky udržely se dočasně v Tyrolsku, na Moravě a v Nizozemí. Zejména na Moravě vznikly pod ochranou některých vrchností klidné obce žijící komunisticky podle domnělých řádů prvotních křesťanů.

Postavení
Karla V.

Protestace špýrská a konfesse augšpurská. Lutherství rozvíjelo se nerušeně zejména proto, že císař Karel V. dlel mimo říši, jsa úplně zabaven válkou s králem francouzským Františkem I., s nímž spojil se i papež. Proto nemohl zasáhnouti účinně do vývoje věcí náboženských v Němcích, ba ani Ferdinand, bratr Karlův, neboť se zrovna tehdy domáhal koruny české a vůbec nebyl bezpečen před vpády tureckými. Teprve když Karel V. po úspěšných bojích roku 1529 krále francouzského i papeže donutil k míru, mohlo se rázně vystoupiti proti luterským. Na sněmu ve Špýru žádala většina knížat, aby se zamezilo další šíření reformace. Proti tomu strana reformovaná vystoupila s protestem, prohlašujíc, že v otázkách náboženských nemůže rozhodovati většina. Pro tento protest nazýváni byli stoupenci strany reformované protestanty.

Sněm
špýrský
(1529).

Sněm aug-
špurský
(1530).

Roku 1530 sám Karel V. objevil se na sněmě říšském v Augšpurgu. Usilovně se snažil, aby přivedl protestanty opět za některé ústupky k jednotě církevní. Luterští podali mu tehdy vyznání, t. j. souhrn svých článků věroučných, vypracované Melanchtonem (konfessí augšpurská). Než jednání o nová kompaktáta nemělo úspěchu a protestanti odešli ze sněmu. Císař, opíraje se o většinu stavů, obnovil edikt vormský a pohrozil processy komorního soudu všem, kdož se byli zmocnili jmění církevního. Dával jen lhůtu několika měsíců, do které mělo býti upuštěno od novot náboženských.

Jednota
šmalkald-
ská (1531).

Mír norim-
berský
(1532).

Protestanti naproti tomu roku 1531 uzavřeli ve Šmalkalděch obranný spolek, který by jich chránil i proti hlavě říše. Císař potřeboval pomoci všech stavů proti hrozícímu nebezpečí tureckému; proto svých hrozeb neprovedl. Roku 1532 v Norimberce slíbil protestantům dočasný mír náboženský, až by sporné otázky na obecném koncilu církevním nebo na novém sněmu říšském byly rozhodnuty. Tím bylo nebezpečí pro luterány zažehnáno, zvláště když rod habsburský potom opět válkami v cizině byl úplně zabaven. Lutherství šířilo se v Německu a proniklo i do zemí skandinávských.

Vyměnění
Estrltoveho
(1375).

Reformace v zemích skandinávských. Na sklonku 14. věku došlo k unii všech států skandinávských pod vedením Dánska. Aby snáze čeliti mohli mocné hanse, smluvili totiž stavové severští r. 1397 v Kalmaru, že Dánsko, Švédsko a Norsko budou mívatí vždy

panovníka společného, a společně činit smlouvy s cizími státy. Ale unie tato neosvědčila se příliš, neboť znamenala ve skutečnosti nadvládu Dánska nad oběma druhými státy. Proto vzpírali se jí v 15. století zejména Švédové.

Unie
kalmarská
(1397).

Rozpory mezi Dánskem a Švédskem vyvrcholily za Kristiána II. (1513—1523). Kristián snažil se Švédsko ke koruně dánské připojiti krvavým násilím; dosáhl však opaku. V čele sedláků švédských roku 1520 mladý Gustav Erikson, řečený Vasa, vytlačil Dány ze země. Byl podporován hansou a stal se panovníkem národním. Jeho postavení bylo posíleno reformací, již šířili v zemi odchovanci university wittenberské. Statky církevní, jež pro sebe zabrala koruna, umožnily Gustavu Vasovi založiti moc dědičnou s pomocí vojska královského.

Kristián II.
(1513
1523).

Gustav
Vasa
(1520).

Úspěch vzbouření švédského podnítl také v Dánsku vzpouru šlechty proti Kristiánovi II., který chránil nižších tříd proti svévoli velmožův. Roku 1523 byl zbaven trůnu a zemřel ve vězení vítězného nástupce Fridricha I. Za nového panovníka pronikla reformace i do Dánska a zvítězila tu úplně. Zavedeny byly podle vzoru saského nové řády církevní, jež se odtud šířily také do Norska, s korunou dánskou spojeného. Nová bohoslužba dánská přispívala značně k tomu, že se zachovala jednotná řeč spisovná v Dánsku a Norsku.

Pohroma Zwingliho. Učení curyšského reformátora ovládlo rychle severní část Švýcarska a Zwingli doufal, že spojí celou jednotu v těsnější svazek pod vedením nejmocnějších měst Curychu a Bernu. Horské kantony selské, zvláště Schwyz, Uri, Unterwalden a Zug, byly však proti všem novotám politickým a náboženským a nalézaly oporu u papeže i u Habsburků. Curyšští chtěli pokořiti chudé kraje zákazem dovozu potravin do hor, ve válce nastalé byli však roku 1531 u Kappela poraženi a Zwingli sám padl. Mírem téhož roku uzavřeným bylo další šíření reformace značně ztíženo. Jednota zůstala rozdělena na dvě skupiny kantonů, evangelických a Římu věrných. Učení Zwingliho ustoupilo také v místech jihoněmeckých konfessi luteránské.

Spory švýcarské.

Bitva
u Kappela
(1531).

3. Počátky reformace ve Francii a v Anglii.

Francie za Františka I. Skoro celá vláda Františka I. (1515 až 1547) byla naplněna válkami proti Karlovi V. Výsledek bojů nebyl Francii příznivý; František byl nucen ponehati Milán a Neapol v rukou císařových a mírem učiněným roku 1544 zavázal se také, že přeruší spojení s Turky a nebude podporovati protestantů německých proti císaři.

František I.
(1515 až
1547).

Mír
v Crespy
(1544).

Marketa
Navarrská.

Za Františka I. šířil se z Itálie humanismus a umění renaissanční (obr. 61.), z Německa reformace náboženská. Ve Francii nebylo však v širokých vrstvách takového odporu proti Římu jako v Němcích. Vyšší duchovenstvo francouzské žilo sice velmi světsky, ale neodcizilo se národu; odpustky a jiné dávky pro dvůr papežský nebyly ve Francii zvykem. Proto hlas Lutherův působil tam zprvu jen na učence. František I. byl nábožensky lhostejný a kolísal v poměru k novotářům podle toho, s kým měl právě politický spolek pro něho větší důležitost, s německými protestanty nebo s papežem. Sestra jeho Marketa, královna navarrská, jež proslula též jako spisovatelka, ujímala se přívrženců reformace a poskytovala jim útulek na svém dvoře. Teprve když roku 1529 a 1534 hnutí luterské v Paříži okázaleji se projevilo, jal se je František I. důrazně pronásledovati. Tehdy opustil Francii Kalvin, muž, jenž později se stal hlavou reformace tamní.

Kalvin
(1509 až
1564).

Kalvin a jeho učení. Jan Kalvin, narozený r. 1509 v Noyonu v Picardii, byl s počátku zcela zaujat snahou humanistickou, později však přiklonil se k proudu evangelickému. Opustiv vlast, vydal roku 1536 v Basileji důležitý spis »Základy víry křesťanské«, v němž shrnul své názory náboženské.

Jako Luther tvrdí také Kalvin, že člověk dosahuje spásy pouze milostí Boží; zdůraznil však přesněji nauku o předurčení (praedestiaci). Bůh určil předem lidi k spásě nebo zatracení, a pouze předurčení k spásě tvoří skutečnou, neviditelnou církev Kristovu. Přísný život mravní jest zevním znakem vyvolených, veškeré konání jejich směřuje k slávě moci boží na zemi. Církevní život má být zřízen přesně podle vzorů biblických; veškeré zvyky duchovní, Písmem nedoložené, jsou pověrou a modloslužbou. Význam svátosti oltářní vykládal Kalvin podobně jako Zwingli.

Ženev

Názory své uvedl Kalvin v život skutečný v Ženevě, důležitém městě obchodním. Po dlouhém zápasu se směry protivnými Kalvin kolem roku 1542 dosáhl rozhodujícího vlivu v malé republice a uskutečnil tam své theokratické ideály.

Rády
kalvínské.

Kdežto v církvích luterských světská vrchnost rozhodovala ve věcech náboženských, měly v obci Kalvinově orgány církevní úplnou samostatnost a převahu. Řízení věcí církevních a dozor na mravní život v obci připadl konsistoriu, složenému z kazatelů a ze starších. Veřejné bujné zábavy byly zakázány; z modliteben odstraněny byly obrazy a roucha mešní. Bohoslužba záležela ve zpěvu žalmů, v kázání evangelia a v podávání kvašeného chleba s vínem.

Rozšíření
kalvinismu.

Přívrženci Kalvinovi podle vůle svého vůdce měli být novým Israellem, vyvoleným mezi národy. Proto Kalvin staral se o šíření názorů svých na všech stranách, více nežli Luther. Luther spokojoval se spíše s oblastí německou; snahy Kalvinovy byly universální. Jeho stoupenci působili záhy ve Francii, Škotsku, Uhrách, Polsku. Ženeva se stala Římu rychle střediskem nebezpečnějším nežli Wittenberk.

Reformace v Anglii. Také Anglie odtrhla se v 16. stol. od církve, ale převrat tam nebyl způsoben hnutím lidovým, nýbrž působením panovníků. Král Jindřich VIII. z rodu Tudor žil dlouhá léta v manželství s tetou císaře Karla V., Kateřinou Španělskou. Podlehl však později vlivu dvorní dámy Anny Boleynovy a chtěl ji poslat za manželku. Poněvadž papež Kliment VII. nechtěl z obavy před Karlem V. svoliti k rozvodu, vytrhl se Jindřich z moci papežovy a prohlásil se r. 1533 v souhlase s poddajným duchovenstvem domácím za jedinou hlavu církve anglické. Styk s Římem byl zakázán, veškerá práva papežská v Anglii přešla na korunu; parlament se stal vrchní instancí i v zákonodárství církevním. Kláštery byly rušeny a většina duchovenstva podrobila se novému stavu věcí bez ohledu na klatby římské. Král vstoupil bez překážky v nový sňatek s Annou Boleynovou.

Jin-
dřich VIII.
(1509 až
1547).

Održeni
od Říma
(1533).

Lidu obecnému byly téměř lhostejny tyto převraty. Zřízení samostatné církve anglické neznamenal na počátku zásadní změny ve věrouce ani v řádech duchovních; záhy však uplatňoval se vliv reformace německé v obou směrech. Vláda královská v otázkách těch kolísala, tu přejíc novotám, tu je potlačujíc. Jindřich VIII. stával se v poslední době vlády vůbec despotou. Podléhal dvorským ploti-
chám a záchvatům nedůvěry. Královna Anna skončila na popravišti a starý král oženil se ještě čtyřikrát, méně ráz své náboženské politiky podle toho, koho měl spojencem, Karla V. nebo knížata protestantská.

Vliv
refo:mac:
německé.

Despotism
Jindř-
icha VIII.

Nástupcem Jindřichovým stal se nedospělý syn z třetího manželství Eduard VI. Za poručnické vlády nabyly vlivy luterské v církvi anglikánské vrchu. Rozdělení země na biskupství však zůstalo a rovněž závislost duchovenstva na koruně. Na venkově, zvláště v severních hrabstvích a v Irsku, měli katolíci převahu. Noví faráři setkávali se často s odporem lidu. Rozvrat byl dovršen, když Eduard r. 1553 zemřel. Koruny dostalo se tehdy Marii, dceři Jindřicha VIII. z první manželky, jež se pokusila obnoviti katolicism v zemi.

Eduard VI.

4. Vítězství Habsburků v Německu a v Čechách.

Války turecké a církevní poměry v Němcích. Po náboženském míru norimberském (1532) knížata světská v Německu většinou se přihlašovala k protestantismu a k jednotě šmalkaldské. Také některá knížata duchovní chystala se přestoupiti. Karel V. nemohl tomu čeliti, jsa zabaven válkami s Francií a nebezpečím tureckým. Zejména příval turecký byl stále hrozivější. Již roku 1529 Soliman II. obléhal Vídeň; novému velikému útoku jeho roku 1532 stěží zabránil charvátský hejtman Mikuláš Jurišič, hrdinně obhájiv hradu Kyska.

Útoky
turecké.

Jan
Zápolský.

Potom se zdálo, že postavení moci habsburské v Uhrách se zlepši, neboť Jan Zápolský, nasativ se nadvlády turecké, učinil s Ferdinandem I. smlouvu, kterou ustanovil po sobě Habsburky plnoprávními dědici Uher. Krátce před smrtí však roku 1540 Zápolský, když se mu narodil syn Jan Zikmund, zrušil smlouvu a odkázal země své synovi. Mladého prince se ujal sultán turecký Soliman II.; vtrhl roku 1541 do země a obsadil Budín, Janu Zikmundovi však ponechal jen Záhřebsko a Sedmihradsko jako lenní vévodství turecké. Střední část země Turci podrželi trvale jako pašalík budínský. Uhry zůstaly tak rozděleny na tři části. Po delším marném boji Ferdinand I. byl nucen uznati stav ten a vykupovati se značným poplatkem ročním, aby uchránil své državy útoků tureckých.

Pašalík
budínský
(1541).

Koncil
tridentský.
(1545).

Za takových okolností Karel V. a Ferdinand I. nemohli vystoupiti mocí proti přívržencům Lutherovým v Němcích. Chtíce po dobrém ukliditi rozkol, jednali jen o obecný koncil církevní, který by provedl nápravu řádů v církvi a umožnil některými ústupky protestantům návrat do lůna jejího. Papež Pavel III. obával se však, aby koncil neztenčil příliš práv stolice papežské, proto dlouho odkládal. Konečně svolal roku 1545 obecný koncil do Tridentu. Když však císař žádal, aby protestanté tam poslali své zástupce, luteráni odepřeli, žádající koncil volný, nepodléhající vůdčímu vlivu stolice papežské. Proto jal se Karel V. nutiti je k jednotě mocí.

Moric
Saský.

Válka
šmalkaldská.

Bitva
u Mühlberku
(1547).

Válka šmalkaldská. Mírem s Francií i s Turky uvolnilo se zatím císaři; mimo to podařilo se mu vnéstí rozbroj mezi stoupence Lutherovy. Již dlouho trvala nechuť mezi oběma větvemi rodu saského, větví kurfiřtskou a větví držící menší části panství rodového s titulem vévodským. Mladý vévoda Moric, žijící v nesváru se svým strýcem, kurfiřtem Janem Fridrichem, toužil po rozšíření svého panství a spojil se, když mu byly slíbeny některé državy, tajně s císařem. Zradou Moricovou a nerozhodností jednoty šmalkaldské byl ve válce nastalé r. 1546 zajištěn zdar zbraním Karla V. Zatím co hlavní síla protestantská čelila císaři v jižním Německu, vpadl Moric spolu s králem Ferdinandem I. do kurfiřtství saského. Bez vážnějšího boje Karel V. stal se na podzim roku 1546 pánem jižního Německa; zbytek sil protestantských porazil u Mühlberka nad Labem v dubnu 1547. Kurfiřt saský a lantkrabí heský octli se v jeho zajetí; tehdy teprv Karel V. cítil se pánem Německa.

Správa
finanční.

Země české za Ferdinanda I. Král Ferdinand I. v zemích českých obratně a vytrvale zvyšoval moc panovnickou. Mimořádná pomoc zemská králi poskytovaná měnila se zvolna v berní pravidelnou, odůvodňovanou hlavně trvalým nebezpečím tureckým. Ko-

m o r a k r á l o v s k á, dobře organisovaná, stala se jádrem nové byrokracie zeměpanské a rozšiřovala svoji soudní a správní pravomoc všestranně přes odpor stavů. Byla osazována namnoze cizími Němci a přijímala instrukce od dvorské komory, zřízené ve Vídni ke správě veškerých příjmů panovníkových. S dvorem Ferdinandovým počalo vnikati do Čech vlašské umění renaissanční; jeho první větší památkou jest letohrádek královský na Hradčanech (Belvedere, viz obr. 66.).

Ferdinand I. od počátku snažil se spojití všechny země své v jedno účelnou ústřední správou dvorskou. T a j n á r a d a byla hlavním orgánem královým pro veškeré důležité záležitosti, podobně jako dvorská komora pro finance. Později vznikla r a d a v o j e n s k á. Ferdinand I. hodlal také utvořiti ze zástupců sněmů jednotlivých zemí s n ě m g e n e r á l n í všech svých držav. Snaha rozbila se však o odpor stavů českých, kteří viděli v tom nepohodlné zesílení moci panovníkovy. Jejich nespokojenost s novým pořádkem projevovala se často na sněmích. Ale stavové nebyli svorní ani neměli opravdové odvahy, a král pravidelně nabýval vrchu. Než právě úspěchy ty roztrpčovaly stavy proti králi; náboženské poměry nespokojenost tuto ještě jítily.

Správa
ústřední.

Poměry náboženské. Reformace Lutherova šířila se rychle v německých krajích koruny české, zejména v Lužici a Slezsku. V Čechách samých namnoze vystoupení Lutherovo bylo uvítáno jako pokračování v díle Husově. Později však nový směr evangelický vznítíl tu těžké spory.

Luterství
v Čechách.

Nejen katolíci, nýbrž i mírnější kališníci stavěli se proti němu, kdežto naopak husité rozhodní v něm nalézali posilu. V P r a z e hlásal Lutherovy myšlenky zvláště farář týnský H a v e l C a h e r a, muž těkavý a nedůstojný. V neklidné době posledních let Ludvíka Jagellovce strana H l a v s o v a v Praze (str. 144) sklonila se také zjevně k novotám lutherským, ale byla potlačena. Později luterství šířilo se na venkově; zaváděly je vrchnosti, někde i proti vůli poddaných. Reformaci v Čechách chyběla však jednotná organizace a pevné středisko. Přívrženci luterství doufali, že se jim podaří ovládnouti konsistoř pod obojí, narazili však na odpor králův.

Ferdinand I. byl horlivý přívrženec Říma, přes to, že uznával potřebu opravy církevní. Zemským zákonem o kompaktátech byl vázán šetřiti utrakvismu, ale proti luterství a Jednotě bratrské vystupoval zjevně. Nebyl však s to, aby úplně zadržel jejich vývoj. U stavů reformaci nakloněných a zvláště v Jednotě bratrské vzrůstal se odpor k panovníkovi.

Náboženské
snahy
královy.

Vzpoura stavů proti Ferdinandovi I. Zřejmě se odpor projevil za války š m a l k a l d s k é v Němcích. Ferdinand vymohl si sice na

Hotovost
zemská.

sněmě v létě 1546, aby byla svolána zemská hotovost do Kadaně a dosáhl také svolení ke spolku válečnému s Moricem Saským, ale sešla se skutečně hotovost jen nepatrná. Král nesvolav již sněmu jiného, povolal na svůj vrub hotovost znova do Litoměřic v lednu 1547 a pohrozil zároveň tresty neposlušným. Ale i potom toliko katolíci a Moravané uposlechli. Porušení obvyklého řádu zemského králem dalo nespokojeným stavům českým příčinu, aby zjevně vystoupili proti králi.

Města
královská.

V čelo hnutí se postavila Praha, která uzavřela brannou jednotu k ochraně svobod s ostatními městy královskými. Jenom Plzeň, Budějovice, Ústí, Most a Cheb zůstaly při králi, táhnoucím s vojskem do Míšně. Nedbajíce zákazu krále, města ostatní spojila se se stavy vyššími a svolala sněm do Prahy. Na sněmu se jednalo zjevně o zeslabení moci královské. Přímý odboj jevil se svoláním hotovosti stavovské do Lokte pod vedením Kašpara Pluha z Raabštejna. Hotovost scházela se však liknavě. Přes prosby kurfiřta saského stavové neodhodlali se válečně jíti za hranice zemské. Zatím v bitvě u Mühlberka němečtí protestanti byli poraženi a odboj český pozbyl veškeré naděje na úspěch.

Odboj
stavovský
(1547).

Zesílení moci panovnické. Šlechta chvátala do ležení Ferdinanda v Litoměřicích aby se mu podrobila. Král přijal ji na milost, hodlaje především pokořiti města, vlastní strůjce odboje. Přinutiv Prahu ke vzdání, ztenčil značně její dotavadní, skoro republikánskou samostatnost. Město vydalo veškeré statky a veškeré zásoby vojenské; zavázalo se ke stálé dávce z piva (t. zv. posudné) a pozbylo některých výsad. Král sám jal se dosazovati konšely, královští úředníci, hejtman městský a rychtář královský, nabyli rozhodující moci nad policií a soudem městským. Podobně byla potrestána také jiná města královská tak, že stav městský v Čechách pozbyl svého významu politického, jež měl od dob husitských. Šlechticům některým, hlavám odboje, zvláště přívržencům Jednoty bratrské, zkonfiskovány byly statky. O sněmu svolaném v srpnu 1547 dva zemané a dva měšťané byli popraveni, mnoho jiných uvězněno. Na sněmě tom prohlášena dědičnost rodu habsburského v zemích českých. Roku 1548 zřízen byl královský soud apelační v Praze, společný pro veškeré soudy městské zemí českých. Ferdinand I. jal se zároveň vystupovati ostřeji proti Jednotě bratrské. Její sbory byly zavřeny a vynikající členové, zejména také biskup Augusta uvězněni. Mnoho bratrů se vystěhovalo na Moravu, kde se zachovala větší svoboda stavovská i náboženská. Velká část odešla do Pruska a do Polska, kde vznikly velké osady bratrské.

Potrestání
měst.

Tresty za
odboj.

Soud
apelační
(1548).

Jednota
bratrská.

Jednota nebyla však pronásledováním zlomena, nýbrž spíše protivenstvím mravně zesílila.

5. Sklonek vlády Karla V.

Interim augšpurský. Vítězstvím nad jednotou šmalkaldskou císař Karel V. dosáhl v říši německé moci, jaké neměl již po staletí žádný jeho předchůdce. Na sklonku roku 1547 svolal do Augšpurka říšský sněm a snažil se tam opět, aby přiměl pokošené protestanty některými ústupky k jednotě s církví římskou. Než při tom mu byl na překážku sám papež. Pavel III. zahájil sice na sklonku roku 1545 obecný koncil v Tridentě, způsobil však, že koncil zaujal proti učení protestantskému stanovisko naprosto odmítavé. Karel V. byl tedy nucen s protestanty jednati na svůj vrub. Povolnějšími bohoslovci protestantskými — Luther zemřel již r. 1546 — dal vypracovati r. 1548 t. zv. *interim augšpurský*, zatímní řád náboženský, který byl pak prohlášen jako říšský zákon. Interim dovoľoval protestantům kalich, uznával platnost uzavřených již manželství kněžských a také zjednodušení liturgie; v ostatních však kusích se měli protestanté podrobiti řádu církve a uznati autoritu papežovu.

Sněm
augšpurský
(1547).

Koncil
tridentský.

Interim
(1548).

Avšak zavést nový pořádek nebylo snadné. Obecný lid stavěl se vášnivě proti interimu, v letácích a písních tupenému. Přes to zdálo se, že císař dojde svého cíle, když náhle byl překvapen novým, neočekávaným výbuchem revoluce v Německu.

Vzpoua knížat německých. Protestantská knížata nesla těžce útlak náboženský, obavy před trvalou diktaturou habsburskou vznikaly však také u katolických stavů. Hnutí nabylo vážného významu, když se v jeho čelo postavil Moric Saský, nespokojený s odměnou, již se mu dostalo za to, že zradil Šmalkaldské.

Moric
Saský.

Stal se proto hlavou proticísařského hnutí a spojil se s králem francouzským Jindřichem II., jemuž zajistil nadvládu nad říšskými biskupstvími v Lotrinsku (Metz, Toul a Verdun). Nepřípravený Karel V. byl na jaře roku 1552 překvapen útokem se dvou stran; Francouzové vtrhli do Porýnska, vojsko knížat, vedené Moricem Saským, vtrhlo do jižního Německa a téměř bez odporu vniklo až do Tyrol, kde císař pobýval. Karel V. sám unikl stěží zajetí. Proto svolil ke smlouvě v Passově, v níž ustoupil od interimu. Svoboda vyznání a kultu byla protestantům vrácena a nejbližší sněm říšský měl provést konečnou úpravu náboženských poměrů v říši.

Biskupství
lotrinská.

Vzpoua
knížat
(1552).

Smlouva
pasovská.

Náboženský mír augšpurský. Nechtěje býti svědkem porážky své životní snahy o jednotu víry a zesílení ústřední moci, Karel V. pře-

Mír
augšpurský.
(1555).

nechal trvalou úpravu poměrů svému bratru Ferdinandovi. Ferdinand svolal roku 1555 nový sněm do Augšpurka. Zásadní rozpor mezi vyznáním novým a starým nedal se překlenouti, ale aspoň klidné spolužití obojí strany v říši mělo býti zaručeno. Byl proto prohlášen věčný mír náboženský.

Výhrada
duchovní.

Mír týkal se pouze víry katolické a luteránské, nikoliv kalvinské a jiných sekt. Základem náboženského pořádku zůstal princip teritoriální. Nikoliv obyvatelstvo, nýbrž vrchnosti určovaly vyznání (cuius regio, eius religio); podaným ponecháno jen právo vystěhovati se. Duchovní statky zesvětlěle do roku 1552 měly zůstat v rukou světských držitelů; ježto však bylo nebezpečí, že by přestoupila duchovní knížata k reformaci a stará víra tak byla úplně zatlačena, katolíci vymohli si t. zv. výhradu duchovní, podle níž biskupové a opati, kteří by přestoupili k protestantismu, měli pozbyti svých obročí.

Náboženský mír měl veliký význam, neboť uklidnil aspoň na čas boje domácí v Německu. Luterství vzdalo se sice, podobně jako kdysi husitství, plánů obroditi církev všecku, ale za to došlo zákonné ochrany.

Marie
Tudorovna
(1553 až
1558).
Abdikace
Karla V.

Abdikace Karla V. a počátky vlády Filipa II. Pro nezdar své politiky a pro nezdraví Karel V. se rozhodl, že se vzdá vlády vůbec. Zasnoubiv r. 1554 svého syna Filipa II. s novou královnou anglickou Marií, přenechal mu království neapolské s Milánskem, záhy potom i vládu nad Nizozemím a roku 1556 i Španělsko s koloniemi. Potom vrátil i titul císařský do rukou kurfiřtů, a ti po některém jednání přenesli důstojnost na krále římského Ferdinanda. Karel odebral se do zátíší španělského kláštera, kde žil až do roku 1558.

Filip II.
(1556 až
1598).

Snah Karlových o utvrzení habsburské nadvlády a o zachování staré církve ujal se mladý král Filip II. (1556—1598). Marie podpořovala jej ve snahách těch; prováděla v Anglii horlivě návrat k církvi katolické a spojila se s Filipem ve válce proti francouzskému králi Jindřichovi II. Válka ta byla vedena se strany španělské s úspěchem, Anglii však odňali Francouzi Calais, poslední to její državu na pevnině. Filip II. váhal proto s ukončením války; teprve když po smrti bezdětné Marie vstoupila na trůn anglický dcera Jindřicha VIII. z druhého sňatku Alžběta, vychovaná v protestantském duchu, ujednal beze zření k Anglii v dubnu 1559 mír v Cateau-Cambrésis. Anglie ztratila Calais; Francie podržela lotrinská biskupství (Metz, Toul a Verdun), ale vzdala se snah svých po mocném postavení na poloostrově Apenninském a ponechala drobné státečky italské hegemonii Španělska, jež vládlo jihem a severem italským.

Mír
v Cateau-
Cambrésis
(1559).

6. Osady portugalské a španělské.

Indie
Východní.

Koloniální systém portugalský. Moc portugalská v 16. věku byla veskrze založena na výhradním právu plavby kolem mysu Dobré Naděje

a na panství námořním ve vodách indických. Aby zabrána byla rozsáhlá území v Indii Přední, na to nebylo tehdy lze pomyslet, ježto právě v 16. věku velcí m o g u l o v é t a t a r š t í spojili celý téměř sever indický pod svou mocí. Za to však Portugalci opanovali jednotlivé přístavy. G o a stala se hlavním střediskem portugalské moci v Indii, která se pak šířila i do bohatého kraje kořenného, ostrovů M o l u c k ý c h a S u n d s k ý c h. Roku 1516 dotkli se Portugalci poprvé břehů čínských a roku 1542 pronikli až do Japanu.

Ostrov
malajské.
Čína
a Japan.

Pokud moc Portugalců sahala, všude podporovali horlivě činnost m i s s i o n á ř ů, z nichž někteří, jako F r a n t i š e k X a v e r s k ý († 1553), vnikli až do Číny a Japanu. Hlavním cílem byla Portugalcům ovšem hospodářská těžba z bohatých oněch krajín. Lissabon vzrostl tak na obchodní metropoli; ale obyvatelstvo portugalské neumělo užiti výhod svých zůplna a přenechávalo výnosné rozvážení zboží asijského a afrického po Evropě podnikavějším firmám německým a nizozemským. Opanování dalekých oceánů bylo velkým činem národa portugalského. Právem největší básník národní L u i s C a m o e s oslavil úspěchy ty epickým veledílem »O s L u s i a d a s«.

Osady španělské v Novém světě. Když přišli Evropané do Ameriky, byla tu veliká část pevniny a ostrovů osídlena četnými kmeny rudých kočovníků a lovců, kteří žili jako praehistorické lidstvo doby kamenné. Pouze ve střední části horského pásma, probíhajícího celou pevninou, vzniklo několik států kulturních, upomínajících na dávný Egypt a předoasijské despotie. Vynikaly mezi nimi říše A z t e k ů v Mexiku a I n k ů v Peru. Husté jejich obyvatelstvo žilo usedle, pěstovalo kukuřici, bavlnu a jiné plodiny, umělo dovedně zpracovávat měď a jiné kovy a budovalo rozsáhlá města s paláci a chrámy. Aztekové měli i neumělé písmo.

Plémě
rudé.

Vzdělanost
americká.

Evropští objevitelé dosti dlouho nepřišli do přímého styku s touto vzdělanou oblastí. Koloniální država španělské koruny obmezovala se v prvních třiceti letech jen na ostrovy Antilské a zklamala prvotní naděje objevitelů. Chabé plémě ostrovní hynulo rychle tuhou prací, jmenovitě v dolech, evropskými neštovicemi a hromadnými sebevraždami. Již v prvních letech 16. století bylo nutno dovážeti černé otroky z afrických faktorii portugalských, a působením misionářů, hlavně dominikána Bartoloměje L a s C a s a s, vláda sama obmezila později zotročování rudých domorodců vůbec. Přes to vyzhynul lid domácí na Antilách za první polovice 16. století skoro úplně.

Dobyť Mexika a Peru. Zcela jiný svět otevřel se španělské kolonisaci ve vzdělaných krajích pevniny americké. Kraje ty byly podmaněny úsilím odvážných dobyvatelů, vedených fantomem zlatého kraje (E l d o r a d o), o kterém se na sklonku středověku mnoho bájilo. Nejoriginálnější z nich byl F e r n a n d o C o r t e z. Vyplul roku 1519 z ostrova Kuby, aby hledal bohaté říše na západě, a vystoupil po delší plavbě pobřežní tam, kde později vzniklo město V e r a c r u z.

Dobytí
Mexika
(1519 až
1521).

Po dvouletém boji, vedeném se lstivou odvahou, plném strastí, Cortez s několika sty dobrodruhy dobyl roku 1521 hlavního města Azteků Tenochtitlanu (Mexiko) a donutil celý kraj, dotud Azteky ovládaný, uznati panství koruny španělské. Dobyvatel a španělští úředníci dosazeni byli na místa domácích knížat; ze staveb chrámůvých staly se křesťanské kostely a kláštery. Původní vzdělanost domorodců brala rychle za své.

Na území dnešních republik Ecuadoru, Peru a Bolívie byl tehdy zvláštní stát, kulturou nikoliv nepodobný říši Azteků, ale lišící se veřejnou správou. Byl to jakýsi socialismus státní, prospívající vládnoucímu rodu Inků a mocnému kněžstvu. Lid rozdělen byl na pevné kasty dědičné a byl úplně nevolný; vzdělával pozemky jen dočasně přidělované, z nichž odváděl dvě třetiny výtěžku chrámům a rodu panovnickému. Svrchovanou závislostí lidu na vedoucích třídách si vysvětlíme, že národ podlehl roku 1532 skoro bez obrany hloučku španělských vetřelců. Vůdcem dobrodruhů těch byl surový Francisco Pizarro. Společník Pizarrův Diego Almagro pronikl pak až do Chile, ale chudoba a drsnost kraje přinutily ho k ústupu.

Správa
osad.

Koloniální systém španělský. Správa španělských držav zámořských byla naprosto závislá na zemi mateřské. Bílé plémě přicházelo ze Španěl do Nového světa s kastovními předsudky domácími a fanatismem náboženským jen jako kasta pánů do porobeného kraje. Proto nesrostlo s novou vlastí a setrvalo kulturně ve vleku mateřské země. Hlavním lákadlem zůstávaly drahé kovy, při čemž množství dobývaného stříbra záhy nabylo převahy nad zlatem, zvláště když r. 1545 byl v Bolívii objeven obrovský kužel stříbrné rudy v Potosi a po jeho vyčerpání nová vydatná ložiska v mexickém Zacatecas.

Drahé
kovy.

Obchod
americký.

Kolonie americké byly hospodářsky úplně závislé na Evropě. Po celé 16. století bylo nutno dovážeti z Evropy nejen předměty přepychu, oděv a zbraně, nýbrž namnoze i potraviny, kdežto z Ameriky vyváženy dlouho skoro jen drahé kovy. Obchod ten byl vládou přesně regulován. Jedině Sevilla měla zůstatí jeho východištěm. V pozdější době vzmožil se však obchod podloudný, vedený z Francie a Anglie.

7. Hospodářské poměry evropské v 16. věku.

Rozmno-
žení
drahých
kovů
▼ Evropě.

Poklesnutí ceny peněz. Rozšíření evropského panství v osadách a výnosný obchod zámořský, měly značný vliv na vývoj hospodářských poměrů v Evropě. Stoupající dovoz stříbra z dolů amerických působil na tržní poměry tím citelněji, že současně také domácí doly evropské se nalézaly v nebývalém rozkvětu, hlavně doly stříbrné v Sasku a Tyrolsku. V Čechách vystoupil tehdy zvláště do popředí Jáchymov, kde panský rod Šliků počal raziti velkou novou

Jáchymov.

minci (J o a c h i m s t h a l e r, T h a l e r). Oběžná zásoba drahých kovů se v Evropě za 16. stol. skoro ztrojnásobila a p o m ě r ceny stříbra a zlata měnil se postupně v neprospěch stříbra. Vedle toho rychlé z d r a ž e n í veškerých výrobků stalo se význačným zjevem doby. Novým vkusem renaissančním a obecnou touhou po požitku životním potřeby všech téměř tříd značně stouply, ale zastaralá (cechovní) organizace výroby jen nedostatečně doháněla rostoucí poptávku. Četné zákony vydávané v různých krajích proti přepychu a rozmařilosti stavěly se marně proti tomu.

Stoupání cen.

Následky toho jevily se zvláště ve Španělsku. Hromadné stěhování obyvatelstva do Nového světa a středověký názor, že pravidelná práce a obchodní zisk se nesrovnávají se ctí šlechtickou, ochromily Španělsko hospodářsky. Král vypůjčoval si stále větší sumy a zastavoval věřitelům španělské statky korunní, doly a důchody koloniální. Proto proud drahých kovů amerických plynul do ciziny, podobně jako větší část zisku z indického dovozu portugalského.

Poměry španělské.

Obchod italský a nizozemský. Portugalci indickým obchodem svým zastínili sice poněkud význam Benátěk, ale neotřáslí nikterak blahobytem republiky. Také jiná města italská zachovala si v 16. věku ještě značný blahobyt. Zvláště Janov vynikal hedvábnictvím a největšími loděnicemi.

Benátky.

Benátčané dostávali skrze Syrii stále ještě východní zboží, dopravované karavany přes Persii, a dovedli smlouvami pojistiti svému obchodu značné svobody v říši turecké. Odtud měla prospěch i města na pobřeží dalmatském, hlavně republika dubrovnická, v níž kvetlo jihoslovanské písemnictví, proslavené na počátku 17. věku nejvíce básníkem Ivanem Gunduličem. V Benátkách samých a v území republiky vzrůstal v 16. věku vývozní průmysl přepychový. Republika zůstala po celé 16. století městem jemného vkusu, spolu pak i první velmocí námořskou v moři Středozemním. Zájem o světové poměry vedl na trhu benátském ke vzniku prvních periodických novin (gazetta), jež byly psány jen nevelkému kruhu vedoucích tříd a nebyly proto ještě tištěny.

Dubrovník

Novinářství.

Ještě větší podíl než Vlaši měli j i h o n ě m e c t í kapitalisté (Fuggerové a Welserové) na rozvoji světového obchodu v 16. věku. V Nizozemí nebylo v 16. věku už staré Brügge tržištěm ústředním; vedení přešlo ve zvýšené míře na brabantské Antwerpy. Světového významu dostalo se tomuto městu nad Šeldou hlavně neobmezenou s v o b o d o u o b c h o d n í, již Antwerpy poskytovaly cizincům. Na trzích antwerpských, kde se scházeli kupci z celé Evropy, určovaly se ceny všech důležitých předmětů světového obchodu. Obchodní domy německé a vlašské v 16. století měly vůbec veliké bohatství, jímž působily také na politické poměry současné, jelikož půjčovaly panovníkům peníze.

Úvěr státní v 16. věku. Tehdejší státy potřebovaly víc a více peněz na stoupající vydání dvora panovnického a na ž o l d n ě ř s k é v o j s k o.

Nové úkoly států.

úvěr.

s k o. Příjmů panovníkových však nepřibývalo tou měrou, jako přibývalo vydání. Statky korunní a regály nedostačovaly již za středověku a stavové, žálíce na vzrůst moci panovnické, povolovali jen zvolna větší daně pravidelné. Proto panovníci uchýlovali se od 15. věku stále častěji k p ů j č k á m. Věřiteli bývali zpravidla bohatí obchodníci.

Bankroty
státní
(1557).

Vláda dávala věřitelům svým na moření dluhů na určitou dobu do moci některé státní důchody; cla nebo důchody ze statků korunních, dolů, nebo nějakou daň. Zvláště zápas mezi domem habsburským a Francií za Karla V. podporoval vývoj úvěru veřejného. Obojí strana potřebovala pořád víc peněz. Straně habsburské peníze opatřovaly A n t w e r p y, králové francouzští František I. a Jindřich II. naproti tomu stále častěji se obraceli k obchodníkům německým a vlašským, usedlým v L y o n ě. Takovým způsobem vzniklo v Antwerpách a v Lyoně dvojí středisko peněžní ve shodě s politickými poměry doby. Dlouhé války a vzrůstající potřeby obou dvorů vedly však ke katastrofě. Roku 1557 francouzská i španělská vláda ohlásila částečný b a n k r o t. Nastalo mnoho obchodních úpadků, zvláště v Německu, a důvěra v úvěr veřejný byla u širších kruhů na dlouho o t ř e s e n a.

Přehled.

Papežové doby renaissanční odcizili se křesťanstvu zaalpskému, zajímající se toliko o věci italské a opomíjející snahy opravné. Nejprudší odpor proti nim a proti tehdejším poměrům v církvi vypukl v N ě m c í c h a zosobnil se v L u t h e r o v i. Odpor ten se stupňoval k úplnému rozrušení jednoty církve západní a vedl k pokusům o obnovení původních, evangelických řádů křesťanských. Politické poměry německé způsobily, že moc ústřední přes to, že vydávala důrazné zákazy (e d i k t v o r m s k ý), byla bezmocna proti postupu reformace luterské. Mocí bylo zastaveno pouze hnutí radikální (n o v o k ř t ě n e c t v í), jež spojovalo revoluci náboženskou s převratem všech poměrů společenských. Lutherství ustavilo se bez velikých překážek v řadě samostatných církví teritoriálních v Německu; ve Š v ý c a ř í c h reformace nalezla organisátora v Z w i n g l i m, který sice padl při pokusu o úplné ovládnutí jednoty, jehož dílo však potrvalo. Pokusy císaře Karla V. o obnovení jednoty tříštily se hlavně o situaci politickou, kterou ovládalo soupeřství mezi rodem habsburským na jedné a Francií s Tureckem na druhé straně. Protestantismus německý, spojený v j e d n o t ě š m a l k a l d s k é, opíraje se o nepřátele císařovy, mohl se upevniti a šířiti se na sever do D á n s k a i Š v é d s k a bez odporu. Také A n g l i e odtrhla se od jednoty církevní pro osobní neshody krále Jindřicha VIII. s Římem a utvořila si samostatnou státní církev anglikánskou. Ve Francii pro reformaci nebyla půda připravena; reformace tu měla s počátku skrovné úspěchy, důležité bylo však, že v ovzduší francouzském vzniká nový směr evangelický, směr K a l v i n ů v, od luterského ve mnohém odchylný, jehož střediskem byla Ž e n e v a.

Karel V. poznal, že nelze Německa navrátiti v církev římskou jednáním, nýbrž toliko mocí. Nechav svých politických záměrů ostatních, soustředil svou sílu k cíli tomu. Došlo k válce š m a l k a l d s k é, v níž jednota protestantská byla poražena. Moc habsburská vítězstvím se upevnila nejen v Němcích, ale také v Č e c h á c h, kde Ferdinand I. potlačil hnutí stavovsko-náboženské. Císař chtěl navrácení protestantů do církve římské usnadniti některými ústupky; poněvadž ani koncil obecný, do T r i d e n t u svolaný, ani Papež P a v e l III. nevyhověl jeho snaze, vyhlásil císař ústupky ty dočasně v t. zv. i n t e r i m u sám.

Neočekávaná vzpoura knížat německých, vedená M o r i c e m S a s k ý m, vyrvala mu úspěchy nabyté válkou š m a l k a l d s k o u. Mírem a u g š p u r s k ý m rovnoprávnost protestantismu s katolicismem v Němcích byla zajištěna; zklamán, ustoupil Karel V. s jeviště politického. Také v Anglii pokus o obnovení katolicismu neměl trvalého úspěchu. Smrtí M a r i e T u d o r o v n y rozvázáno dočasně spojení říše ostrovní s mocí habsburskou. Snahy Karla V., dosíci hegemonie habsburské v Evropě, byly marny. Jeho nástupce F i l i p II. byl nucen dlouhý zápas s Francií ukončiti mírem, který neznamenal úplné pokoření soupeře. Moc španělské větve habsburské zůstala ovšem značná. Opírala se nejen o državy evropské, nýbrž také o svět zámořský, o kolonie a m e r i c k é, z nichž přicházela zvláště h o j n o s t d r a h ý c h k o v ů do Evropy. Vedle Španělska mělo osady zámořské P o r t u g a l s k o, jež bylo pánem o b c h o d u i n d i c k é h o. Hlavní zisk z podniků zámořských nezůstával však toliko v rukou Španělů a Portugalců, nýbrž přecházel z veliké části do rukou obchodníků v l a š s k ý c h, n i z o z e m s k ý c h a n ě m e c k ý c h, usazených zejména v Antwerpách a Lyonu. Rozvoj poměrů hospodářských v 16. století vedl k značnému zesílení k a p i t a l i s m u o b c h o d n í h o, záhy však přílišná spekulace úvěrová velikých domů obchodních a s t á t n í b a n k r o t y ve Francii i ve Španělsku zastavily tento vývoj.

ČÁST DEVÁTÁ.

Doba protireformace.

1. Reformace katolická.

Volání po
opravách.

Inkviseice a řád jezuitský. Již před vystoupením Lutherovým ozývaly se ve vážné společnosti italské hlasy, volající po nápravě pohoršlivých poměrů církevních. Na počátku pontifikátu Pavla III. (1534 až 1549) zdálo se, že nálada ta zvítězí i v Římě samém, když někteří z jejích stupenců vstoupili do kollegia kardinálů. Ale v zápětí ovládl okolí papežovo opět směr, ztracující veškeré hlubší změny v církvi a odmítající jakékoliv ústupky učení evangelickému. Soudnictví inkvisiční bylo roku 1542 znovu oživeno, zostřena censura knih a vydán seznam (index) spisů, zakázaných katolíkům pod těžkými tresty církevními. Vedle pouhé obrany bylo však nutno rozvinouti kladnou činnost, aby zvýšen byl vliv církevní ve všech třídách společnosti. Úkolu toho podjal se především nový řád jezuitský.

Inkviseice
římská
(1542).

Loyola
(† 1556).

Baskický zeman Iñigo Loyola byl roku 1521 zraněn při obraně pyrenejské tvrze Pamplony proti Francouzům. Čtení mystických spisů o životě Kristově a svatých vzbudilo v jeho ctižádostivé mysli, středověkou romantikou naplněné, odhodlání k velkým a svatým činům. S počátku chtěl působiti jako missonář na východě, ale nemoha se tam pro různé překážky vypravit, nabídl papežovi duchovní služby svoje a svých soudruhů v Itálii. Nechtěje splynouti se žádným tehdejší řádem, vymohl si roku 1540 právo založiti samostatnou společnost, zvanou *Družina* nebo *Tovaryšstvo Ježíšovo* (*Societas Jesu*). Nový řád přijal k obvyklým slibům řeholním zvláštní, slavnostní závazek naprosté poslušnosti ve službách stolice papežské.

Tovaryš-
stvo
Ježíšovo
(1540).

Zřízení
řádu je-
zuitského.

Loyola, zvoucí se tehdy otcem Ignatiem, dovedl řádu pevně vtisknouti ráz své osobnosti a ducha vojenského. Základem bylo naprosté splynutí jednotlivce s celkem, ovládaným monarchisticky od doživotního generála řádu. Jesuité kladli menší důraz na mnišské rozjímání nežli na činné působení ve světské společnosti. Rozsahem misíí zámořských předstihli rychle ostatní duchovní společnosti, ale ještě většího významu nabylo jejich působení v Evropě. Působili především jako kazatelé, záhy však nabyli neúčinnější zbraně ve školství a zřizovali školy střední a vysoké (kolleje). Zásadou školství jejich stala se snaha, sloučiti formální pokroky humanismu se středověkou důvěrou v autoritu církve. Loyola v duchovních cvičeních složil umělý návod k ovládnutí duševních nálad a vši pochybovačnosti. Při pokleslosti starých universit dopracovaly se jezuitské školy snadno rychlých úspěchů. Počet kolleji už za života Ignatiova († 1556) byl znamenitý. Mimo to jesuité působili jako zpovědníci; obraceli od počátku zřetel k tomu, aby nabyli vlivu u osob panovnických a ve vyšší společnosti vůbec.

Koncil tridentský. Úspěchy jezuitů ovšem nebyly tak rychlé, aby rázem potlačily starší protipapežskou náladu, volající po

opravě v hlavě a v údech. Hlavně na obecném koncilu, svolaném do Tridentu dvakrát na naléhání císaře Karla V. a po třetí obnoveném od papeže Pia IV. v letech 1561—1563, značná část shromážděných prelátů vyslovovala se ostře proti přílišné moci papežské. Ale zástupcové kurie dovedli obrátiti činnost koncilu především k tomu, že co nejpřesněji formuloval dogmatické základy katolického učení o svátostech. Opravy v Tridentu odhlasované změnily jen v jednotlivých otázkách starší řády církevní, aniž otřásaly v základech moci papežskou. Za to přispěly k zevní nápravě řádů církevních. Podle nařízení koncilu vznikaly ve všech biskupstvích semináře pro soustavnou výchovu kněžstva; zlořády, spojené s hromaděním beneficií, byly obmezeny a rozmnožena činnost kazatelská. Z Říma pečováno o rozšíření vědomostí bohoslovných novým římským katechismem; každá osoba duchovní byla zavázána složit nepochybné vyznání víry katolické. Tak vznikla v době následující nová generace duchovenstva katolického, horlivější v plnění svých povinností a Římu zcela oddaná. Její touhou bylo zvítěziti co nejdokonaleji nad reformací a v tom oporou zvláště důležitou se jí stala moc Habsburků španělských.

Koncil
tridentský
(1545 až
1563).

Reformy
ve zřízení
církevním.

2. Španělsko za Filipa II.

Ráz vlády Filipa II. Filip II. byl muž nedůvěřivý a pedantický. Jeho uzavřenost způsobila, že v lidu vznikaly nesprávné představy o osobě králově. Zvláště předčasná smrt chorého syna Filipova Dona Carlosa dala podnět k nepravdivým pověstem o tajuplné tvrdosti králově k vlastnímu dítěti. V přesně katolickém přesvědčení Filip II. shodoval se úplně s náladou svého národa. Protestantism nenalezl příznivé půdy ve Španělech. Slabé zárodky skupin luterských byly inkvisicí potlačeny za souhlasu lidu, účastníciho se jásavě při slavnostních popravách kacířů (autodafé). Náboženský zájem zrcadlil se také v písemnictví španělském. Nikde umění dramatické nevyrostlo z náboženských her a mysterií tak dokonale, jako ve Španělsku, kde v 16. věku hry duchovní upravily cestu světské tragedii i veselé hře. Autorem nejvíce ceněným byl všestranný a plodný Lope de Vega († 1635). V lidové četbě rytířské romány velice se rozšířily, tak že velký prosaik Miguel Cervantes de Saavedra († 1616) vystoupil proti jejich škodlivému vlivu slavným románem »Don Quixote de la Mancha«.

Filip II.
(1556 až
1598).
Don Carlos.

Autodafé.

Písem-
nictví
španělské.

Zahraniční politika Filipa II. směřovala k nadvládě španělské v Evropě a k obnově církve katolické. Největší však obtíže působily záměrům královým trvalé nepořádky finanční. V první době vlády zaměstnával ho také boj s islámem.

Moc
turecká.

Boj s islámem. Moc turecká byla tehdy ve spojení se severoafrikými Barbaresky (v dnešním Tunisu a Alžíru) metlou moře Středozemního. Piráti odváděli na tisíce křesťanů na galeje alžírské a tuniské. Sultán Selim II. opanoval r. 1570 důležitou državu benátskou Kyp r. To usnadnilo horlivému papeži P i o v i V. vzbuzení nového ruchu křížáckého v Itálii; roku 1571 Ben á t k y, p a p e ž, T o s k á n a a španělská koruna uzavřeli s v a t o u l i g u proti Turkům. Vrchní velitel spojeného loďstva J u a n d' A u s t r i a, levoboček Karla V., p o r a z i l u L e p a n t a roku 1571 námořní moc tureckou. Nesvornost spojenců zastavila ovšem další pokroky.

Svatá liga
(1571).

Lepanto.

Dobytí
Portu-
galska
(1580).

Moc Španělska zvětšila se značně, když Filip ovládl po vymření domácího rodu r. 1580 i P o r t u g a l s k o. Poloostrov Pyrenejský a veškeren svět koloniální byl spojen v jedné ruce a španělské sebevědomí vzrostlo velice. Filip II. zasazoval se rozhodněji nežli před tím o velké cíle španělské politiky, hlavně o p o t l a č e n í r e f o r m a c e v Anglii i ve Francii a o zajištění h a b s b u r s k é h e g e m o n i e nad západní Evropou. Ale jeho úsilí se rozbilo o odboj nizozemský.

Nizozemí.

Počátky odboje nizozemského. Nizozemí obsahovalo v 16. století v podstatě dnešní B e l g i i a H o l l a n d s k o a bylo rozděleno na 17 samosprávných provincií se stavovskými sněmy, tak zv. »s t á t y«. Každá z nich měla samostatného místodržitele a svou ústavu s právem povolovati daně. Ústřední správu vedl g e n e r á l n í m í s t o d r ž i t e l v B r u s s e l u a s t á t n í r a d a. K snažšímu projednávání berní císař pokusil se občasné svolávaní sněmů ústřední, t. zv. g e n e r á l n í c h s t á t ů, ale věc posílila jen sebevědomí stavů, aniž oslabilu moc sněmů provinciálních. Při cílém styku s Německem pronikly záhy do Nizozemí i myšlenky Lutherovy, ale byly tu důrazně stihány.

Refor-
mace.

Marketa
Parnská a
Granvella.

Filip II. svěřil vládu v Nizozemí nevlastní sestře M a r k e t ě P a r m s k é a kardinálu G r a n v e l l o v i, kteří ochotně dbali pokynů ze Španěl. Ostatní členové rady státní měli jen poradný hlas. Při tom Filip II. udržoval š p a n ě l s k é p o s á d k y v zemi, zvyšoval daně a snažil se posílit katolickou věc zřizováním nových biskupství.

Vilém
Oranžský.

Kompro-
mis (1565).

Proti těmto opatřením nového krále vznikla však rychle o p o s i c e šlechty. V čele hnutí stál brabantský místodržitel V i l ě m O r a n ž s k ý, pocházející z rodu německých hrabat N a s s o v s k ý c h. Král povolil oposici v tom, že odvolal roku 1564 kardinála G r a n v e l l u a španělské pluky ze země, ale v církevní politice byl neústupný. To vzbudilo však obecný odpor. Došlo ke sdružení šlechty nižší, jehož vůdcové doufali v pomoc německých protestantů. Jednota šlechtická, již se dostalo přezdívky »ž e b r á k ů« (g u e u x), přednesla na jaře 1566 hromadně regentce Marketě žádost o svolání generálních stavů

a o zmírnění náboženského útisku. Zdálo se, že dosáhnou svých přání aspoň částečně, neboť Marketa i Filip II. neměli ještě odvahy k ráznému odporu. Ale věc byla zmařena lidem, jenž se jal pustošiti chrámy a kláštery a ničiti obrazy i kříže.

Bouře
lidové.

Zakročení Albovo. Revoluce vzbudila ve Španělsku velké pohoršení, jež přimělo Filipa II. k nenadálé ráznosti. Starý generál, vévoda Alba, byl roku 1567 s italskými pluky a rozsáhlou pravomocí vypraven do Nizozemí, aby zdolal rebelii. Ale než dorazil, bylo již vlastně po nepokojích. Účastníci vzpoury prchali do Němec a do Anglie, Vilém Oranžský uchýlil se na nassovská panství svého rodu. Alba chtěl však situace užiti, aby hrůzovládou zlomil vůbec stavovské sebevědomí nizozemské. Mnoho osob bylo pozatýkáno a popraveno; také katoličtí členové státní rady, hrabě Egmont a admirál Hoorne, byli ke všeobecnému zděšení roku 1568 popraveni. Alba chtěl však také zesílit důchody vlády a vynutil podle vzoru španělského nové daně nepřímé.

Zakročení
Albovo
(1567).

Přísné
tresty.

To vzbudilo znova nespokojenost, již užil Vilém Oranžský a obnovil odpor. Sbor jeho přívrženců roku 1572 zmocnil se míst přístavních a koráby jejich počaly soustavnou piraterii ztěžovati plavbu španělskou. Zároveň se vzbouřily severní provincie Holland, Zeeland, Frísko a Utrecht. Alba se je snažil mocí pokořiti, narazil však na hrdinnou obranu zoufalých měst. Byl roku 1573 v nezmilosti odvolán.

Odboj
námořní.

Odpadnutí provincií severních. Vzpoura se rozšířila všude po Nizozemí, ale vláda španělská dovedla užiti sporů náboženských, aby rozdvojila neposlušné provincie. Jižní, většinou románské kraje, zůstaly totiž při staré víře a hleděly s nevolí na reformaci kalvinskou, ze severních provincií rychle se šířící. Proto podařilo se skutečně získati je politickými ústupky opět na stranu královu. Za to severní provincie odřekly se roku 1581 slavnostně rodu Habsburského a utvořily spolek států samostatných pod vedením místodržitele Viléma Oranžského.

Tak se země rozdvojila trvale. Mezi oběma částmi rozpoutal se v následujících letech tuhý boj na suchu i na moři. Postavení odbojných států zhoršilo se pak tím, že Vilém Oranžský úkladnou vraždou byl zahuben roku 1584. V kritické chvíli reformovaná Anglie přispěla Nizozemcům na pomoc.

Smrt
Viléma
Oranžského
(1584).

Na moři součinnost loďstva anglického a hollandského zlomila dokonale námořní převahu španělskou. Antwerpy, dvakrát zpleněné, pozbyly veškerého obchodního významu, za to hollandský obchod zesílil. Amsterodam, Rotterdam a jiné přístavy přejaly

Pád
Antwerp.

dědictví Antwerp, odvážní podnikatelé jali se ohrožovati koloniální monopol svých soupeřů, vnikající do vod indických a amerických. Filip II. nedočkal se konce boje. Boj skončil teprve roku 1609 příměřím na dvanácte let, v němž španělská moc skutkem uznala samostatnost nizozemské republiky.

3. Anglie za královny Alžběty.

Alžběta
(1558 až
1603).

Alžběta a Marie Stuartka. V královně Alžbětě (1558—1603) Anglie měla panovnici vynikající. Alžběta obnovila samostatnou církev anglikánskou opětným prohlášením supremátu koruny ve věcech duchovních. Katolíci, četní hlavně v severních hrabstvích a v Irsku, nebyli v prvních dobách vlády potlačováni. Opatrný poměr k nim byl z velké části podmíněn obavou, aby nepostavili se proti Alžbětě na stranu Marie Stuartové, královny skotské.

Marie
Stuartka.

Presby-
terianism.

Jakub VI.

Klatba
proti
Alžbětě
(1570).

Marie Stuartovna činila si nárok na anglický trůn, jsouc vnučkou sestry Jindřicha VIII., proti Alžbětě, jež se narodila v neplatném manželství. Byla horlivou katoličkou, ale ve Skotsku se šířil kalvinismus a zřízena tu přes odpor královnin církev národní, spravovaná volenými výbory a synodami (církev presbyteriální). Marie byla v zemi neoblíbená a mimo to násilná smrt druhého manžela, lorda Darnleye, z níž byla obviňována, zapletla ji do zlých sporů. Vzbouřená šlechta zmocnila se celé země a počala vládnouti jménem nedospělého syna Mariina, krále Jakuba VI. Poražená panovnice skotská uprchla roku 1568 do Anglie, hledajíc pomoci u královny Alžběty. Ta zajala však bývalou soupeřku. Papež Pius V. vykl proti Alžbětě na to těžkou klatbu a vyzval anglické katolíky ke vzpouře. Hlavně řád jezuitský snažil se uvést hrozby papežovy ve skutek, vysílaje tajné agenty, aby pobuřovali Irsko a Anglii. Alžběta odvetou za to krutě potlačovala skutečná i domnělá spiknutí a přitížila útlak katolické strany v zemi.

Piraterie
anglická.

Sixtus V.

Zápas se španělskem. Španělský král vystříhal se sice dlouho otřeseného nepřátelství s ostrovní říší, ale v Anglii bylo známo, že jest ve spojení se zajatou Marií Stuartkou a že jeho vyslanci povzbuzují katolickou opozici. Vláda anglická splácela mu tím, že trpěla rozvoj piraterie, vedené z přístavů ostrova proti španělské plavbě. Odvážní plavci, jako Francis Drake, přepadali kolonie západoindické a stříbrná loďstva americká. Poměry ty, jakož i nátlak a peněžitá podpora rázného papeže Sixta V. přiměly Filipa II. k rozhodnému kroku. Velká výprava námořská chystala se ze Španěl proti Anglii. Marie Stuartovna z vězení povzbuzovala zahraniční spojence k činu. Vidouc, že osoba skotské panovnice jest opravdu vážným nebezpečím

vnitřním, Alžběta odhodlala se ji zahubit. Na základě rozsudku byla Marie roku 1587 sfata. To urychlilo však španělské přípravy k útoku a roku 1588 mělo velké loďstvo, zvané «nepřemožitelnou armádu», udeřiti na ostrovy britské. Nepřízní moře a obratnou činností anglického loďstva zničena byla armáda v kanálu dříve, nežli dorazila k břehům, načež velitelé angličtí jali se sami útočiti na přístavy poloostrova Pyrenejského. Reformace anglická byla uhájena, katolické vzbouření v Irsku po delších bojích udušeno a královna Alžběta zavedla opravdu vedoucí postavení v protestantském světě.

Poprava Marie Stuartky (1587).

Nepřemožitelná armáda (1588).

Poměry hospodářské a kulturní. Vláda královny Alžběty byla pro Anglii také v hospodářském ohledu dobou úplného osamostatnění ostrova od výroby pevninné.

Hlavní rozvoj jevil se v průmyslu soukenickém. Četná protestantská emigrace z Nizozemí přenesla do Anglie techniku jemné práce. Nepřítelství se Španělskem stalo se obchodu anglickému pobídkou k pokusům o účast v zámořském obchodu koloniálním. Drake vykonal v letech 1577—1580 první anglickou plavbu kolem zeměkoule a obsadil na čas některé ostrovy antilské. Walter Raleigh, podnikavý dvořan a spisovatel, založil roku 1584 na pobřeží Severní Ameriky osadu, nazvanou na počest panenské královny Virginie. Kolonie neudržela se sice, ale anglické expansi byl dán do budoucnosti určitý směr. Hlavním lákadlem zůstával ovšem výnosný obchod východoindický. S podporou královninou roku 1600 byla zřízena východoindická kompanie, jež jala se hned účinně zavediti s portugalským obchodem.

Irignie.

Východoindická společnost.

Ruku v ruce s rozvojem hospodářským šel také kulturní rozvoj Anglie. Působení humanismu a renaissančních proudů v Anglii vedlo ke stkvělým pokrokům národního písemnictví. Geniálním tlumočnickem kultury té stal se dramatik William Shakespeare (1564 až 1616). Hlasatelem novodobého ducha ve vědeckém rouše byl učený Francis Bacon (1561—1626), který zdůraznil požadavky induktivního a empirického badání proti scholastické metodě.

Shakespeare († 1616).
Bacon († 1626).

4. Náboženské boje ve Francii.

Hugenotti. V druhé polovici 16. věku Francie poklesla hluboko náboženským rozdvobením. Calvinismus šířil se z Ženevy přes odpor vlády v zemi; jeho přívrženci byli nazýváni »hugenotti«. Zvláště za vlády Karla IX., když v skutku v zemi vládla královna matka Kateřina Medicejská, reformovaná církev rostla rychle, domáhala se veřejných bohoslužeb a zmocnila se mnohých chrámů katolických, jsouc podporována zvláště princí bourbonskými, z vedlejší větve rodu královského. Proti nim se však stavěla vášnivě na odpor strana horlivých katolíků, se ctižádostivými vévody z Guise v čele.

Hugenotti.

Karel IX. (1560 až 1574).

Války náboženské. Došlo ke srážkám v provinciích a poručnická vláda nemohla zabrániti válce občanské, vypuknuvší roku 1562.

- Počátek
válek ob-
čanských
(1562).
Coligny. Královně Kateřině podařilo se sice pak na čas obnoviti mír v zemi, ale napětí stran propukalo později znova. Hugenotti tvořili menšinu v národě, měli však podporu z Anglie a Německa a byli silni pevnými řády. V čele jejich stál admirál Gaspar Coligny, muž vynikající a nadšený pro náboženský boj. Mírem ujednaným r. 1570 dosáhli hugenotti, že jim dána byla částečná svoboda vyznání i občanská rovnost a ponechány jim jako záruka čtyři důležité pevnosti, zejména La Rochelle na západním pobřeží. Zdálo se potom, že vášně náboženské se uklidní. Než strana Guisů, se Španělskem spojená, odporovala tomu a nalezla spojence v královně matce Kateřině. Ta rozpoutala r. 1572 v noci sv. Bartoloměje (24. srpna) lidovou vášeň katolické Paříže proti veškeré reformované šlechtě, v městě shromážděné. Coligny a s ním na sta hugenottů bylo v jediné noci pobito a vraždění přeneslo se v následujících dnech také do některých provinciálních měst. Ukladný čin nezlomil však strany reformované; obnovil jen občanské boje. Hugenotti udrželi hlavně na jihu říše četná pevná místa a mladý Jindřich Bourbon, po matce král navarrský, postavil se jim v čelo. Za bojů těch zemřel Karel IX. a jeho mladší bratr, Jindřich III. (1574—1589), před tím král polský, byl nucen obnoviti náboženský mír. Hugenotti zachovali i potom samosprávnou organizaci vojenskou, opírající se o garanční pevnosti a o království navarrské. Poměr tento sám o sobě značně oťásl mocí královskou a Jindřich III. nebyl s to, aby zjednal nápravu. Nástupnická otázka stala se pak přímým podnětem nových bouří. Bezdětný král byl jediným mužským členem přímé větve rodu; oprávněným dědicem jeho byl Jindřich Bourbon, král navarrský. Ale proti možnému nástupnictví vůdce hugenottů strana Guisů prohlásila se bez obalu a uzavřevši s vatou ligu s Filipem II. a s papežem Sixtem V., donutila krále Jindřicha III., že se s ní spojil a roku 1585 veškeré náboženské ústupky odvolal.
- Jindřich III.
(1574 až
1589). Tím se obnovila válka občanská. Jindřich Navarrský, podporovaný Anglií a německými protestanty, odolal útoku katolické ligy, a král Jindřich III. smířil se s ním, vida, že Guisové svou ctižádostí ohrožují i jeho panství a že bouří proti němu zejména město Paříž, úplně oddané protireformačnímu hnutí. Společiv se s hugenotty Jindřich III. roku 1589 oblehl Paříž, ale zahynul rukou fanatického mnicha.
- Jindřich
Navarrský. Nástupnická otázka stala se pak přímým podnětem nových bouří. Bezdětný král byl jediným mužským členem přímé větve rodu; oprávněným dědicem jeho byl Jindřich Bourbon, král navarrský. Ale proti možnému nástupnictví vůdce hugenottů strana Guisů prohlásila se bez obalu a uzavřevši s vatou ligu s Filipem II. a s papežem Sixtem V., donutila krále Jindřicha III., že se s ní spojil a roku 1585 veškeré náboženské ústupky odvolal.
- Svatá liga
(1585). Tím se obnovila válka občanská. Jindřich Navarrský, podporovaný Anglií a německými protestanty, odolal útoku katolické ligy, a král Jindřich III. smířil se s ním, vida, že Guisové svou ctižádostí ohrožují i jeho panství a že bouří proti němu zejména město Paříž, úplně oddané protireformačnímu hnutí. Společiv se s hugenotty Jindřich III. roku 1589 oblehl Paříž, ale zahynul rukou fanatického mnicha.
- Obléhání
Paříže. Nástupnická otázka stala se pak přímým podnětem nových bouří. Bezdětný král byl jediným mužským členem přímé větve rodu; oprávněným dědicem jeho byl Jindřich Bourbon, král navarrský. Ale proti možnému nástupnictví vůdce hugenottů strana Guisů prohlásila se bez obalu a uzavřevši s vatou ligu s Filipem II. a s papežem Sixtem V., donutila krále Jindřicha III., že se s ní spojil a roku 1585 veškeré náboženské ústupky odvolal.
- Jindřich IV.
(1589 až
1610). **Zápas Jindřicha IV. o trůn.** Rozdvojení národa francouzského dosáhlo vrcholu. Reformovaní a strana mírných katolíků kladli zájem vlasti nad náboženské spory a uznali Bourbona Navarrského jako Jindřicha IV. za panovníka. Liga katolická přivolala však na pomoc Filipa II. a Jindřich IV. byl nucen podstoupiti dlouholetý zápas

o korunu. V průběhu boje poznal však, že jsa kalvinem, důvěry většiny národa nenabude; i odhodlal se roku 1593 přestoupiti k víře katolické. Tím získal rychle Paříž i ostatní národ na svou stranu. Zároveň podařilo se mu urovnati náboženské poměry své země ediktem nantským, smluveným mezi korunou a stranou reformovanou, který hugenottům zajišťoval obecně svobodu svědomí a samosprávnost; hugenotté podrželi jako záruku také značný počet pevností.

Konverze
královna
(1593).

Edikt
nantský.
(1598).

Úpadek Španělska a rozvoj Francie. Španělská monarchie, vyčerpavši síly v boji, počala ustupovati před Francií, neboť Jindřich IV. (1589—1610) snažil se všemožně o to, aby upravil náležitě domácí poměry francouzské. K dílu tomu našel pomocníka ve vévodovi ze Sully, který jako správce financí hleděl účelnou politikou hospodářskou rozmnožiti příjmy panovníkovy a povznésti zemědělství i průmysl.

Sully.

Tehdy došlo také k stavbě kanálů, spojujících oblast moře Atlantického s mořem Středozemním a k prvním počátkům kolonisace v Kanadě, kde odvážný Champlain zjednal francouzskému živlu trvalou oporu, založiv Quebec roku 1608.

Kanada.

Zároveň Jindřich IV. hodlal zajistiti Francii mocné postavení pokračováním v protihabsburské politice a spojením s reformovanými mocnostmi. Byl však úkladně zavražděn na ulici v Paříži fanatickým katolíkem roku 1610.

Smrt Jindřicha IV.
(1610).

Jeho neočekávaná smrt znamenala hlubokou změnu v evropských i francouzských poměrech. Trůn francouzský přešel na nedospělé dítě, Ludvíka XIII., poručnická vláda stala se opět hříčkou v rukou dvorských stran. Protireformační duch nabyl, hlavně působením jezuitského řádu, vlivu u dvora a sblížil na čas Francii se Španělskem; tím se stalo, že v následujících bojích v Čechách a v Německu rod habsburský mohl opět vystoupiti do popředí politiky evropské.

Ludvík XIII.
(1610 až 1643).

5. Počátky protireformace v Německu.

Poměry německé. Náboženský mír, smluvený r. 1555 v Augšpurce, umožnil na delší dobu protestantům i katolíkům žiti bez zjevného boje spolu. Za to měli evangelíci četné dogmatické spory ve vlastním táboře. Duševní život protestantského Německa utonul tak skoro úplně v neplodných hádkách. I básnictví bylo proniknuto spory theologickými. Jednostranností tou větší část německého národa ztratila skoro úplně styk se vzdělaností ostatní. Náboženský zápas nedovedl zakrýti vzrůstající pověry, jevíci se v upalování čarodějnic a v rozšíření alchymie i magických kejkľů. Nevkusný přepych a

Poklesnutí
vzdělanosti.

Rozerva-
most pro-
testantu.

soustavné opilství kvetlo ve vyšší společnosti, zvláště v kruzích knížat říšských. Pokusy o jednotu protestantských stavů tříštily se o soupeřství mezi přísně luterským rodem saským a kurfiřty falckými, kteří se přiklonili ke kalvinismu.

Maxmi-
lián II.
(1564 až
1576).

Maxmilián II. a Rudolf II. Ferdinandův nástupce, císař Maxmilián II. (1564—1576), klonil se sice za života otceva k reformaci, ohledy na politické poměry zachovaly ho však církvi katolické a způsobil, že nedovolil protestantům změny v ustanoveních augšpurského míru. Jeho syn Rudolf II. (1576—1612), vychovaný v ovzduší španělského dvora, nezasahoval sice osobně mnoho do poměrů říšských, ale okolí jeho podporovalo značně snahy katolické.

Rudolf II.
(1576 až
1612).

Strana
římská.

Vliv protireformace, rozkvetlé v románských zemích, zorganizoval německé duchovenstvo katolické k účinnější obraně. Řád jesuitský zřídil v Bavořích a v duchovních územích porýnských své kolleje a vychoval v nich novou generaci, Římu naprosto oddanou. Tak vznikla pevná strana katolická, kladoucí zájem církve nade vše ostatní. Její kulturní závislost na cizině ukazovala se záhy rozšířením mravů španělských a italského umění. V čele této strany postavili se vévodové bavorští.

Maxmilián
Bavorský.

Unie a liga. Mladý vévoda bavorský Maxmilián I., po uživ domácích sporů v říšském městě Donauwörthu, zmocnil se ho roku 1607 jako ochránce katolické menšiny měšťanstva. Cín ten vzbudil veliké pobouření u protestantů, a roku 1608 sdružila se některá knížata a města reformovaná pod vedením kurfiřta falckého v ozbrojený spolek, zvaný unií protestantskou. Vévoda bavorský utvořil však v zápětí podobné sdružení katolické ligy. Zdálo se, že srážce nebude možno se vyhnouti, když roku 1609 došlo mezi katolickými a protestantskými nápadníky k tuhému sporu o uprázdněné vévodství julišsko-klévské na dolním Rýnu a do věci vložil se i francouzský král Jindřich IV. Než náhlá smrt francouzského panovníka a finanční tíseň většiny knížat německých způsobil, že otázka julišská byla odročena prozatímním vyrovnáním. Spor náboženských stran ochromoval však i dále moc ústředních orgánů říšských, a bylo nebezpečí, že válka vypukne přece při nejbližší příležitosti.

Unie (1608)
a liga
(1609)

Dědictví
julišsko-
klévské.

Poklesnutí
hospodářské.

Zároveň se zhoršily poměry hospodářské. Dotavadní rozkvet německého průmyslu a obchodu byl dílem samostatných obcí městských. V 16. století města ustupovala však do pozadí před rostoucí mocí knížat a přetvořujících svá území na opravdové státek. Většina knížat hleděla zvýšiti příjmy hlavně cly, která stěžovala citelně především plavbu na řekách. Stejně nepříznivě působilo i zlehčování mince. Marne císař Rudolf II. se snažil zavésti jednotné poštovníctví, které svěřil jako říšský regál rodině Taxisů; knížata zřizovala si samostatně své kursy poštovní. Německý

obchodník neměl na světovém trhu téměř vůbec opory, ježto také městské spolky již se úplně přezily. To jevílo se především u *Hansy*, k níž náleželo již jen čtrnácte přímořských měst, a jejíž obchodní význam podlehl znenáhla úplně soutěži *hollandské* a *anglické*. Říše *německá* jako celek nerozhodovala již v evropské politice a neposkytovala ochrany ani *jihoněmeckým* firmám, když ztrácely své bohatství bankroty *koruny španělské* a *francouzské*. Roku 1614 padl *dům Welsérů*, několik let potom likvidovala i banka *Fuggerů*. Nová velká jmění obchodní se netvořila, neboť *patriciát německý* podléhal stále více touze po šlechtických titulech a mezi šlechtou podle *španělského* vzoru upevnil se názor, že obchodem a prací se kazí *erbovní čistota*. *Angličané* a *Hollandané* ovládali svými zástupci na počátku 17. věku *německý trh*, zaplavovali *říši* svými výrobky a *koloniálním zbožím*.

Hansa.

Úpadek
velikých
domů ob-
chodních.

6. Habsburské země za Maxmiliána II. a Rudolfa II.

Snahy Ferdinanda I. Nezdár velikých plánů Karla V. v Němcích měl také v zemích bratra jeho zřejmé následky. Pokroky, učiněné mocí královskou zvláště v Čechách po válce *šmalkaldské*, zastavily se; král *Ferdinand I.*, stísněný obnovenou válkou s *Turky* v *Uhrách*, nemohl se již stejnou silou brániti moci *stavovské* a reformaci. Sebevědomí *luterské strany* v Čechách vzpružilo se znova. Také *Jednota bratrská*, mravně utužená *pronásledováním*, zotavila se záhy a majíc v čele svém vůdce vzdělané, jako byl biskup *Jan Blahoslav*, dosáhla za nedlouho vrcholu svého kulturního rozvoje. Ale *těžiště* jejího vnitřního rozvoje přesunulo se z Čech do *Polska* a na *Moravu*. Také v *Rakousích* *kalvinismus* šířil se mezi šlechtou a v *německém měšťanstvu*. *Ferdinand I.* v posledních letech svého života snažil se aspoň, aby zesílil zbytky *katolicismu* ve svých zemích. Vida nedostatky *schopného duchovenstva*, skládal značné naděje do působnosti nového řádu *jesuitů*, jimž zařídil roku 1551 *kolleji* ve *Vídni*; roku 1556 dal jim klášter sv. *Klimenta* v *Praze* a přiznal právo zřídití *katolickou universitu*. U papeže vymohl, že *arcibiskupství pražské*, uprázdněné od *doby husitské*, roku 1561 znova bylo obsazeno *Antonínem Brusem z Mohelnice*. *Arcibiskup* měl *Římu* zachovati také zbytky strany *podobojí*, pokud ony se ještě bránily vlivům *německé reformace (staroutrakvisté)*; král proto vymohl roku 1564 od *Pia IV.* *povolení kalicha* pro své země. Ale pozdní ústupek nedovedl již zastaviti postup *hnutí evangelického*. Téhož roku *Ferdinand I.* zemřel, odkázav mladším synům *Ferdinandovi* země *nebojské* s *Tyrolskem* a *Karlovi Štýrsko* s *Korutanskem*, *Krajinou*, *Goricí* a *Terstem*. Nejstarší syn, *Maxmilián II.*, nástupce *otcův* na *stolci císařském*, dostal země *české*, *rakouské* a *uherské*.

Sklonek
vlády Fer-
dinanda I.Jednota
bratrská.Řád
jesuitský.Arci-
biskupství
pražské
(1561).Povolení
kalicha
(1564).Rozdělení
dědictví
Ferdinanda.

Maxmilián II. Naděje, které *protestantští stavové* kladli do vlády *Maxmiliána II.* (1564—1576), nesplnily se úplně. *Maxmilián II.* doufal, že *klidem* a *částečnými ústupky náboženské vášně* se *zmírní* a

Maxmi-
lián II.
(1564 až
1576).

Obrana
Sigetu.

Koncesse
nábožen-
ská.
(1571).

Česká
konfesse
(1575).

Moc
stavovská.

Poměry
kulturní.

Humanism.

že obnoví se církevní jednota. Proto nechtěl přivoliti k prohloubení rozkolu zákonnou úpravou evangelických církví ve svých državách. Roku 1566 starý Soliman II. udeřil opět na země habsburské, ale hrdinná obrana Sigetu, vedená charvátským bánem Mikulášem Zrinským, a smrt sultánova zlomily prudkost útoku. Maxmilián II. chystal se tehdy k veliké válce odvetné; než tíseň finanční donutila ho roku 1568 učiniti tak nevýhodný mír, že i potom nucen byl udržovati četné posádky hraniční v Uhrách. Rakouští stavové užili tísně císařovy a vynutili na něm roku 1571 náboženskou koncessi pro vyznání augšpurské. V Čechách evangelická strana domáhala se rovněž zákonného zaručení náboženské svobody a práva obsazovati konsistoř pod obojí svými straniky. Císař dlouho se vyhýbal a teprve, když mu byly odepřeny berně, odhodlal se jednati o tom na dlouhém sněmě roku 1575. Ježto odůvodňoval své odklady růzností reformovaných stran v zemi, luterští a Jednota bratrská dohodli se o společné vyznání, t. zv. českou konfessi, v níž se sporným kusům obojetnými slovy vyhnuli. Maxmilián II. nedal se pohnouti ani tehdy k písemnému závazku, ústně však povolil českou konfessi, k jejíž ochraně stavové směli si zvoliti ze sebe zvláštní defensory. Při tom nevzdal se král obsazování konsistoře a nezrušil starších zákonů proti Jednotě bratrské.

Poměry české. Než pokrok reformace byl zjevný a sotva desetina obyvatelstva zůstávala ještě věrna Římu. Také v politickém ohledu stavovská moc v Čechách vzrůstala. Stavové zvyšovali moc svou proti byrokracii komorní zvláště samosprávným vybíráním berní tureckých. Tento opětový vzrůst jejich vlivu byl ovšem nejvíce na prospěch šlechty, která nepodporovala obnovy práv městských, po válce šmalkaldské zmenšených.

Města, stojící namnoze pod vládou patricijských rodin, zachovávala svůj staro-
světský ráz. Páni a rytíři stavěli si tam mohutné domy v novém, renaissančním slohu (viz obr. 67). Šlechta žila z výnosů svých statků, věnujíc vedle toho pozornost pivovarnictví a rybníkářství; v oboru tom veliké pokroky byly učiněny na statcích Pernštejnských a Rožmberských. Šlechta líbovala si v okázalé zevní nádhře vlášských a španělských mód, volala do země cizí umělce a dobrodruhy alchymisty, zachovávala starou neváznost k právům jiných a nezávislost při banketech a rvačkách. Velká část její zadlužovala se, ztrácela a měnila otcovské statky; tím bylo některým rodům umožněno soustřediti ve svých rukou velkou část království. Tito pánové, v čele s velmožným Vilémem z Rožmberka, vystupovali pak jako opravdoví dynastové, hledající sňatků v cizině a usilující oligarchicky ovládnouti zemi.

Na duševním poli stal se pokrok tím, že Čechové nebyli již odděleni od světa ostatního, nýbrž účastnili se ve vývoji humanismu a reformace. Luteráni navázali četné styky s Wittenberkem a jinými universitami v Německu. Jednota a kalvinští docházeli do Heidelberka, Ženevy, do Nizozemí i Polska a dopisovali

vali si s předáky reformovanými v celé Evropě. Šlechta česká cestovala a někteří počali literárně zvětšovati své zkušenosti, jako Václav Vratislav z Mitrovic nebo Křištof Harant z Polžic. Mnoho bylo psáno v latině, ale zvětšené potřeby vzdělanostní jevíly se také v národním písemnictví úsilnou činností vydavatelskou, v jejímž popředí stál vynikající stilista Daniel Adam z Velešlavína (1599). Jednota bratrská obohatila literaturu českou proslulým překladem Písma sv., vytištěným v Kralicích na Moravě (1579 až 1593). Jazyk její a zásoba slov v ní obsažená staly se vzorem a nevyčerpatelným pokladem literatury české zvláště za doby národního úpadku. Obsahem písemnictví české nebylo ovšem bohaté; řemeslné veršovnictví nahrazovalo poesii, převládal zájem věroučný a praktický, nebo snaha po slohové eleganci podle klassických vzorův. Ale vědecký zájem rostl, jak ukazovala i universita, povznášejíc se zvolna z bývalého úpadku. Ve styku s cizinou vzrůstalo národní sebevědomí českého živlu, třebaž že reformace značně rozšířila opět známost němčiny v zemi.

Písemnictví.

Vláda Rudolfa II. Po smrti Maxmiliánově nejstarší syn jeho Rudolf II. nastoupil ve všech zemích otcových i v císařské hodnosti, kdežto ostatní bratři dostali jen některé důchody. Jsa povahy plaché a zasmušilé, Rudolf II. (1576—1612) nedovedl vládnouti rázně. Žárlivě bránil každému zkrácení svých práv, ale pro váhavou nerozhodnost a nechut k veřejnému ruchu neužíval vlastní moci soustavně a důsledně. Od roku 1583 usadil se v Praze trvale, ale neučinil jí střediskem svých zemí. Ústřední úřady zůstaly z části ve Vídni. Císař na Hradčanech obklopoval se vlášskou nádherou a rozsáhlými, světu nepřístupnými sbírkami skvostů, uměleckých děl a zámořských kuriosit. Praha oživila rojem vyslanců a dobrodruhů, dvůr zůstával však cizí národnému životu českému.

Rudolf II.
(1576 až
1612).

Protireformace za jeho vlády v habsburských zemích učinila velké pokroky. Dokonalé obnovení katolicismu bylo provedeno v Tyrolsku arciknížetem Ferdinandem, po jehož smrti roku 1594 země spadla na císaře Rudolfa II. V zemích českých pokroky katolické víry byly zahájeny samostatnou činností katolické menšiny, vzbuzené z dotavadní nečinnosti hlavně působením řádu Ježíšova. Na stanicích svých příznivců jezuité zřizovali nové kolleje: v Krumlově, Jindřichově Hradci, v Chomutově a v Kladsku. Na Moravě řád zapustil pevné kořeny v Olomouci i v Brně. V čelo hnutí postavil se ze šlechty Zdeněk Popel z Lobkovic, Jaroslav Bořita z Martinic a Vilém Slavata z Chlumu. Strana nečetná počtem vynikala bohatstvím, vlivem u dvora a spoje-

Protirefor-
mace v Ty-
rolsku.Kollege
jesuitské.Strana
katolická.

ním s vyslanci španělskými i nunciem papežským. Její význam stal se zvláště zjevným, když vojenské úspěchy v Uhrách povznesly opět sebevědomí a odvahu dvora císařského.

Válka
turecká.

Roku 1593 rozvinul se z pohraničních bojů nový, velký zápas mezi mocí osmanskou a habsburskou. Vojsko císařské nabylo značných úspěchů, zvláště když sedmihradský vévoda Zikmund Bathory roku 1602 vydal Sedmihrady a Zátisí císařovi. Turci žádali o mír a Rudolf II. doufal, že obnoví císařskou moc jejich úplnou porážkou. Jeho okolí užilo vítězné nálady k ráznému postupu proti reformaci. R. 1602 byly obnoveny staré mandáty proti Jednotě bratrské a počalo se přísněji vystupovati proti evangelíkům v královských městech i na statcích korunních. Stavové, vedení učeným rytířem Václavem Budovcem z Budova, na sněmě marně se ohrazovali proti tomu.

Mandáty
nábo-
ženské.

Vzpou-
ra
Bočkajova
(1604).

**Vzpou-
ra Matyášova.** Protireformační politika císařských zástupců a jesuitů způsobila roku 1604 nenadálý odboj šlechty uherské, v jehož čelo se postavil Štěpán Bočkaj, jenž opanoval severní Uhry a zplnil roku 1605 i jihovýchodní Moravu. Turci vystoupili na bojiště s novou silou, dotavadní úspěchy vojsk císařských byly rychle ztraceny a arcikníže Matyáš nucen jednati o mír s obojím nepřitelem. Smlouvou vídeňskou roku 1606 povolil Uhrům náboženskou svobodu a Bočkajovi postoupil Sedmihradsko se Zátisím jako doživotní knížectví. Mírem, umluveným brzy potom v Toroku nad Žitvou, ponechal Turkům dotavadní panství v Uhrách, oni pak přestali žádati dřívějších poplatkův. Tím byly naprosto zmařeny velké naděje císařského dvora a Rudolf II. zdráhal se proto potvrditi obojí mír. Matyáš odporoval tomu a mezi bratry vzniklo z toho i z jiných příčin napětí.

Mír vídeň-
ský a žitva-
torocký
(1606).

Spor o ná-
stupnictví.

Neženatý císař neměl dědiců, nechtěl však bratra výslovně uznati nástupcem. Matyáš získal většinu ostatních arciknížat na svou stranu a neváhal se postaviti zjevně proti císaři. Stavové uherští a protestantská šlechta rakouská umluvili s ním roku 1608 na sněmu v Prešpurce konfederaci; k ní přistoupili stavové moravští, vedení předním šlechticem Jednoty bratrské, Karlem Starším z Žerotína. V čele značného vojska Matyáš táhl proti Praze a žádal také českých stavů, aby se s ním spojili. Protestanté čeští však za slib rozsáhlých ústupků politických i náboženských zůstali při císaři.

Vzpou-
ra
Matyášova
(1608).

Mír
libeňský
(1608).

Jejich vlivem došlo v červnu 1608 v Libni k smírnému vyrovnání. Císař uznal Matyáše za následníka a postoupil mu hned Uhry, rakouské země a Moravu, ponechav sobě Čechy se Slezskem a Lužicí. Rozkol v rodu habsburském znamenal vítězství

stavů a reformace proti snahám císařského dvora. Stavové zemí Ma-
tyášových vymohli si potvrzení svobod politických i náboženských.

Majestát Rudolfův. V Čechách se Rudolf II. bránil se stranou kato-
lickou podobným požadavkům. Avšak vůdcové strany evangelické,
mezi nimiž byli Václav Budovec z Budova a Petr Vok
z Rožmberka, spojili se se Slezany a donutili roku 1609 císaře, že
podepsal majestát, který zaručoval české konfessi zákonné právo
v zemi, postupoval stavům konsistoř utrakvistickou a universitu, do-
voloval jim volbu defensorů k ochraně náboženských svobod. Na
straně katolické protestanté vymohli si smlouvu, jíž se povolovaly
jejich souvěrcům chrámy a školy v městech a na statcích královských.
Podobné svobody zjednali si také Slezané.

Vzpou-
rav
stavů
českých.

Majestát
(1609).

Smlouva
s katolíky.

Roztrpčený císař marně chtěl v následujících letech skrze ctižado-
stivého bratrovce, arciknížete Leopolda, biskupa pasov-
ského a štrasburského, zvrátiti násilně nové poměry. Vpád
soldatesky, sebrané v Pasově, do Čech skončil porážkou; Matyáš s po-
mocí českých stavů donutil roku 1611 císaře, že vzdal se v jeho pro-
spěch vlády i v Čechách. Sesazený Rudolf II. zemřel na počátku r. 1612.
Matyáš dosáhl po smrti jeho také koruny císařské.

Vpád
pasovský
(1611).

7. České povstání.

Vláda Matyášova. Katastrofa Rudolfa II. posílila sebevědomí a
zvýšila požadavky stavovské také v Čechách. Vůdcové hnutí hodlali
zajistiti svobody své spolkem stavů moravských, českých, rakouských
a uherských. Císař Matyáš (1612—1619) nedovedl proti tomu vy-
stupovati s rázností; zdržoval pouze postup stavovský vyhýbavými od-
klady a potvrdil spolek stavů českých se slezskými. Roku 1615 došlo
k uzákonění češtiny jako výhradního úředního jazyka v Čechách. Zá-
roveň se v Čechách spor rozvinul mezi stranou katolickou a prote-
stantskou o rozsah smlouvy z r. 1609. Šlo hlavně o to, jsou-li také du-
chovní statky zbožím královským. Protestanté tak tvrdili a hájili
poddaných pražského arcibiskupa v Hrobě a klášterních osadníků
v Broumově, kteří zřídili si evangelické kostely proti zákazu vrch-
nosti. Nespokojenost rozhodných opozičníků stavovských byla zvý-
šena, když za nástupce bezdětného krále byl roku 1617 přijat obrat-
ným jednáním katolické strany jeho bratranec Ferdinand Štýr-
ský, oddaný naprosto zájmům katolickým a oddaný vychovanec
jesuitů. Byl vskutku korunován a uznán i v ostatních zemích koruny
české, dříve než se rozhodní protestanté tomu mohli opřiti. Věc ta
vzbudila však u nich vážné obavy, neboť Ferdinand potlačil před tím
násilně reformaci v zemích štyrských. Proto vůdcové stavovsko-prote-

Matyáš
(1612 až
1619).

Uznání
Ferdinanda
štyrského
(1617).

stantského hnutí v Čechách, v čele s **Matyášem Thurnem**, **Václavem z Roupova** a jinými pány, odhodlali se zmařití nastoupení jeho odbojem, jaký již proti Rudolfovi II. se byl osvědčil.

Sjezd
stavů
evange-
lických
(1618).

Defenestrace pražská. Otázka protestantských chrámů v Hrobě a Broumově, zostřená zasažením dvora ve prospěch duchovních vrchností, rozechvěla právě tehdy i širší kruhy. Proti zákazu císařovu svolali defensoři v květnu 1618 obecný sjezd strany evangelické do Prahy a návodem vůdců došlo k bouřlivému vystoupení proti katolickým místodržitelům. **Slavata** a **Martinic** s bezvýznamným úředníkem **Fabrice** byli svrženi z oken kanceláře zemské na hradě pražském. Spolu byl prohlášen zjevně odboj proti panovníkovi a zřízena ihned **stavovská vláda** třiceti direktorů, kteří se jali sbíratí vojsko a jednati v celé Evropě o spojeneckou pomoc. **Churavý Matyáš** byl českou rebelií úplně překvapen. Svou nerozhodností způsobil, že stavové čeští, jimž dostalo se ihned pomoci od **Slezanů** a **Lužičanů**, odrazili první útoky nedostatečných vojsk císařských a přivedli také nerozhodné **Moravany** a stavy **hornorakouské** na svou stranu.

Defene-
strace.

Odboj
český.

Ferdi-
nand II.
(1619 až
1637).

Ferdinand II. a odboj český. V březnu 1619 císař zemřel a postavení jeho nástupce **Ferdinanda** bylo tak povážlivé, že hrabě **Thurn** s českým vojskem se objevil před samou **Vídni** a nalézal četné přívržence mezi dolnorakouskými stavy. Naděje českého odboje opíraly se však hlavně o cizinu. Rozhodná strana protestantů německých, spojená v **unii** pod vedením kurfiřta **Fridricha Falckého**, zetě anglického krále **Jakuba I.**, vstoupila ihned v jednání s odbojem českým a vypravila do Čech vojenského dobrodruha, hraběte **Mansfelda**, který se zmocnil **Plzně** a zaujal v jihozápadních Čechách pevné postavení. Další podpory čeští stavové nadáli se od **Anglie** a **Holandska**, od **Francouzů**, **Benátčanů** a **Turků**. V **Uhrách** vévoda **sedmihradský Gabriel Bethlen** vystoupil proti **Habsburkům** s nárokem na korunu sv. **Štěpána**.

Clizina a
odboj
český.

Gabriel
Bethlen.

Volba
Fridricha
Falckého
(1619).
Osamocení
Čechů.

Spoléhající na tuto situaci evropskou, stavové čeští zřekli se na proudu rodu **habsburského** a zvolili si za panovníka **Fridricha Falckého** v srpnu 1619. Volba odboji neposloužila valně. Kurfiřt nebyl mužem činu a horlivostí **kalvinskou** popudil proti sobě většinu **luterských knížat** v čele se **Saskem**. Ti odvrátili se rozhodně od Čechů a dopustili, že **Ferdinand II.** byl zvolen za císaře. Pomoc **anglická** a **nizozemská** zůstala bezvýznamná a vláda **francouzská** zdržela **unii** diplomatickým jednáním od účinné pomoci ve prospěch Čechů.

Katastrofa bělohorská. Fridrich Falcký zůstal osamocen, kdežto Ferdinand II. nalézal horlivé spojence ve Španělsku, v králi polském a kurfiřtovi saském Janu Jiřím, jemuž dal v zástavu Lužici. Hlavně však bavorský vévoda Maxmilián umožnil císaři rázný postup. S pomocí ligy katolické sebral značné vojsko, a jsa podporován zkušeným generálem Tillym, opanoval nejprve Rakousy Horní. Potom spojiv se na podzim 1620 s císařským vojskem, jemuž velel hrabě Buquoy, vpadl do Čech. Vojsko české ustupovalo před spojenci až k Praze a svedlo 8. listopadu na Bílé Hoře nešťastnou bitvu, jejíž rychlý výsledek rozhodl o osudu odboje. Fridrich Falcký opustil Prahu, doufaje, že se ve Slezsku udrží. Tam však vystoupil proti němu kurfiřt saský, který byl již dříve dobyl Lužice a opanoval roku 1621, spojen s císařskými, skoro celou zemi bez vážného odporu. Bezbranný »zimní král český« byl nucen prchat dále do říše německé. Zatím také Morava složila zbraně a posléze ustoupil (1621) i Mansfeld do Horní Falce a padla v jižních Čechách i poslední města císařským se ještě bránící.

Bílá Hora
(1620).

Následky vítězství císařova. Rychlého a dokonalého vítězství Ferdinand II. užil, aby upevnil panovnickou moc proti stavům a zároveň rozmnožil katolickou víru. Zemskou vládu v Čechách svěřil mimořádnému místodržiteli Karlovi z Lichtenštejna, na Moravě kardinálovi Františku Dietrichštejnovi; práva sněmů byla na několik let vůbec zastavena. Z hlavních účastníků odboje, pokud neunikli do ciziny, dvacet sedm bylo v červnu 1621 na Staroměstském náměstí popraveno, jiní uvězněni. Konfiskační komise odsoudila v následující době přes šest set osob, většinou stavu panského a rytířského, ke ztrátě statků. Dvě třetiny statků v zemi propadly konfiskaci a byly ukvapeně pod cenou prodávány nebo rozdány přívržencům vítězného dvora. Hejno cizinců a válečných dobrodruhů zaujalo místa domácí šlechty. Protireformace vítězila postupně. Nejprve kazatelé bratrští a kalvinští byli vypovězeni ze země českých, po nich luterští duchovní. Nové vrchnosti podporovaly provedení věci a donucovaly své poddané k víře katolické. Missie, zvláště jezovitské, nalézaly ochotné podpory vládní moci, až roku 1627 zvláštní komise protireformační byla zřízena a vydán rozkaz, aby všichni »svobodní obyvatelé, kteří nechť se ve víře srovnati s panovníkem, do určité lhůty zemi opustili. Emigrace, tímto nátlakem způsobená, dokonala hmotný a kulturní rozvrat českého národa, hrozně stíhaného za svou oddanost k evangelickému vyznání. Tisíce rodin, kladoucích evangelické přesvědčení nad ostatní statky, odešlo do Německa, do Polska a do Uher, národ pozbýval vzdělané a

Protrestání
odboje
českého.

Konfiskace.

Emigrace.

Slezsko. vůdčí třídy. Mezi odcházejícími byli duchové vynikající, jako bratrský biskup Jan Amos Komenský, církevní historik Pavel Skála ze Zhoře, státovědecký spisovatel Pavel Stránský a mnozí mužové, u nichž se osobitá vzdělanost národníjevila nejjadrnějším způsobem. Také na Moravě a v zemích rakouských protireformace pokračovala; jen Slezsko, stojící pod ochranou saského kurfiřta, zachovalo částečně svobodu vyznání protestantského.

Obnovené
zřízení
zemské
(1627).

Obnovené zřízení zemské. Když byl zlomen veškerý odpor, císař r. 1627 vrátil Čechám pravidelné řady vydáním »Obnoveného zřízení zemského«. Stavové nabyli zase práva povolovati na sněmě berně a hotovost, než sněm směl jednati pouze o předlohách vládních. Vliv koruny vzrostl zřízením nové kurie katolického duchovenstva, která obdržela na sněmě místo první před stavem panským, rytířským a městským, obmezeným na několik málo zastupců. Němčina stala se vedle české řeči plnoprávným jazykem úředním, což usnadnilo vliv nových cizích pánů v otázkách zemských a v dvorské kanceláři české, jež r. 1624 trvale ve Vídni byla zřízena. Státoprávní neodvislost koruny nebyla však obnoveným zřízením nikterak porušena, jen rodu habsburskému byla dědičnost pojištěna po meči i po přeslici. Podobné zřízení zemské obdržela roku 1628 také Morava.

Němčina

8. Válka třicetiletá.

Dobytí
Falce.

Válka falcká a dánská. Povstání české bylo pouze prvním jednáním prudkého zápasu nábožensko-politického, který otrásal Evropou celá tři desetiletí. R. 1621 válka přenesla se do Němec. Císař vyslovil říšský acht proti Fridrichovi Falckému, kterého Tilly a vojsko španělské vypudili z Falce Horní i Dolní. Bývalý král český hledal útulku v Holandsku, které roku 1621 obnovilo boj s novým králem španělským Filipem IV. (1621—1665). Císař Ferdinand II. přikřkl falcký hlas kurfiřtský bavorskému Maximiliánovi. Protestantská unie rozpadla se a vítězná strana katolická vystoupila také v severním Německu proti luterským administrátorům rozličných stolců biskupských. Na jejich ochranu roku 1625 vystoupil král dánský Kristián IV.; zároveň Holanďané a král anglický poskytli peněz Mansfeldovi na nové vojsko. Tak následovala po válce falcké válka dánská.

Filip IV.
(1621 až
1665).

Válka
dánská.

Albrecht
z Valdštejna.

Vystoupení Valdštejnovu. Vystoupením nových nepřátel dvůr císařský byl velmi stísněn, nemaje na vojsko. Pomoc přišla od českého pána Albrechta z Valdštejna, který přestoupiv v mladých

letech ke katolictví, nabyl ve válkách s Benáťany a v Uhrách zkušeností vojenských. Výhodným smátkem a koupí konfiskovaných statků v severních Čechách zbohatl tak, že mohl císaři sebrati vojsko ze svého.

Věc nebyla v době tehdejší neobvyklá. Žádná vláda nenajímala a nevydržovala vojska sama bezprostředně, nýbrž dávala důstojníkům patenty verbovací a zajišťovala žold pro určitý počet mužstva. Voják měl vydržovati sebe ze smluvných peněz a z podílu na kořisti; býval zpravidla provázen ženou a dětmi po rozličných táborech. Důstojníci hleděli na válku namnoze jako na výhodnou spekulaci, která ovšem vyžadovala někdy značný kapitál závodní, ježto smluvný žold pro vojsko vládou zřídka býval předem a správně vyplácen.

Ferdinand II. přijal nabídku Valdštejnovu a nový generalissimus císařský roku 1626, zničiv nejprve u Dessavy vojsko Mansfeldovo, obrátil se proti králi dánskému, jehož zatím Tilly, velitel vojenské moci katolické, přiměl k ústupu. Valdštejn donutil roku 1629 Kristiána k míru a ovládl s velkým vojskem Německo severní. Císař udělil mu zabrané vévodství meklenburské a Valdštejn pojal veliký plán povznesení moci habsburské. Ve spolku se Španělskem a Polskem měl císař opanovati moře Baltské a vytlačiti odtud námořní moc hollandskou a švédskou. Proto se Valdštejn snažil zmocniti se měst hansovních a množil stále armádu, vymáhaje od severoněmeckých zemí vysoké kontribuce na její vydržování.

Pokofeni
Dánska.

Plány
Valdštejnovy.

Edikt restituční a sjezd řezenský. Dvoru císařskému byly věci náboženské důležitější než plány Valdštejnovy. R. 1629 Ferdinand II. vydal t. zv. restituční edikt, jímž podle přání strany katolické nařizeno protestantům vydati všechny statky duchovní a biskupství zabraná po roce 1555. To znamenalo nejen veliký převrat poměrů náboženských, ale také finanční pohromu pro většinu knížat protestantských. Reformace německá byla v základech ohrožena. V tom zasáhly do věcí německých Francie a Švédsko.

Edikt
restituční
(1629).

Francie, kdež vládl nesamostatný Ludvík XIII. (1610—1643), nepodnikala s počátku ničeho proti rostoucím úspěchům moci habsburské. Teprve když skutečná moc vládní roku 1624 přešla do rukou vynikajícího státníka kardinála Richelieu, nastal obrat. Diplomacie francouzská dodala knížatům německým odvahy, že na sjezdu v Řezně roku 1630 důrazně se ozvali proti vzrůstu moci Valdštejnovy, která naplňovala také obavou knížata katolická, zejména kurfiřta Maxmiliána Bavorského. Císař chtěl, aby syn jeho byl zvolen za krále římského, propustil Valdštejna ze svých služeb, nedbaje toho, že právě vystoupil proti němu nový nepřítel, král švédský.

Ludvík XIII.
(1610 až
(1643).
Richelieu.

Sjezd
řezenský
(1630).

Zakročení švédské v Němcích. Švédský král Gustav Adolf (1611—1632) viděl, že úspěchy habsburské ohrožují celou reformaci a

Gustav
Adolf
(1611 až
1632).

zároveň zájmy jeho vlasti na Baltu, kde Švédové se snažili odejmouti Polsku Livonsko a Kuronsko a nabýti vůbec v oblasti moře Baltského převahu. Ukončiv r. 1629 boje s P o l s k e m příměřím, vystoupil roku 1630 s dobře vycvičeným vojskem v P o m o ě a n e c h jako ochránce protestantismu německého. Nepovolnost císařova ve věcech náboženských přiměla knížata severoněmecká, i kurfiřta saského, že se spojila, ač nerada, se Švédy. Roku 1631 Gustav Adolf porazil vojsko katolické ligy u B r e i t e n f e l d a (u Lipska) na hlavu.

Breitenfeld.
(1631).

Jediná bitva změnila dokonale poměry v Německu. Švédové stáli u hranic českých, císař neměl vojska ani peněz, česká e m i g r a c e doufala, že Gustav Adolf vpadne do Čech a ohrozí sotva upevněnou moc Ferdinanda II. v základech. Než král švédský obrátil se Pomoháním k Rýnu a obsaditi Čechy ponechal S a s ů m. Kurfiřt saský obsadil sice P r a h u a severní Čechy, nedopustil však, aby nastal přičiněním emigrantů úplný převrat v zemi.

Vpád
saský do
Čech.
Postup
švédů.

Roku 1632 Gustav Adolf pronikl vítězně do Bavor, poraziv Tillyho na L e c h u, a hrozil samým Rakousům. V největší tísní dvůr císařský obrátil se opět k V a l d š t e j n o v i. jenž byv propuštěn žil knížecky v Čechách, buď v Praze, kde stavěl ohromný palác, nebo v Jičíně, hlavním městě v é v o d s t v í f r i d l a n d s k é h o, z řádů zemských skoro vyňatého.

Druhý
generálát
Vald-
štejnův.

Pád Valdštejnův. Valdštejn se sice zdráhal, ale přijal opět úkol, utvořiti novou armádu císařskou. Než jeho úmyslem nebylo již sloužiti císaři oddaně. Chtěl tentokráte sobě samému zjednatí moc panovnickou, bez ohledu na zájmy císařské a třebaš dohodou s jeho nepřáteli. Rozhořčení nad potupou řezenskou trvalo v jeho duši. Někteří jeho přátelé a příbuzní nebyli spokojeni s utužením habsburské moci v Čechách a přáli si nového převratu v zemi. Oni prostředkovali tajné spojení vévodovo s emigrací, se Sasy a se Švédy. Valdštejn měl býti zlákan k rozhodnému jednání proti císaři nadějí na k o r u n u č e s k o u. Sbíraje vojsko, Valdštejn jednal již se Švédy, ale bez úspěchu. Vytlačiv Sasy z Čech, táhl do Bavor, kde měřil se s Gustavem Adolfem před N o r i m b e r k e m. Ke skutečné srážce vojsk došlo na podzim roku 1632 u L ü t z e n a v Sasku. Švédové podrželi vrch. Valdštejn ustoupil do Čech, ale Gustav Adolf padl v boji.

Bitva
u Lützena
(1632).

Oxen-
stierna.

Švédové proto války v Německu se nevzdali. Za nedospělou dědičku trůnu Kristinu vedl říšský kancléř Axel Oxenstierna politiku švédskou. Obdrževše pomoc od knížat protestantských a peníze od Francouzů, Švédové roku 1633 obnovili boj na všech stranách. Valdštejn však dlouho ležel nečinně ve Slezsku, ačkoliv ho kurfiřt bavorský prosil o pomoc a dvůr císařský naléhal, aby nepříteli čelil.

Valdštejn jednal tajně se Švédy, Sasy, Francouzi i emigranty českými, váhal však v rozhodné chvíli přiznati barvu. Zdržoval ho jednak vliv obojetné diplomacie saské, jednak pověřivé vyčkávaní příznivých konstelací astrologických. Stálými odklady vzbudil nedůvěru na všech stranách, konečně i u dvora císařského. V ležení v Plzni v lednu 1634 Valdštejn snažil se zabezpečiti si oddanost vedoucích důstojníkův; ale někteří generálové byli dvoru císařskému věrni a strhli s sebou většinu vojska. S malým zbytkem Valdštejn chtěl přejíti k Švédům, byl však v únoru 1634 v Chebu zavražděn.

Zrada
Vald-
štejnova.

Smrt jeho
(1634).

Válka švédsko-francouzská. (1635—1648). Pád Valdštejnův byl obratem ve válce. Vojska císařská zanechala dotavadní nečinnosti a na byla převahy v jižním Německu. Kurfiřt saský vyrovnal se s císařem r. 1635 mírem v Praze a dostal trvale v léno obojí Lužici. Že císař odstoupil od ediktu restitučního, složila zbraně také většina ostatních protestantů německých. Ferdinand II. upustil od velikých plánů proti-reformních a boj ztratil ráz náboženský.

Mír
pražský
(1635).

Mír však nenastal. Kardinál Richelieu, touže rozšířiti hranice francouzské v Elsassku a v Nizozemí španělském, snažil se udržeti Švédy i Hollandany v boji s rodem habsburským. Toho dosáhl tím, že Francie, dotud v pozadí stojící, roku 1635 vystoupila otevřeně na bojiště. Tehdy zápas rozšířil se skoro po celé Evropě; Francie rozdmýchala roku 1640 odboj proti Španělům v Neapoli, v Katalonsku i v Portugalsku. V Uhrách s penězi francouzskými proti císařským vystoupil Jiří Rákoczy, zatím co sbory francouzské bojovaly v Nizozemí a na Rýně. Švédové, jimž válka se stala řemeslem, loupili na rozličných stranách říše a ohromné spousty znamenaly jejich stopy. Zeměmi českými od roku 1639 zvláště často procházely sbory švédské, vedené Banerem a později obratným strategem Torstensnem. Kraj trpěl bídu nevýslovnou pleněním a těžkými kontribucemi nepřátel i vojska císařského.

Vystoupení
Francie
(1635).

Rozšíření
bojiště.

Mír vestfálský. Ferdinand II. nedočkal se konce války; jeho nástupcem byl Ferdinand III. (1637—1657). Roku 1642 zemřel Richelieu a brzy po něm (1643) Ludvík XIII. Za nedospělého Ludvíka XIV. politiku francouzskou vedl kardinál Mazarin, zachovávaje směr protihabsburský. Z únavy zjevné na všech stranách roku 1643 zahájeno jednání o mír ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrücku, protáhlo se však na léta. Roku 1648, kdy příznivý konec jeho byl již jistý, Švédové naposled vpadli do Čech, zmocnili se Malé Strany a Hradčana a odnesli hojnou kořist odtud. Prohlášení míru zastavilo dobývání Nového a Starého města pražského.

Ferdi-
nand III.
(1637 až
1657).

Mazarin.

Švédové
v Praze.

Mír
vestfálský
1648).

Smlouvy uzavřené v říjnu 1648 v Münsteru a Osnabrücku staly se především podkladem nových poměrů v říši německé. Ve věcech náboženských znamenaly porážku snah protireformačních. Rovnocennost vyznání luterského a kalvínského s katolickým byla přiznána. Právo rozhodovati o věcech náboženských v jednotlivých teritoriích zůstávalo ovšem věci vrchnosti, poddaným měla býti však popřána soukromá svoboda vyznání bez práva na bohoslužbu nebo možnost volné emigrace. Většinu sporných knížectví duchovních mír vestfálský rozdělil mezi knížata světská náhradou za ztráty válečné. Saekularisací tou vzrostlo zvláště kurfiřtství braniborské. Církvi katolické zůstaly jen ty statky, které měla nesporně roku 1624. Vítězství protireformace v zemích habsburských ovšem zůstalo nedotčeno a veškeré naděje emigrantů českých byly zklamány.

Poměry
territo-
riální.

Mírem však také vzala říše škodu na území. Švýcarské jednotě a Spojeným státům nizozemským přiznána výslovně neodvislost. Švédsku dostalo se peněžité náhrady válečné a území arcibiskupství brémského s biskupstvím verdenským. Rovněž ponechány Švédům Přední Pomořany s Rujanou a Štětínem. Francie nabyla plné svrchovanosti v biskupstvích lotrinských, která držela od roku 1552; dále získala habsburské državy v Elsassku s Breisachem a Sundgavskem. Dosáhla tak částečně hranice rýnské a měla příležitost zasahovati přímo do věcí německých. Mír ohlašoval obecnou amnestii a vracel všem světským knížatům říšským země, jichž za války pozbyli. Bavorsku ponechána však důstojnost kurfiřtská a Falc Horní, synovi »zima ního krále« vrácena jen Falc Rýnská s novým, osmým hlasem kurfiřtským.

Moc
knížat
říšských.

Moc císařská v říši zmenšena byla mírem ještě více nežli před tím na prospěch samostatnosti stavů říšských. Knížecí samostatnost povýšena byla na plnou suverenitu, jelikož knížatům bylo dáno právo spojovati se s cizími státy, pokud věc nesměřovala proti císaři a říši. Říše německá poklesla tak na pouhý svazek samostatných států, který jako celek v politice evropské neměl váhy. Německo a země s ním sousedící dlouhou válkou byly zpustošeny tak, že jejich hospodářský a kulturní život byl na dlouhou dobu ochromen.

Poklesnutí
Německa.

9. Říše polsko-litevská v době zápasů o reformu státního zřízení.

Rozsah
říše.

Poslední Jagellovci. Po říši Karla V. byla říše polsko-litevská v 16. století nejrozsáhlejší monarchií. Sahala od dolní Varty a od moře Balt-

ského až k dolním tokům Dněstru, Prutu, Bugu a Dněpru, kdež oddělovaly ji stepi, zvané »pustá pole« od Tatarů krymských. Ale rozsáhlá tato říše neměla pevných přirozených hranic, jsouc otevřena útokům několika mocných nepřátel: říše moskevské, Tatarů a Turkův, kteří od roku 1484 vládli na sev. pobřeží Černého moře a byli vrchními pány krymských Tatarů.

Král Zikmund I. (1506—1548), jsa nucen skrovnou svoji brannou moc míti na několika stranách pohotově, vzdal se nároků na dědictví české a uherské (1515) a svolil k tomu, aby stát řádu rytířů německých se proměnil v světské lenní knížectví velmistra Hohenzollernského, jenž přestoupil k luterství (1525).

Poněvadž bylo patrné, že šlechtická branná moc (obecná hotovost) nestačí k složitě a nepřetržitě obraně rozsáhlé říše, pokoušel se král Zikmund I. o reformu státního zřízení, aby si mohl opatřiti stálé vojsko žoldnéřské. Ale snaha jeho se nedařila pro odpor velmožů. Za syna a nástupce jeho Zikmunda II. Augusta (1548—1572) chopila se věci té nižší šlechta, jejíž přední vzdělanci po celou řadu let ovládali sněm. Úkol svůj však ztížili sobě tím, že jsouce protestanté, chtěli zároveň s opravou státu provésti opravu církve polské na způsob církve anglické. Tomu však vadila nechť králova řešiti otázky náboženské a věroučné spory protestantských stran, z nichž zvláště Jednota bratrská, po r. 1548 ve Velkopolsku rozšířená, vynikala svým vlivem mravním. Z celé opravy státního zřízení provedeno bylo na konec jen úplné sjednocení čili unie Litvy s Polskem na sněmě lublinském r. 1569. Od té doby tvořily Polsko a Litva jediný stát (Rzecz pospolita = res publica) se společným králem, voleným na společném sněmu.

Úpadek moci královské. Zikmundem II. Augustem vymřel rod Jagellovců. Polsko již od 14. století bylo v zásadě říší volební. Po vymření Jagellovců však šlechta z obavy před přehmaty krále-cizince kladla každému nově zvolenému králi určité podmínky (pacta conventa), vyhrazujíc sobě i vypovězení poslušnosti v případě, že by král podmínek těch neplnil. První, kdo takto byl zvolen, byl princ Jindřich z Valois, ale ten roku 1574 po čtyřměsíční vládě z Polska tajně uprchl, aby po smrti svého bratra se ujal koruny francouzské. Na trůn polský povolán pak rázný vévoda sibiňský Štěpán Bathory (1576—1586), který šťastně válčil proti moskevskému cíři Ivanu Hroznému a zasáhl prospěšně i do poměrů vnitřních. Po smrti jeho nastalo ve vývoji Polska rozhodné zhoršení.

Za krále byl zvolen Zikmund III. (1587—1632) z rodu švédských Vasovců, který po smrti svého otce Jana III. († 1592) stal se krá-

Sousedé.

Zikmund I.
(1506 až
1548).

Saekularisace
Pruska
(1525).

Reforma
státního
zřízení.

Zikmund II.
August
(1548 až
1572).

Unie
lublinská
(1569).

Jindřich
z Valois
(1574).

Štěpán
Bathory
(1576 až
1586).

Zikmund III.
(1587 až
1632).

Válka se
švédskem.

Čtrkvetní
unie
(1596).

Rokoš Ze-
brzydow-
ského.

le m i ve Švédsku. Jsa vychován od své matky Kateřiny Jagellovny a od jesuitů ve víře katolické, vládl ve směru reformaci nepřiznivém. Tím vyvolal proti sobě vzpuru ve Švédsku, v jejíž čelo postavil se strýc jeho Karel (IX.) a zmocnil se koruny švédské. Nepopulární, těžká a nešťastná válka Zikmundova s Karlem IX. a jeho synem Gustavem Adolfem (1611—1632), závislost jeho na jezuitských rádcích, nečinné přihlížení jeho k násilnostem protireformační hierarchie, na protestantech páchaných, úsilí jeho přivésti pravoslavné do lůna církve katolické (unií břeštskou r. 1596) — to všecko vyvolalo proti němu konečně téměř všeobecnou vzpuru šlechty, zvanou »rokoš (= vzpura) Zebrzydowského«. Král zvítězil sice nad vzpourou s pomocí některé části panstva a šlechty, byl však nucen ve smíru svém se šlechtou (1609) zabezpečiti ji výslovně a určitě její stávoská práva. Šlechta od té doby pečlivě jich střežila a nestarala se již o potřebné opravy zastaralého státního zřízení, jež ustrnulo tak v nejnepříznivějším stadiu svého vývoje. Král byl bez evší moci a sněm byl jen kongresem představitelů samostatných zemí (vévodství). Každý šlechtic byl téměř samovládným panovníkem na svých statcích, ale zájmy celku nebyly náležitě zabezpečeny. Zhoubnou stala se též ne- rozřešena otázka rovnoprávnosti nekatolíků (dissidentů) ve státě polsko-litevském.

Mikuláš
Rej z Na-
glovic
(† 1569).

Jan Kocha-
nowski
(† 1584).

Rozkvět literatury polské. Literatura polská začala se teprve od počátku století 16. patrněji rozvíjeti, a to patrným vlivem českým, ale dosáhla již v polovici 16. století znamenitého rozkvětu vlivem humanismu a zvláště reformace, která i jinde probouzela literaturu, psanou jazykem národním. Protestant Mikuláš Rej z Naglovic († 1569), vlastní tvůrce prósy polské, v četných svých publicistických pracích stal se pravým učitelem a duševním vůdcem šlechtické společnosti. Katolický humanista Jan Kochanowski († 1584) proslul jakožto první polský básník, jenž ve svých lyrických a satiristických plodech vyjadřoval hluboký cit vznešenou mluvou. Velmi plodně působila na literaturu otázka opravy státního zřízení a náboženské zápasy katolíků s protestanty a protestantů mezi sebou. Známkou vysokého vývoje duševního jest značné rozšíření protestantské sekty a n t i t r i n i t á ř ů, popírajících učení o sv. Trojici, kteří svým racionalismem předstihovali myšlení své doby.

10. Říše moskevská za vlády Ivana Hrozného a za bouří samozvanských.

Podrobení
Tatarů.

Vzrůst říše. Vzrůst říše moskevské pokračoval za vlády Ivana IV. Hrozného (1533—1584) směrem k východu na újmu Tatarů a

Finů. R. 1552 přivtělen k ní chanát kazaňský a r. 1556 chanát astrachaňský (někdejší to Zlatá Horda). Nedlouho na to naskytla se Ivanovi IV. příležitost upevniti panství své na vých. pobřeží moře Baltského, t. v državách rádu mečového.

Řád rytířů mečových od počátku století 16. nalézal se v úpadku, jež dovršilo šíření luterství. Toho využítkoval Ivan Hrozný a vypověděl mistrovi livonskému válku (1558) chtěje celý stát zabrat; zmocnil se hned důležitého pro obchod moskevský přístavu Narvy. Ale král polský Zikmund II. August ujal se mistra Gottharda Kettlera, jenž přestoupiv (1561) k luterství, přijal od něho Kuroňsko v léno jako světské knížectví, postoupiv králi v přímé panství Livonsko. Estonska zmocnili se Švédové. V dlouholeté válce Moskvy se Švédskem a zvláště s říší polsko-litevskou byla převaha dlouho na straně Ivana Hrozného. Ale rozvrat vnitřních poměrů moskevských ke konci vlády Ivanovy přesunul konečný úspěch na stranu jeho nepřátel, zvláště Polska.

Jako náhradou za to rozšířeno v této době panství moskevské za Urál o chanát sibiřský (1582), a to zásluhou rodiny Stroganovů, která šíříc své rozsáhlé državy na řece Kamě a na Urálu kolonisací, byla nucena za Urálem hájiti jich mečem proti chánu Kuzčumovi. Dobýše pomoci kozáků chanátu sibiřského, vydali jej Stroganovové cāři Ivanovi.

Nebezpečí zhoubných nájezdů tatarských, hrozící neustále od Tatarů krymských, kteří náleželi pod vrchní moc říše turecké, nutilo vládu moskevskou organisovati soustavnou obranu proti nim na jižních hranicích. Základem této obrany byla pevná města, která budována čím dále tím jižněji v sousedních »pustých polích« (mezi Dněprem a Donem). Krajina ležící na rozhraní »pustých polí« a území s usedlým obyvatelstvem slula »ukrajina« (= země pomezí, asi tolik, jako byla původně německá »marka«). Tam žili volní lidé, živící se lovem zvířer a ryb, shromažďováním medu, vosku a kožešin nebo i zemědělstvím. Nazývali se kozáci*) a spravovali se volenými vůdci, kteří vodili je na odvetné výpravy proti Tatarům. Něco podobného bylo i na hranicích a v sousedství říše polsko-litevské.

Poměry vnitřní. Ivan IV. provedl uvnitř říše mnohé reformy, z nichž nejdůležitější byla nová úprava vojenství; zřídil pravidelné pluky jezdecky z nižší šlechty a pěchotu opatřenou střelnou zbraní,

*) Slovo »kozák«, vlastně »kazák«, jest původu turecko-tatarského. Původně znamenalo lehkoobdůbeného vojína, přední stráž, později nabylo významu válečného dobrodruha, stepního lupiče, nebo člověka, zaměstnávaného se záškodnickou válkou (ve stepi).

Sakularisace státu rytířů mečových (1561).

Podmanění Sibíře.

Obrana proti Tatarům.

Kozáci.

Vojsko.

Sudebnik
(1550).

t. zv. střeľce, jakož i dobré dělostřelectvo. Na sněmu r. 1550 opraven a doplněn starý svod zákonů z r. 1497, zvaný »Sudebník«. Úspěšná tato činnost cářova ustoupila však v druhé polovici jeho vlády krutému řádění proti skutečným i domnělým nepřátelům.

Bojarstvo.

Ivan Hrozný, jenž při smrti svého otce Vasilu III. byl teprve 3letý, prožil mládí plné útrap, působených mu bojarj, kteří vládli místo něho. Proti této vrstvě soustředilo se veškeré jeho záští, když upadnuv v těžkou chorobu, přesvědčil se o jejich nespolehlivosti. V pozdějších letech jeho vlády došlo k naprosté roztržce mezi ním a bojarskou radou (dumou). Ivan Hrozný opíraje se o nezvratnou oddanost nižších vrstev, řešil rozpor mezi neobmezenou vůlí panovnickou a stavovskými nároky způsobem krutým a převratným. Množství předních bojarů přišlo o život a jejich statky pobrány. Ale překotný převrat, který tím nastal v hospodářských a sociálních poměrech, způsobil později, když vymřela dynastie Ivanova, nebezpečné otřesy celého státu.

Moskva
»třetí
Řím«.

Patriarchát a Boris Godunov. Veliké politické úspěchy státu moskevského, začavši asi v téže době, kdy císařství východořímské stalo se kořistí Turků, daly vznik myšlence, že Moskva jest povolána k tomu, aby jako jediný samostatný stát pravoslavný stala se středem světa, jako jím byl před tím Nový Řím (Cařihrad) a dříve ještě Řím Starý. Moskvě, jakožto »třetímu Římu« předpovídána hegemonie všeho pravověrného křesťanstva. Proto usilovali panovníci moskevští o to, aby měli po boku svém patriarchu, jako kdysi císařové byzantští. Za slabomyslného syna Ivanova Feodora (1584—1598) podařilo se hlavnímu rádcí a spoluvladaři cářovu Borisu Godunovu dosíci svolení patriarchy cařihradského k tomu, aby metropolita moskevský stal se patriarchou (1589). Godunovi, ač byl původu tatarského, dovedl sobě za svého vládnutí získati takovou oblibu, že po smrti svého bezdětného švakra Feodora, jímž vymřela panující větev Rurikovců, byl zvolen cářem (1598). Jako vladař i jako panovník pečoval Boris Godunov, aby napravil škody způsobené zemi řáděním Ivana Hrozného, aby zlepšil hmotný blahobyt a povznosl občoda, který od doby Ivana Hrozného veden zvláště s Anglií přes Archangelsk (založený r. 1584). Jako Ivan Hrozný i on volal do země cizí techniky a mládež ruskou posílal do ciziny, chtěje přenést do své říše vymoženosti západního kulturního pokroku.

Archangelsk
(1584).

Bouře samozvanské. Ke konci vlády Borise Godunova se začaly ukazovati následky neblahé vnitřní politiky Ivana Hrozného. Bojaři Ivanem zdeptaní a Godunovem utlačovaní obviňovali Godunova z tajemné vraždy cařevice Dimitrije († 1591), bratra cáře Feodora,

a posléze jejich nastrojením objevil se na Litvě potulný mnich, který se vydával za zázračně zachráněného Dimitrije. Tento L ž i d i m i t r i j, sebrav v Polsku malé vojsko, vtrhl do jižních končin říše moskevské. Náhlá smrt Borise Godunova (1605) usnadnila mu zmocnění se trůnu, zahynul však již po roce v bouři lidu moskevského. Na to povýšen na cáře člen bojarstva, Rurikovec V a s i l i j Š u j s k i j (1606—1610). Ale proti převaze bojarů zdvihly se nejnižší třídy, sedláci a kozáci, kteří chtěli úplně zvrátiti dosavadní státní a společenské zřízení, jež svými břemeny na ně těžce doléhalo zvláště vlivem vnitřního rozvratu způsobeného Ivanem Hrozným. Představitelem jejich snah byl samozvanec L ž i d i m i t r i j II.; Šujskij byl svržen od lidu moskevského. V obecném tom zmatku obrátila se část šlechty a bojarstva ke králi polskému Z i k m u n d o v i III., aby jim dal za cáře svého syna V l a d i s l a v a. Zikmund III. však chtěl býti cárem sám, a to právem výboje, aby nemusil plniti hlavní podmínky volby, přestoupiti na pravoslaví. Zatím, co na obou stranách se vyjednávalo, vojsko polské obsadilo Moskvu. Ale to způsobilo spojení vrstev konservativních s převratnými k svornému odporu proti nepříteli, chrožujícímu víru pravoslavnou a koncem r. 1612 byli Poláci z Moskvy vypuzeni.

Lžidimitrij I.
(† 1606).

Vasilij
Šujskij
(1606 až
1610).

Lžidimitrij II.

Vmíšení se
Polska do
zmatků
moskev-
ských.

Osvobození Moskvy pokládalo se za osvobození celého národa od cizího panství. Proto také hned přikročeno k volbě nového cáře domácího původu, i zvolen od šlechty i od kozáků mladistvý M i c h a l F e o d o r o v i č R o m a n o v (1613), jehož rod přízní Ivana Hrozného dostal se do popředí. Nastolením Romanovce počíná se restaurace říše moskevské, která byla sice nucena ponechati prozatím Polsku důležitý S m o l e n s k, r. 1610 opanovaný, a Š v é d ů m V e l. N o v g o r o d, ale dospěla k tomu, že byla obnovena převaha toho obyvatelstva, které nepřálo převratu, totiž zvláště šlechtě.

Volba
prvního
Romanovce
za cáře
(1613).

Přehled.

Úspěchy protestantismu vzbudily ve vedoucích kruzích církve římské novou sílu odporu. Papežství, dotud hlavně jen italskými záležitostmi zaujaté, vzhopilo se k boji, aby si zachovalo Evropu západní a znovu dobylo Evropy střední i severní. Účinnou pomocí byla mu inkvisice, nové řády s řádem jezuitským v čele a opravy provedené koncilem tridentským. Katolicism byl naplněn novým nadšením a jeho snahy došly horlivé podpory panovníků světských, kteří se cítili postupem reformace ohroženi ve vlastních zájmech.

V Evropě západní zvláště Filip II. Španělský vystupoval jako vrchní ochránce církve římské, doufaje zároveň, že docílí tak:

hegemonie, o kterou Karel V. marně se snažil. Jeho úsilí přispělo platně k zachování řádů katolických v zemích románských, zejména ve Španělsku a v Itálii. Jeho politika vedla však k odtržení severních provincií nizozemských od monarchie habsburské a k zesílení námořní moci anglické. V obojím případě reformace zvítězila nad Římem. Království francouzské zůstalo sice převahou katolické a kalvinism stal se tu jen trpěným vyznáním menšiny národa. Francie přispěla však podstatně k porážce plánů náboženských i politických Filipa II. a povznesla se za Jindřicha IV. v popředí dějin evropských, zatím co Španělsko, vysílené bojem na tolik stran, počalo klesati.

Podobným ochráncem katolicismu jako Filip II. na západě, snažila se býti na severu evropském říše polsko-litevská za krále Zikmunda III. ze švédského rodu Vasa. Touhou krále polského bylo, obnoviti moc Říma nejen v Polsku, ale i ve Švédsku, a podporovati úspěchy katolicismu i v říši moskevské. Snahy ty přivodily však králi polskému ztrátu koruny švédské a zapletly jej do marných bojů se Švédy i s Rusy. Zároveň královská moc v Polsku samém byla vzrůstem svobody stavovské značně ztenčena.

Ve střední Evropě náboženským mírem augšpurským umožněno bylo na delší dobu žiti protestantům i katolíkům v Německu vedle sebe. Spory o jeho výklad a rostoucí sebevědomí strany katolické vzbudily však nové krvavé boje mezi stoupenci obou vyznání. Boj začal v zemích českých, kde dynastie habsburská nemínala dále trpěti pokroků protestantismu, s nímž vzrůstalo i hnutí stavovské. V Čechách protireformace zvítězila a její úspěchy pokračovaly na půdě německé. Vydáním ediktu restitucního byl protestantism německý ohrožen a zároveň dána jím nová možnost vzrůstu spojené moci císařské a španělské. Proti tomu postavili se v jednotný šik s protestanty německými rozliční nepřatelé hegemonie habsburské: Holanďané, Francie, Anglie, Švédsko. Boj původně náboženský zvrátil se tím v boj spíše politický. Konečným výsledkem třicetiletého zápasu byl neúspěch snah protireformačních v Německu a porážka světovládných plánů rodu habsburského. Francie a Švédsko staly se prvními mocnostmi vojenskými; z Německa pokleslého hospodářsky i kulturně, přeneslo se těžiště dějin evropských v době následující do Evropy západní.

O B S A H.

<i>Část první. Nové útvary státní na troskách císařství římského.</i>	Str
1. Germánská království na půdě říše západní	3
2. Říše východořímská a státy germánské do smrti Justiniána I.	4
3. Církev západní; vývoj mnišstva	7
4. Říše francká za Merovevců	10
5. Slovanský pravěk	12
6. Slované, Avari a říše byzantská	14
7. Vznik, rozšíření a kultura islámu	16
Přehled	21
<i>Část druhá. Říše francká dědicem císařství západního.</i>	
1. Počátky Karlovců	23
2. Karel Veliký	24
3. Rozklad říše Karlovy a nájezdy normanské	27
4. Říše byzantská v době obrazoborství a rozkolu Fotiova	29
5. Říše velkomoravská a působení slovanských apoštolů	31
Přehled	34
<i>Část třetí. Císařství a papežství v 10.—11. století.</i>	
1. Počátky dynastie saské	35
2. Obnovení císařství římského	36
3. Spor o investituru	39
4. Ústavní a hospodářské poměry německé v době bojů o investituru	42
5. Počátky obchodu a rozkvět měst v Itálii	46
6. Země české v 9.—11. století	47
7. Polsko až do vpádu tatarského	53
8. Uhry a Charvátsko	54
9. Vznik a vývoj národa ruského až do 11. století	56
10. Bulhaři a říše byzantská v 10. a 11. století	58
Přehled	60
<i>Část čtvrtá. Výpravy křížové a nová kultura rytířská.</i>	
1. Útočný postup proti islámu	61
2. Počátky dějin francouzských a anglických	63
3. Rytířstvo západoevropské a nová vzdělanost dvorská	65
4. Scholastika a university středověké	67
5. Říše za prvních Štaufů	69
6. Doba Innocence III.	72
7. Země české v době štaufské	74
8. Čtvrtá výprava křížová a její následky	76
9. Rusko v 11. a 12. století. Státy severské	78
Přehled	79
<i>Část pátá. Vítězství papežů nad císařstvím a rozvoj národních států v západní Evropě.</i>	
1. Pád rodu štaufského	81
2. Poměry italské v pozdějším středověku	83
3. Počátky ústavnosti v Anglii a rozvoj moci královské ve Francii	84
4. Vnitřní poměry německé v pozdějším středověku	86
5. Vpád mongolsko-tatarský a jeho následky na Rusi, v Polsku a v Uhrách	90
Přehled	92

Část šestá. Habsburkové a Lucemburkové. Velké koncily reformní.

1. Rozvoj moci české v 13. věku	93
2. První Habsburkové a poslední Přemyslovci	97
3. Počátky moci lucemburské	101
4. Doba Karla IV.	104
5. Uhry a Polsko ve 14. století	106
6. Doba Václava IV. Velké schisma církve západní	108
7. Jan Hus a jeho učení	111
8. Koncil kostnický	114
9. Bouře husitské a koncil basilejský	116
10. Výbojný postup Turků na poloostrově Balkánském	120
11. Čechy a Uhry za králů národních a za společné dynastie Jagellovců	123
12. Polsko a Rus na konci středního věku	128
Přehled	131

Část sedmá. Doba humanismu a renaissance.

1. Itálie renaissanční	133
2. Objevy zámořské a vznik moci španělské	136
3. Francie a Burgundsko v 15. století: počátky soupeřství francouzsko-habsburského	138
4. Německo za Maxmiliána I.	141
5. Vznik světové moci habsburské	143
Přehled	145

Část osmá. Reformace.

1. Vystoupení Lutherovo	146
2. Pokroky reformace německé a švýcarské	148
3. Počátky reformace ve Francii a v Anglii	151
4. Vítězství Habsburků v Německu a v Čechách	153
5. Skloněk vlády Karla V.	157
6. Osady portugalské a španělské	158
7. Hospodářské poměry evropské v 16. věku	160
Přehled	162

Část devátá. Doba protireformace.

1. Reformace katolická	164
2. Španělsko za Filipa II.	165
3. Anglie za královny Alžběty	168
4. Náboženské boje ve Francii	169
5. Počátky protireformace v Německu	171
6. Habsburské země za Maxmiliána II. a Rudolfa II.	173
7. České povstání	177
8. Válka třicetiletá	180
9. Říše polsko-litevská v době zápasů o reformu státního zřízení	184
10. Říše moskevská za vlády Ivana Hrozného a za bouři samozvanských	186
Přehled	189

VYOBRAZENÍ.

Vysvětlení k obr. 1. Marginalie a poslední řádek jsou psány kyrillsky. V ozdobném rámci nadpis: »Евангеліе отъ Лукы«. Text zní: »Poneže ubo mnozi načešę / činiti pověstъ o izvě / stъnychъ vъ nas veštechъ / ěkože přeđašę namъ byvъ / ťei iskonі samovidci / i slugy slovesi, izvo/li sę i mъně choždъšju i / srpъva po vŝechъ vъ isti/nъ po nęvu psati tebě / slavъny Teofile, da ra/zuměeši o nichъže nau/čil sę esi slovesechъ / utvrъzdenъe. Bystъ/vъ dъni iroda carjě ijudeska. / Naroždenie Joanna krestitela.«

Vysvětlení k obr. 2. Text psaný ve dvou sloupcích zní:

se nebo lěto 3 i 6 měsęcъ
ěko bystъ gladъ po vsei
zemli i ni kъ edino
i že ichъ poslanъ bystъ
iliě těkmo vъ sare
ftu sidonъskuju kъ
ženě udovici imъ
nozi běachju prokaže
ni v izrai'li pri elisě
i prorocě i ni edin že
otec nich očisti se tě
kmo nečmъnanъ su
rъski i isplniše se
radosti vsi na sъnъ
miŝtichъ slyšešte
se i vŝstavŝe izgna
ŝe i vъnъ iz grada i
vedoše i do vrchju go
ry na něi že gradъ ichъ
sъzdanъ běaše da bi
i nizъrinuli on že
proŝъdъ po srědě ichъ
bъ iděaše

Měseca ijuna 15 svetago Věta
imenъ dosta i krstenŝe
služba 22 maja
Měseca ijuna 24 roždъstvo Jovana
kristitelja za tъ prorok glasъ 4
Blagoslaveni gospodi bogi, Izrailevъ
stichъ I ty otrocě prorokъ
Evangelija iŝti 24 ferver
Analitor stichъ I ty otrocě

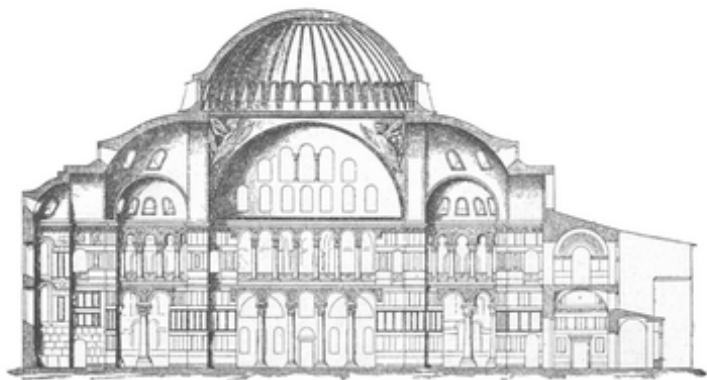
Евангеліе отъ Луки глава пръва
Poneže ubo mnozi
načeŝe činiti po
věsti, o izvēstova
nychъ o nasъ veŝtechъ,
ěko že přeđaŝe na
mъ byvŝei iskonі
samovidci i slugi
slovesi izvolise i
mně choždъšju i srpъ
va po vŝechъ vъ isti
nu po redu pisa te
bě slavny Theofile.

Obr. 1. Příklad písma glagolského: Počátek evangelia sv. Lukáše podle rukopisu psaného na rozhraní století 10. a 11. a náleževšího klášteru Zografu (na Svaté Hoře Athonské), chovaného nyní v Petrohradské veřejné knihovně.

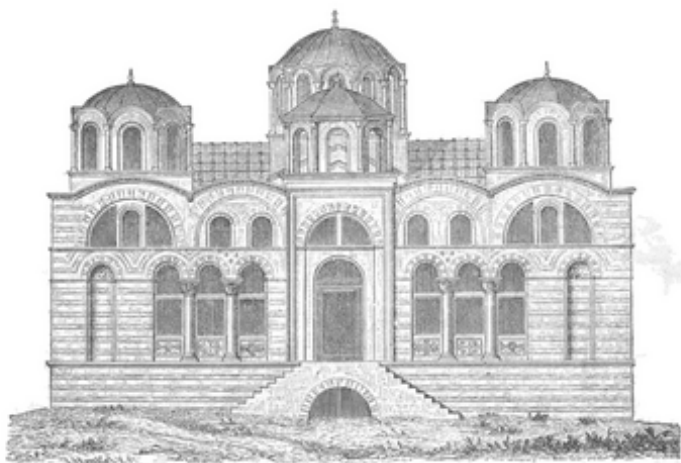
Obr. 2. Příklad písma kyrillského z rukopisu evangeliáře, napsaného pro knížete Miroslava (bratra Štěpána Nemanji). Rukopis býval majetkem kláštera Chilandara na Sváté Hoře Athonské, který jej daroval srbskému králi Alexandrovi I.

Obr. 3. Chrám Boží Moudrosti v Cařihradě; řez podélný

Obr. 4. Chrám Boží Moudrosti v Cařihradě; pohled vnější. Minarety a mnohé jiné přístavky vznikly teprve za vlády turecké.

Obr. 5. Chrám Bohorodičky (Hagia Theotokos) v Cařihradě.

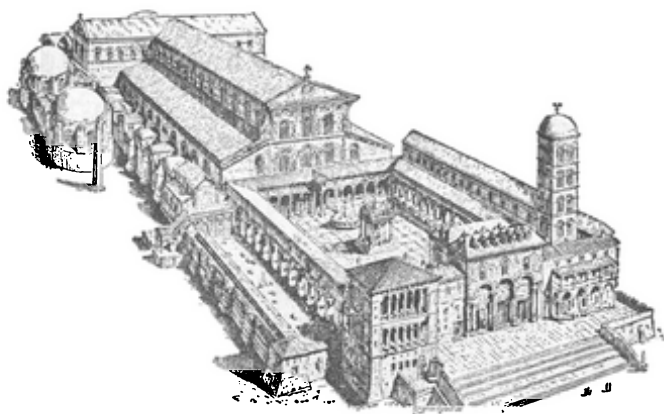
Obr. 6. Zlaté mince císaře Anastasia (491 až 518) a Justiniana I. (527—565).

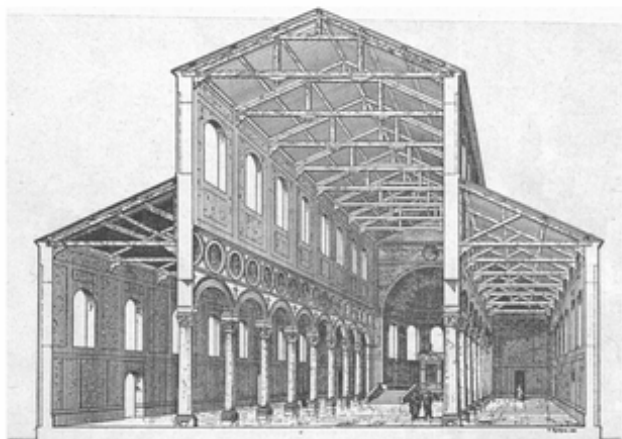
Obr. 7. Mosaika v chrámě Boží Moudrosti; Christos Pantokrator, jemuž se císař klaní.

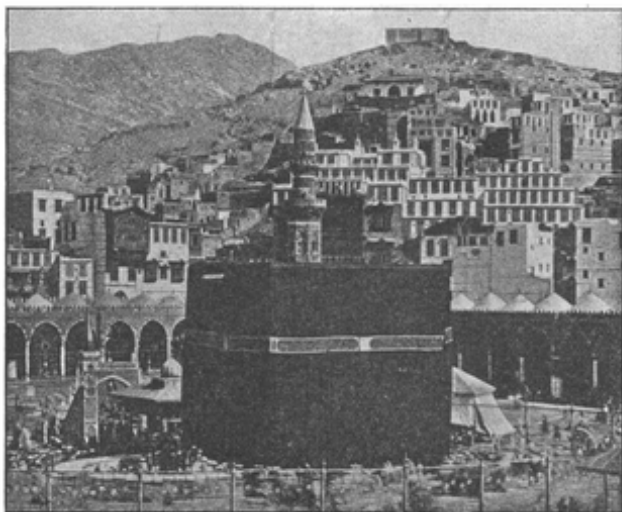
Obr. 8. Vnitřek starokřesťanské basiliky S. Maria in Cosmedin v Římě.

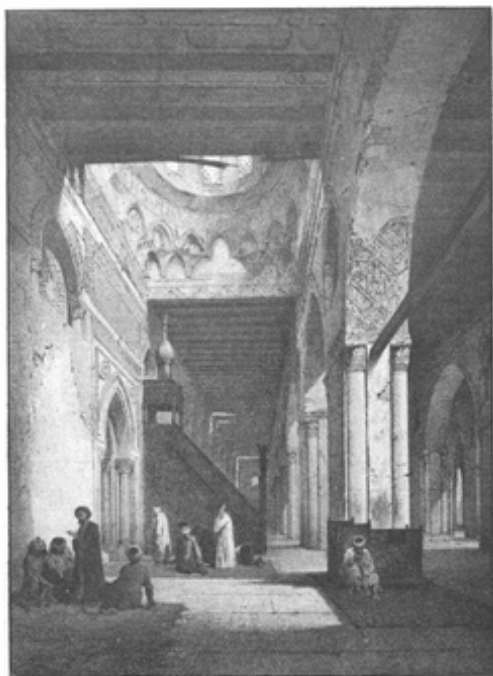
Obr. 9. Celkový pohled na starý chrám sv. Petra v Římě (basilika vatikánská), zbořený v 16. století; rekonstrukce podle staré kresby.

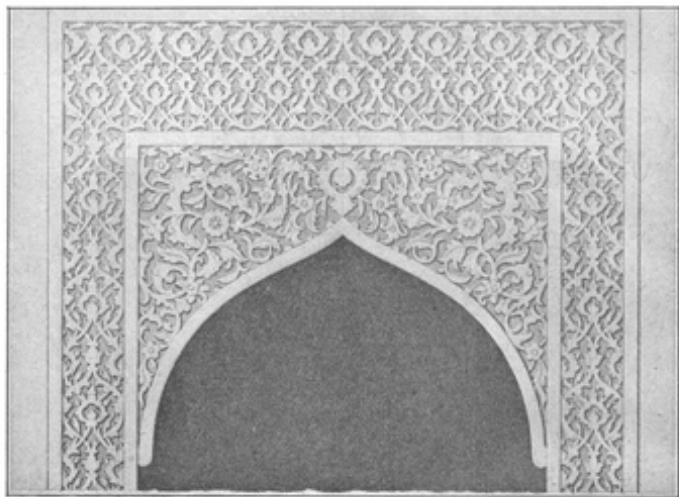
Obr. 10. Basilika sv. Apollináře v Classe u Ravenny; řez příčný.

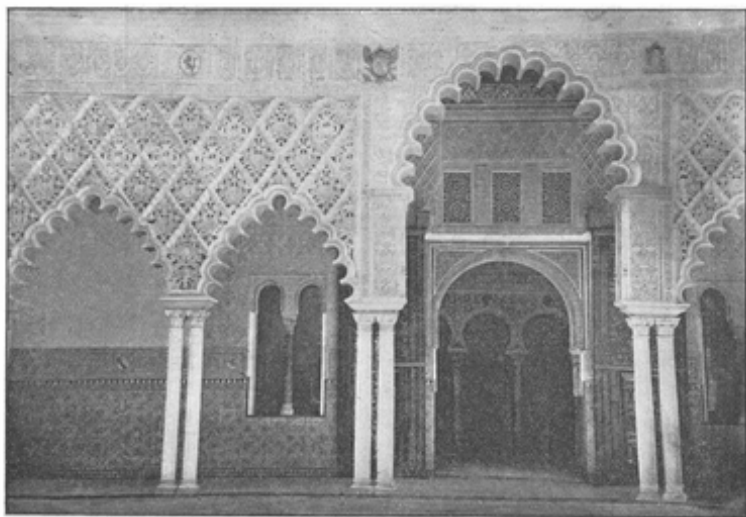
Obr. 11. Pohled na Kábu v Mekce.

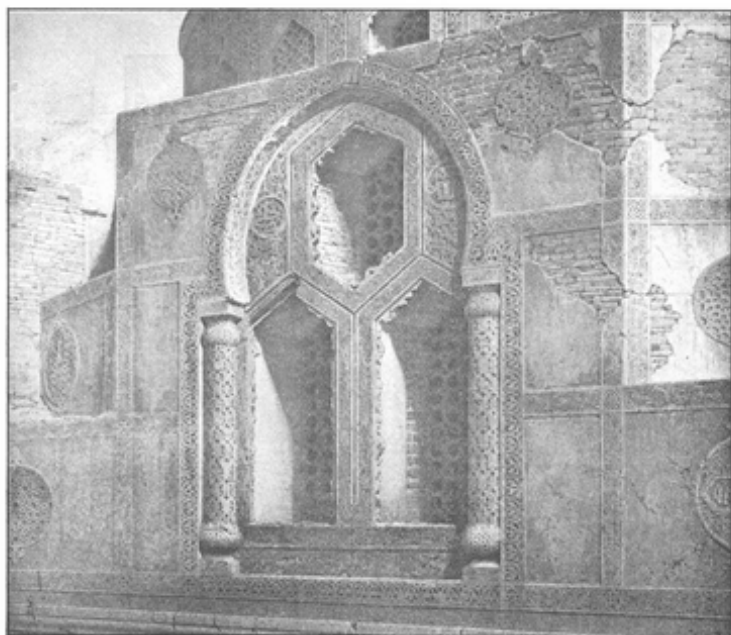
Obr. 12. Vnitřek Tulunovy mešity (z r. 878) v Káhře.

Obr. 13. Oblouk kýlový s arabeskami.

Obr. 14. Vnitřek maurského paláce (Alcazar) v Seville.

Obr. 15. Ozdobná okna s obloukem podkovovým v Kahiře.

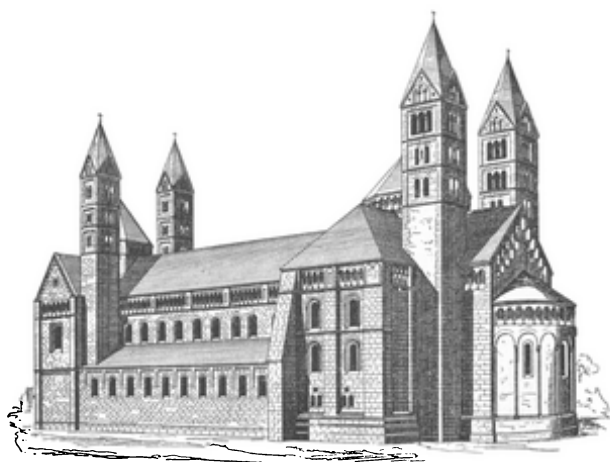
Obr. 16. Medaille s podobiznou sultána Mohameda II. (1451—1481).

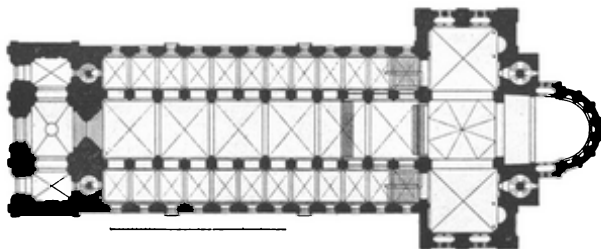
Obr. 17. Mešita Kajta-beje (z polovice 15. století) v Kahiře.

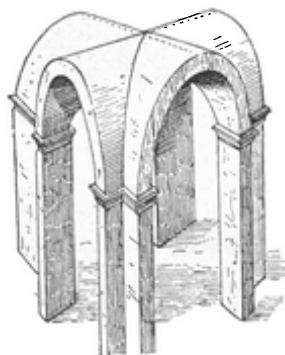
Obr. 18. Denár Karla Velikého s jeho monogramem, ražený v Miláně v letech 781—800.

Obr. 19. Románský dóm ve Špýru; pohled z venčí.

Obr. 20. Románský dóm ve Špýru; půdorys.

Obr. 21. Schema klenutí křížového.

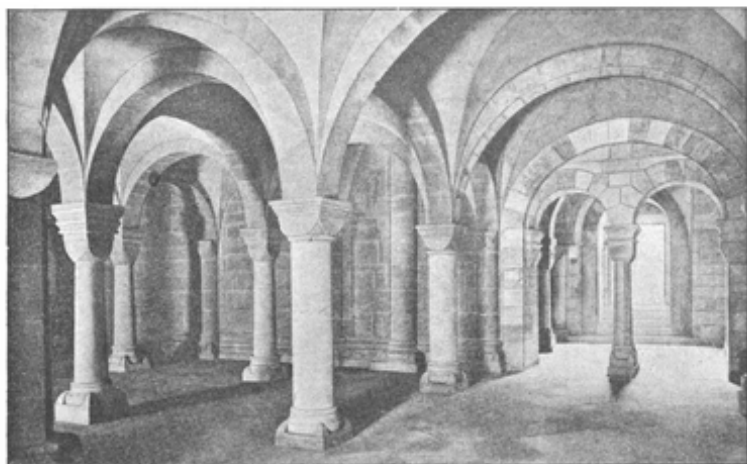
Obr. 22. Románský dóm v Mohuči; pohled na kůr východní.

Obr. 23. Rotunda románská sv. Jiří na Řípu.

Obr. 24. Románský portál v Zábřeh nad Labem; portál jest jen z části zachován a není na místě původním.

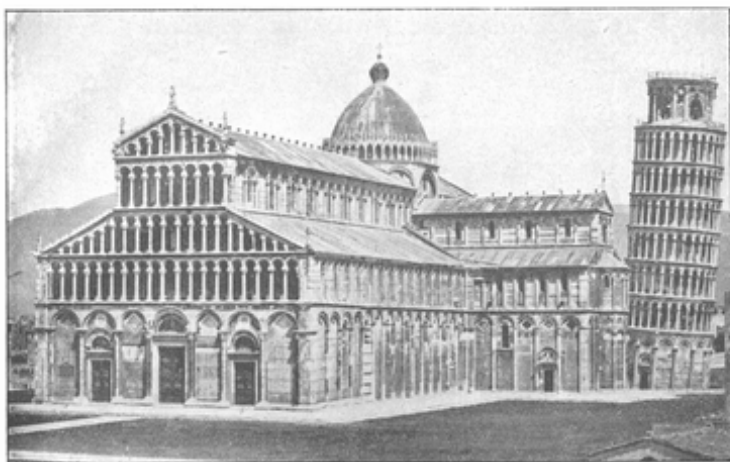
Obr. 25. Románská krypta v Doksanech.

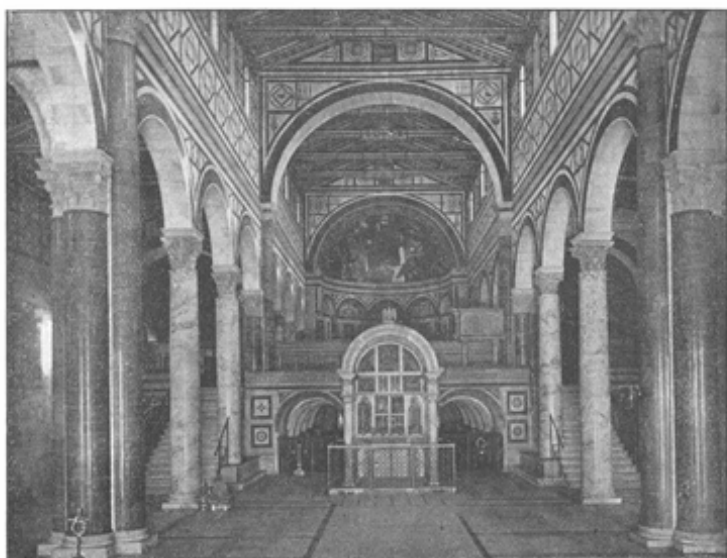
Obr. 26. Augustalis; zlatý peníz císaře Fridricha II.

Obr. 27. Pražské groše krále Václava II.

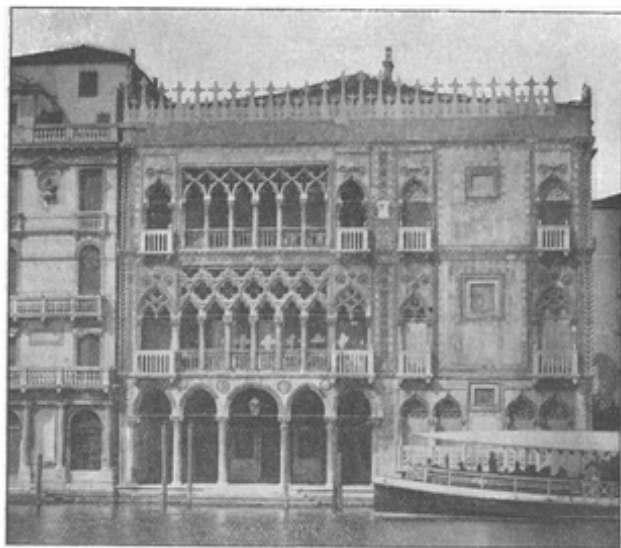
Obr. 28. Románský dóm v Pise.

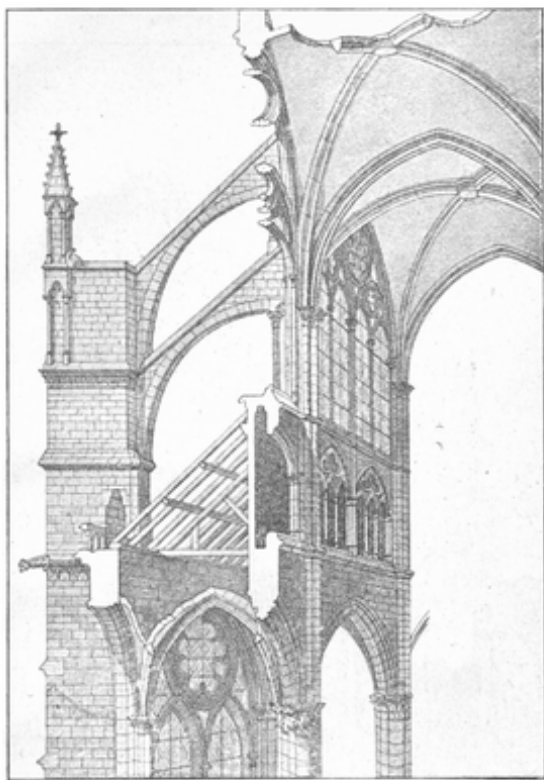
Obr. 29. Vnitřek románského kostela sv. Miniata ve Florencii.

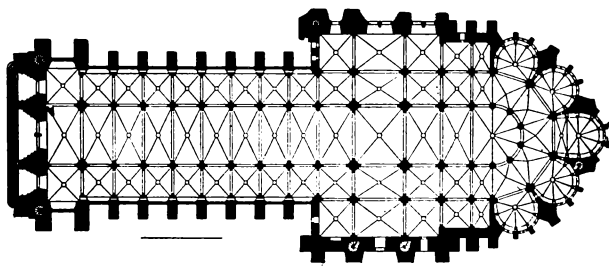
I Obr. 30. Průčelí chrámu sv. Marka v Benátkách.

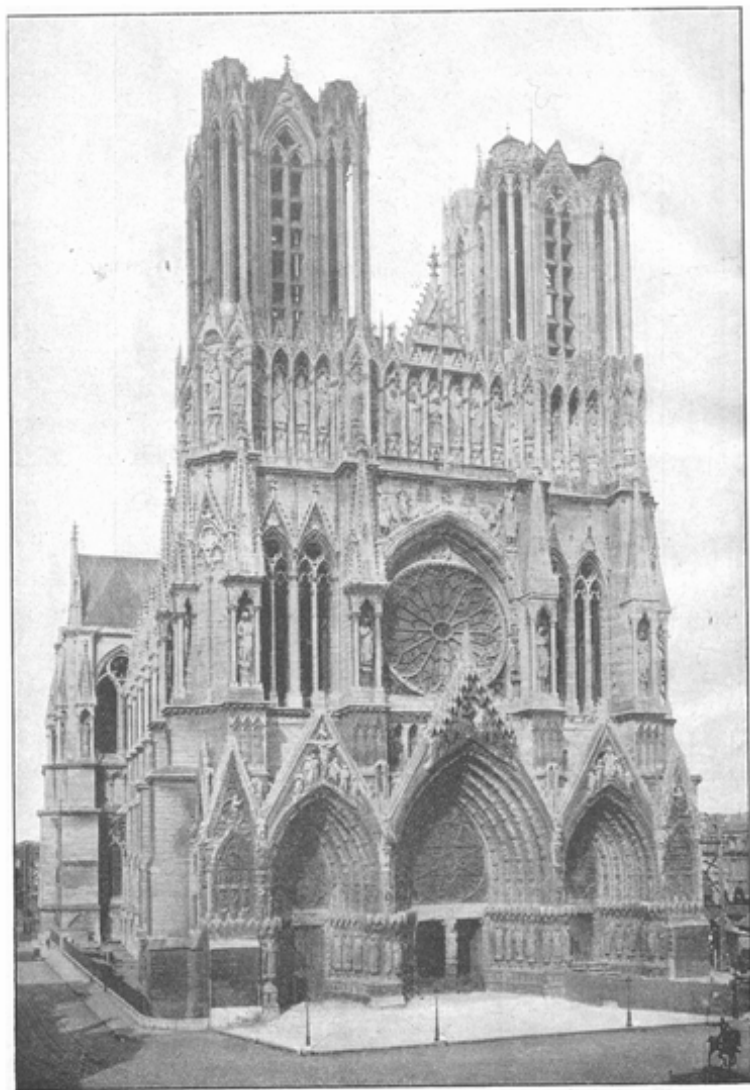
Obr. 31. Gotický palác zv. Cà D'oro (Zlatý dům) v Benátkách.

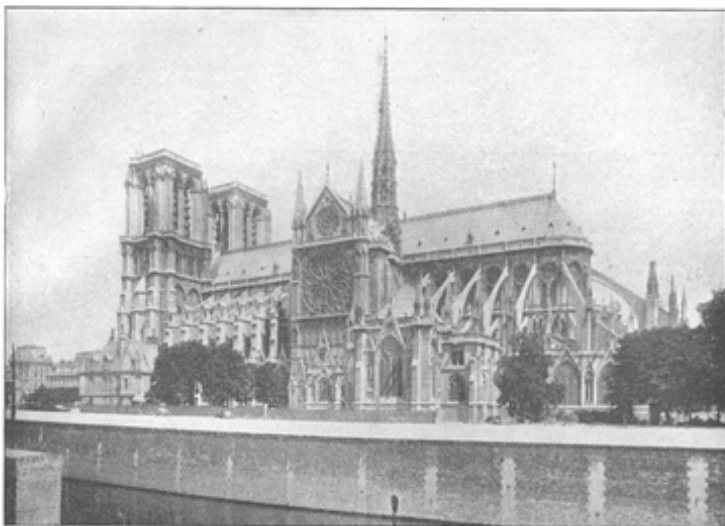
Obr. 32. Opěrný systém gotický dómu amienského.

Obr. 33. Půdorys dómu remešského.

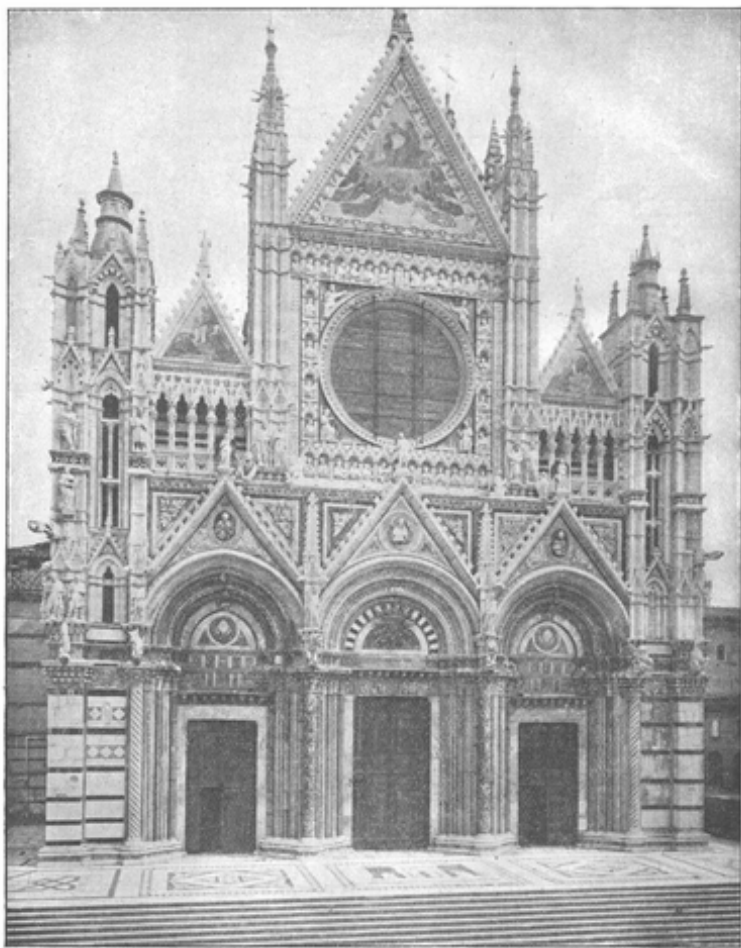
Obr. 34. Průčelí dómu remešského (před válkou).

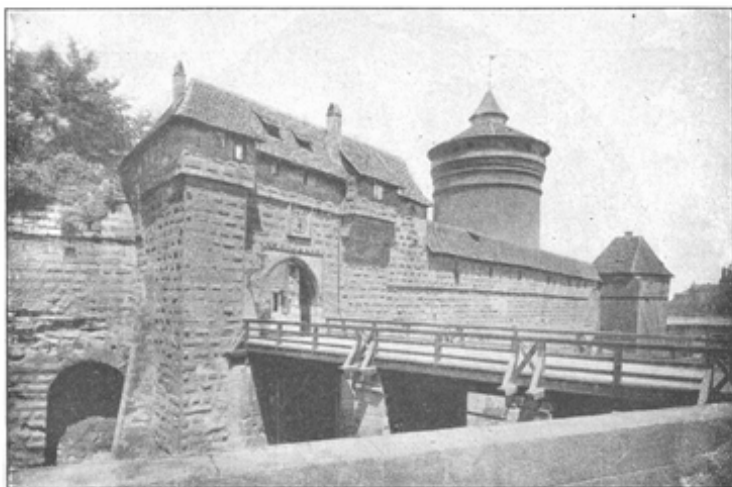
Obr. 35. Pohled na chrám Matky Boží (Nôtre Dame) v Paříži.

Obr. 36. Smrt sv. Františka; fresko Giottovo (1266—1336)
v kostele sv. Kříže ve Florencii.

Obr. 37. Průčelí gotického dómu v Sieně.

Obr. 38. Městské hradby v Norimberce.

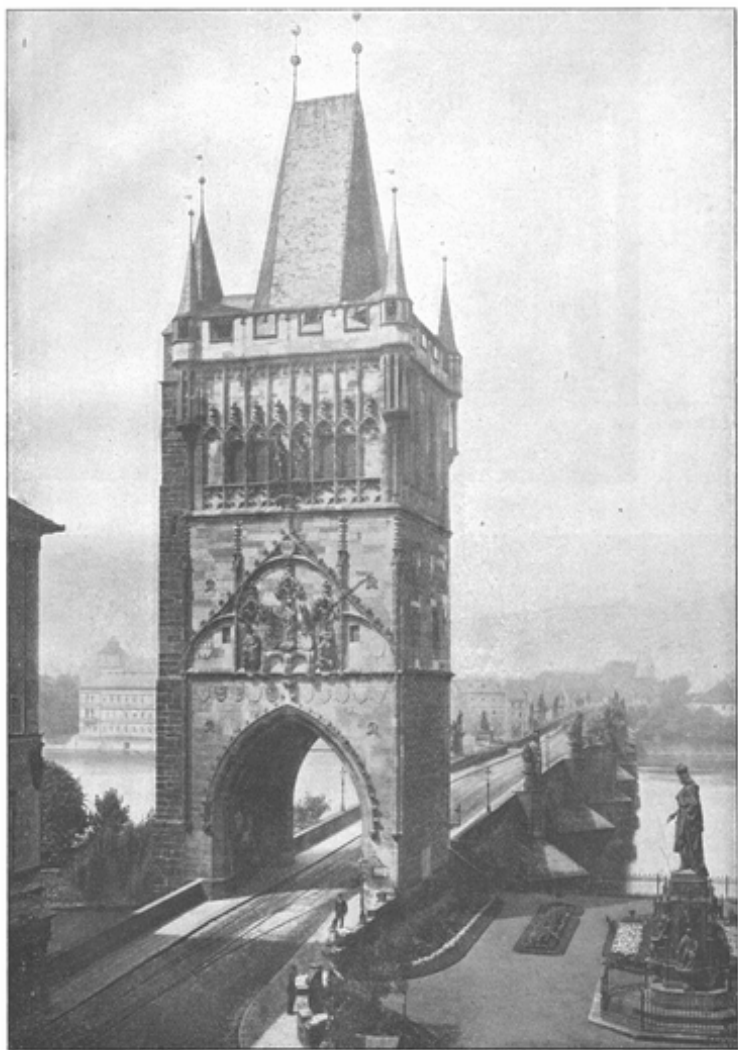
Obr. 39. Tržnice na sukna v Yprech, postavená v letech 1201—1342 (před válkou).

Obr. 40. Jízdecká pečet krále Jana Lucemburského.

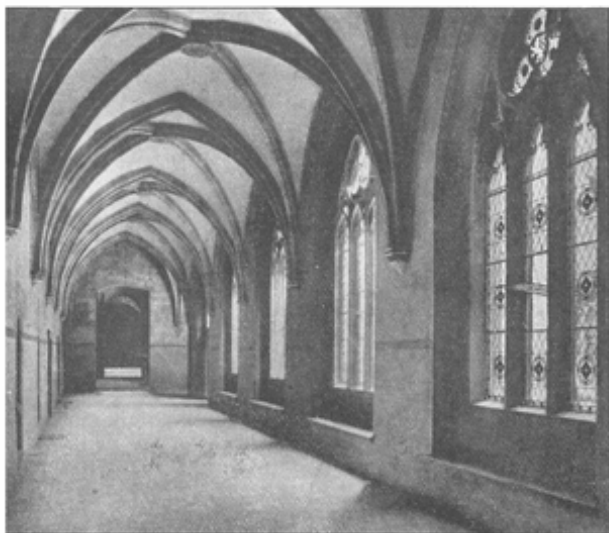
Obr. 41. Hrad Kost u Sobotky.

Obr. 42. Staroměstská věž mostecká v Praze.

Obr. 43. Gotická soška z 15. století, představující Karla IV.:
stála původně v Norimberce, nyní jest v museu v Berlíně.

Obr. 44. Křížová chodba kláštera Emauzského v Praze.

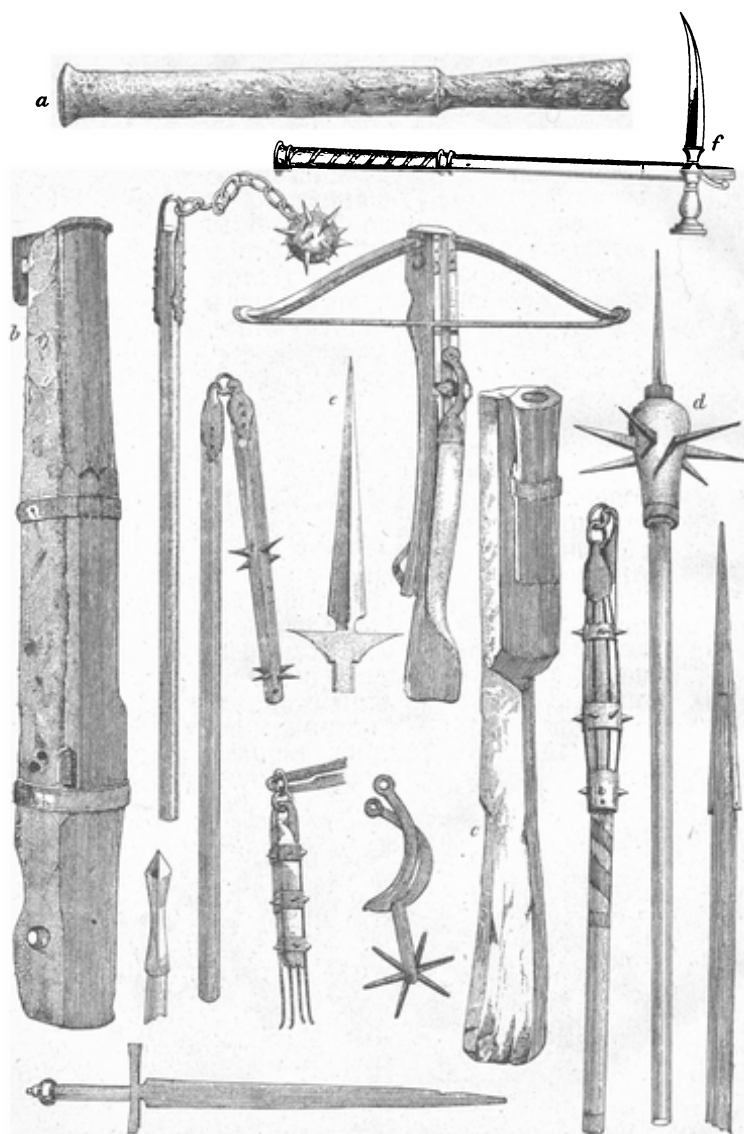
Obr. 45. Náhrobek Otakara II.; dílo Petra Parléře v chrámě Svatovítském na Hradčanech.

Obr. 46. Votivní obraz arcibiskupa Jana Oška z Vlašimě (1364—1379), pravděpodobně dílo Dětřicha Pražského; nahore klíčící Karel IV., se svým synem Václavem před Matkou Boží, pod ochranou sv. Václava a Zikmunda; dole jest arcibiskup před sv. Vojtěchem, po straně stojí sv. Prokop, Vít a Ludmila. Obraz nalezá se v obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění v Praze.

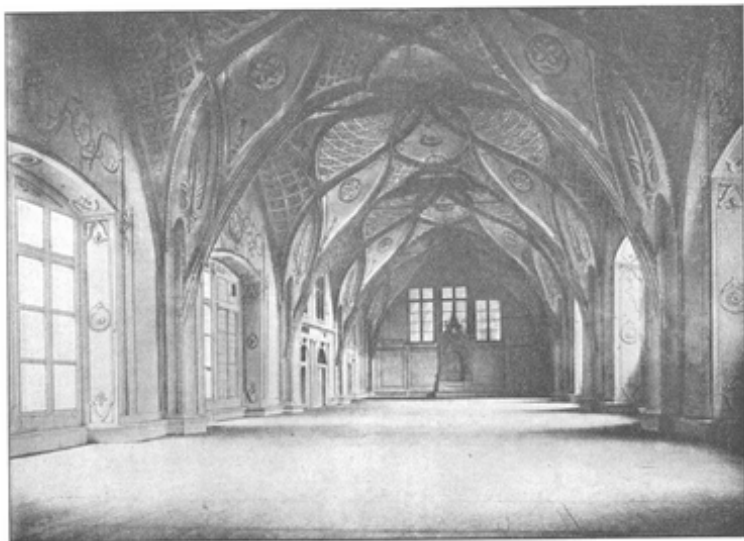
Obr. 47. Rukopis »Zlaté bully« Karla IV., bohatě ozdobený miniaturami z doby Václava IV.; majetek někdejší dvorní knihovny ve Vídni.

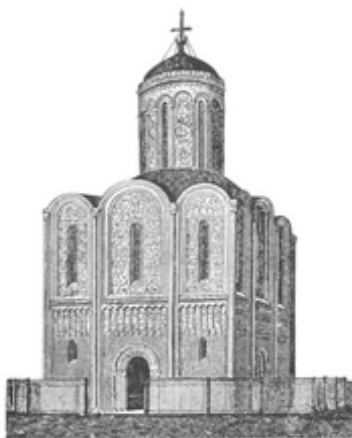
Obr. 48. Zbraně husitské podle H. Tomana: a) ručnice; b, c) hákovnice; d) palice; e) sudlice; f) palcát.

Obr. 49. Chrám Panny Marie před Týnem v Praze.

Obr. 50. Sál Vladislavský královského hradu v Praze.

Obr. 51. Chrám sv. Dimitrije Solunského ve Vladiměři nad Kljazmou (z r. 1193—1197).

Obr. 52.
Chrám sv.
Jana Křtitele
ve vesnici
D'jakově
(z r. 1529).

Obr. 53. Kuské poseistvo u císaře Maximiliána I.; dřevoryt Jana Burgkmaira
(† 1531) v Maxmiliánově díle »Der Weisskunig«.

Obr. 54. Chrám Narození Panny Marie v Moskvě z pol. 17. stol.

Obr. 55. Gentský oltář; dílo Huberta a Jana z Eycku, dokončené roku 1432; střední část oltáře.

Obr. 56. Pamětní peníz, ražený na počest Lutherovu r. 1521.

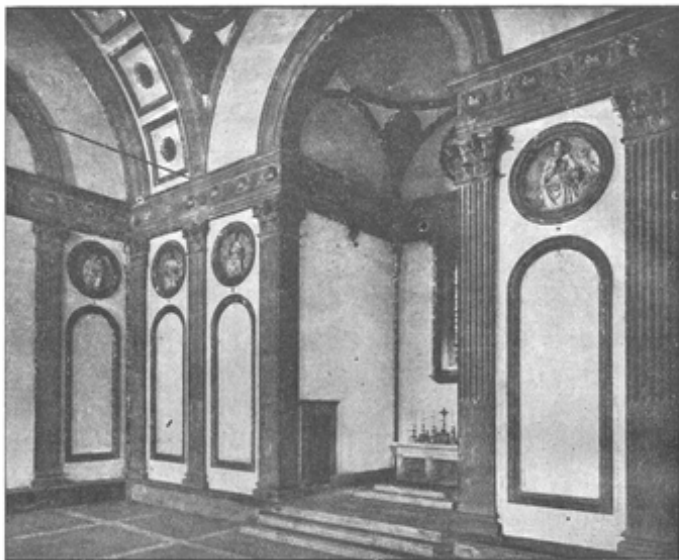
Obr. 57. Medaille s obrazem krále Filipa II, z roku 1598.

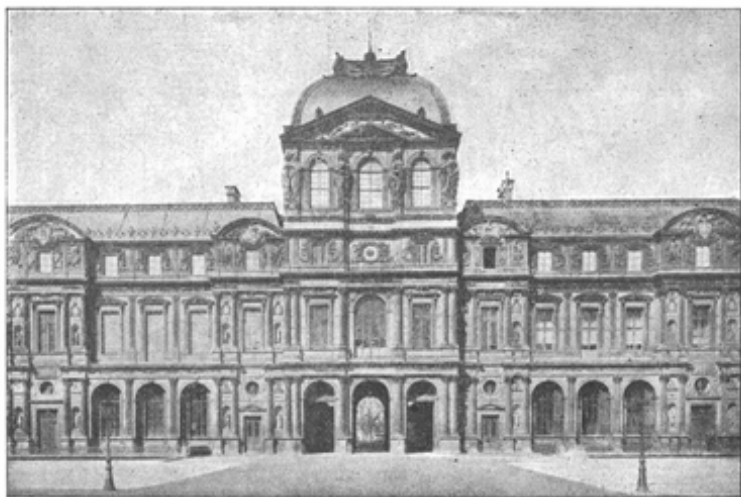
Obr. 58. Albrecht Dürer (1471—1528); narození Panny Marie; dřevoryt.
Dole destička s monogramem umělcovým.

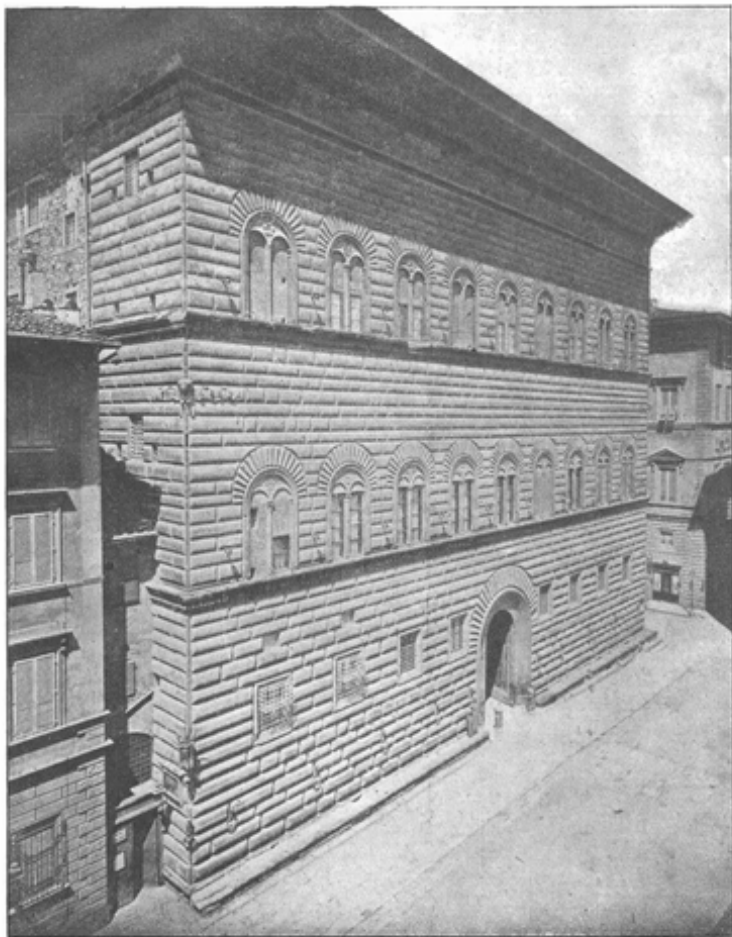
Obr. 59. Dóm ve Florencii; pohled se strany kůru. Spodní část chrámu a zvonice jsou gotické, kupole renaissanční.

Obr. 60. Vnitřek kaple rodiny Pazzi ve Florencii, dílo Filipa Bruneleschi (1377—1446).

Obr. 61. Louvre v Paříži; renaissanční křídlo paláce z druhé polovice 16. století.

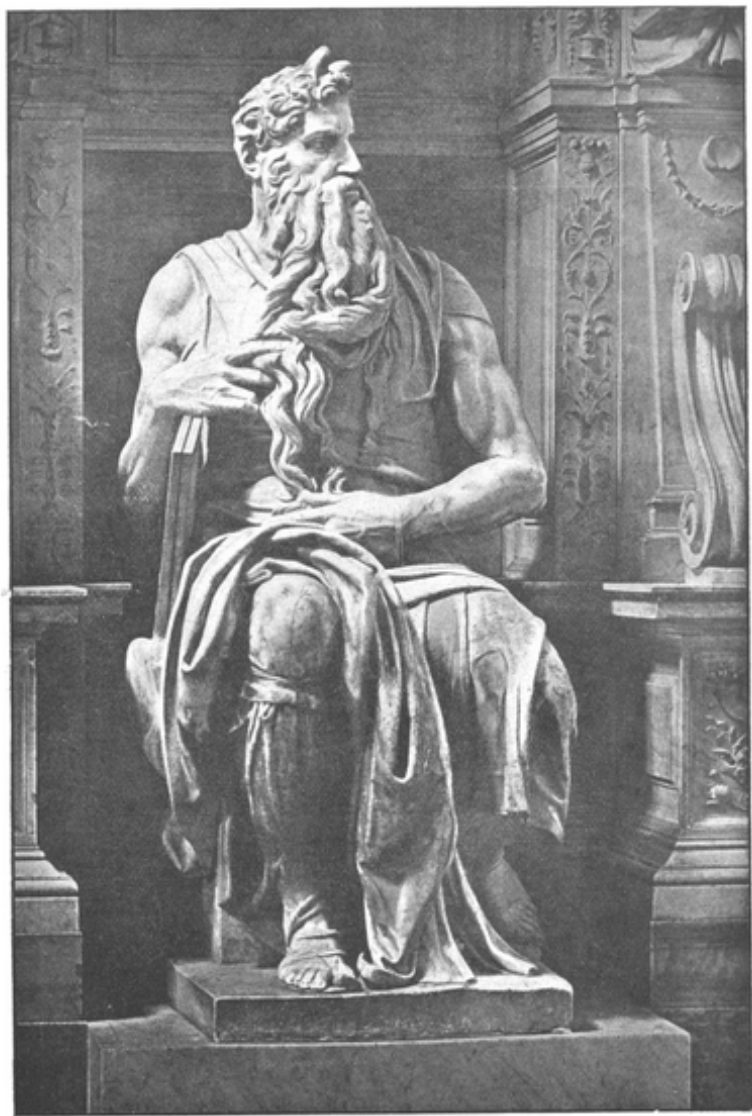
Obr. 62. Palazzo Strozzi ve Florencii, vystavěný kolem roku 1488
Benedettem da Majano.

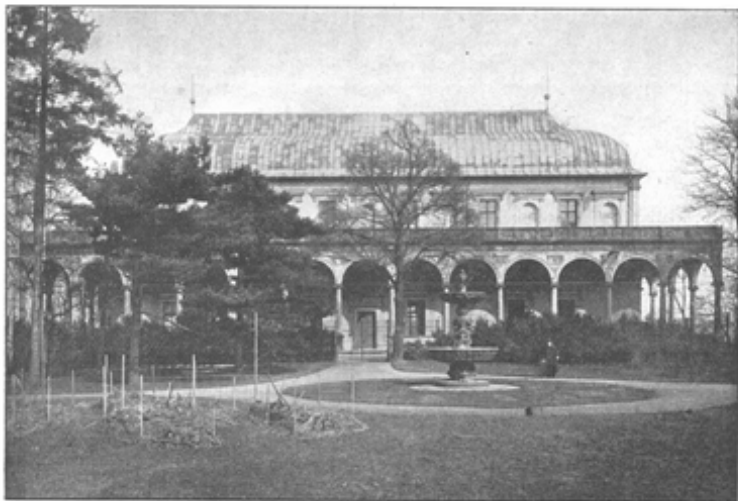
Obr. 63. Apollon s Musami; fresko Rafaeľovo v komnatách Lva X. (1513—1521)
v paláci vatikánském.

Obr. 64. Podobizna papeže Julia II. (1503—1513); dílo Rafaelovo.

Obr. 65. Socha Mojžišova na hrobu Julia II. v Římě; dílo Michelangela Buonarotti.

Obr. 66. Letohrádek krále Ferdinanda I. (Belvedere) v Praze.

Obr. 67. Renesanční zámek v Horšovské Týně.

SEZNAM VYOBRAZENÍ.

	Str.		Str.
1. Příklad pisma glagolského . . .	III	35. Nôtre Dame v Paříži . . .	XXI
2. Příklad pisma kyrillského . . .	IV	36. Fresko Giottovo . . .	XXI
3. Chrám Boží Moudrosti; řez po- délňý . . .	V	37. Dóm v Sieně . . .	XXII
4. Chrám Boží Moudrosti; pohled vnější . . .	V	38. Hradby norimberské . . .	XXIII
5. Hagia Theotokos v Cařihradě . . .	VI	39. Tržnice v Yprech . . .	XXIII
6. Zlaté mince byzantské . . .	VI	40. Pečet Jana Lucemburského . . .	XXIV
7. Mosaika v chrámě Boží Mou- drosti . . .	VI	41. Hrad Kost . . .	XXIV
8. Vnitřek S. Maria in Cosmedin . . .	VII	42. Staroměstská věž mostecká . . .	XXV
9. Basilika sv. Petra v Římě . . .	VII	43. Socha Karla IV. . . .	XXVI
10. Řez příčný basilikou v Classe . . .	VIII	44. Křížová chodba v Emauzích . . .	XXVII
11. Pohled na Kábu . . .	VIII	45. Náhrobek Přemysla Otaka- ra II. . . .	XXVII
12. Vnitřek mešity Tulunovy . . .	IX	46. Votivní obraz Jana Očka z Vlašimi . . .	XXVIII
13. Oblouk kýlový . . .	X	47. Rukopis Václava IV. . . .	XXIX
14. Alcazar v Seville . . .	X	48. Zbraně husitské . . .	XXX
15. Oblouk podkovový . . .	XI	49. Chrám Panny Marie před Týnem . . .	XXXI
16. Mohamed II. . . .	XI	50. Sál vladislavský . . .	XXXII
17. Mešita Kajta-beje v Káhiře . . .	XII	51. Chrám ve Vladiměři . . .	XXXII
18. Denár Karla Velikého . . .	XII	52. Chrám v D'jakově . . .	XXXIII
19. Dóm ve Špýru; pohled zvenčí . . .	XIII	53. Ruské poselstvo u Maxmi- liána I. . . .	XXXIII
20. Dóm ve Špýru; půdorys . . .	XIII	54. Chrám Panny Marie v Mo- skvě . . .	XXXIV
21. Klenutí křížové . . .	XIII	55. Gentský oltář . . .	XXXV
22. Dóm v Mohuči . . .	XIV	56. Luther . . .	XXXV
23. Rotunda sv. Jiří na Řípu . . .	XV	57. Filip II. . . .	XXXV
24. Portál v Záboří . . .	XV	58. Dřevoryt Dürerův . . .	XXXVI
25. Krypta v Doksanech . . .	XVI	59. Dóm ve Florencii . . .	XXXVII
26. Augustalis Fridricha II. . .	XVI	60. Kaple rodiny Pazzí . . .	XXXVIII
27. Pražské groše Václava II. . .	XVII	61. Louvre v Paříži . . .	XXXVIII
28. Dóm v Pise . . .	XVII	62. Palazzo Strozzi . . .	XXXIX
29. Vnitřek chrámu sv. Miniata ve Florencii . . .	XVII	63. Fresko Rafaelovo . . .	XL
30. Průčelí chrámu sv. Marka v Benátkách . . .	XVIII	64. Julius II. . . .	XLI
31. Că D'oro v Benátkách . . .	XVIII	65. Mojžíš Michelangelův . . .	XLII
32. Opěrný system gotický . . .	XIX	66. Belvedere v Praze . . .	XLIII
33. Půdorys dómu remešského . . .	XIX	67. Zámek v Horšové Týně . . .	XLIII
34. Průčelí dómu remešského . . .	XX		